

01. Færøerne under Den kolde Krig (1945-1991)

02. Indledning.

03. Kildegrundlaget. Russiske arkiver. Danske arkiver. Færøske arkiver. Trykte kilder. Faglitteratur. Mundtlige kilder.

04. Baggrund. Den kolde Krig. Statsretslige formalia og politisk virkelighed. Forholdsordren til Rigsombudsmanden. Færøernes strategiske placering. Danmarks interesse i Færøernes forbliven i NATO. Sovjetunionens særtræk. Sovjetunionen som flådemagt. Sovjetunionens Nordflåde. Dansk bidrag til inddæmning af Sovjetunionens flådemagt. Forsvarskommandoens opfattelse af Færøernes strategiske betydning 1982. Færøerne i et militærstrategisk centrum. Dansk bekymring for Sovjetunionens flådeoprustning. Færøerne og Danmark efter 2. Verdenskrig. Hjemmestyrets tilblivelse. Danmarks frygt for sovjetisk indflydelse på Færøerne. Risiko for sovjetisk fodfæste på Færøerne? Britisk frygt for færøsk-sovjetiske kontakter. "Sovjetunionen ved at sætte sig på Færøerne". Dansk frygt for færøsk umodenhed. Spørgsmål om færingeres pålidelighed. Færøsk selvforståelse og pragmatisme.

05. NATO og Færøerne. Indledning. Færøerne (og Grønland) bliver NATO-territorium. NATO-Færøerne: Det militære ansvar. NATO-plan for forsvaret af Færøerne (1950). Danske planer om færøsk hjemmeværn. Færøernes inddragelse i NATO-øvelser. NATO-øvelsen Teamwork 1980. NATO-øvelsen Wintex/Cimex 1981. NATO-øvelsen Wintex/Cimex 1987. STANAVFORLANT's ønske om NATO-flådebesøg 1988-1989.

06. Færøernes holdning til NATO. Indledning. Færøske lagtingsvedtagelser om militære spørgsmål. Færøsk tilsagn om NATO-medlemskab? Lagtingsforslag og -vedtagelser 1960-1984. Forslag om Færøernes udtrædelse af NATO. Danske forklaringsproblemer. Dansk orientering om de militære anlæg (1982). Forsvarskommandoens redegørelse. Skærpelse af anti-NATO holdning i 1980'erne. Modernisering af Mørkedal-stationen. Færøerne som atomvåbenfrit område. Dansk beroligelsespolitik: Statsminister Poul Schlüter på Færøerne 1983. Udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen på Færøerne 1984. Ellemann-Jensens udtalelser til den færøske offentlighed. Forsvarsminister Hans Engell på Færøerne 1985. Ellemann-Jensens på Færøerne 1986. Færøsk de facto accept og tilpasning. Folkeflokkens positive NATO-syn (1986). USS McCloy's besøg på Færøerne 1987. Påtænkt internering af politisk upålidelige færinger? Sikkerhedsrisiko? Færøerne aflastning eller belastning for Danmarks NATO-politik? Færøerne - sikkerhedspolitisk gevinst eller tab for Danmark?

07. Færøerne i Sovjetunionen og Warszawa-pagtens sikkerheds- og militæstrategi. Indledning. Moskvas overvejelser om Færøerne under 2. Verdenskrig. Udenrigskommissariatets 1945-rapport om Færøerne. Sovjetunionen og de nordatlantiske rigsdele efter 1945. Grønland/Færøerne og Bornholm - kobling? USA's ønske om at overtage britisk LORAN-station på Færøerne. Gustav Rasmussens forhandlinger med Vjateslav Molotov 1946. Sovjetisk juni 1946-rapport om Færøerne. Danmarks kommunistiske Parti: Risiko for imperialistisk indblanding. Færøerne og Island. Sovjetunionen og færøske løsrivelseskræfter 1951. "Militariseringen" af Færøerne. "Færøerne i amerikanske imperialisters klør". Amerikansk luftbase på Færøerne? H.C. Hansens hemmelige brev om USA-Grønland-Danmark 1957.

08. Sovjetunionens syn på Færøerne. Sovjetunionen, Sovjetisk forsker om færøsk national befrielsesbevægelse. NKID's rapport om Færøerne 1945. Den umiddelbare efterkrigstid. Moskvas analyse af Færøerne 1947. "Kolonial undertrykkelse og udbytning". "Separatistiske strømninger". "Amerikansk militærbase". "Færøernes militarisering". "Dansk besættelse". "Vesttysk ubådsbase". Klaksvig-affæren. DKP om Klaksvig. "Lenins idealer anerkendt på Færøerne". Sovjetunionen om Norden/Nordatlanten 1960-1980'erne. Sovjetunionens ønske om direkte kontakter.

09. Sovjetunionen og Warszawa-pagtens militære og militærrelaterede aktiviteter på færøsk land-, sø- og luftterritorium. "Truslen mod Færøerne". Sovjetunionens ønske om base for fiskefartøjer. Maritim vurdering af den sovjetiske trussel mod Færøerne 1954. Ny maritim vurdering af den sovjetiske trussel. Samhandel som sovjetisk strategisk instrument. H.C. Hansens forhandlinger i Moskva 1956. Sovjetunionen og Færøernes fiskerizoner 1958-1959. DKP intervenserer. Sovjetiske ankerpladser ved Færøerne. Danmarks argumenter imod sovjetiske ankerpladser. Sovjetisk helikopterflyvning over Færøerne. Sovjetunionens interesse i Færøerne som ubådsbase. Sovjetiske ubådsbaser i færøske fjorde? Trusler mod Færøerne. Forsvarets Efterretningstjenestes vurdering af truslen mod Færøerne 1969. Færøernes Kommandos vurdering af truslen 1970. Forsvarets Efterretningstjeneste 1972: "Visse mulige militære operationer mod Færøerne". Sovjetisk aktivitet i Nordatlanten. Forsvarets Efterretningstjenestes trusselsvurdering 1974. Truslen fra den færøsk-sovjetiske fiskeriaftale. Sovjetiske "trojanske heste" på Færøerne? Potentielle sovjetiske stormtropper. "Efterretningsplatforme" til planlægning af sabotage. Sovjetiske *spetsnaz*-enheder på Færøerne? Anvendelse af atomvåben mod Færøerne. Uændret trussel 1987. "Truslen ikke ændret i nævneværdigt omfang" 1988. Fremmede ubåde og andre skibe ved Færøerne. Sovjetisk atomdreven ubåds forlis ved Færøerne? Overflyvning af Færøerne. Total omvurdering af Færøernes situationen 1989.

10. Sovjetunionen og Warszawa-pagtens efterretnings- og informationsmæssige virksomhed på og vedrørende Færøerne. Indledning. Udlændinges besøg på Færøerne. Sovjetiske diplomaters besøg. Sovjetiske søfolk og fiskere. Dansk sorgløshed. "Grå sager" vedrørende Færøerne. Færøsk aftale med DDR. Permanent sovjetisk fiskeopkøber i Thorshavn. Sovjetisk ønske om permanent repræsentation på Færøerne. Kommunistisk infiltration. Sovjetiske agenter (spioner) ved og på Færøerne. Vurdering. Andre sovjetiske agents aktiviteter på Færøerne. Sovjetiske og østtyske skibes anløb af færøske havne. *Kurgan*-affæren 1969. *Akademik Kurchatov*-sagen 1972. *Kavrajiskis* anløb 1975. Færøske værfters reparation af sovjetiske trawlere. Efterretningsopgaver? Politiets utilfredshed med situationen. Sovjetisk fotografering og opmåling. "Sovjetagenter styrer Færøerne". Rigsombudsmanden: Sovjetisk charmeoffensiv. Lagmanden: Praktisk samarbejde. Sovjetisk talsmand: NATO-skræmmekampagne. *Desinformatsija*. Sovjetiske afhoppere på Færøerne. Forgæves sovjetisk afhøringsforsøg.

11. Kommunistiske og socialistiske organisationer samt sympatisører med de socialistiske stater. Indledning. Agenter og meddelere. Rigsmyndighederne: "Vekslede bekendte". Færøske forretningsmænd og Sovjetunionen. Salg af baser til højstbydende stormagt. Moskva og Nordatlantens kommunister. Erlendur Patursson og Tjodveldisflokk. Danmarks kommunistiske Partis forbindelser på Færøerne. William Heinesen. Oyggaframi, Færøske Socialister. Tidsskriftet *Framin*. Sovjetisk ekspert: "En helt ny politisk kraft". Trusler om sabotage mod NATO-installationer. Forbindelser til kommunistiske organisationer. Forbindelser til DDR. Samarbejde med Venstresocialisterne. Anti-NATO virksomhed. Radikalisering. Samsos. Færøernes kommunistiske Parti. Færøsk-Sovjetisk Venskabsforening. Venskabsforeningens aktiviteter. Venskabsforeningens finansiering. Fredsbevægelser. Fredsbevægelser og NATO-kritik. Den røde 1. maj-gruppe. Danske myndigheders vurdering af NATO-kritikerne. Socialdemokratisk kritik af

NATO. Sovjetisk inspiration af færøsk fredsbevægelse? "NATO-base på Færøerne afsløret. Færøerne som (del af nordatlantisk) atomvåbenfri zone. Atomvåbenfrit Nordatlanten. Den færøske fredsmarch 1985 og Folk fyr fridi. DKP's organ *Land og Folk*: "Det færøske fredsfolks stemme". 14. September-gruppen. 23. august-gruppen. Socialdemokratiet og Folkeflokkun. *McCloy's* besøg i Thorshavn. Forsvarsmodernisering og fortsatte angreb på NATO. Myndighedernes syn på kommunistiske og andre grupperinger. Namibia-sagen.

12. Konklusion.

13. Kilder og litteratur.

14. Ekskurs. USA, NATO, Danmark og Færøerne

15. Personregister.

16. Forkortelser.

Bilag. Militære anlæg på Færøerne under Den kolde Krig. Indledning. Færøernes Kommando. Marinestation Thorshavn. Flåderadio Thorshavn. Flyvestation Thorshavn. Britisk LORAN-A-station på Skuvanes. Britisk radiopejlestation på Færøerne? NATO-nødflyveplads. Færøsk alternativ til Kjeðflavik? Kanonbatteri i Thorshavn. NATO-ankerplads. Alternativ fremskudt NATO-ubådsbase. USA's luftvåbens undersøgelser (1954). Militære forsyningslagre på Færøerne. NSC-forberedelser på Færøerne. Civile beredskabsforhandlinger. Amerikansk LORAN-C-station ved Eidi. NATO-flyvevarslingsstation (Early Warning) på Sornfelli. NATO/US fremskudt varslingsstation (Forward Scatter) på Sornfelli. Ubådssporingsystem. Satellitsporingsstation? Modernisering af stationen på Sornfelli.

02. Indledning

I december 2000 modtog jeg en henvendelse fra det færøske landsstyre ved lagmand Anfinn Kallsberg, om jeg ville påtage mig opgaven at forestå en undersøgelse af Færøerne under Den kolde Krig med særligt henblik på den plads, Færøerne spillede i Sovjetunionens og dens allieredes politik og strategi. Jeg sagde med det samme jata. Dels var det en spændende forskningsopgave inden for et felt - Den kolde Krig – som i forvejen havde arbejdet meget med, dels havde jeg forskningserfaring fra mine mange studier i de gamle sovjetiske arkiver, og endelig var jeg beæret over den tillid, Færøernes landsstyre herved viste mig.

Der blev derpå af lagmandskontoret udarbejdet et kommissorium, hvorefter jeg forpligtede mig til at foretage undersøgelser i russiske/sovjetiske og andre arkiver med det formål så vidt muligt at søge belyst følgende emner vedrørende Færøernes stilling under Den kolde Krig, nemlig:

(A) At redegøre for Sovjetunionens og dens allieredes syn på Færøernes sikkerhedspolitiske og forsvarspolitiske stilling under den kolde krig.

(B) At redegøre for Sovjetunionens og dens allieredes militære og militærrelaterede aktiviteter på færøsk landområde, havområde og luftområde.

(C) At redegøre for, i hvilken udstrækning Sovjetunionen og dens allierede havde en særlig sikkerhedspolitisk og forsvarspolitisk strategi vedrørende Færøerne, på samme måde som Sovjetunionen og dens allierede indlysende havde vedrørende Færøernes nærområder og f. eks. Danmark.

(D) At redegøre for Sovjetunionens og dens allieredes efterretnings- og informationsmæssige virksomhed på Færøerne og udenlands vedrørende Færøerne.

(E) At redegøre for, i hvilken udstrækning færinger, færøske organisationer og foreninger, færøsk erhvervsliv samt færøske myndigheder deltog bevidst eller ubevidst som agenter for Sovjetunionen eller dens allierede.

Med hensyn til selve udarbejdelsen af rapporten frasagde lagmandskontoret sig enhver indflydelse på arkivundersøgelseernes gennemførelse for så vidt angår metode.

Der var altså tale om en bunden opgave, men jeg har, som det fremgår af aftalen, været fuldkommen frit stillet i mit arbejde med at gennemføre denne historiske undersøgelse. Det var den helt afgørende betingelse for, at jeg påtog mig opgaven. Der har under mit arbejde med denne rapport ikke i nogen måde fra Det færøske Landsstyes side været forsøg på at øve indflydelse på mit arbejde eller på det indhold og den form, rapporten har fået. Det er derfor udelukkende mig, der er ansvarlig for rapporten og dens indhold.

Det skal i denne forbindelse understreges, at der er tale om en *historisk* og ikke en juridisk undersøgelse. Det har ligget uden for min opgave at tage stilling til, om noget har været lovligt eller ulovligt. Det er en opgave for jurister. Det har heller ikke været min opgave at tage stilling til, om bestemte politiske beslutninger i Danmark eller på Færøerne har været ”rigtige” eller ”forkerte”.

Jeg har bestræbt mig på så redeligt som muligt at redegøre for, dokumentere, beskrive og analysere de problemer, der - især set fra sovjetisk side - var forbundet med Færøernes integrering i den vestlige forsvarsalliance, NATO, som Færøerne blev en del af i kraft af tilhørsforholdet til det danske rige. Desuden har jeg redegjort for, hvordan danske rigsmyndigheder i København og Thorshavn opfattede Sovjetunionen og andre Warszawapagt-stater som en trussel mod Færøerne.

Det er altså Sovjetunionen og dens allieredes *syn* på Færøerne, Sovjetunionens *politik og strategi* over for Færøerne samt danske og færøske myndigheders *opfattelse* af sovjetisk politik og strategi, der er det centrale i analysen. Redegørelsen har derfor som baggrund og udgangspunkt Sovjetunionen og dens allieredes materielle, militære og ideologiske strukturer. Da de russiske myndigheder beklageligvis har været meget restriktive med hensyn til adgang til de relevante, tidligere sovjetiske arkiver, har jeg måttet inddrage et betragteligt dansk kildemateriale for ad denne vej i nogen grad at kompensere for de manglende sovjetiske kilder.

Jeg har valgt så vidt muligt at indarbejde de forskellige punkter i landsstyrets opdrag i redegørelsens disposition, men har givet de forskellige afsnit mine egne betegnelser. Visse gentagelser i rapportens forskellige afsnit har ikke kunnet undgås. De samme emner belyses i flere forskellige sammenhænge, og i stedet for blot at henvise til tidligere omtale har jeg nogle gange valgt på ny at omtale det pågældende spørgsmål.

Landsstyret har allerede tidligere fået udarbejdet rapporter om andre sider af Færøernes stilling under Den kolde Krig. Den foreløbige rapport *Føroyar í kalda krígunum* (1999) berører Sovjetunionens interesser i Færøerne og spørgsmålet om sovjetisk eller kommunistisk indflydelse på Færøerne, ligesom de militære installationer på Færøerne, som indgik i NATO's forsvar over for en formodet sovjetisk trussel, behandles. Jeg har haft stor nytte af denne rapport og det materiale den fremlægger.

Min rapport overlapper sine steder *Føroyar í kalda krígunum*, og jeg henviser nogle gange til denne rapport i noterne. Men jeg har lavet en helt selvstændig undersøgelse og selv gennemgået alt det relevante kildemateriale, der har været adgang til i Rusland og i Danmark - og med Sovjetunionen og sovjetisk og/eller kommunistisk indflydelse som fokus og udgangspunkt. Min undersøgelse bygger på et andet og mere omfattende kildemateriale, dækker også et større tidsrum og er ført helt frem til begyndelsen af 1990'erne.

Jeg har fundet det ønskeligt at gøre forholdsvis fyldigt rede for hele baggrunden for, at Færøerne strategisk var interessante for både Warszawa-pagten og for NATO. Jeg har også valgt at skildre, hvordan og hvornår Færøerne blev integreret i NATO's militære struktur, samt hvilke militære installationer og andre objekter af militær interesse der fandtes eller blev opført på Færøerne under Den kolde Krig. Det er nødvendigt for at forstå Sovjetunionens interesse og politik over for Færøerne - en politik, der jo foregik i et modspil til NATO.

Undersøgelsen af de emner, som landsstyret bad mig undersøge, var langt mere omfattende, end jeg havde forestillet mig. På den anden side gør jeg mig ingen illusioner om, at emnerne er behandlet udtømmende. Redegørelsen er helt overvejende skrevet udefra, og der er givetvis mange informationer især på færøsk, som ikke indgår i det anvendte materiale.

Det har været spændende og lærerigt at udarbejde denne redegørelse. Jeg har mødt stor venlighed og hjælp fra en række mennesker, ministerier, institutioner og organisationer under arbejdet med redegørelsen. Alle, der har været behjælpelige med at fremskaffe materiale, lette adgang til diverse

arkiver eller på anden måde har hjulpet med oplysninger, vl jeg gerne takke på det hjerteligste - ingen nævnt, ingen glemt.

"Vestergaard", Frørup i december 2003,

Bent Jensen

P.S. Det færdiggjorte manuskript har været sendt til gennemsyn hos de ministerier og myndigheder, i hvis arkiver jeg har arbejdet og fundet dokumentation til rapporten. Der har kun været ønske om ganske få og helt betydningsløse korrektioner, overvejende af hensyn til fremmede magter. Jeg har indarbejdet de ønskede korrektioner i manuskriptet.

03. Kildegrundlaget

"Af gode grunde kendes Sovjetunionens mulige planer for en eventuel konflikt i Atlanterhavet ikke." Forsvarskommandoens svar på spørgsmålet: "Er det nærliggende at tro, at Færøerne på grund af NATO's radarstations beliggenhed på øerne er et udsøgt bombemål for Sovjet?", 30.7.1982.

Undersøgelsen bygger overvejende på et kildemateriale bestående af akter fra forskellige sovjetiske, danske og færøske arkiver. Derudover er faglitteratur på russisk, dansk, færøsk, engelsk og tysk inddraget i undersøgelsen. Forskellige sovjetiske, danske, britiske og færøske aviser og tidsskrifter er ligeledes blevet benyttet de færøske overvejende i dansk oversættelse.

Russiske arkiver. Jeg har foretaget tre arkivrejser til Rusland for at indhente materiale i forskellige russiske statslige arkiver om Færøerne under Den kolde Krig. Den kgl. Danske ambassade i Moskva har virket som formidler for landsstyrets henvendelser på mine vegne. Desværre er adgangen til det relevante sovjetiske arkivmateriale i de russiske arkiver meget restriktiv. De russiske *militære* arkiver vedr. Færøerne er i praksis utilgængelige, idet Den russiske Føderations Forsvarsministeriums Internationale kontor har meddelt, at Forsvarsministeriets arkiv[er] ikke er i besiddelse af dokumenter om Færøerne.ⁱ Det er vanskeligt at tro, at det skulle være tilfældet.

Den russiske Føderations Udenrigspolitiske arkiv (AVP RF) har i 2001 stillet et antal dokumenter i fotokopi til rådighed for undersøgelsen. De pågældende dokumenter var alle aktstykker, hvis eksistens jeg havde kendskab til fra arbejde i arkivet i 1990'erne, hvor jeg foretog omfattende undersøgelser over Sovjetunionens politik over for Danmark i 1930'erne, under den tyske besættelse af Danmark og i efterkrigsperioden frem til 1965. De pågældende kopier skulle studeres på arkivets læsesal. Skriftlige og mundtlige forespørgsler om adgang til det materiale, der i øvrigt og især for tiden efter 1960'erne må findes om Færøerne i AVP RF, har ikke båret frugt.

Det russiske statslige arkiv for politisk samtidshistorie (RGASPI), som er det gamle parti- og Kominternarkiv for perioden til og med Stalins død, har i skrivelse af 9.1.2002 meddelt, at arkivet *ikke* rummer materiale om Færøerne.ⁱⁱ Det skal forstås på den måde, at der ikke i dette arkiv findes arkivalier med påtegningen "Færøerne" eller lignende. For i arkivets materiale om Danmarks kommunistiske Parti findes interessante oplysninger. Jeg har udnyttet sådanne oplysninger, som jeg har indsamlet i arkivet under adskillige, længere arbejdsperioder i 1990'erne.

Det russiske statslige arkiv for den nyeste historie (RGANI), som er den del af det gamle partiarkiv, der dækker perioden efter Stalin (1953 -) stillede i første omgang (i 2001) nogle ikke-relevante dokumenter til rådighed. Ved mit andet besøg på dette arkiv i 2002 fik jeg imidlertid mulighed for at se nogle udvalgte, relevante dokumenter om især DKP's rolle i Sovjetunionens politik over for Færøerne.

Færøernes lagmand har haft en brevveksling med den russiske udenrigsminister i foråret 2003 om vigtigheden af yderligere adgang til sovjetisk kildemateriale i russiske arkiver. Fra russisk side blev det foreslået, at der skulle fremsendes spørgsmål til det russiske udenrigsministeriums Historiske Dokumentationsdepartement, som så ville besvare spørgsmålene. Efterfølgende har et møde fundet

ⁱ Danske ambassade i Moskva til Bent Jensen 14.1.2002.

ⁱⁱ Juri Sjestakov til Bent Jensen 9.1.2002

sted i Thorshavn mellem lagmanden og den russiske chargé d'affaires i Danmark. Herudover har der været konsultationer mellem den færøske repræsentation i København og den russiske ambassade sammesteds om adgang til yderligere materiale. Disse bestræbelser har heller ikke båret frugt.

Der er således mange og vigtige sovjetiske arkivalier fra diverse russiske arkiver, som har været utilgængelige, selv om de pågældende arkiver efter alt at dømme indeholder særdeles relevant dokumentation for de sovjetisk-færøske relationer.

Østtyske arkiver. Jeg har i mindre grad benyttet materiale fra det tidligere østtyske kommunistpartis Centralkomites arkiv, SAPMO, i Berlin. Oplysningerne herfra er relevante for en bedømmelse af Det færøske Kommunistpartis relationer til Østblokken og for karakteren af unge færingers deltagelse i politiske sommerleje og politiske seminarer i DDR.

Det benyttede materiale er indsamlet under et tidligere, månedlangt arbejde i det pågældende arkiv (1998).

Danske arkiver. Takket være landsstyrets henvendelse til statsminister Anders Fogh Rasmussen i december 2001 har jeg ved statsministeriets mellemkomst fået udvidet adgang til en række danske statslige arkiver, nemlig til Statsministeriets, Udenrigsministeriets, Justitsministeriets, Forsvarsministeriets, Forsvarskommandoens, Forsvarets Efterretningstjenestes og Politiets Efterretningstjenestes arkiver.

Færøske arkiver. Færøernes Landsstyre har stillet kopier til rådighed af materiale i landsstyrets arkiv fra færøsk-sovjetiske forhandlinger om fiskerispørgsmål. Materialet indeholder ikke oplysninger af sikkerhedspolitisk art eller andre informationer af relevans for undersøgelsen.

Trykte kilder. Jeg har anvendt en lang række offentliggjorte kilder, sovjetiske, danske, og færøske, som alle er opført i kilde- og litteraturfortegnelsen bagest i rapporten. Færøske aviser er som oftest læst i dansk oversættelse i bilag til rigsombudsmandens indberetninger til statsministeriet.

Litteratur. Faglitteraturen om Færøerne som sikkerhedspolitisk objekt under Den kolde Krig er hurtigt overset, men rundt om i mere generelle fremstillinger eller værker om andre emner findes der oplysninger af interesse for studiet af Færøerne i denne periode. Den benyttede faglitteratur er anført i litteraturoversigten.

Mundtlige kilder. Jeg har talt med personer i Danmark og på Færøerne, som på forskellig måde har været involveret i emnet Færøerne under Den kolde Krig. De pågældende har bedt om at være anonyme, et ønske jeg naturligvis har opfyldt. Deres oplysninger indgår som en del af min baggrundsviden.

04. Baggrund

”i begyndelsen arbejdede man ud fra forudsætningen om, at krig kunne udbryde i en nærmere fremtid.”

NATO-redegørelse fra 1955.

Den kolde Krig. Den kolde Krig var en langvarig konflikt, som i sit væsen drejede sig om, hvilke samfundssystemer der skulle triumfere og overleve, og hvilke der skulle lide nederlag og gå til grunde. Hvem af parterne der var ”skyld” i denne konflikt, skal ikke drøftes her. I dag kender vi resultatet af denne enorme og langvarige styrkeprøve, der strakte sig over det meste af det 20. århundredes anden halvdel, men som tog sin begyndelse med bolsjevikernes erobring af magten i Petrograd i 1917. Den kolde Krig forblev kold, men der var perioder, hvor mange frygtede, at den ville slå over i varm krig. Der var enkeltstående tildragelser som Cuba-krisen i 1962, hvor verden syntes at stå ved afgrundens rand, men der var også andre, lange perioder, hvor spændingen var så stor og stemningen så dyster, at de ledende strateger forestillede sig, at en altomfattende, varm Øst-Vest konflikt ville kunne blive resultatet af en forsættlig udløsning.

I november 1954 udarbejdede NATO’s sekretariat i Paris en foreløbig redegørelse for henholdsvis NATO-medlemmernes og Østblokkens samlede økonomiske styrke til forelæggelse for NATO’s Råd. Sommeren 1955 blev redegørelsen færdigredigeret. Et notat i det danske forsvarsministerium bemærkede i den anledning, at ”i begyndelsen [ved udarbejdelsen af redegørelsen, bj] arbejdede man ud fra forudsætningen om, at krig kunne udbryde i en nærmere fremtid.” Senere blev det imidlertid besluttet, at risikoen for krigsudbrud inden for et kortere tidsrum måtte anses for formindsket.ⁱⁱⁱ

Notatet viser i et glimt, at vestlige militærstrateger og politikere i første halvdel af 1950’erne betragtede en altomfattende krig med Sovjetunionen og dens allierede som en akut risiko – og vel at mærke en krig, som en efter NATO’s opfattelse aggressiv sovjetisk ledelse ville udløse. Men Stalins død og de mildere vinde fra øst i 1955 gjorde, at det ”politiske” blev besluttet at anse en sådan risiko for at være blevet mindre.

I slutningen af året 1955 foreligger der ligeledes fra det danske forsvarsministerium en kilde, der henviser til et (NATO)-notat om tendenserne i Sovjetunionens aktuelle sikkerhedspolitik. Det hedder heri – under indtryk af den nye og blødere sovjetiske linie med hensyn til atomvåbenkrig, som blev anlagt efter Stalins død, at den sovjetiske ledelse frygtede for en kernevåbenkrig og derfor ”formentlig” ikke ville påbegynde en sådan krig; i hvert fald ikke så længe ledelsen var overbevist om, at Vesten ville gøre gengæld med kernevåben ”med tilstrækkelig styrke til at tilintetgøre [Sovjetunionen]”. Man kunne dog ikke ganske udelukke, at Sovjetunionen ville påbegynde en *konventionel* krig i tillid til, at Vesten i så fald ville vige tilbage for at anvende atomvåben.^{iv}

Igen får man et umiddelbart indtryk af, med hvilken selvfølgelighed en storkrig mellem Øst og Vest indgik i de rutinebetragtninger, der blev anlagt på NATO’s sikkerhedspolitik. Da USA over for Danmark i 1958 skulle begrunde nødvendigheden af nye militærinstallationer på Færøerne, hed det

ⁱⁱⁱ FM 1. kt. 91-51/52-73. Notits fra FMs 11. kt. 9.6.1955.

^{iv} FM 1. kt. 91-51/52-73. Notits 6.12.1955.

uden videre i et hemmeligt notat, at installationerne skulle forstås ”som en del af den defensive afskrækkelse af sovjetisk aggression”.^v

Fra lignende, fortrolige sovjetiske dokumenter ved vi, at den sovjetiske ledelse og dens repræsentanter i de politiske og militære institutioner så på lignende måde på spørgsmålet om krig og fred. Det fremgår i øvrigt også af det offentliggjorte sovjetiske materiale. Den sovjetiske ledelse så med samme alvor på Øst-Vest modsætningen, eller udtrykt på sovjetisk: den uforsonlige konflikt mellem krigens og kapitalismens lejr på den ene side og freden og socialismens lejr på den anden side. Blot anså Sovjetunionen modparten for at være den aggressive part, man skulle forsvare sig imod.^{vi}

Da den sovjetiske ambassadør i Washington, N. Novikov, i efteråret 1946 indberettede til udenrigsminister Vjateslav Molotov i Moskva om USA's udenrigspolitik, var hans analyse gennemsyret af denne opfattelse. USA stræbte efter verdensherredømmet; USA's militære strategi var offensiv; USA udgjorde en trussel mod Sovjetunionen; og USA forsøgte at fjerne Sovjetunionens indflydelse i de folkedemokratiske lande. USA anlagde baser bl.a. i Atlanterhavet (Island), og amerikanske krigsskibe havde aflagt besøg i bl.a. danske og norske havne.^{vii}

Fra 1950'erne skal endelig omtales en fortrolig dansk vurdering, som skyldes den daværende chef for den danske militære efterretningstjeneste, oberst H.M. Lunding. Ifølge Lunding var der i 1955 forskellige tegn på, at Sovjetunionen lagde op til et storstilet angreb på det amerikanske kontinent fra Sovjetunionens øst- og nordområder, som jo lå nærmest det nordamerikanske kontinent. Af samme grund ønskede den sovjetiske ledelse at skabe neutrale og konfliktfrie zoner for herved at afskærme Sovjetunionens øst- og vestgrænser. Klare vidnesbyrd herom så den danske efterretningschef i den sovjetiske politik over for Kina og Vesttyskland. Den tyske forbundskansler Konrad Adenauer var blevet indbudt til at besøge Sovjetunionen, og den kinesiske ledelse havde udtrykt enighed med Sovjetunionens strategi.

Oberst Lunding advarede i sin fortrolige redegørelse den danske regering imod de store farer for Vesteuropa ved en sådan politik:

”Når Amerika er blevet slået [af Sovjetunionen], vil turen komme til os i Europa. Alle de løfter og overenskomster, russerne i den kommende tid går ind på, vil de til given tid se bort fra.”

Det var derfor i Europas interesse at binde så store sovjetiske styrker i øst som i vest som muligt for herigennem at forhindre en ensidig sovjetisk militær koncentration mod det amerikanske kontinent.^{viii} Den militære efterretningschefs anbefaling var med andre ord en advarsel imod, at den danske og andre vesteuropæiske regeringer skar ned på forsvaret i Vesteuropa under indtryk af de blidere vinde fra øst.

Det er vigtigt at erindre sig, at Den kolde Krig ud over det rent militære styrkeforhold også omfattede økonomi, politik, ideologi, kultur og sociale forhold. Dette forhold afspejles såvel i det sovjetiske som i det danske og færøske materiale om Færøerne under Den kolde Krig.

^v UM 105 L 1. Amerikansk hemmeligt memorandum 29.5.1958.

^{vi} Se f. eks. Vladislav Zubok og Constantine Pleshakov: *Inside the Kremlin's Cold War* (1996), passim.

^{vii} Kenneth M. Jensen (ed.): *Origins of the Cold War. The Novikov, Kennan, and Roberts Long Telegrams of 1946* (u.d.), s. 5-16.

^{viii} FM 1. kt. 91-51/52-73. Notat fra Forsvarsstabens Efterretningsafdeling 20.7.1955, sign. Oberst H.M. Lunding.

Statsretslige formalia og politisk virkelighed. Medlemskabet af den vestlige og USA-dominerede alliance NATO betød for Danmark på én gang en styrkelse af sikkerheden og en begrænsning af handlefriheden. I skærpet form kom dette forhold til udtryk, hvad angik de nordatlantiske rigsdele. Grønland blev således i militærstrategisk henseende stort set overladt til USA's forgodtbefindende i kraft af den dansk-amerikanske aftale i 1951.

Færøerne, som ganske vist ikke var så strategisk vigtige for USA som Grønland, blev også inddraget i USA's og NATO's forsvarssystemer, om end i langt mere begrænset grad end Grønland. Danmarks handlefrihed på det militære og sikkerhedspolitiske område var, for så vidt angår Færøerne og USA's ønsker om at inddrage færøsk territorium i den vestlige alliances forsvar, derfor langt større. Danmark var ikke, som det var tilfældet vedrørende Grønland, bundet af nogen traktatlige bestemmelser. Men i praksis var den danske handlefrihed ikke ubegrænset, og skiftende danske regeringer var ofte under pres fra de store allierede, især USA, for at gå med til etablering af militære anlæg på Færøerne.

Der var imidlertid også et andet, grundlæggende forhold, som i høj grad begrænsede skiftende danske regeringers handlefrihed vedrørende Færøerne og de dele af Danmarks sikkerhedspolitik, som inddrog Færøerne. Ifølge hjemmestyreloven af 1948 var der ganske vist *statsretligt* ingen tvivl om, at forsvaret af Det danske Rige entydigt var den danske regering og rigsmyndighedernes domæne. Men *politisk* var forholdet meget mere kompliceret på grund af de færøske myndigheder, lagtinget og landsstyrets modvilje mod militære anlæg, militær udrustning og militært personel på Færøerne. For skiftende danske regeringer var det derfor en delikat balancegang mellem forskellige hensyn – til NATO, til USA, til sig selv (bl. a. for at bevare Færøerne i rigsfællesskabet) og til de færøske myndigheder, i sidste instans til den færøske befolkning.

En amerikansk iagttagelse af de sikkerhedspolitiske og strategiske forhold i de nordiske lande under Den kolde Krig skrev i 1986 følgende om dette forhold:

”Siden krigen [2. verdenskrig] har danskerne og færingerne haft et ømtåleligt [*uncomfortable*] forhold til hinanden. Øboerne var slet ikke tilfreds med, at den danske regering ikke rådførte sig med dem om tilslutningen til NATO. Alligevel er det lykkedes for danskerne at etablere en militær tilstedeværelse på øerne.^{ix}

Regeringen i København var altid meget omhyggelig med *formalia* i rigsfællesskabet. Hvad angår udenrigs- og forsvarspolitik gik forbindelsen fra de enkelte ministerier i København til landsstyret, eventuelt via rigsombudet i Thorshavn. Regeringen ønskede derimod ikke at have nogen direkte kontakt til lagtinget i disse spørgsmål, fordi rigsmyndighederne derved frygtede de facto at anerkende, at lagtinget havde nogen kompetence på udenrigs- og forsvarsområdet. I 1984 gik udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen under et *uofficielt* besøg på Færøerne dog med til at mødes med lagtingets markedsudvalg, som også behandlede udenrigssager. Men det var en undtagelse, som bekræftede reglen om ikke at have sådanne direkte kontakter. Da lagtinget samme år udtrykte ønske om at få den danske forsvarsminister i tale, blev det pure afvist fra dansk side. I et internt notat i statsministeriet hed det således:

”Det er i nøje overensstemmelse med hjemmestyreordningen fast praksis også i udenrigs- og sikkerhedsspørgsmål, at al kommunikation m.v. foregår mellem regeringen og landsstyret,

^{ix} John C. Ausland: *Nordic Security and the Great Powers* (1986), s. 173.

hvorimod regeringen ikke kontakter lagtinget. Lagtinget har ikke nogen kompetence i udenrigs- og sikkerhedspolitiske spørgsmål, og dets vedtagelser på disse områder er alene at betragte som vejledende henstillinger til regeringen.”^x

Vi skal senere se nærmere på lagtingets vedtagelser på det udenrigs- og sikkerhedspolitiske område.

Forholdsordren til rigsombudsmanden. Under Den kolde Krig kunne det befrygtes, at Færøerne i tilfælde af krig ville blive afskåret fra det øvrige Danmark. Af mulige, tænkte situationer opererede den danske regering med især to. Dels at Færøerne skulle blive angrebet og besat, dels at Danmark skulle blive besat som under 2. Verdenskrig. Formentlig var det den sidste mulighed, der blev tillagt størst realisme. For at tage højde for en sådan situation udstedte regeringen i København en fuldmagt og en forholdsordre til rigsombudsmanden. *Fuldmagten* skulle offentliggøres ”i den givne situation” (altså i tilfælde af, at forbindelsen mellem Færøerne og Danmark blev afbrudt) og fastslog, at gældende rigslovgivning så vidt muligt skulle opretholdes, og at lagtinget ikke ensidigt kunne forpligte den danske stat. I København forestillede man sig, at lagtinget under en afbrydelse af forbindelserne omgående ville overtage al lovgivende magt, og at rigsombudsmanden ikke ville kunne forhindre dette.

Forholdsordren skulle derimod forblive hemmelig, også under en afbrydelse af forbindelsen. Den bemyndigede rigsombudsmanden til i samarbejde med de færøske myndigheder at udfærdige retsfor skrifter i fællesanliggender og forestå administrationen af disse. Om grundlaget for rigsombudsmandens virksomhed i en sådan situation hed det, at det skulle bestå i at opretholde Færøernes folkeretslige og politiske status samt øernes tilknytning til Danmark. I givet fald skulle rigsombudsmanden fra Færøerne yde ”en indsats til bevarelse – evt. genoprettelse – af Danmarks selvstændighed og integritet.” Der skulle med andre ord – hvis Danmark blev besat – ydes en indsats for at befri Danmark fra Færøerne som et frit brohoved .

Et vigtigt afsnit i forholdsordren lød, at rigsombudsmandens bemyndigelse var begrænset af den *militære* forholdsordre til Færøernes Kommando. Denne forholdsordre kunne rigsombudsmanden ikke tilsidesætte. Den militære forholdsordre gik ud på, at danske væbnede styrker overalt og ufortøvet skulle optage kampen mod en angribende fjende. Det danske forsvar var meget opmærksom på dette forhold. Rigsombudsmanden måtte ikke kunne forhindre militær mobilisering eller modstand på Færøerne i tilfælde af angreb.^{xi}

Hvor megen modstand, det beskedne danske militær på Færøerne i givet fald ville have været i stand til at yde, skal vi senere se på.

Ikke desto mindre var der i den danske militære ledelse så sent som i 1982 usikkerhed om, hvorvidt den kongelige anordning om forholdsordren for det militære forsvar ved angreb på Danmark og under krig også gjaldt for Færøerne. Efter at være blevet oplyst herom af forsvarsministeriet erkendte chefen for Forsvarsstaben, at den militære forholdsordre om ufortøvet at optage kampen mod et militært angreb også gjaldt for Færøerne.^{xii}

^x SM 4056-2. Notits vedrørende en eventuel henvendelse fra lagtingets markedsudvalg om ”samråd med forsvarsministeren” 14.8.1984.

^{xi} FM 1. kt. 240. 51-3. SMs notat vedrørende forholdsordren 22.8.1968. FM’s notat 27.8.1968. Forholdsordren i afskrift 24.9.1968.

^{xii} FM 1. kt. 240. 51-3. Notits 2.7.1982 om møde i ”Forstærkningsgruppen” 11.6.1982.

Færøernes strategiske placering. På grund af sin beliggenhed fik Færøerne en betydelig strategisk betydning under Den kolde Krig. Sammen med Island og Grønland var Færøerne en slags "trædestene" i Atlanterhavet mellem den vestlige alliances nordamerikanske medlemmer – USA og Canada - og de vesteuropæiske alliancepartnere. Da Danmark i 1949 blev medlem af Atlantpagten, blev også Færøerne (og Grønland) NATO-territorium i den forstand, at forsvarsalliancen udtrykkeligt omfattede Færøerne.^{xiii} Herved blev Færøerne også interessante for Sovjetunionen og Warszawapagten, den forsvarsalliance der blev oprettet mellem Sovjetunionen og de europæiske socialistiske stater i 1955.

Nordatlanten inklusive Grønland befandt sig i krydsningsfeltet mellem supermagterne USA og Sovjetunionen, for herigennem gik den korteste luftlinie. Området var også af vital betydning for søforbindelsen mellem USA og dets hovedallierede Storbritannien.

Færøerne var velegnede som *baseområde* for både overfladeskibe og ubåde. Fra Færøerne kunne man for det andet kontrollere søfarten og flyaktiviteten i denne del af Atlanterhavet. Færøerne kom derfor også til at indgå i det *spærrebælte*, som NATO ville opbygge under en krig for at forhindre sovjetiske flådeenheder i at løbe ud i Atlanterhavet. Spærrebæltet gik fra Grønland over Island og Færøerne til Norge. Samarbejdet mellem NATO's luft- og flådestyrker til bekæmpelse af sovjetiske ubåde i "det norske gab" blev drøftet på en NATO-konference i England i november 1959 med deltagelse af chefen for Færøernes Marinedistrikt blev.^{xiv} Kontrollen med Færøerne var derfor vigtig for at kunne bevare kontrollen over den nordatlantiske krigsskueplads.^{xv}

Da Danmark i betydningen det danske rige var både en Østersø- og en Atlanterhavsstat, spillede denne dobbelte egenskab altid ind i stormagternes syn på og vurdering af det danske rige under Den kolde Krig. USA's store interesse for Grønland (og Island) siden 2. Verdenskrig er velkendt.^{xvi} I realiteten opnåede Washington i kraft af aftalen i 1941 med den "frie" danske ambassadør Henrik Kauffmann ret til militær tilstedeværelse på Grønland i al fremtid, et forhold der blev bekræftet i 1951. Også Færøerne fik militær betydning i en større sammenhæng i og med 2. Verdenskrig. Når England besatte øerne militært i april 1940, var det som led i De vestallieredes bestræbelser på at sikre de vitale forsyningslinier over Atlanten mellem Europa og USA.^{xvii}

Danmarks interesse i Færøernes forbliven i NATO. Danmark måtte under Den kolde Krig, så godt det nu lod sig gøre med landets begrænsede ressourcer og ligeledes begrænsede politiske vilje til at anvende økonomiske midler på det samlede riges forsvar, forsøge at tilpasse sig de ændrede strategiske vilkår i Nordatlanten. Det *faktiske* forsvar af Færøerne (og Grønland) samt havområderne omkring disse øer blev imidlertid overladt til Storbritannien og især USA. Som den danske London-gesandt Eduard Reventlow så nådesløst skrev til udenrigsminister Gustav Rasmussen allerede i november 1946, så var virkeligheden den, "at Danmark ingen som helst mulighed har for [selv] at forsvare [Fær]øerne."^{xviii}

^{xiii} At også Færøerne med Danmarks tilslutning til Atlantpagten blev omfattet af forsvarspagten, er ganske vist blevet bestridt fra færøsk side, som det senere vil fremgå.

^{xiv} FM 1. kt. 812. 11-1. Færøernes Marinedistrikt til Forsvarsministeriet og Søværnskommandoen 15.1.1960.

^{xv} FM 1. kt. 011.2-2. Notat vedrørende diverse militære installationer på Færøerne 11.2.1981.

^{xvi} Se *Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68* (Dansk Udenrigspolitisk Institut 1997); Nikolaj Petersen: *Grønland i global sikkerhedspolitik* (SNU 1992); Finn Løkkegaard: *Det danske Gesandtskab i Washington 1940-1942* (1968); Bo Lidegaard: *I Kongens Navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919-1958* (1996); Poul Villaume: *Allieret med forbehold* (1995).

^{xvii} *Problemer omkring dansk sikkerhedspolitik* (1970), s. 309.

^{xviii} *Føroyar í kalda krígunum*, s. 37.

Der var ingen danske kamptropper på Færøerne, men kun et beskedent vagtpersonale ved de militære installationer. Færingerne ønskede ikke selv at bidrage til et militært forsvar af deres land. Overvejelser om at oprette et færøsk hjemmeværn førte aldrig til noget. Landsstyrets forslag herom i 1950 blev forkastet af lagtinget. Færøerne stillede imidlertid via Danmark i betydningen skiftende danske regeringer færøsk territorium til rådighed for USA, Storbritannien og den vestlige alliance, således at Færøerne i kraft af forskellige militære anlæg på øerne bidrog til det samlede vestlige forsvar.

Danmarks betydelige interesse i at bevare Færøerne som en del af det samlede NATO-territorium lå som regel udtalt i regeringens overvejelser og beslutninger. Men undertiden blev denne danske interesse formuleret meget klart. I et notat fra udenrigsministeriet fra 1979 hed det således, at

”Danmark har en afgørende sikkerhedspolitisk interesse i, at Grønland, Færøerne og Island forbliver i NATO på grund af disse områders store strategiske betydning”.

Om Grønland hed det videre, at det var indlysende, at hjemmestyremyndighedernes holdning til NATO-samarbejdet ville influere meget væsentligt på mulighederne for at bevare øen som en del af NATO. Det samme gjaldt naturligvis Færøerne.^{xix}

Ifølge tidligere udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen, som i 1980'erne fik problemer med Færøerne ind på livet, var Færøerne og Grønland af stor betydning for Danmarks og NATO's sikkerhedspolitik:

”Grønland og Færøerne husede vigtige varslingsstationer, som var af stor betydning for Vestens forsvar. [...] [Thule-basen] lå midt på den direkte rute, som raketter ville følge, hvis de blev affyret fra det nordlige Rusland imod Nordamerika. Sammen med den kæde af radarstationer, som strakte sig ned gennem Grønland og videre over Atlanten til Færøerne, gav Thule-radaren mulighed for en tidlig varslingsstation.

Derfor var netop Thule-radaren – og i mindre grad de færøske installationer – naturligvis også genstand for massive propagandaangreb, som i høj grad fik medløb i det danske politiske liv og i danske medier. Men hvis Danmark var begyndt at skride på de områder, [...] Så ville det pludselig have direkte og mere konkret indflydelse på den fælles sikkerhed.”^{xx}

I København var man på det rene med, at der i brede kredse i den færøske befolkning herskede, som det i 1979 blev udtrykt i et notat i statsministeriet, ”en vis skepsis eller ligefrem fjendtlighed over for NATO-medlemskabet”. Udviklingen skulle derfor nøje følges for om muligt fra dansk side at påvirke den politiske udvikling på Færøerne – også med henblik på at kunne ”imødegå tendenser og påvirkninger udefra, som kan sætte Grønland og Færøerne ”i drift” væk fra det vestlige forsvarsfællesskab.”^{xxi} I den forbindelse nævntes de sovjetiske og andre Warszawapagt-landes bestræbelser på at etablere fiskerisamarbejde med Færøerne.

For at modvirke Færøernes og Grønlands drift væk fra NATO anbefalede udenrigsministeriet dels en fyldestgørende orientering af de lokale myndigheder om øernes militære, strategiske og

^{xix} SM 40-17-60. Notat 10.8.1979.

^{xx} Ellemann-Jensen: *Din egen dag er kort*(1996), her efter *Føroyar i kalda krignum*, s. 84.

^{xxi} SM 40-17-60. Notat 10.8.1979.

sikkerhedspolitiske betydning samt de hermed forbundne problemer; dels ”en demonstreret dansk interesse i og vilje til varetagelse af områdernes forsvar”.^{xxii} Hvordan begrebet ”fyldestgørende orientering” og hvordan viljen til at varetage Færøernes forsvar skulle udmøntes i praksis, var ikke konkretiseret.

Udenrigsministeriets anbefaling viser, at de færøske myndigheder – landsstyre og lagting – hidtil (dvs. 30 år efter tilslutningen til den vestlige forsvarsalliance) *ikke* fra dansk side havde modtaget en ”fyldestgørende” orientering om, hvordan Færøerne militærstrategisk og sikkerhedspolitisk indgik i den vestlige forsvarsalliance. En sådan forsømmelse er tankevækkende. Det var, som det vil fremgå af denne rapport, et af de virkelig ømme punkter i det dansk-færøske forhold, der her blev peget på. Det var imidlertid et problem, som den danske regering *kunne* løse. Det gjaldt for så vidt også – om end i mindre grad - det andet spørgsmål om at demonstrere vilje til at varetage Færøernes (og Grønlands) forsvar.

Sovjetunionens særtræk. Sovjetunionen var under Den kolde Krig styret af et centralt parti- og statsapparat, domineret af russere med centrum i Moskva, som var både Sovjetunionens og Den Russiske Socialistiske Føderative Sovjetrepublik (RSFSR) hovedstad. Partistaten disponerede over alle det sovjetiske imperiums ressourcer. Partiapparatet havde desuden totalt informationsmonopol og bestemte desuden, hvem der fik lov til at rejse ud og ind i Sovjetunionen. Sovjetunionen var et imperium, og dets imperiale interesser blev udtrykt i marxistisk-leninistisk terminologi. Marxismen-leninismen var et blandingsprodukt af elementer fra før-revolutionær autokratisk nationalisme og mere uforsonlige og totalitære elementer fra marxismen.^{xxiii}

Den sovjetiske udenrigspolitiske tænkning tog udgangspunkt i geopolitiske forestillinger om ”naturlige” sovjetiske sikkerhedsbehov tilsat forestillinger om Ruslands/Sovjetunionens verdenscivilisatoriske mission. I den kontrollerede sovjetiske historieskrivning blev russiske før-revolutionære erobringer beskrevet som ”retfærdige”, ”progressive”, ”objektivt nødvendige” og udtryk for den historiske udviklings ”lovmæssighed”.

En udvidelse af Sovjetunionens interessesfære – som f. eks. Stalin-tidens ekspansion i Østeuropa efter 2. Verdenskrig - blev betegnet som både gavnlig og nødvendig for de pågældende sovjetiserede lande og for Europas og verdens sikkerhed. Den sovjetisk-finske Venskabs-, Bistands- og Samarbejdsstraktat, som i 1948 blev påtvunget Finland, blev ligeledes fremstillet som værende i Finlands, de øvrige nordiske landes og hele Europas interesser.^{xxiv}

Den sovjetiske ledelse betragtede Sovjetunionen som indviklet i en fundamental konflikt med den vestlige verden, ”imperialismen”, en konflikt som ville fortsætte, indtil Sovjetunionen og dens allierede, ”socialismen”, endegyldigt havde besejret imperialismen i kraft af sit angiveligt overlegne social-økonomiske system. Med den nuværende viden om systemets sammenbrud i slutningen af 1980’erne kan det være svært at tro på det oprigtige i sådanne forestillinger, men ingen forestillede sig dengang et systemsammenbrud i årene 1989-1991. Og den sovjetiske ledelse var generelt behersket af en optimistisk tro på, at fremtiden tilhørte socialismen.

^{xxii} SM 40-17-60. Notat 10.8.1979.

^{xxiii} Se herom og for det følgende Bent Jensen: *Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. Verdenskrig* (1987), kapitel 2.

^{xxiv} Finland opsagde denne traktat, da det blev muligt i forbindelse med Sovjetunionens opløsning.

Sovjetunionen førte udenrigspolitik på to niveauer. Den sovjetiske regering havde på den ene side korrekte diplomatiske forbindelser med andre stater, men samtidig førte Sovjetunionens kommunistparti (SUKP) via søsterpartier, frontorganisationer, nyhedsbureauer, forlag osv. i andre lande en politik, som gik ud på ideologisk at afvæbne "imperialismen". Sovjetunionens sikkerhedsbegreb havde både en militær, en økonomisk og en ideologisk dimension. Den sovjetiske politik i forhold til Færøerne indeholdt derfor også en politisk-ideologisk kamp om befolkningens *bevidsthed*.

Den grundlæggende doktrin i Sovjetunionens sikkerhedspolitik var "den fredelige sameksistens", der blev defineret som "en specifik form for socialismens klassekamp mod kapitalismen".^{xxv} "Fredelig sameksistens" var ifølge den autoritative sovjetiske definition *ikke* udtryk for nogen status-quo politik. Tværtimod skabte den fredelige sameksistens netop de gunstigste betingelser for en ændring af status-quo, men uden at det kom til en altomfattende krig med hovedmodstanderen USA. I et sovjetisk værk fra 1981 med titlen "Den kommende verdensorden" blev vestlige forestillinger om en tilnærmelse mellem Øst og Vest afvist som naive, anti-historiske og anti-sociale. I stedet ville socialismen sejre i verdensmålestok.^{xxvi} Et andet sovjetisk værk tilføjede, at "revolutionær vold" var "nødvendig for at virkeliggøre det socialistiske ideal, skabelsen af en ny civilisation."^{xxvii} SUKP's søsterpartier i udlandet delte denne opfattelse ligesom i øvrigt også andre marxistiske bevægelser, som ikke var finansieret af Moskva.

Styrkeforholdstænkning dominerede sovjetisk udenrigspolitisk tænkning. Militær styrke ansås for at udgøre en afgørende faktor for socialismens sejr i verdensmålestok. Demonstration af militær styrke, kombineret med propaganda og overtalelse, var karakteristisk for Kremles måde at føre udenrigspolitik på under Den kolde Krig.

Alt dette betød dog ingenlunde, at Sovjetunionen ikke var i stand til at føre en pragmatisk politik, som tog sigte på at fremme imperiets interesser, således som disse interesser blev forstået og formuleret af den øverste ledelse i partistaten.

Sovjetunionen som flådemagt. Ved 2. Verdenskrigs afslutning i 1945 var Sovjetunionen endnu ikke nogen betydelig flådemagt, men disponerede kun over kystnære flådeenheder. I 1940'erne og i begyndelsen af 1950'erne lagde de sovjetiske strateger derfor ikke megen vægt på Nordatlanten.

Dette forhold ændrede sig imidlertid drastisk i takt med den kolossale sovjetiske oprustning, der også omfattede en betragtelig udvidelse af flådestyrkerne, fra anden halvdel af 1960'erne og fremefter. I samme periode udbyggede Sovjetunionen også sin handels- og fiskeflåde. I midten af 1980'erne disponerede Sovjetunionen tillige over 350 oceangående havforskningsskibe. Hovedarkitekten på dette område var admiral Sergej Gorsjkov, der i 1956 blev øverstkommanderende over den sovjetiske krigsflåde og samtidig viceforsvarsminister.

I januar 1962 erklærede admiral Gorsjkov, at den sovjetiske krigsflåde var forpligtet af Det kommunistiske Partis Centralkomité til korrekt at løse de af partiet pålagte opgaver. Af en autentisk sovjetisk kilde fremgår det, at den sovjetiske flådes hovedopgave i "en fremtidig verdenskrig" bestod i at destruere fjendens flådestyrker og afbryde hans kommunikationslinier til søs. I 1964 blev de amerikanske *Polaris*-ubåde specielt fremhævet, og det blev understreget, at ubådene kun kunne

^{xxv} *Дипломатический словарь* том II (Москва 1985), с. 226-227.

^{xxvi} Г.Х. Шахназаров: *Грядущий Мировой порядок* (Москва 1981), 338 ff.

^{xxvii} Л.Г. Олех: *Общее и особенное в революционном процессе современности* (Москва 1982).

operere ved hjælp af baser og installationer på land. I 1971 advarede en kendt sovjetisk flådeanalytiker om, at de imperialistiske magters flåder tilstræbte beherskelse af havene, især Nordatlanten, fra selve krigens begyndelse.^{xxviii}

Den sovjetiske Nordflåde var nu blevet Sovjetunionens største og strategisk mest betydningsfulde krigsflåde. Efterhånden som den sovjetiske Nordflåde blev udbygget, fik det nordatlantiske område større og større betydning. Herved blev Færøernes strategiske position også mere og mere interessant for Kreml – og derfor også for NATO.

Af et sovjetisk kort, som ledsagede en artikel fra 1983 af admiral Gorsjkov, fremgår Nordatlantens store militære rolle set fra Moskva. Kortet har Sovjetunionen som centrum, og Grønland, Island og Færøerne indgår i en kæde af ildevarslende støttepunkter fra USA til Storbritannien for den amerikansk ledede militæralliance, NATO.^{xxix}

Sovjetunionens Nordflåde. Den sovjetiske Nordflåde var baseret i bl.a. Severomorsk og Poljarnyj på Kola-halvøen nord for Murmansk, 300 kilometer nord for polarcirklen. For at kunne komme ud i Atlanterhavet måtte Nordflådens skibe som allerede nævnt igennem den potentielle barriere, som udgjordes af kæden mellem Grønland over Island og Færøerne til Norge.

Ved opbygningen af den sovjetiske strategiske ubådsstyrke fik Nordflåden 1. prioritet. I 1961 gjorde specialiseret sovjetisk militærlitteratur opmærksom på, at Færøerne indgik i det planlagte amerikanske undervandssystem til lydidentificering af undervandsbåde, SOSUS. Systemet strakte sig gennem hele Nordatlanten og omfattede farvandene fra Grønland over Island, Færøerne og Orkneyøerne til Skotland. Også senere blev der fra sovjetiske flådeeksperters side udtrykt bekymring over NATO's åbenlyse planer om at blokere det såkaldte GIUK-gab (GIUK= Grønland, Island, United Kingdom) og derved spærre den sovjetiske Nordflåde inde.^{xxx}

For NATO var det et vigtigt mål i givet fald at kunne neutralisere denne styrke. I 1960'ernes slutning og 1970'ernes begyndelse fik den sovjetiske strategiske ubådsstyrke tilført skibe med stor rækkevidde. For at kunne beskytte Nordflåden havde Sovjetunionen behov for at skyde sit fremskudte forsvar længere mod vest. NATO mente sig nu stillet over for udfordringen at kunne forsvare stræderne mellem Grønland, Island og Storbritannien - en kæde som Færøerne som nævnt også indgik i. Spørgsmålet var dog, om NATO-styrker ville være i stand til at ødelægge den sovjetiske strategiske ubådsstyrke og operere i Norskehavet under krig.^{xxxi}

Danmark blev som NATO-medlem og med rigsterritorier i Nordatlanten naturligvis inddraget i disse overvejelser og beslutninger. I 1970 offentliggjorde et sagkyndigt udvalg under et regeringsudvalg vedrørende Danmarks sikkerhedspolitik en større redegørelse, *Problemer omkring dansk sikkerhedspolitik*. Udvalget var sat til at analysere vilkårene for Danmarks sikkerhedspolitik i anledning af, at det automatiske medlemskab af NATO udløb i 1969. Der skulle – i hvert fald officielt - så at sige på ny træffes beslutning om Danmarks medlemskab af den vestlige forsvarsalliance. Redegørelsen indeholdt også et særligt afsnit om Færøerne.

^{xxviii} Robert Waring Herrick: *Soviet Naval Doctrine and Policy 1956-1986* 1 (2003), s. 130-131, 142 og 217.

^{xxix} Горшков, Сергей: «Базы агрессии», *Известия* 9.12.1983.

^{xxx} Robert Waring Herrick: *Soviet Naval Doctrine and Policy 1956-1986* 1 (2003), s. 136-137 og 217.

^{xxxi} Kjetil Skogrand og Rolf Tamnes: *Fryktens likevekt* (Oslo 2001), s. 56-61.

Redegørelsen slog fast, at Færøerne indgik i det område, som var omfattet af Atlantpagtens bistanndsklausul i henhold til definitionen af NATO-området i pagtens artikel 6. Om kommandoforholdene hed det, at chefen for Færøernes Kommando var underlagt Søværnskommandoen (fra 1970 Forsvarskommandoen), men i krigstilfælde ville være underlagt NATOs Atlanterhavskommando. Det var Færøernes Kommandos opgave at overvåge de færøske farvande og opretholde sømilitær kontrol med skibsfarten sammesteds. Om de militære installationer hed det ganske kort, men ikke særligt præcist: "Der findes på Færøerne en Early Warning station samt to Loran-stationer."^{xxxii} Hvad deres formål og funktioner var, blev ikke oplyst.

Øernes strategiske betydning blev fremhævet i redegørelsen. Beliggenheden i det nordlige Atlanterhav ved Golfstrømmen gjorde Færøerne "velegnede som baseområde for såvel overfladeskibe som u-både." Hertil kom, at øerne også havde overvågningsmæssig betydning vedrørende både søfart og luftfart i det nordøstlige Atlanterhav. Under en Øst-Vest konflikt ville øernes betydning blive endnu større. NATOs bestræbelse på at opbygge et spærrebælte fra Grønland over Island, Færøerne og Shetlandsøerne til Norge ville forventeligt føre til, at Færøerne ville få "operativ betydning som støttepunkt for de NATO-styrker, der deployeres til lukning af gabet mellem Island-Færøerne og Færøerne-Shetlandsøerne."

Den danske redegørelse mente derfor at kunne konkludere, at Færøerne var interessante for både den vestlige alliance og for Sovjetunionen med henblik på at kunne bevare kontrollen med flådeaktiviteten i Nordatlanten. Den sovjetiske interesse blev manifesteret i "den store sovjetiske flådeøvelsesaktivitet omkring øerne." Selv om Færøerne ikke havde samme interesse som Grønland vedrørende de to siders strategiske våbensystemer, havde Færøerne ligesom Grønland betydning for sikringen af de transatlantiske forbindelser og forvarslingsinteresserne.^{xxxiii}

Den danske redegørelse fra 1970 kom ikke nærmere ind på de delikate spørgsmål omkring den amerikanske militære tilstedeværelse på Færøerne, eller det forhold, at varslingsstationen på Færøerne indgik i det britiske luftvarslingsystem. Redegørelsens omtale af Færøernes egnethed som baseområde kom heller ikke ind på, at en færøsk fjord for længst var udset til britisk ubådsbase. Disse emner vil blive behandlet senere i rapporten.

Nordflåden bestod i 1980'erne af et stort antal undervandsbåde. 46 ud af Sovjetunionens i alt 74 missilbærende, atomdrevne undervandsbåde (SSBN) var baseret her, og ligeledes 135 ud af Sovjetunionens 282 atomdrevne (SSN) og konventionelle (SS) angrebsubåde. De nyeste sovjetiske SSBN, Delta-serien, kunne afskyde deres atombestykkede missiler mod mål i USA fra hjemmebasen på Kola-halvøen. De ældre SSBN, Yankee-serien, var imidlertid nødt til at gå igennem det gab, hvor Færøerne befandt sig, for at komme tæt nok på USA's østkyst til at kunne ramme amerikanske mål med deres korttrækkende atommissiler.

Den norske general Tønne Huitfeldt mente i begyndelsen af 1980'erne, at den sovjetiske Nordflåde i fredstid havde to hovedopgaver i Nordatlanten: dels at være en troværdig afskrækkelse i form af atomdrevne missilbestykkede SSBN-ubåde, og dels at skabe et indtryk af en så stærk sømagt, at den ville undergrave tiltroen til en effektiv NATO-bistand i området. I krigstid var et hovedmål at bekæmpe de amerikanske Polaris-ubåde, at afvæbne de amerikanske hangarskibe, at afbryde

^{xxxii} *Problemer omkring dansk sikkerhedspolitik* (1970), s. 309-310.

^{xxxiii} *Problemer omkring dansk sikkerhedspolitik*, s. 310.

NATO's forsyningslinier mellem USA og Vesteuropa, og at yde maritim støtte til landoperationer i Vest- og Nordeuropa.^{xxxiv}

Sovjetiske flådemanoeverer i 1984 demonstrerede Nordflådens evne til hurtigt at etablere en forsvarslinie langt ude i Norskehavet, som NATO-enheder ville have vanskeligt ved at gennembyrde – især hvis NATO mistede kontrollen over norske flyvepladser.^{xxxv} Nogle vestlige analytikere anså i 1985 den sovjetiske flådeoprustning for at udgøre en meget alvorlig trussel især mod NATO's nordflanke:

”For nærværende har Sovjetunionen i dens Nordflåde samt dets tilhørende luft- og landstyrker evnen til at gennemføre en eller en kombination af flere operationer, inklusive maritime angreb i Nordatlanten og Nordsøen, amfibieoperationer mod Island, Jan Mayen, Færøerne, Shetlandsøerne, Orkneyøerne og andre Nordsø øer, land- og luftoperationer mod Nordnorge og Jylland, amfibieoperationer mod Nordnorge og Østersøstræderne, samt luftlandeoperationer omfattende kontingenter på op til divisionsstyrke til støtte for eller støttet af land- og luftoperationer mod militære faciliteter over hele Nordregionen.”^{xxxvi}

Et par år senere udtrykte også andre vestlige strateger bekymring for, at den sovjetiske militære styrkeopbygning alvorligt havde forringet den vestlige sikkerhed i Nordatlanten. De forestillede sig, at de sovjetiske militære planer måtte omfatte ødelæggelsen af NATO's SOSUS-kæde især i GIUK-gabet, samt britiske luftforsvarsradarinstallationer og flyvepladser ved hjælp af sovjetiske fly- og *spetsnaz*-enheder.^{xxxvii}

En anden vestlig ekspert mente imidlertid, at NATO havde planer til at forebygge, at Færøerne og Island faldt i sovjetiske hænder. Men også han var sikker på, at et hovedmål for Sovjetunionen måtte være at ødelægge de elektroniske installationer på Færøerne, muligvis med *spetsnaz*-enheder, som blev landsat fra ubåde.^{xxxviii}

Det hører med til billedet, at den erklærede sovjetiske militærdoktrin byggede på, at en fremtidig krig med Vesten ville blive en kernevåbenkrig, og at Sovjetunionen ville vinde en sådan krig.^{xxxix}

Dansk bidrag til inddæmning af Sovjetunionens flådemagt. Fra 1971 findes der nogle danske militære overvejelser om NATO-forholdsregler til imødegåelse af den sovjetiske maritime ekspansion i Atlanterhavet. Det hed heri, at opretholdelse af forsyningslinierne mellem Europa og Nordamerika var af vital interesse for NATO.^{xl} I sommeren 1971 godkendte NATO-landenes permanente repræsentanter på et møde i NATO's generalsekretærs redegørelse for forslag i en rapport til Militærkomiteen om styrkelse af NATO's forsvar i Atlanterhavet. NATO's Militærkomité havde anbefalet, at [forsvars]ministrene indtrængende blev opfordret til at erindre sig den for NATO utilfredsstillende maritime situation i Atlanterhavet.^{xli}

^{xxxiv} Erling Bjøl: *Nordens sikkerhed i 1980'erne*, DUPI-hæfte 1983:1.

^{xxxv} Simon Ollivant: ”Arctic Challenge to NATO”, s. 3-5.

^{xxxvi} Patrick Cosgrave og George Richey: ”NATO's Strategy”, s. 44.

^{xxxvii} Paul M. Cole og Douglas M. Hart (eds.): *Northern Europe: Security Issues for the 1990s* (1986), s. 45-47.

^{xxxviii} John C. Ausland: *Nordic Security and the Great Powers* (1986), s. 169 og 173.

^{xxxix} Richard Pipes: ”Why the Soviet Union Thinks it can win a Nuclear War”, *Commentary* juli 1977, s. 21-34. Pipes bygger på bl.a. V.D. Sokolovskij: *Voennaja strategija* (1962). Den ledende sovjetiske teoretiker V. Zagladin skrev i en selvkritisk artikel i 1988, at ”vi gik længe ud fra muligheden af sejr i en atomkrig.”, *Pravda* 13.6.1988.

^{xl} FM 717-9/71-72. FM's 7. kt. Notat af 28.1.1971. Overvejelserne tog udgangspunkt i NATO-dokument IMSWM-310-70.

^{xli} Rapporten var betegnet MCM-31-71.

Danmark spillede som sømilitær magt kun en marginal rolle i disse bestræbelser. Det danske militære bidrag til NATO-forsvaret af Atlanterhavet var uhyre beskedent. Det bestod i fire danske fiskeriinspektionsskibe, der i krigstilfælde var øremærket til SACLANT, den amerikanske øverstkommanderende for dette NATO-område. Som sagerne stod, var det heller ikke (politisk) sandsynligt, at Danmark ville tage konkrete militære skridt til at afhjælpe NATO's forringede stilling på det sømilitære område, selv om Danmark havde en generel interesse i, at den maritime balance ikke blev forskudt afgørende til fordel for Sovjetunionen.

Måske kunne Danmark dog blive impliceret på et par områder, f. eks. hvis NATO's stående atlantehavsstyrke, STANAVFORLANT's aktiviteter blev forøget. I denne stående styrke havde danske fregatter nemlig med mellemrum deltaget. Der kunne måske også blive tale om at øremærke danske skibe til NATO-beredskabsstyrken, MARCONFORLANT. I januar 1972 blev de fire inspektionsskibe faktisk øremærket til denne beredskabsstyrke.^{xlii}

Forsvarskommandoens opfattelse af Færøernes strategiske betydning. Fra 1982 har vi en dansk militær kilde, der gør rede for hele den strategiske situation i det område, der var strategisk relevant for Færøerne. Kilden er Forsvarskommandoen i Vedbæk, der i juli 1982 udarbejdede en række svar på nogle konkrete spørgsmål, stillet af den færøske avis *Dagbladet*. Forsvarskommandoens svar blev imidlertid ikke direkte tilstillet avisens redaktion, men blev sendt til den danske chef for Færøernes Kommando med kopi til rigsombudsmanden. Disse to danske myndighedspersoner skulle derpå sammen drøfte, i hvilken form Forsvarskommandoens svar skulle videregives til den færøske avis og dermed til den færøske offentlighed. Der er ingen tvivl om, at de svar, der var beregnet til offentliggørelse, indeholdt flere taktiske elementer.^{xliii}

Forsvarskommandoens besvarelse indeholdt imidlertid et større afsnit, som ikke var tiltænkt offentliggørelse, men som skulle tjene som baggrund for en orientering af de færøske myndigheder.^{xliv} Det må anses for givet, at Forsvarskommandoens vurdering ikke alene afspejlede den danske militære ekspertises syn på sagerne, men tillige og måske endda overvejende var en gengivelse af NATO's og USA's militære ekspertises opfattelse. Sidstnævnte byggede igen på USA's militære og civile efterretningsvæsens oplysninger og afspejlede således i sidste instans en begrundet fortolkning af Sovjetunionens strategi.

Den strategiske redegørelse for Færøernes betydning indledte med *Nordkalotten*, som i militærgeografisk henseende omfattede både land- og tilstødende havområder. Dette områdes betydning var vokset stærkt siden 2. Verdenskrig, dels på grund af den almindelige teknologiske udvikling, der gjorde det muligt såvel civilt som militært at operere i området og udnytte dets ressourcer; dels på grund af den sovjetiske militære opbygning på Kola-halvøen. Militærteknologisk havde missilbærende ubåde fået øget betydning, fordi deres positioner i neddykket tilstand gjorde dem vanskelige at lokalisere og derfor vanskelige at ramme. Det var også svært at erkende deres mulige indsættelsesområde. Sovjetiske ubåde, hvoraf hovedparten befandt sig i Murmansk-området, kunne nu ramme USA fra Barentshavet og behøvede således ikke som tidligere at bevæge sig ud i Atlanterhavet.

^{xlii} FM 717-9/71-72. FMs 7. kt. Notat af 30.11.1971.

^{xliii} FM 1. kt. 011.2-2. Forsvarskommandoen til Flyvestation Thorshavn 30.7.1982 med bilag.

^{xliv} FM 1. kt. 011.2-2. Forsvarskommandoen til Flyvestation Thorshavn 30.7.1982 med bilag, s. 1-4.

For at modvirke denne trussel havde USA skærpet overvågningen og kontrollen med de sovjetiske ubådes bevægelser, ligesom man havde indsat atomdrevne ubåde som forsvarsvåben mod de sovjetiske. USA havde derfor behov for at være til stede på den ene eller anden måde i de nordlige havområder. Også luftrummet var vigtigt, men her havde USA installationer i Canada og på Grønland.

Den sovjetiske Nordflåde var den afgørende kraft i Sovjetunionens muligheder for at øve global maritim indflydelse og samtidig et hovedelement i bestræbelserne på at kunne afskære forbindelseslinierne mellem USA og Vesteuropa under krig. Sovjetunionen havde en afgørende interesse i at sikre sig totalt sø- og luftherredømme i området bestående af Barentshavet og de isfri dele af Polhavet.

Nordkalottens betydning for NATO var en funktion af den sovjetiske styrkeopbygning. Den strategiske situation set fra Vesten og især Vesteuropa ville blive alvorligt forværret, hvis Sovjetunionen opnåede fuld kontrol med dette område. Det ville nemlig blive et fremskudt udgangspunkt for en offensiv anvendelse af de eksisterende styrker.

Færøerne i et militærstrategisk centrum. *Nordøstatlanten* – dvs. farvandene mellem Grønland, Island, Storbritannien og Norge – var det område, Færøerne befandt sig i. Det lå oven i købet i den passage mellem Island og Skotland, som var den vigtigste adgang til Atlanterhavet østfra. Omvendt var det her, USA/NATO skulle kontrollere og i givet fald gennemføre et forsvar mod væsentlige dele af den sovjetiske missilbevæbnede ubådsflåde. Ligeledes var Vestens mulighed for at overvåge og imødegå en sovjetisk maritim fremtrængen mod forbindelseslinierne over Atlanterhavet knyttet til denne passage.

Selv om sovjetiske missilbærende ubåde kunne ramme USA fra Barentshavet, anså Forsvarskommandoen det alligevel for givet, at Sovjetunionen ville ønske at sprede den sovjetiske flådes strategiske ubådsflåde og derfor anbringe ubåde i Atlanterhavet. Også konventionelle orlogsskibes forlæggelse til Atlanterhavet forudsatte passage af gabet mellem Grønland og Skotland.

Det var her, Færøernes militære betydning lå. Øerne var nemlig anvendelige som varslings- og baseområde. Da havdybderne her var mindre end i de nordlige farvande og i Danmarksstrædet, var mulighederne for at minere farvandene i Nordøstatlanten bedre i dette område. Nye dybvandsminer var ved at blive udviklet, som gjorde mulighederne for en maritim blokering endnu bedre. Hele udviklingen havde medført, at farvandene mellem Island, Norge og Skotland måtte betragtes som "*et militærstrategisk centrum*" (min fremhævelse, bj). I global maritim sammenhæng var tyngdepunktet blevet flyttet fra Østersø-udløbene og Barentshavet ud i dette område i Atlanten, "hvor udfaldet af en eventuel maritim Øst-Vest-konfrontation vil øve afgørende indflydelse såvel på opretholdelsen af de transatlantiske forbindelser som på mulighederne for at gennemføre et vestligt forsvar på Nordkalotten, i Østersø-området og Nordsøen."

Færøerne lå altså i selve brændpunktet for en mulig øst-vest-krig.

En autentisk sovjetisk kilde fra 1983 bekræfter for så vidt den danske NATO-analyse. I det sovjetiske værk *Militært leksikon*, som blev udgivet af Institut for Militærhistorie under Sovjetunionens Forsvarsministerium, hed det under opslaget Færøerne bl.a., at "USA og NATO

udnytter Færøerne til [at udøve] kontrol med den militære søfart i dette område [Nordatlanten] og til at overvåge luftrummet i Atlanterhavets nordøstlige del.”^{xlv}

Dansk bekymring for Sovjetunionens flådeoprustning. Den kraftige sovjetiske flådeoprustning vakte bekymring i NATO-landene, herunder også hos alliancens nordatlantiske medlemmer. Under et møde mellem Danmarks og Islands udenrigsministre i København i august 1979 gjorde den islandske udenrigsminister Benedikt Grøndal rede for de omfattende forårs- og sommermanøvrer, som den sovjetiske orlogsflåde gennemførte i området. Han fortalte også, at sovjetiske langtrækkende fly kom tæt forbi Island på vej til Sovjetunionens allierede, Cuba og Angola. Der var en omfattende politisk debat på Island, hvor accepten af den amerikanske militærbase Keflavik var aftagende.

Hans danske kollega, Henning Christophersen, redegjorde for, hvordan Sovjetunionen havde forsøgt at etablere nærmere forbindelser til Færøerne og Grønland bl.a. gennem forslag om oprettelse af sovjetiske konsulater i de nordatlantiske besiddelser. Det sovjetiske forslag var dog blevet afvist fra dan side. Ligesom på Island var de militære installationer på Færøerne omstridte og gav anledning til offentlig debat, sagde den danske udenrigsminister. Udenrigsministeriets direktør Eigil Jørgensen var interesseret i konsultationer med islandske embedsmænd om sikkerhedsspørgsmål.^{xlvi} Sådanne konsultationer blev da også afholdt i den kommende tid.

Der var også andre tegn på øget dansk interesse for den sovjetiske og øvrige østlige tilstedeværelse i Nordatlanten. I efteråret 1979 arbejdede udenrigsministeriet med et notat om ”Østlandenes forbindelser til det nordatlantiske område.” Heri hed det bl.a. om Færøerne, at Sovjetunionen allerede i 1964 havde været interesseret i at få en fiskeribase på Færøerne. Under forhandlingerne i 1977 om en sovjetisk-færøsk fiskeriaftale (som var kommet i gang på sovjetisk initiativ) havde Moskva fremført et ønske om at kunne benytte færøske fjorde og havne til forsynings- og hjælpevirksomhed for den sovjetiske fiskeriflåde. Ønsket blev dog ikke opfyldt på grund af færøsk modstand.

Tilstedeværelsen af store sovjetiske skibe i farvandene omkring Færøerne var blevet mødt med en del skepsis fra befolkningens side vedrørende disses skibes hensigter ud over det fiskerimæssige. (En påtegning på notatudkastet lød: ”Hvad ved vi om skibenes opgaver?”). Også østlandene DDR og Bulgarien havde presset på for at få fiskeriaftaler med Færøerne, men var blevet afvist fra færøsk side. I 1980 ville DDR således ikke umiddelbart give Færøerne en beskeden fiskekvote i Østersøen, som ifølge DDR kun var for Østersøstater.^{xlvi} Senere opnåede Færøerne dog en kvote.

Vi ved i øvrigt, at den østtyske militære efterretningstjeneste, der havde Østersøen som et af sine hovedområder og derfor fulgte nøje med i danske militære bevægelser, også noterede sig bevægelser med henblik på Færøerne. Af en dagsovervågningsrapport fra den 3. januar 1983 fremgår det, at man havde noteret sig, at de danske orlogsskibe *Fylla* og *Maagen* var på kurs mod Færøerne.^{xlvi}

^{xlv} Министерство обороны СССР. Институт военной истории: *Военный энциклопедический словарь* (Москва 1983), s. 773.

^{xlvi} UM 5 E 110 a/5. Referat af møde i det danske udenrigsministerium 16.8.1979.

^{xlvi} UM 5 E 110 a/5. Referat af møde i UM 11.3.1980 om fiskerirelationer Færøerne-DDR, dateret 13.3.1980.

^{xlvi} Thomas Wegener Friis: *DDR's militære efterretningstjeneste og Danmark* (utrykt ph.d.-afhandling 2003), s. 158.

Om Sovjetunionens generelle interesser i Nordatlanten hed det i notatudkastet fra udenrigsministeriet, at Sovjetunionen var sig bevidst, hvor vigtige NATO's varslingsstationer på Grønland, Island og Færøerne var for Vestens forsvar. Der var derfor ifølge notatudkastet god grund til for Sovjetunionen at fare med lempe for ikke at fremprovokere en tilspidset situation. Der tegnede sig en form for balance med en stiltiende sovjetisk accept af, at Nordvestatlanten var vestligt interesseområde, mens de østlige polarområder var sovjetisk interesseområde.^{xlix}

Endnu et tegn på den øgede danske ængstelse for den kraftige sovjetiske flådemagt i området var det forhold, at udenrigsministeriet i december 1979 instruerede de danske ambassader i Moskva, Warszawa og Østberlin om at være opmærksom på Sovjetunionens øgede militære tilstedeværelse og interesse for øgede kontakter med de nordatlantiske landområder. Ambassaderne skulle indberette om presseomtale og andre begivenheder af relevans for sagen.¹

Færøerne/Danmark i Øst-Vest konflikten. Færøernes stilling i NATO's strategi, men set fra Moskva, skal anskues på baggrund af hele det nordatlantiske områdes placering i Øst-Vest konflikten. NATO's strategi ændrede sig med tiden, dels som følge af udviklingen i den militære teknologi, dels på grund af udviklingen i Sovjetunionens væbnede styrker og den sovjetiske strategi.

NATO's/USA's overordnede mål var at sikre Færøerne som NATO-område. Denne sikring skete via den danske regerings mellemkomst i kraft af, at Færøerne indgik i det danske rigsfællesskab, hvor den danske regering var ansvarlig for udenrigspolitik og forsvarspolitik i hele riget inklusive Færøerne og Grønland. Den danske regering måtte på sin side manøvrere over for Færøernes landsstyre, ligesom landsstyret som det færøske folks repræsentant måtte manøvrere over for regeringen i København for bedst muligt at varetage Færøernes interesser.

Danmarks overordnede mål var at bevare Færøerne i rigsfællesskabet, så vidt muligt at imødekomme NATO's og USA's ønsker vedrørende Færøernes inddragelse i NATO's og USA's strategi samt at undgå at provokere Sovjetunionen. På grund af modstand i den færøske offentlige mening og i flere politiske partier var det en delikat balancegang. NATO-modtræk mod sovjetisk flådeoprustning kunne derfor i sig selv blive opfattet som destabiliserende og dermed svække den politiske balance i de skandinaviske lande inklusive Færøerne og Grønland.

Færøernes overordnede mål var den færøske nations overlevelse i frihed og helst i fred. Men hvordan dette mål bedst lod sig virkeliggøre, var der stor uenighed om blandt færingerne og deres politiske repræsentanter. En del af befolkningen og dens politiske repræsentanter i lagtinget mente, at dette mål bedst lod sig realisere ved at være i rigsfællesskab med Danmark og opnå de fordele, som fællesskabet bød på. En anden del mente, at Færøernes interesser bedre lod sig varetage, hvis Færøerne brød ud af rigsfællesskabet og etablerede sig som en fuldt suveræn nation. Her kom sikkerhedspolitikken til at spille en central rolle. Nogle færingers anså den vestlige alliance, som riget blev medlem af i 1949, som en betryggelse af sikkerheden, andre tværtimod som en stor risiko.

Sovjetunionens overordnede mål var at modvirke og helst forhindre, at Færøerne blev NATO-område, subsidiært at modvirke Færøernes integrering i NATO's militære strukturer. Dette mål søgte Kreml at nå via sin politik over for den danske regering, via påvirkning af den danske offentlighed samt ved direkte påvirkning af Færøernes landsstyre og den færøske offentlighed. Men

^{xlix} UM 5 E 110 a/5. Notatudkast "Østlandenes forbindelser til det nordatlantiske område", oktober 1979.

¹ UM 5 E 110 a/5. UM til diverse ambassader 10.12.1979.

spørgsmålet for Kreml var, hvordan Sovjetunionen bedst opnåede dette mål – ved at Færøerne løsrev sig fra Danmark, eller ved at de forblev en del af det danske rigsfællesskab?

Færøerne og Danmark efter 2. Verdenskrig. Hjemmestyrets tilblivelse. Britiske tropper besatte Færøerne den 13. april 1940 – fire dage efter Tysklands besættelse af Danmark - for at komme tyskerne i forkøbet. Det var en klar demonstration af, at Danmark – der ikke havde haft evne eller vilje til at forsvare sig selv - heller ikke var i stand til at forsvare de nordatlantiske besiddelser. Lagtinget vedtog samme dag en erklæring om, at Færøerne ønskede at forholde sig neutralt under den igangværende krig og stridigheder mellem landene. Amtmanden i Thorshavn fungerede under besættelsen i den danske regerings rolle, mens lagtinget tiltog sig lovgivende magt. Færøske fartøjer fik nu mulighed for at føre færøske flag, og der blev trykt færøske pengesedler. Der blev tjent store penge på eksport af fersk fisk til Skotland og England. Briterne betalte også for færøske udgifter til besættelsen af Færøerne.

Alt dette medførte stigende selvstændighedstrang uden dog at føre til brud på rigsfællesskabet. Anderledes gik det på Island, der først var besat af britiske og derpå fra 1941 besat af amerikanske styrker. Her blev en selvstændig islandsk republik og dermed løsrivelse fra Danmark erklæret i juni 1944. På Grønland, der havde kolonistatus, anlagde amerikanerne baser ifølge april 1941-overenskomsten med gesandt Henrik Kauffmann.

Den britiske besættelse af Færøerne 1940-1945 synes at have været populær. Briternes erklærede politik var at behandle færingerne som britiske undersåtter (*subjects*), og de britiske besættelsesmyndigheder opretholdt tætte forbindelser til de færøske myndigheder, ligesom forholdet til civilbefolkningen var godt. Briterne bragte også penge og omsætning til øerne. Og færingerne kom som omtalt til at tjene gode penge på fiskeeksporten til Storbritannien under krigen. I 1990 inviterede færingerne britiske veteraner til øerne for at fejre 50-året for besættelsen.^{li}

I den proklamation, som den britiske besættelsesstyrkes chef lod uddele på Færøerne, hed det, at det var styrkens formål "at drage omsorg for [*ensure*] befolkningens sikkerhed, frihed og *suverænitet*" [min udhævelse, bj]. Englændernes anvendelse af netop ordet suverænitet og deres fuldkomne ignorering af regeringen i København har givetvis tiltalt mange færinger. Det synes at have været lettere for færingerne at acceptere den fremmede besættelsesmagt end "moderlandet" Danmarks indgriben.

I 1946 kom en færøsk delegation fra lagtinget til København for at drøfte selvstyre. Statsminister Knud Kristensen tilbød eget flag, ligestilling mellem færøsk og dansk sprog, egen skattemyndighed, selvbestemmelse i anliggender, man selv betalte for, samt dansk støtte til en række sociale, kulturelle og anlægsformål. Amtmanden i Thorshavn skulle afløses af en rigsombudsmand sammesteds.

Færingerne kunne ikke enes om forslaget, og lagtinget lod derfor afholde en folkeafstemning den 14. september 1946, hvor der kunne stemmes ja til løsrivelse eller til den danske regerings forslag. For dem, der ønskede den gældende ordning fortsat, var det ikke muligt at stemme for status quo. Resultatet blev, at lige godt halvdelen af de afgivne stemmer (der var 161 stemmer i overskud) var for løsrivelse, mens den anden halvdel var for regeringens forslag. Kun 66 % af de stemmeberettigede stemte. Knud Kristensen erklærede da, at Danmarks og Færøernes veje måtte skilles, og lagtingets formand - Torstein Petersen fra Folkeflokkun - proklamerede den 18.

^{li} Nils Arne Sørensen: "Militære aspekter af den britiske besættelse af Færøerne 1940-45", *Historie* 2000:1, s. 45-53.

september 1946 det færøske rige. Kræfter i den danske regering fik imidlertid Knud Kristensen til at udskrive valg på Færøerne til lagtinget, og i det nye lagting var der flertal for at bevare tilknytningen til Danmark.

I løbet af 1947 blev der forhandlet om en ordning, der stort set så ud som den danske regerings oprindelige udspil. En lov om hjemmestyre blev vedtaget af den danske rigsdag i 1948. Ifølge den danske grundlov valgte færingerne to medlemmer til folketinget og et medlem til landstinget. Med landstingets afskaffelse ved grundlovens revision i 1953 valgte færingerne to medlemmer til folketinget.

Det er senere blevet gjort gældende, at de færøske politikere under forhandlingerne om hjemmestyret ikke havde gjort sig nogen forestillinger om øernes strategiske betydning i den skærpede modsætning mellem øst og vest, som udviklede sig efter 2. Verdenskrig. Det havde derimod Danmark, men fra dansk side undlod man bevidst at inddrage dette forhold under forhandlingerne. På grund af øernes stigende strategiske betydning var Danmark blevet endnu mere interesseret i at bevare Færøerne i rigsfællesskabet. Hvis de færøske politikere havde været klar over denne realitet, ville Færøerne angiveligt have kunnet bruge dette danske ønske til at opnå gunstigere betingelser – dvs. videre beføjelser - for hjemmestyret.^{lii}

Spørgsmålet er dog, i hvor høj grad de danske politikere og embedsmænd i de første efterkrigsår havde blik for Færøernes strategiske vigtighed i betydningen værdifulde for en vestlig alliance. I 1948 kunne ingen vide, at Danmark i 1949 ville underskrive en Atlantpagt om et vestligt forsvarssamarbejde. Endnu langt ind i 1949 var det uvist, om Danmark ville tilslutte sig den vestlige forsvarsalliance.^{liii} Det, Danmark var bekymret for, var, at vestlig militær tilstedeværelse på Færøerne kunne få Sovjetunionen til at vende tilbage til Bornholm. Det var Bornholm, der var krumtappen i de danske bekymringer.

Det er også værd at nævne, at det skandinaviske forsvarsforbund – som Danmark var meget interesseret i, og som der blev forhandlet om helt frem til januar 1949 – *ikke* ville have medtaget Færøerne (og Grønland) i det territorium, der skulle forsvares. Og dette vilkår accepterede den danske regering under forhandlingerne i 1948 og helt frem til januar 1949.^{liv}

Danmarks frygt for sovjetisk indflydelse på Færøerne. Selv om det aldrig blev udtalt *offentligt*, var frygten for, at Færøerne skulle komme under Sovjetunionens indflydelse i tilfælde af løsrivelse, en væsentlig faktor i den danske politik over for øerne. Da Danmark i 1949 blev medlem af Den nordatlantiske Alliance, kom dette forhold til at spille en endnu større rolle.

Samme frygt nærrede også de ledende NATO-medlemmer, USA og Storbritannien. Jo mere Færøerne blev integreret i NATO's militære strukturer og militære planlægning, desto større rolle spillede dette forhold.

Den britiske konsul i Thorshavn, Slaymaker, gav udtryk for denne frygt allerede i 1946 i en samtale med den danske amtmand Vagn-Hansen. Hvis forbindelserne mellem Færøerne og Danmark blev løsnet, ville Sovjetunionen gøre sine interesser gældende på øerne, sagde konsulen. Sovjetisk kapital havde angiveligt allerede søgt indpas på Færøerne gennem anlæg og opførelse af anlæg og

^{lii} *Føroyar í kalda krígunum* (Løgmannsskrivstovan 1999), s. 40-41.

^{liii} Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, s. 318 ff.

^{liv} Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, s. 211-220.

olietanke; ved en eventuel løsrivelse ville den sovjetiske indflydelse hurtigt vise sig mere åbent, mente den britiske konsul.

Den danske amtmand benyttede lejligheden til at gøre Slaymaker opmærksom på, at i tilfælde af sovjetisk indflydelse på Færøerne måtte Storbritannien jo føle sig truet på grund af Færøernes store strategiske betydning for briterne. Så længe Færøerne var en del af det danske rige, ville England være behageligt fri for at have dette problem. Amtmanden måtte derfor gå ud fra, at England var bedst tjent med, at der intet blev gjort (fra britisk side) på Færøerne for at opmuntre løsrivelsesbevægelsen.^{lv}

Den danske frygt for sovjetisk indflydelse på Færøerne var et gennemgående element under hele Den kolde Krig og holdt sig til det sidste. I slutningen af 1970'erne advarede en dansk diplomat således en formodet sovjetisk kollega om, at Sovjetunionen ikke burde være for nærgående med hensyn til Færøerne. Under en frokostsamtale i Moskva med den senere så kendte dobbeltagent Oleg Gordievskij, blev det denne betydet, at det ville være forkert, om Sovjetunionen ville blande sig i forholdene på Færøerne. Gordievskij, der på dette tidspunkt officielt var sektionschef i det sovjetiske udenrigsministerium, reagerede ved at erklære, at det var man på det rene med i Moskva, og at han personligt mente, at en forstærket sovjetisk indsats mod Færøerne blot ville medføre en reaktion i form af en forstærket amerikansk indflydelse. Og noget sådant kunne Sovjetunionen naturligvis ikke være interesseret i.^{lvi}

Hvor meget, man fra dansk side var på vagt, illustrerer følgende episode. Til den officielle underskrivelse af det fælles mødereferat fra den sovjetisk-færøske blandede kommissions møde om fiskeri i november 1979 ønskede det sovjetiske udenrigsministerium at låne et færøsk bordflag hos den danske ambassade. Ambassaden svarede, at den intet færøsk flag havde, og at der ikke tidligere havde været brug for sådanne flag. Kontorchef Einar Kallsberg i den færøske delegation blev informeret af den danske ambassade om det sovjetiske ønske og kunne til ambassadens beroligelse fortælle, at han var opmærksom på den latente sovjetiske interesse for propagandaudnyttelse af delegationsbesøg.^{lvii}

Risiko for sovjetisk fodfæste på Færøerne? Den danske frygt for, at Færøerne skulle løsrive sig og erklære sig for selvstændige, lå også hele tiden og lurede i baghovedet på danske politikere samt civile og militære embedsmænd, der beskæftigede sig med færøske forhold. Risikoen for, at Sovjetunionen derved skulle få fodfæste på øerne foruroligede danskerne – en sådan udvikling ville være ”særlig ubehagelig” for NATO’s flådestyrker i Atlanterhavet. Det er interessant at mærke sig, at dette skræmmebillede efter dansk opfattelse kunne blive virkelighed *både* som følge af, at det gik økonomisk dårligt på Færøerne, *og* som følge af en økonomisk opblomstring. I sidstnævnte tilfælde ville færingerne måske kræve selvstændighed. I så fald var der risiko for, at de også ville erklære sig neutrale og i værste fald vende sig mod øst.^{lviii}

Britisk frygt for færøsk-sovjetiske kontakter. Efter alt at dømme mente briterne, at danskerne tog alt for let og letsindigt på de problemer, som de sovjetisk-færøske forbindelser rejste for NATO. I 1988 offentliggjorde det britiske ugeblad *The Economist* en artikel, der udtrykte stærk bekymring

^{lv} *Føroyar í kalda krignum*, s. 38.

^{lvi} UM 5 E 10 a/5. Arne Belling til Torben Frost, UM 10.12.1979 med bilag i form af notits dateret december 1979.

^{lvii} UM 5 E 10 a/5. Arne Belling til Torben Frost, UM 10.12.1979 med bilag i form af notits dateret december 1979.

^{lviii} FE FE/IC 350.03. Forsvarsakademiets stabskursus II - 1984-85. Opgave om Grønlands og Færøernes sikkerhedspolitiske stilling.

over den sovjetiske tilstedeværelse på Færøerne. Anledningen var fornyelsen af den sovjetisk-færøske fiskeriaftale fra 1977. Danske myndigheder blev ikke omtalt af det britiske tidsskrift, som havde gode forbindelser til den britiske efterretningstjeneste. Derimod blev lagmand Atli Dam indirekte kritiseret for ikke at have blik for de sikkerhedsmæssige konsekvenser, som Færøernes nære samarbejde med Sovjetunionen havde. Ikke navngivne NATO-analytikere frygtede ifølge *The Economist*, at de 140.000 tons blåhvilling, som sovjetiske trawlere havde ret til at fange i færøske farvande, ville vise sig at være "red herrings" – dvs. afledningsmanøvrer for Kremls egentlige hensigter.

Ud over fiskeriaftalen omtalte det britiske blad også aftalerne med Sovjetunionen om reparation af sovjetiske skibe på to færøske værfter. Anonyme NATO-analytikere frygtede, at den store sovjetiske flåde omkring Færøerne og det sovjetiske mandskab, der permanent opholdt sig på de færøske værfter, kunne udgøre en militær indsatsstyrke, som i en krisesituation ville kunne overtage kontrollen med Færøerne og de militære installationer dér, længe før NATO kunne reagere. Færøernes strategiske betydning var meget stor, idet et søslag om kontrollen med Nordatlanten meget vel kunne finde sted netop i dette område, hed det advarende.^{lix}

Også det britiske ugeskrift *Jane's Defence Weekly* interesserede sig for emnet og ville vide, at NATO's bekymring var blevet meddelt Danmark.^{lx}

"Sovjetunionen ved at sætte sig på Færøerne". De britiske artikler gav anledning til adskillige danske pressekommentarer. Dagbladet *BT* slog fast i en overskrift, at "Sovjetagenter styrer Færøerne", og i bladets artikel hed det videre:

"Sovjetunionen er langsomt, men sikkert ved at sætte sig fast på Færøerne i Nordatlanten. De nordatlantiske øer er det ene af to støttepunkter i Europa, som man i internationale efterretningskredse har konstateret, at Sovjetunionen i øjeblikket er ved at sikre sig kontrollen over til brug i en krise eller krigssituation. [...] 'Der er ingen tvivl om, at Sovjetunionen er ved at sætte sig på Færøerne, så man i en krisesituation kan bruge øerne som base [...]', siger en fremtrædende NATO-kilde til BT. [...] 'Der er ingen kontrol med, hvilke russere der opholder sig på Færøerne. Myndighederne har i realiteten opgivet enhver kontrol med de personer, der under dække af at være søfolk opholder sig i kortere eller længere tid på Færøerne. Der er ingen tvivl om, at der blandt de sovjetiske søfolk skjuler sig agenter fra det sovjetiske militær og efterretningstjenesten KGB', siger en fremtrædende efterretningskilde til BT."^{lxi}

Berlingske Tidende gengav knap så bombastisk den angivelige NATO-bekymring, mens *Jyllands-Posten* fandt anledning til at spørge chefen for Søværnets Operative Kommando (SOK), admiral Jørgen F. Bork, der blev citeret for at have sagt: "Jeg forstår godt, at *The Economist* henleder opmærksomheden på aftalerne, så vi kan holde øje med, hvordan det udvikler sig. Hvis russerne udnytter aftalerne intensivt, kan det blive nok så meget [sovjetisk] personel, der får sin gang på øerne."^{lxii}

^{lix} *The Economist* 16.1.1988, "Red Blue Whiting".

^{lx} *Jane's Defence Weekly* 30.1.1988.

^{lxi} *BT* 19.1.1988. Søren Larsen: "Sovjet-agenter styrer Færøerne". Det andet støttepunkt, som Sovjetunionen angiveligt var ved at sikre sig kontrollen over, var Luxembourgs lufthavn, som ifølge avisens kilder "i realiteten er kontrolleret af russerne, således at den centralt beliggende europæiske lufthavn i en krise eller krigssituation kan bruges som base for sovjetiske fly." Påstanden forekommer ganske utroværdig.

^{lxii} *Jyllands-Posten* 18.1.1988.

Det fik udenrigsministeriets Færø-konsulent, Árni Olafsson, til sarkastisk at bemærke, at det næsten kunne se ud, som om det danske søværn og NATO først var blevet opmærksom på de aktiviteter, der foregik i henhold til den rammeaftale om gensidigt fiskeri, som i 1977 var blevet indgået mellem Færøerne og Sovjetunionen. Hertil var imidlertid at bemærke, at ”udenrigsministeriet er repræsenteret ved samtlige årlige kvoteforhandlinger med Sovjetunionen, og at forsvarsministeriet er blevet behørigt underrettet hver gang, der har været noget relevant nyt i disse relationer.” Aftalerne om skibsreparationer var indgået på privatretlig basis af de færøske skibsværfter og havde derfor ikke været inddraget i fiskeriforhandlingerne. I øvrigt havde Sovjetunionen overført en del af reparationsvirksomheden til nordnorske værfter, som var billigere.^{lxiii}

Forsvarsministeriet forsøgte at få klarhed over, hvad det var for NATO-kredse, der havde udtrykt bekymring. Ved kontakt til den danske repræsentation ved NATO blev det oplyst, at man dér ikke havde kendskab til nogen officiel NATO-tilkendegivelse om forholdet. Formentlig var der tale om ”almindelige udtalelser til pressen”, som det hed.^{lxiv}

Dansk frygt for færøsk umodenhed. Både Danmark og landets NATO-allierede så med stor skepsis og betænkelighed på de færøske hjemmestyremyndigheders *direkte* forhandlinger og aftaler med Sovjetunionen og andre Warszawa-pagtlende. Sådanne forhandlinger fandt første gang sted i 1950'erne.

Det går som en understrøm i det officielle Danmarks syn på Færøerne som nation, at færingerne blev betragtet som politisk umodne og underudviklede, ja efter nogles opfattelse nærmest utilregnelige. Færøsk politik var angiveligt uforståelig og kunne ikke underkastes rationel analyse. Færingerne skulle derfor fra dansk side beskyttes mod de risici, der lurede i en farlig verden, som færingerne ikke forstod sig på. Konkret skulle færingerne værnes mod og afskærmes over for ideologisk, politisk og økonomisk påvirkning af Sovjetunionen og andre kommuniststater. En konsekvens af denne danske opfattelse var, at man mente, at det var bedst *ikke* at fortælle færingerne for meget om militære og sikkerhedspolitiske forhold af direkte relevans for Færøerne, men kun det allermest nødvendige. Det skulle desuden ske på så diskret og stilfærdig en måde som muligt.

Ofte kom denne danske opfattelse helt op til overfladen. Den fandt udtryk i forskellige former. Den danske gesandt i London, Eduard Reventlow – som i 1946 var meget beklemt ved udsigten til, at Det danske Rige også skulle miste Færøerne, kaldte færingerne ”vore særprægede ”nordiske brødre””.^{lxv} En højtstående dansk embedsmand på Færøerne – som ønskede at berolige nervøse danske myndigheder – mente således, at det var et gennemgående træk hos færinger, at de anvendte store ord og armbevægelser, men at der ikke lå noget dybere bagved. Færøerne var – som han udtrykte det i 1969 - 30 år bagefter udviklingen i ”det sydlige Danmark”.

I sommeren 1958 frygtede Forsvarsministeriet, at der var planlagt et fiskerimøde i Thorshavn med deltagelse af repræsentanter fra Norge, Island, Færøerne og Sovjetunionen. I 1957 havde der været afholdt et lignende møde i Bergen. Forsvarsministeriet gav udtryk for betænkelighed ved den sovjetiske deltagelse, fordi de sovjetiske repræsentanter ifølge gældende regler kunne undgå at indsende visumansøgning ved blot at komme sejlene til Thorshavn som besætningsmedlemmer på et sovjetisk skib. Ved at omgå visumansøgning kunne de danske myndigheder ikke i forvejen få

^{lxiii} SM 87-04610-1. Árni Olafssons notits 18.1.1988.

^{lxiv} FM 87-35046-3. Notat vedr. sovjetisk tilstedeværelse på Færøerne 8.1.1988.

^{lxv} *Føroyar í kalda krígunum*, s. 35.

undersøgt og eventuelt afvist (nogle af) de pågældende, hvis de skulle vise sig ikke at have rent mel i posen. Danskerne frygtede også, at de mange russere ville få mulighed for at drive propaganda på Færøerne, ”hvis befolkning i visse tilfælde har vist en ”naiv” indstilling over for russisk propaganda.”^{lxvi}

Den danske nervøsitet var sikkert også blevet skærpet på grund af, at NATO meget interesseret fulgte de sovjetiske aktiviteter på og omkring Færøerne, som ansås for strategisk vigtige og en potentiel sovjetisk ubådsbase. Forsvarsministeriets betæneligheder var så store, at det i februar 1958 konkluderede sine overvejelser således: ”Henset til ovennævnte NATO-interesser bør det overvejes, hvorvidt man bør undgå, at et evt. møde [med sovjetisk deltagelse, bj] holdes på Færøerne.”^{lxvii} Statsminister H.C. Hansen blev inddraget i sagen og var interesseret i at få oplyst, om der kunne gøres noget fra dansk side for at forhindre denne trussel, hvis der i øvrigt var ”noget om det”, som han spurgte. Tilsyneladende var der dog slet ikke forberedt et møde.^{lxviii}

Også ved mange andre lejligheder kom denne danske indstilling til udtryk. I 1981 mente forsvarsministeriet, at ”det er en kendsgerning, at færingerne generelt, qua tradition, kultur m.m. er præget af en isolationistisk livsholdning.” De fleste færinger var angiveligt af den opfattelse, at hvis færingerne ikke selv blandede sig i andres anliggender, ville ingen heller være interesseret i at genere dem. Forsvarets tilstedeværelse på Færøerne – og ikke mindst NATO’s – betragtedes derfor af mange som noget, der ikke bidrog til en sikring af Færøernes interesser. Tværtimod ville NATO-installationer snarere tjene til at sikre, at krigen *også* ville komme til Færøerne, hvis den kom. Den danske embedsmand, der førte pennen i forsvarsministeriet, var af den overbevisning, at det ville være meget vanskelig at ændre denne færøske grundholdning.^{lxix}

Samme år blev spørgsmålet om direkte kontakter mellem hjemmestyret i Grønland og udenlandske ministre samt andre officielle gæster drøftet på et ministermøde i København. I princippet gjaldt imidlertid den samme bekymring hjemmestyret på Færøerne. Det blev på ministermødet understreget, at hjemmestyret *ikke* burde indbyde udenlandske repræsentanter ”uden om de sædvanlige kanaler” – dvs. uden om udenrigsministeriet og vedkommende danske ambassade. På samme ministermøde blev det indskærpet, at ved rejser til Færøerne burde statsministeriet orienteres.^{lxx}

Færøernes Repræsentationskontor i København havde mange kontakter til den sovjetiske ambassade i sammenhæng med færøsk-sovjetiske forhold, især spørgsmål om fiskeri. Skønt lederen af repræsentationskontoret var sikkerhedsgodkendt, kontrollerede danske myndigheder alligevel hans kontakter til sovjetiske og østtyske repræsentanter via aflytning af den sovjetiske og østtyske ambassade.

Et dansk dagblad gjorde i sommeren 1982 opmærksom på det forhold, at mens Sovjetunionens diplomatiske repræsentanter hyppigt var på Færøerne for at pleje sovjetiske interesser – for nylig havde ambassadør F. Jegorytjev således været på øerne for at uddele medaljer til færøske søfolk, der havde reddet sovjetiske fiskere - glimrede diplomater fra de vestlige lande ved deres fravær.^{lxxi}

^{lxvi} FM 1. kt. 034-2. Usigneret PM 12.2.1958.

^{lxvii} FM 1. kt. 034-2. Usigneret PM 12.2.1958.

^{lxviii} FM 1. kt. 034-2. Usigneret PM 12.2.1958. Påtegning 25.2.1958.

^{lxix} FM 1. kt. 011.2-2. Notat vedrørende diverse militære installationer på Færøerne 11.2.1981.

^{lxx} SM 40-51. Referat af ministermøde nr. 103. 18.8.1981.

^{lxxi} *Politiken* 14.6.1982 af Eiden Müller.

Spørgsmålet om, hvorvidt færinger var mindre eller mere udviklede end danskere, eller om færøsk politik var mere eller mindre uransagelig end dansk politik, skal ikke behandles her. Det skal blot konstateres, at spørgsmålet om dansk medlemskab af NATO også var omstridt i Danmark og i en betragtelig del af opinionen fremkaldte holdninger, som mindede om holdninger på Færøerne. Også i Danmark var der en stærk neutralistisk opinion, som mente, at Danmarks sikkerhed ville være bedre tjent med, at landet ikke var med i den vestlige alliance; eller at Danmarks medlemskab skulle underkastes en række begrænsninger.

Den færøske befolknings accept af eller forståelse for NATO og Færøernes rolle i den vestlige alliance var i øvrigt – som vi skal se – voksende gennem årene.

Spørgsmål om færingerne pålidelighed. De danske rigsmyndigheders syn på færinger kom også til udtryk i overvejelser om, hvorvidt færinger selv kunne deltage i forsvaret af øerne og i betjeningen af de militære installationer, der blev anlagt på Færøerne. Fra dansk militær side mente man således ikke, at man helt og fuldt kunne stole på den færøske politistyrke til at forhindre eventuelle sabotagehandlinger mod forsvarsanlæggene.

I slutningen af 1970'erne var der problemer med at få tilstrækkeligt mange danskere til at rejse frivilligt til Færøerne for at gøre tjeneste på Flyvestation Thorshavn, der stod for driften af radarinstallationerne på Sornfelli. Der var ifølge Forsvarskommandoen behov for en halv snes elever pr år. Forsvarskommandoens ønske om at anvende færinger synes at være blevet modtaget positivt af både den danske regering og af det færøske landsstyre, for i 1981 var der tale om ”udvidet anvendelse” af færinger ved forsvarets tjenestesteder på Færøerne. Statsminister Anker Jørgensen mente dog, at emnet fortsat var for kontroversielt til at blive drøftet med landsstyret. En departementschef i forsvarsministeriet lagde ikke skjul på, at han mente, at regeringen gik for vidt ”i henseende til [at bøj sig for] følelserne på Færøerne”.^{lxxii}

I november 1978 fandt en interessant samtale sted i udenrigsministeriet mellem den sovjetiske ambassadesekretær Sergej Komissarov og Árni Olafsson, udenrigsministeriets konsulent i færøske anliggender. Det var Komissarov, der havde ønsket en samtale om udsigterne for fiskerirelationerne mellem Færøerne og Sovjetunionen det kommende år. Olafsson fortalte den sovjetiske repræsentant, at Sambandspartiet, der havde vundet valget, havde kritiseret den sidste regeringskoalitions fiskeripolitik, herunder Færøernes aftale med Sovjetunionen. For det første havde det vist sig at være vanskeligt for de færøske fiskere at få fisket nok i de sovjetiske farvande. For det andet var færingerne bekymret for, om de store sovjetiske skibes fangst i færøske farvande kunne kontrolleres effektivt.

Der var imidlertid også mere generelle politiske årsager til kritikken, sagde Árni Olafsson. Færingerne var et lille folk med en indgroet skepsis over for stormagter og frygt for at komme i centrum for stormagtsrivalisering. Spørgsmålet om borgerrettigheder, især religionsfrihed i Sovjetunionen, vakte også stor opmærksomhed på Færøerne. Den sovjetiske tilstedeværelse i de færøske farvande blev på Færøerne kritiseret for muligvis at have militære bihensigter. Der var hyppige besøg af store sovjetiske havforskningsskibe, hvis mandskab synede meget i de smalle gader i Thorshavn. Nogle havde uddelt propaganda. Endelig havde et sovjetisk krigsskib under en sovjetisk marineoperation bunkret fra et sovjetisk tankskib kun ni sømil fra Færøernes nordlige kyst.

^{lxxii} FM 1. kt. 420. 10-4. Departementschefen til FM 27.1.1981 (kopi).

Det havde vakt både forundring og frygt samt en ubehagelig fornemmelse af øget stormagtsfokusering på farvandene omkring Færøerne.^{lxxiii}

Den færøske konsulents samtale med den sovjetiske diplomat tyder ikke på hverken naivitet eller manglende forståelse af forholdene.

Færingernes selvforståelse og pragmatisme. Det er en hyppigt optrædende opfattelse hos færing, der ytrede sig om Færøernes forhold til Danmark og verden, at det færøske folk blev opfattet som ”rent” og uskyldigt, og at det ikke ønskede at have noget at gøre med en ond og rænkefuld verden. Der kan konstateres en holdning, som går ud på at melde Færøerne ud af verden for ikke at blive viklet ind i snavsede og slemme ting.

I den forbindelse optræder danske myndigheder og den danske regering ofte som *prügelknabe*. Danmark fremstilles som en krænker af det færøske folks ældgamle rettigheder ved at handle hen over hovedet på eller bag ryggen af det færøske folk og dets egne, valgte repræsentanter og institutioner.

Det er imidlertid et lige så karakteristisk træk ved forholdet mellem Færøerne og Danmark, at hjemmestyrets organer i praksis affandt sig med de danske beslutninger. Som regel blev i det mindste lagmanden indviet i delikate danske militære beslutninger vedrørende Færøerne, og lagmanden gav ofte sit stiltiende samtykke. Og selv om lagtinget ved flere lejligheder protesterede mod danske beslutninger inden for forsvars- og sikkerhedspolitikens område, var der ikke tale om nogen konsekvent politik. Der blev gennem årene vedtaget en række færøske erklæringer om, at Færøerne skulle stå uden for militære alliancer, og at der ikke måtte være militære anlæg, udrustning eller personale på Færøerne.

Men erklæringerne blev ikke fulgt energisk og målrettet op. Reelt affandt lagtinget sig med de trufne danske beslutninger og var jo ifølge hjemmestyreordningen også nødt til at affinde sig hermed.

^{lxxiii} FM 1. kt. 034-2.UMs referat af Olafssons samtale med Komissarov 23.11.1978. (UM 63 Færøerne-Sovjetunionen).

05. NATO og Færøerne

”Det er i nøje overensstemmelse med hjemmestyreordningen fast praksis også i udenrigs- og sikkerhedsspørgsmål, at al kommunikation m.v. foregår mellem regeringen og landsstyret, hvorimod regeringen ikke kontakter lagtinget. Lagtinget har ikke nogen kompetence i udenrigs- og sikkerhedspolitiske spørgsmål, og dets vedtagelser på disse områder er alene at betragte som vejledende henstillinger til regeringen.”^{lxxiv}

Færøerne (og Grønland) bliver NATO-territorium. NATO betyder Den Nordatlantiske Traktatorganisation, og den pagt, som den danske regering ved udenrigsminister Gustav Rasmussen underskrev den 4. april 1949, hed Den *nordatlantiske* Pagt. Det er værd at fremhæve dette forhold, ikke mindst når det gælder en undersøgelse af Sovjetunionen, Færøerne og NATO. Set fra USA - initiativtageren til og hovedmagten i alliancen - var *Nordatlanten* alliancens kerneområde. Over dette ocean gik de livsvigtige forbindelseslinier mellem alliancens to geografisk adskilte dele, Nordamerika og Vesteuropa. Uden en sikring af disse forbindelseslinier kunne USA ikke forsvare de vesteuropæiske stater. Og uden at kontrollere Nordatlanten kunne USA ikke forsvare sig selv mod eventuelle sovjetiske fly- og flådeangreb.

Hermed er allerede sagt, at Færøerne – ligesom Island - i kraft af at være beliggende i Nordatlanten *måtte* tildrage sig USA's og den vestlige alliances interesse. Alene af denne grund måtte Færøerne også komme ind i Sovjetunionens synsfelt. Et område, der var interessant for den vestlige alliance, var også interessant for Sovjetunionen og den østlige alliance.

Da Den kolde Krig for alvor begyndte at spidse til i 1948, søgte Danmark først tilflugt i ideen om en skandinavisk forsvarsalliance. (Medlemskab af Vestunionen blev derimod kategorisk afvist). Forhandlinger herom blev ført med Sverige og Norge helt frem til januar 1949, og endnu så sent som i februar 1949 gav statsminister Hans Hedtoft udtryk for, at en skandinavisk løsning på Danmarks sikkerhedsproblemer ville være det bedste både for Norden og for verdensfreden. Hvis en skandinavisk forsvarsalliance var blevet virkeliggjort, ville det have været ensbetydende med, at Færøerne *ikke* ville være blevet dækket af alliancen. Hverken Færøerne eller Grønland var nemlig omfattet af det påtænkte skandinaviske forsvarsforbund.^{lxxv}

Hvis Danmark ikke var blevet medlem af Atlantpagten, ville Færøernes strategiske position naturligvis have været den samme. Såvel Storbritannien og USA som Sovjetunionen ville i så fald fortsat have været interesseret i at anvende, henholdsvis nægte modparten at anvende Færøernes militærstrategiske potentiale.

Danmarks medlemskab af Atlantpagten sikrede set fra København forsvaret af Færøerne og Grønland. Det fortalte Gustav Rasmussen Det Udenrigspolitiske Nævn den 21. marts 1949, efter at han havde været i Washington for at få afklaret en række spørgsmål i forbindelse med et eventuelt dansk medlemskab. Gustav Rasmussen forklarede Nævnet, at pagten ville omfatte hele det danske monarki inklusive Bornholm, Færøerne og Grønland - i øvrigt en interessant sammenstilling af øen Bornholm med de to nordatlantiske områder, der jo havde en ganske anden status i riget. Det var –

^{lxxiv} SM 4056-2. Notits vedrørende en eventuel henvendelse fra lagtingets markedsudvalg om ”samråd med forsvarsministeren” 14.8.1984.

^{lxxv} Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, s. 303 ff.

fra regeringens synspunkt – et stort sikkerhedspolitisk fremskridt i forhold til den skandinaviske forsvarsunion. Denne blev nu skrinlagt.^{lxxvi}

Island med den store amerikanske Keflavik-base blev også medlem af den vestlige alliance i 1949, ligesom de amerikanske baser på Grønland fra nu af var beliggende på NATO-territorium. I 1951 blev USA's militære tilstedeværelse på Grønland bekræftet og forlænget ved en dansk-amerikansk aftale. Samme år underskrev USA og Island en overenskomst om vilkårene for USA's ret til at benytte Keflavik som militærbase.

NATO-Færøerne: Det militære ansvar. Den vestlige forsvarsalliance, Storbritannien og USA var interesseret i på forskellig vis at kunne anvende Færøerne i alliancens forsvarsforanstaltninger både i freds- og i krigstid. Da Atlantpagten snart udviklede sig til en stærkt integreret militærorganisation, opstod der behov for aftaler om en nøje ansvarsfordeling for de områder, pagten omfattede. Det kom naturligvis også til at berøre Færøerne: Hvem skulle konkret have det militære ansvar for disse øer i krig og i fred?

Den militære planlægning i NATO opererede med geografisk opdelte landegrupper. Det danske rige kom til at indgå i to grupper: 1) Den *nordatlantiske* Gruppe, som omfattede Færøerne og Grønland, med hovedkvarter i Washington og med en amerikansk øverstkommanderende; og 2) Den *nordeuropæiske* Gruppe, hvori Jylland og øerne indgik med hovedkvarter i Kolsås i Norge og under kommando af en britisk officer. Forsvaret af den vestlige del af Østersøen med Kielerkanalen og de danske stræder blev fra 1962 betroet Østersøkommandoen, COMBALTAP, med hovedkvarter i Karup og med en dansk officer som chef, men underlagt den britiske chef i Kolsås.

NATO-plan for forsvaret af Færøerne (1950). Under et besøg i udenrigsministeriet i december 1949 – trekvart år efter Atlantpagtens underskrivelse – blev rigsombudsmanden på Færøerne af en embedsmand i ministeriet fortroligt underrettet om NATO's opbygning og om Færøernes og Grønlands placering i den vestlige forsvarsalliances struktur. Ved samme lejlighed fik rigsombudsmanden bemyndigelse til, "at lagmand Samuelson [Andreas Samuelsen] i fortrolighed kunne underrettes om, at Færøernes interesser i denne forbindelse bliver varetaget."^{lxxvii} Underforstået naturligvis: Af den danske regering og sådan, som regeringen definerede Færøernes interesser.

Knap et år efter underskrivelsen af Atlantpagten var der på stabsofficersniveau i NATO blevet udarbejdet et udkast til en plan for det strategiske forsvar af Den nordatlantiske Region, hvortil Færøerne hørte. NATO-forslaget skulle derpå bearbejdes af de relevante danske myndigheder. Om Færøerne hed det i forsvarsplanen, at NATO's *eneste* militære interesse her bestod i at forhindre, at fjendtlige – dvs. sovjetiske – ubåde benyttede Færøerne som base. For at forhindre noget sådant var det tilstrækkeligt med stationering af et enkelt infanterikompagni, fire svære og seks lette luftværnskanoner samt radarudstyr på Færøerne. Kanonerne og radarinstallationerne skulle opstilles på øerne allerede i fredstid, mens infanterikompagniet kunne flyves dertil, "når fjendtlighederne begynder"^{lxxviii}.

Den 7. juli 1950 meddelte *Land og Folk*, at der på Færøerne blev ført hemmelige forhandlinger om "militariseringen" af øerne. Den kommunistiske avis' oplysninger blev dementeret af

^{lxxvi} UM 3 E 92. Referat af møder i UPN 9.1. og 21.3.1949. Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, s. 339.

^{lxxvii} UM 105 L 1. Notits "Vedrørende Færøernes stilling under Atlantpagten" 21.5.1951 af H.H. Mathiesen.

^{lxxviii} UM 105 L 1. Notits af C.A.C. Brun 8.2.1950.

forsvarsministeren gennem Ritzaus Bureau som fuldkommen fri fantasi. Det vides ikke, hvad der var avisens kilde til påstanden om de hemmelige forhandlinger.

Allerede på dette tidlige tidspunkt så man i svøb det dilemma, som skulle komme til at præge den danske regering og danske myndigheders forhold til de færøske myndigheder, når det drejede sig om militære spørgsmål. Hvor meget skulle færingerne have at vide? I foråret 1951 gjorde en embedsmand i udenrigsministeriet gældende, at den danske regering ikke i det foreliggende tilfælde havde nogen *juridisk* pligt til at underrette Færøernes hjemmestyre. Denne konklusion hvilede på loven om hjemmestyre af 23. marts 1948. Men én ting var juraen, noget andet den politiske virkelighed. Embedsmanden sluttede da også sine overvejelser på følgende måde:

"Det anses dog for opportunt at underrette hjemmestyret i det omfang, det måtte være foreneligt med sagernes karakter."^{lxxix}

Det dansk-færøske forhold under hele Den kolde Krig skulle blive præget af dette spændingsfelt mellem juridisk pligt og politisk opportunisme.

Planer om færøsk hjemmeværn. Viceadmiral A.H. Vedel fra Søværnet mente i 1950, at det var bedre at få opstillet et *færøsk* hjemmeværnskompagni, end at *amerikanske* luftbårne soldater skulle landsættes på øerne. Opstilling af et færøsk hjemmeværn krævede imidlertid en lov. Viceadmiralen drøftede disse spørgsmål med en højtstående embedsmand i udenrigsministeriet i februar 1950. De to var enige om, at "myndighederne deroppe" måtte orienteres "på et vist tidspunkt", som det hed, om anbringelsen af de omtalte luftværnskanoner. Det var imidlertid et spørgsmål, om man på det nuværende, forberedende tidspunkt behøvede at underrette nogen på Færøerne om de forsvarsforanstaltninger, som NATO's strategiske plan forudsatte for Færøernes vedkommende. De to danskere konkluderede, at det ikke var nødvendigt, ja oven i købet ville være betænkeligt, så længe planen var så fortrolig, som tilfældet var.^{lxxx}

I 1951 drøftede chefen for det danske hjemmeværn, oberst S.E. Johnstad-Møller, spørgsmålet om et færøsk hjemmeværn med viceadmiral Vedel. Det var planen at oprette en underafdeling af det danske marinehjemmeværn på Færøerne. Det var muligt, at der også ville kunne blive behov for et antal fremmede tropper på øerne, men de to danske militære var enige om, at kernen i forsvaret af Færøerne måtte være dansk, f. eks. under ledelse af en yngre søofficer. Med hensyn til styrkemål opererede man med et antal flotiller på i alt 2-300 mand, som skulle anbringes således, at vigtige poster på Færøerne kunne besættes ved alarm. Fra dansk side mente man, at omkring 25 bevæbnede mand i hver havn skulle være tilstrækkeligt til at forhindre landgang fra fjendtlige ubåde.^{lxxxi}

I september 1951 rejste chefen for Færøernes Marinedistrikt, kommandør C.H.A. Madsen, plus en sekretær til Færøerne med instruks om at kontakte både rigsombudsmanden og hjemmestyret for at ventilere spørgsmålet om et færøsk hjemmeværn. Fra dansk side så man dog hellere spørgsmålet om oprettelse af et hjemmeværn udsat, end at man forsøgte at forcere sagen igennem. Tanken om et færøsk hjemmeværn havde allerede været luftet på Færøerne i 1950, men havde da mødt "betydelig modstand". Udenrigsministeriet var i efteråret 1951 dog af den opfattelse, at uagtet det røre, der i den sidste tid havde været i pressen, så havde Korea og besættelsen af Island [rettet til: "det

^{lxxix} UM 105 L 1. Notits "Vedrørende Færøernes stilling under Atlantpagten" 21.5.1951 af H.H. Mathiesen.

^{lxxx} UM 105 L 1. Notits af C.A.C. Brun 8.2.1950.

^{lxxxi} UM 105 L 1. Notits 22.5.1951 af Preben Eider.

am[erikanske] Militær paa Island”] samt den almindelige udvikling skabt en gunstigere atmosfære for sagen.^{lxxxii}

Med ”Korea” mentes det kommunistiske Nordkoreas angreb på Sydkorea i sommeren 1950, et angreb der fik USA og en række NATO-lande til militært at intervenere på Sydkoreas side. Danmark deltog med hospitalsskibet *Jutlandia*.

På grund af færøsk modstand blev et færøsk hjemmeforsvar aldrig oprettet. Der var således under hele Den kolde Krig ikke egentlige forsvarsstyrker på Færøerne, hverken færøske, danske eller udenlandske. Derimod blev der opført og øremærket forskellige militære anlæg, danske som udenlandske. De vil senere blive beskrevet særskilt.

Færøernes vitale betydning for NATO. Langt vigtigere end et færøsk hjemmeforsvar var de militære installationer, som senere blev oprettet på Færøerne. Hvis man skal tro danske sagkyndiges vurderinger, spillede Færøerne en livsvigtig, ja nærmest uundværlig rolle for hele NATO’s forsvar. I et internt notat fra det danske udenrigsministeriums NATO-kontor i 1958 fik denne opfattelse følgende udtryk:

”I kraft af sin beliggenhed i det nordlige Atlanterhav mellem England, Island og Norge udgør Færøerne i tilfælde af krig et vigtigt led i forsvaret af hele det nordatlantiske område og opretholdelsen af de livsvigtige forbindelseslinier vestover. Det er da også ved gentagne lejligheder fra NATO’s side udtrykkeligt blevet fremhævet, at Færøerne og de øvrige øgrupper i det nordlige Atlanterhav i krigstilfælde er af væsentlig betydning for kontrollen af dette område og for de nødvendige støtteaktioner til NATO-styrkernes operationer. Også for hele NATO’s varslings- og kommunikationssystem er Færøernes særlige betydning flere gange blevet understreget fra NATO’s side.

Omvendt ville Færøerne i fjendtlig besiddelse kunne tjene som en fremskudt base, fra hvilken modstanderne med deres luft- og flådestyrker kunne komme Atlantmagterne tættere ind på livet, ligesom de på denne måde kunne opnå fremskudte varslingsstationer. Det bør herved erindres, at Sovjetunionen i tilfælde af krig, bortset fra områderne ved Hvidehavet og Barentshavet, ikke har flådebaser med fri adgang til Nordatlanten.”^{lxxxiii}

Et ”vigtigt led”, ”af ”væsentlig betydning”, Færøernes ”særlige betydning” for forsvaret af ”hele det nordatlantiske område” og for ”hele NATO’s varslings- og kommunikationssystem. Det var ikke så lidt.

Men ikke engang dette udtømte Færøernes store betydning for den vestlige alliance. Ifølge det danske udenrigsministerium var NATO af den opfattelse, at Færøerne via sin deltagelse i NATO’s koordinerede, langtrækkende varslingsystem med tilhørende kommunikationssystem også spillede en afgørende rolle for effektiviteten af NATO’s strategiske gengældelsesstyrker, som blev anset for at udgøre den vigtigste krigsforhindrende faktor. Disse styrker ville nemlig kun udgøre en effektiv trussel, hvis de kunne påregne rimelig tid til at træffede nødvendige forholdsregler i tilfælde af et sovjetisk angreb.^{lxxxiv}

^{lxxxii} UM 105 L 1. UM til AMB L 15.9.1951. Notits 15.9.1951 af P. Eider.

^{lxxxiii} UM 105 L 1. Notits ”Færøernes stilling under Atlantpagten” af Axel Serup og E. Schram-Nielsen. Der findes i samme sag adskillige notitser af forskellige embedsmænd, men med samme indhold.

^{lxxxiv} UM 105 L 1. Notits ”Færøernes stilling under Atlantpagten” af Serup og Schram-Nielsen.

Det hører dog med til billedet, at disse danske vurderinger af Færøernes vitale betydning for NATO og det vestlige forsvar var blevet udarbejdet som danske argumenter til brug over for Storbritannien i forbindelse med dansk-britiske forhandlinger om fiskerigrænsen ved Færøerne. Med andre ord ønskede Danmark at fremhæve Færøernes militære betydning også for Storbritannien for herved at gøre briterne mere medgørlige i forhandlingerne om en fiskerigrænse i færøsk favør.

Færøernes integrering i NATO's kommandostruktur. Endnu i foråret 1959 synes spørgsmålet om det militære ansvar for Færøernes forsvar ikke at være afklaret. Den danske forsvarschef skrev nemlig da til NATO's øverstkommanderende for det østlige atlantiske område (CINC EASTLANT) vedrørende en aftale om forsvaret af Færøerne, at det endnu var for tidligt at afslutte en sådan overenskomst, da et relevant NATO-dokument var ved at blive revideret.^{lxxxv} Ved årets slutning mente forsvarsministeriet slet ikke, at det var nødvendigt med nogen overenskomst om ansvarsfordelingen vedrørende Færøerne.^{lxxxvi}

Rent faktisk indgik Færøerne dog i NATO's kommandostruktur og militære aktiviteter. I september 1954 indrømmede det amerikanske udenrigsministerium, at amerikanske fly af Hercules-typen fra de amerikanske flådestyrker gentagne gange havde overfløjet Færøerne. Selv om amerikanerne beklagede disse krænkelse af dansk/færøsk luftrum, forklarede en amerikansk embedsmand, at amerikanske krigsfly var *nødt* til at beflyve området omkring Færøerne i NATO-øjemed, og at amerikanske fly, som var stationeret på Island, foretog en betydelig rekognosceringsvirksomhed – bl.a. for at følge det mistænkeligt store antal sovjetiske fisketrawlere, der befandt sig i denne del af Nordatlanten.^{lxxxvii}

USA ville gerne have en ordning med Danmark, så den amerikanske kommandant på Island kunne aftale disse rekognosceringsflyvninger og kontrollen med de sovjetiske trawlere direkte med den danske militære chef på Færøerne - den danske økommandant i NATO-sprog. USA ville også gerne have tilladelse til, at amerikanske fly regelmæssigt kunne overflyve NATO-nødflyvepladsen på Færøerne, så piloterne kunne blive fortrolige med dens beliggenhed osv.^{lxxxviii}

Af det tidligere nævnte notat fra 1958, som i udenrigsministeriet blev klassificeret ”yderst hemmeligt”, fremgår Færøernes stilling under NATO. Det hed heri, at Færøerne var henlagt under SACLANT, den øverstkommanderende for NATO-styrkerne i Atlanterhavsområdet. Færøerne udgjorde en særlig økommando i det østlige område af Atlanterhavet, EASTLANT, der havde hovedkvarter i England, og som blev kommanderet af en britisk officer, CINC EASTLANT.

Det er på denne baggrund klart, hed det videre i det hemmelige notat, at Færøerne var inddraget i NATO's forsvarsplanlægning. Som de vigtigste områder blev anført, at Danmark havde givet tilslutning til, at NATO's flådestyrker under en eventuel krig ville kunne benytte en færøsk fjord som alternativ ankerplads; at der ligeledes var givet dansk tilslutning til at oprette en radarvarslingsstation på Færøerne, som skulle udgøre et led i en kæde af varslingsstationer langs adgangsvejene til ”NATO-Europa”; og at der også var givet dansk tilslutning til etablering af et nyt

^{lxxxv} FM 26 – 15 E/53-55. Forsvarschefen til CINC EASTLANT 11.5.1959.

^{lxxxvi} FM 26 – 15 E/53-55. Forsvarsministeriets 11. kontor til Udenrigsministeriet 10.12.1959. Det drejede sig om dokument MC 36/1 (Final).

^{lxxxvii} UM 105 L 1. AMB Washington til UM 16.9.1954.

^{lxxxviii} UM 105 L 1. USA's ambassade til UM 29.9.1954.

radiokommunikationssystem (*Forward Scatter System*) i tilslutning til radarvarslingsanlægget. Dette system omfattede bl.a. en forbindelse mellem Færøerne og Shetlandsøerne.

Endelig omtalte notatet, at der var blevet givet tilslutning til en henvendelse fra USA til den danske regering om tilladelse til at foretage tekniske undersøgelser på Færøerne med henblik på at få oprettet faciliteter til at udarbejde nøjagtige kort over havbunden i Nordatlanten, hvilket i krigstilfælde ville kunne lette navigeringen for særlige [amerikanske] ubåde udstyret med [atomvåbenbestykkede] raketter.^{lxxxix}

Som det med al ønskelig tydelighed fremgår af dette hemmelige aktstykke, var Færøerne mindre end ti år efter tilslutningen til den vestlige forsvarsalliance fast integreret i alliancens forsvarssystem.

At Færøerne var fast integreret i NATO's kommandostruktur og krigsplanlægning fremgår ligeledes af, at chefen for Færøernes Marinedistrikt – fra 1960 Færøernes Kommando – i sin egenskab af NATO-økommandant regelmæssigt deltog i den årlige konference for NATO's militære chefer i det østatlantiske område, EASTLANT i NATO-sprog. Konferencerne fandt sted i Northwood i England under ledelse af JOINT CINC EASTLANT. Her blev der bl.a. redegjort for den aktuelle militærstrategi i området samt drøftet planlægnings- og logistiske problemer.

Anlæggelse af militære forsyninger på Færøerne. På konferencen i Northwood i november 1959 blev der drøftet en ny *base support plan*, som ifølge chefen for Færøernes Marinedistrikt, kommandørkaptajn Aa. Palsgaard, ”i ikke ringe grad også [angår] Færøerne.” Konkret drejede denne baseforsyningsplan sig om anlæggelse af militære beholdninger og fremskaffelse af forsyninger til 90 dages lagre på Færøerne. Kommandørkaptajn Palsgaard konkluderede i sin rapport til Forsvarskommandoen fra januar 1960, at det var ”åbenbart, at FRM [Færøernes Marinedistrikt] næppe fortsat kan henligge så ubemærket som nu.” Kommandørkaptajnen kunne dog lettet rapportere, at Færøernes Marinedistrikt ikke var blevet direkte omtalt på konferencen, og at han derfor ikke ved denne lejlighed var blevet stillet over for spørgsmålet om marinedistriktets status på dette område, dvs. etablering af militære baselagre.^{xc}

Konferencen i 1961 blev ikke så udbytterig, fordi CINC EASTLANT måtte aflyse sit foredrag på grund af Berlin-krisen samme år. Færøerne blev ikke direkte omtalt på konferencen, men chefen for Færøernes Kommando var alligevel tilfreds med at have været i England, hvor han var blevet ”draget ind i samtaler om de talrige aktuelle [sømilitære] problemer”, ligesom han havde haft lejlighed til at møde sine ”NATO-foresatte og –kammerater på personligt hold.”^{xc}

Færøernes inddragelse i NATO-øvelser. *Teamwork*. I forbindelse med planlægningen af en NATO-øvelse *Teamwork* i 1980 ønskede England at afprøve eksisterende militære planer ved at landsætte 600 engelske og 150 hollandske marinere på Færøerne fra søen og fra luften. Sagen blev drøftet på et møde i København i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe den 5. marts 1979. Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe bestod af repræsentanter for en række ministerier, de to efterretningstjenester og Forsvarskommandoen. På mødet mindede Forsvarskommandoens repræsentant i Kontaktgruppen om, at forsvaret af Færøerne under krig skulle overdrages til

^{lxxxix} UM 105 L 1. Notits ”Færøernes stilling under Atlantpagten”.

^{xc} FM 1. kt. 812.11-1. Rapport fra Færøernes Marinedistrikt til Forsvarsministeriet og Søværnskommandoen 15.1.1960.

^{xc} FM 1. kt. 812. 11-1. Rapport fra Færøernes Kommando til Forsvarsministeriet og Søværnskommandoen 26.2.1962.

SACLANT. Hensigten med denne påmindelse var at indskærpe, at realistiske forsvarsøvelser omfattende Færøerne efter Forsvarskommandoens opfattelse var påkrævet. Den pågældende repræsentant mente at vide, at rigsombudsmanden var af den opfattelse, at de færøske myndigheder ville give tilslutning til en sådan øvelse.

Statsministeriet afviste imidlertid pure en sådan tanke. Det måtte anses for ”helt udelukket” at opnå politisk tilslutning fra landsstyret, hed det i et notat, så meget mere som det i 1978 udpegede landsstyre havde lovet at arbejde for at fremme lagtingsvedtagelsen af 19. august 1970 om at holde Færøerne uden for militæralliancer.^{xcii}

Den pågældende NATO-landsætningsøvelse blev derfor ikke gennemført.

NATO-øvelsen *Wintes/Cimex* 1981. I foråret 1981 modtog Forsvarskommandoen i Vedbæk en ny rapport fra chefen for Færøernes Kommando om de forsvarspolitiske forhold på Færøerne.^{xciii} Baggrunden var en kommende NATO-øvelse, *Wintex/Cimex 81*, som også inddrog Færøerne. Før øvelsen blev gennemført, orienterede chefen for Færøernes Kommando den færøske lagmand og rigsombudsmanden. Det skete den 27. februar 1981. Den danske militære chef orienterede om Færøernes Kommandos aktiviteter, herunder den strategiske situation i Atlanterhavet, om NATO-støtte til Færøernes økommandant (under krig), om såkaldt *Host Nation Assistance* og om øvelsesdeltagelse.

Det er uvist, om chefen for Færøernes Kommando også fortalte lagmanden, at NATO var interesseret i at kunne benytte Færøerne som base for kamphelikoptere. Der var tale om kamphelikoptere, som var udrustet til at bekæmpe ubåde (Anti Submarine Warfare (ASW)-helikoptere). Formålet med at få sådanne kamphelikoptere baseret på Færøerne var at styrke ASW-tilstedeværelsen i ”gabet” – dvs. styrke muligheden for at bekæmpe sovjetiske ubåde i GIUK-gabet.

Lagmand Pauli Ellefsen erklærede imidlertid, at landsstyret ikke ønskede at diskutere overlevelse i militære spændingsperioder og krig, fordi det vigtigste politiske problem for Færøerne lige nu var overlevelse i fredstid. Fiskeriforhandlingerne med EF var mislykkedes, og man overvejede via NATO at kræve større fiskekvoter fra EF. Andre lande havde udvidet deres søterritorium til 200 sømil, og Færingerne hentede traditionelt to tredjedele af deres fangster i fjernområder. Lagmanden forsøgte altså at knytte NATO's militære interesse for Færøerne sammen med Færøernes økonomiske interesser over for EF.

Oplysninger om NATO's planlagte øvelse i foråret 1981 med inddragelse af Færøerne slap ud til offentligheden. NATO-orlogsskibe skulle ifølge disse oplysninger indtage brændstof i Thorshavn. Bladet *Oyggjatidindi* kunne den 20. marts fortælle, at formanden for markedsnævnet i lagtinget, Hilmar Kass fra Selvstændighedspartiet, ville protestere og have lagmand Pauli Ellefsen til at forbyde NATO's benyttelse af Færøerne til øvelsesformål. Færøerne kunne ikke acceptere, at NATO-skibe anløb færøske havne for at bunkre, når især Englands politik mod Færøernes fiskerierhverv truede Færøernes eksistens. Over for den færøske offentlighed hævdede lagmanden, at han intet kendte til nogen NATO-øvelse på Færøerne, og at landsstyret endnu ikke havde behandlet sagen.^{xciv}

^{xcii} SM 40-17-60. Notits af Henning Gottlieb 2.4.1979 med påtegning af 11.4.1979.

^{xciii} FM 1. kt. 011.2-2. Chefen for FRK til Forsvarskommandoen 14.4.1981.

^{xciv} FM 1. kt. 011.2-2. Chefen for FRK til Forsvarskommandoen 14.4.1981. Bilag.

Samtidig med disse for Færøerne utilfredsstillende forhold – der medførte anti-EF- og anti-NATO-erklæringer fra næsten alle færøske partier – afsluttede Færøerne en fiskeriaftale med Sovjetunionen og en anden med Norge, der stod uden for EF. Fra et militært synspunkt var det vigtigste ved den færøsk-sovjetiske fiskeriaftale, at ingen sovjetiske skibe måtte komme inden for 12 sømil fra basislinien.

En voldsom snestorm havde imidlertid vist sig at være en forklædt velsignelse for de militære institutioner på Færøerne. Redningspatruljen fra Flyvestation Thorshavn havde undsat omkring 50 mennesker, der var sneet inde i deres biler. Mange færinger var blevet underbragt og bospist på Mørkedal. Enheder fra VBL og Færøernes Kommando havde desuden haft 54 undsætningsopgaver til søs i januar kvartal. Færingerne havde på denne måde fået klare beviser på, at det danske forsvar på øerne i det mindste kunne sikre dem overlevelse under uvejre.^{xcv}

NATO-øvelsen Wintex/Cimex 1987. I august 1987 blev NATO-øvelsen *Wintex/Cimex* drøftet i folketinget på initiativ af partiet Venstresocialisterne. VS-medlemmet af folketinget Kjeld Albrechtsen bad forsvarsministeren oplyse, om øvelsen havde omfattet Færøerne, og – i bekræftende fald – hvordan de færøske myndigheder havde været inddraget. Albrechtsen henviste til det kommunistiske dagblad *Land og Folk*, som den 28. og 29. juli havde ”afsløret”, at der i Grønland i forbindelse med øvelsen var blevet indøvet procedurer for internering af politisk upålidelige elementer. Dette skulle være sket uden om det grønlandske hjemmestyre. Bl.a. skulle kontraadmiral Wilhelm Lauge Grentzmann, chefen for Grønlands Kommando, have planlagt en sådan internering.

Forsvarsministerens svar for så vidt angik Færøerne lød kort, at Færøernes Kommando havde været inddraget på lige fod med andre militære myndigheder i den pågældende øvelse. Færøernes Kommando havde samarbejdet med rigsombudsmanden og politimesteren i Thorshavn under øvelsens gennemførelse.^{xcvi}

Der synes ikke at have været kommentarer fra færøske folketingsmænd til dette spørgsmål. Hvad angår Grønland, erklærede folketingsmand Preben Lange fra Siumut, at sagen måtte føre til, at Grønlands forhold til NATO blev taget op til fornyet overvejelse.^{xcvii}

Ønske om NATO-flådebesøg på Færøerne 1988-1989. I foråret 1988 rejste SACLANT via den danske militærattaché i Washington spørgsmålet om et NATO-flådebesøg på Færøerne. Spørgsmålet blev drøftet på et møde i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe den 21. november, hvor der ikke var nogen bemærkninger. Fra forsvarsministeriets side blev det understreget, at eventuelle danske ønsker om *ikke* at modtage sådanne besøg på Færøerne skulle fremsættes så tidligt som muligt. Spørgsmålet burde overvejes nøje.^{xcviii}

Af STANAVFORLANT's aktivitetskalender for 1989 fremgik det, at chefen for denne NATO-flådestyrke gerne ville aflægge Færøerne besøg i juni 1989. Den danske regering orienterede NATO om, at det var Danmarks principielle holdning, at et NATO-flådebesøg kunne gennemføres i forbindelse med flådestyrkens tilstedeværelse i det nordatlantiske område. En dansk tilladelse til et

^{xcv} FM 1. kt. 011.2-2. Chefen for FRK til Forsvarskommandoen 14.4.1981. Alle de færøske aviser aprilsnarsartikler i 1981 drejede sig om forsvaret: NATO's ønske om atomlagre på Færøerne, spion fanget i Mørkedal og sovjetisk ubåd observeret.

^{xcvi} FM 87-0114-1. Kopi af Albrechtsens spørgsmål; Forsvarskommandoen til FM 10.8.1987.

^{xcvii} *Information* 29.7.1987.

^{xcviii} FM 87-22764-2. Notat 16.11.1988.

flådebesøg forudsatte imidlertid en forudgående høring af Færøernes landsstyre. NATO blev ligeledes gjort opmærksom på, at det danske atomvåbenforbehold i fredstid også omfattede færøsk land- og søterritorium. I februar 1989 begyndte danske myndigheder tentativt at planlægge det ønskede flådebesøg.

Fra dansk side var der nervøsitet for det amerikanske skib *USS Preble*, der kunne betragtes som kontroversielt – formentlig fordi det *kunne* være udstyret med atomvåben. Efter at have forespurgt rigsombudsmanden besluttede statsministeriet imidlertid, at et sådant besøg ikke var opportunt. Sagen blev drøftet i Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe i marts 1989, hvorunder en repræsentant for statsministeriet gjorde rede for denne opfattelse. Forsvarsministeriet måtte derpå indstille de videre forberedelser og i stedet meddele Forsvarskommandoen, at NATO-besøget ikke kunne blive til noget.

STANAVFORLANT's øvelse ved Færøerne 1991. Derimod gav den danske regering i 1991 tilladelse til, at STANAVFORLANT foretog sejlads og ankrede op i territorialfarvandet ved Færøerne i forbindelse med almindelig øvelsesaktivitet i området. Forsvarskommandoen var meget opsat på, at Danmark gav NATO-flåden denne tilladelse. Det var vigtigt for STANAVFORLANT at få kendskab til farvandene omkring Færøerne, hed det i begrundelsen. Chefen for Forsvarsstaben lod forstå, at NATO-ønsket skulle ses som et forsøg på at få lempet den danske restriktive holdning til flådeaktiviteter og flådebesøg på Færøerne.

I begyndelsen af september gav stats- og udenrigsministeriet den fornødne tilladelse til en NATO-øvelse med deltagelse af otte fregatter og et forsyningskib. Men da var Den kolde Krig jo også forbi og Sovjetunionen reelt ophørt med at eksistere. Skibene måtte ankre op inde på færøsk territorialfarvand, men ikke nærmere end én sømil fra kysten. Afgørende for denne beslutning var landstyrets tilladelse, som blev meddelt rigsombudsmanden den 5. september 1991. Tilladelsen var dog givet på den betingelse, at lagtingets vedtagelser om atomvåben blev respekteret.^{xcix}

Hvor dramatisk situationen mellem Øst og Vest på dette tidspunkt havde ændret sig, fremgår af, at NATO i 1990 besluttede at invitere en sovjetisk repræsentant til STANAVFORLANT i sommeren 1991. Danske myndigheder havde intet imod et sådant besøg, der skulle foregå i en dansk havn.^c

^{xcix} FM 87-22764-2. Notits om STANAVFORLANTs besøg på Færøerne 13.3. og 15.3.1989; FM til Forsvarskommandoen 6.9.1991; ROM til FM 6.9.1991.

^c FM 87-22764-2. FM til Forsvarskommandoen 4.10.1990.

06. Færøernes holdning til NATO

Indledning. Én ting var, at regeringen i København som tidligere omtalt var tilfreds med, at Færøerne (og Grønland) var omfattet af Atlantpagten. Et andet spørgsmål var, hvordan færinger (og grønlændere) så på det forhold, at deres lande blev NATO-territorium som følge af Danmarks beslutning om at blive medlem af Den nordatlantiske Alliance. Her skal kun behandles færingeres syn på dette spørgsmål.

Løsrivelseskræfterne og anti-NATO grupperne på Færøerne forsøgte at bruge tilstedeværelsen af de militære anlæg til at fremme deres politiske mål. For de politikere, der ønskede at bevare forbindelsen til Danmark, og som måske også var tilhængere af, at Færøerne bidrog til den vestlige alliance, kunne det være en vanskelig sag at tage stilling til. Forsvaret af riget, herunder Færøerne, var jo ifølge Hjemmestyreloven af 1948 den danske regerings ansvar. Men at fremhæve dette forhold kunne give det indtryk, at man var villig til at lade den danske regering skalte og valte med Færøerne efter forgodtbefindende. I 1987, da Folkeflokken blev erklæret pro-NATO, gjorde Pauli Ellefsen fra Sambandspartiet opmærksom på, at hans parti hele tiden havde ønsket udenrigspolitik sammen med Danmark og Grønland i rigsfællesskabet, og at partiet derfor havde støttet Færøernes (i kraft af rigsfællesskabet) medlemskab af NATO.^{ci}

Der var imidlertid en vis dobbelthed i den færøske holdning, og der blev aldrig fra færøsk side sat trumf på eller stillet kategoriske krav om, at de militære installationer og det personel, som betjente dem, blev fjernet. Færingerne kunne også bruge øernes stigende militærstrategiske betydning og opførelsen af de forskellige militære anlæg til at få dansk økonomisk støtte til fiskeriflåden og til udviklingen af infrastrukturen.

Den i anden sammenhæng omtalte norske statsborger, Nils Ihlen, som i efterkrigsårene boede og arbejdede på Færøerne, forsøgte i 1954 offentligt at belære færingerne om de i alle henseender gunstige følger af Færøernes tilhørsforhold til NATO. Først understregede han, at spørgsmålet om Færøerne og NATO slet ikke fandtes, da Færøerne selvsagt var tilsluttet NATO som følge af rigsfællesskabet. Nils Ihlen mente endda, at Danmark fortjente tak for den tilbageholdenhed og det hensyn, som var blevet vist færingerne med hensyn til den militære udnyttelse af de strategisk vigtige øer. Dernæst mente han, at Færøerne under alle omstændigheder hurtigt ville blive besat under en krig. Spørgsmålet var blot af hvem, og da det ville være i Færøerne interesse, at det blev vestmagterne, til hvis verden færingerne såvel økonomisk som kulturelt ubønhørligt hørte, burde der allerede i fredstid træffes de nødvendige foranstaltninger til at modtage tropper, som kunne modstå et [sovjetisk] angreb. Desuden ville militære anlæg give arbejde på Færøerne, og fuld beskæftigelse var det bedste middel mod kommunistisk infiltration. Efter Ihlens mening havde Færøerne ikke fået andel i Marshall-hjælpen, fordi færingerne nærmest var imod NATO.^{cii}

Færøske lagtingsvedtagelser om militærspørgsmål. Der er ofte fra færøsk side blevet gjort opmærksom på hele fire lagtingsvedtagelser, som angiveligt blev krænkede af de danske rigsmyndigheder ved, at disse først uden videre inddrog Færøernes territorium i NATO-alliancen i 1949 og dernæst i de kommende år etablerede en række NATO- og andre militære anlæg på Færøerne.

^{ci} *Dimmalætting* 11.12.1986.

^{cii} "NATO og Føroyar", *Dagbladið* 9.4.1954. Afskrift af artikel.

Den første af disse lagtingsvedtagelser var fra april 1940 og altså dermed både fra tiden før hjemmestyreordningen af 1948 og *forud* for Danmarks medlemskab af Atlantpagten i 1949. De følgende lagtingsvedtagelser er alle fra tiden efter NATO-medlemskabet, nemlig vedtagelserne i 1961, 1970 og 1984. Hvis den danske regering havde fulgt disse lagtingsvedtagelser, ville den have været nødt til at undlade opførelsen af de forskellige militære anlæg på Færøerne i 1950'erne og 1960'erne. Selv om lagtingsvedtagelserne politisk gjorde indtryk i København og derfor kunne have en opsættende virkning på beslutninger om militære forhold, satte den danske regering sig ud over vedtagelserne, hvis den skønnede, at andre hensyn vejede tungere. Efter dansk opfattelse og med henvisning til Hjemmestyreloven af 1948 var lagtingets vedtagelser på udenrigs- og sikkerhedspolitiske områder nemlig "alene at betragte som vejledende henstillinger til regeringen".^{ciii}

Kort tid efter den britiske besættelse af Færøerne i 1940 vedtog lagtinget den 13. april en udtalelse om, at Færøerne ønskede at forholde sig neutralt under den igangværende "krigen og stridigheder mellem landene". Denne vedtagelse fra begyndelsen af 2. Verdenskrig tog sigte på Færøernes konkrete situation under denne krig og kan næppe siges at være relevant i den helt nye situation, der opstod med Øst-Vest konflikten efter 2. Verdenskrig, og som i 1949 førte til dannelsen af NATO.

Færøsk tilsagn om NATO-medlemskab? Da Danmark i betydningen Det danske Rige og dermed også Færøerne blev medlem af Den nordatlantiske Alliance i april 1949, var der en forholdsvis kort meningsudveksling om spørgsmålet i landstinget, der den 25. marts forhandlede om en bemyndigelse til regeringen om at underskrive Atlantpagten. Det færøske landstingsmedlem Poul Niclasen henviste til hjemmestyrelovens § 7, der talte om traktater af betydning for Færøerne; men statsminister Hans Hedtoft gjorde gældende, at det var lovens § 5, der var relevant:

"De færøske myndigheders kompetence er undergivet den begrænsning, der følger af de til enhver tid bestående traktatmæssige og andre rettigheder og forpligtelser."

Derfor mente statsministeren ikke, at det kunne komme på tale, at Atlantpagten skulle forelægges det færøske hjemmestyre. Den færøske stillingtagen til Atlantpagten måtte i stedet ske gennem Færøernes repræsentanter i rigets parlamentariske forsamling, Danmarks Rigsdag. I øvrigt beklagede Hedtoft, at de øvrige færøske rigsdagsmedlemmer var fraværende og derfor ikke havde kunnet få samme orientering som andre medlemmer af rigsdagen. Men det var ikke regeringens skyld.^{civ}

Niclasen forsikrede i øvrigt ved denne lejlighed, at der ingen tvivl skulle herske om, hvorledes indstillingen på Færøerne var "såvel reelt som følelsesmæssigt". Han henviste i den forbindelse til Færøernes indsats på britisk side under 2. Verdenskrig og til Færøernes nære samhørighed med USA.

Det er senere blevet hævdet, at det færøske landsstyre *blev* spurgt af den danske regering og ved den lejlighed gav tilslutning til, at Færøerne blev omfattet af Atlantpagten. "Kun fordi denne accept blev givet fra landsstyret, som er det organ, regeringen i København skal holde sig til, kom Færøerne med i NATO-området."^{cv}

^{ciii} SM 4056-2. Notits vedrørende en eventuel henvendelse fra lagtingets markedsudvalg om "samråd med forsvarsministeren" 14.8.1984.

^{civ} *Rigsdagstidende. Forhandlinger i Landstinget. 100 ordentlige Samling 1948-49*, sp. 994-995 og 1007-1008.

^{cv} Færøerne, Danmark og EF. Udgivet af EF-Kommissionens Generaldirektorat for Information (u.å.), s. 9-10.

Kilden til denne oplysning var journalist Dan Larsen, der i 1972 i en avisartikel havde behandlet spørgsmålet. Dan Larsen skulle have oplysningen fra enten statsministeren eller lagmanden. Den danske statsminister skulle mundtligt have spurgt og fået tilslutning af lagmand Andreas Samuelsen. Da statsministeriet i 1980 undersøgte sagen i anledning af en henvendelse fra Zakarias Wang fra Tjodveldisflokket, kunne ministeriet imidlertid ikke finde nogen *skriftlige* kilder, som kunne bekræfte denne oplysning.^{cvi} Det udelukker naturligvis ikke en mundtlig bekræftelse.

I de kommende år skulle spørgsmålet om Færøerne og NATO gang på gang blive taget op fra færøsk side over for rigsmyndighederne.

Lagtingsforslag og -vedtagelser 1960-1984. I 1958 protesterede Tjodveldisflokkens to medlemmer af lagtinget - Karsten Hoydal og Sigurd Joensen - meget stærkt imod, at landsstyret havde ført hemmelige forhandlinger med NATO-repræsentanter og det danske forsvarsministerium i over to år og nu egenmægtigt havde givet fremmed militær indpas på Færøerne i fredstid. De tænkte her på radar- og radiostationen på Sornfelli, som de ikke mente skulle være Færøerne, men i stedet var et led i NATO's forsvarskæde. Endnu mere alvorlig var dog de to lagtingsmedlemmers påstand om, at anlægget også var "tænkt som led i angreb" [mod Sovjetunionen]. Stationen kunne angiveligt styre NATO-raketter til mål i fjendelande.^{cvi}

Den offentlige påstand om, at NATO-stationen havde angrebsformål, har – i det omfang, den er blevet registreret fra sovjetisk side – næppe bidraget til at svække Kremls opfattelse af, at NATO var en aggressiv organisation vendt mod Sovjetunionen.

I 1959 og 1960 drøftede lagtinget spørgsmålet om de nye stationer på Sornfelli og ved Eide, som den danske regering efter amerikansk ønske ville anlægge. Var der tale om militære eller civile anlæg? Rigsombudsmanden sagde i 1959 til lagtingets udvalg om sagen, at NATO-radar- og radiostationen på Sornfelli samt kasernen i Mørkedal skulle betjenes af mellem 100 og 150 *funktionærer*, som i øvrigt alle skulle være danske og færøske.

Betegnelsen "funktionærer" blev af lagtinget opfattet som civilt personale, hvilket sikkert også var meningen. Da forsvarsminister Poul Hansen i oktober 1960 som svar på et spørgsmål fra medlem af lagtinget Kjartan Mohr skrev, at stationerne skulle bemannes med *militært* personel, opstod der strid om, hvorvidt lagtinget var blevet ført bag lyset af den danske regerings talsmand. I denne strid spillede begrebet *herfólk* en rolle. Rigsombudsmanden sagde, at han over for lagtingsudvalget havde sagt, at stationen var "af forsvarsmæssig karakter", hvilket i referatet var blevet oversat til *hermálslig* (militær). Lagtinget var derfor ikke blevet ført bag lyset. Stationens ansatte var i øvrigt kun udrustet med håndvåben, og stationen som sådan var ikke udstyret med anti-luftskyts.^{cvi}

På Folkeflokkens initiativ vedtog lagtinget i 1960 en protest mod den militære udbygning på Færøerne. Der blev i protesten henvist til, at statsministeren via rigsombudet tidligere havde oplyst, at hverken krigsvåben eller militærpersoner skulle være knyttet til stationerne på Sornfelli og ved Ejde.^{cix} Også i 1961 protesterede lagtinget, men dets protest blev i praksis afvist af den danske regering, idet statsministeren sendte en officiel redegørelse til landsstyret om de militære anlægs

^{cvi} SM 40-32. Zakarias Wang til Statsministeriet 31.12.1979. Notat af Per Fischer 21.1.1980. Statsministeriet til Zakarias Wang 24.1.1980.

^{cvi} SM 40-17-60-03. Tjodveldis' mindretalsudtalelse i betænkning, lagtingssag 41/1958.

^{cvi} SM 40-17-60-03. ROM til SM 19.1.1961.

^{cix} SM 40-17-60-03. Lagtingssag nr. 14/1960 i oversættelse til dansk, bilag til ROM til SM 13.1.1960.

funktion og bemanning. Det blev understreget, at der ikke ville blive tale om at oplægge bomber, raketter eller lignende. I øvrigt var redegørelsen – givetvis bevist - meget mangelfuld og upræcis.^{cx}

I december 1964 rejste selvstyrelandsstyret spørgsmålet om de militære installationer og det militære personel på Færøerne, der betjente dem. En skrivelse blev fremsendt til statsminister Jens Otto Krag. Statsministeren underrettede mundtligt lagmand Hákun Djurhuus (Folkeflokken) om, at det var *nødvendigt* at drive radarstationen på Færøerne med militært personel. Ifølge et referat af et møde den 17. maj 1965 mellem lagmanden og statsministeren erkendte lagmand Djurhuus, at LORAN-stationens virksomhed ved Ejde også var i færøsk interesse, og at der ikke var særlige problemer knyttet til dette anlægs virksomhed. Hvad angik radarstationen på Sornfelli ved Thorshavn, var det især det uniformerede personel, der gav anledning til vanskeligheder.^{cx}

Da lederen af de færøske socialdemokrater Peter Mohr Dam sidst på året 1965 orienterede den socialdemokratiske gruppe i det danske folketing om færøske forhold og problemer, var der på de 12 tætskrevne sider, som udgjorde grundlaget for orienteringen, intet som helst om militære emner. Derimod indeholdt redegørelsen en udtrykkelig bekræftelse af Færøernes samhørighed med Danmark.^{cxii}

Forslag om Færøernes udtræden af NATO. Tjodveldisflokken fremsatte i foråret 1969 forslag i lagtinget om, at Færøerne skulle udtræde af NATO. Resultatet af initiativet blev imidlertid det meget mindre drastiske, at fem partier i lagtinget inklusive Tjodveldisflokken i august 1970 vedtog en *opfordring* til den danske regering om at *undersøge* mulighederne for, at de gamle færøske vedtagelser om at holde Færøerne uden for militære konflikter blev virkeliggjort.^{cxiii}

1970-erklæringen var dog noget strammere end 1961-vedtagelsen. Rigsombudsmand M. Wahl gjorde regeringen i København opmærksom på, at lagtinget i 1970 havde indsat ordet ”militæralliancer” i et citat fra 1940-vedtagelsen. Sidstnævnte vedtagelse havde imidlertid kun talt om ”krigen og stridigheder mellem landene” og havde slet ikke kunnet nævne militæralliancer, da Danmark på det tidspunkt ikke var medlem af nogen alliance.^{cxiv}

Udenrigsministeriet, som blev bedt om en vurdering af spørgsmålet, advarede regeringen mod at give efter. Det ville – hed det i et responsum – stride mod *danske* sikkerhedspolitiske interesser, hvis Atlantpagten blev ændret til ikke at omfatte Færøerne. Et eventuelt dansk forslag herom måtte ventes at støde på afgørende modstand fra Danmarks allierede, ikke mindst USA, Storbritannien og Norge.^{cxv}

Den danske regering ved statsminister Hilmar Baunsgaard valgte derpå at besvare den færøske opfordring ved at understrege, at forsvaret af Færøerne var et rigsansliggende, men at regeringen på den anden side var indstillet på at tage ”vidtgående hensyn” til de færøske synspunkter.

I 1973 var der rygter i omløb på Færøerne om, at der skulle etableres endnu flere militære anlæg på øerne, hvis Island opsagde Keflavik-basen. Avisen *Sosialurin* spurgte i den anledning lagmand Atli

^{cx} SM 40-17-60. ROM til SM 11.7.1961. Elkjær Larsen til M. Wahl 26.8.1961. Redegørelse til landsstyret juli 1961.

^{cx} SM 40-17-60. Referat af møde mellem Hákun Djurhuus og statsministeren 17.5.1965. Notat af M. Wahl 1969.

^{cxii} SM 40-18. P.M. Dams redegørelse december 1965.

^{cxiii} SM Føroya Landsstyri til Rigsombudsmanden 17.10.1970.

^{cxiv} SM 40-17-60. ROM M. Wahl til Statsministeriet 3.11.1970.

^{cxv} UM 105 L 1. Notits ”Færøerne og NATO“ af S.G. Mellbin 19.3.1971.

Dam, om den danske forsvarsminister havde nævnt dette spørgsmål under sit nylige møde med landsstyret i Thorshavn. Lagmanden benægtede, at dette spørgsmål var blevet drøftet.

Det var Kjeld Olesen med frue, der havde været på officielt besøg i slutningen af juni 1973, hvor den danske forsvarsminister bl.a. besigtigede LORAN-stationen ved Ejdi.^{cxvi}

I 1976 rettede Tjodveldisflokkens blad *14. September* kritik af det danske NATO-militær på Færøerne. Anledningen var det norske venstresocialistiske blad *Ny Tids* angivelige afsløring af, at LORAN-stationernes virkelige formål var at betjene atombestykkede Polaris-ubåde i Nordatlanten. Bladet gjorde opmærksom på, at lagtinget flere gange havde vedtaget, at Færøerne skulle holdes uden for alle militære sammenslutninger, men at der alligevel fortsat var NATO-installationer på øerne.

Republikanernes organ gjorde også opmærksom på, at Danmark økonomisk slap billigere i NATO, fordi det stillede Færøerne og Grønland til rådighed for NATO. Bladet omtalte forsvarsminister Orla Møllers forestående besøg på Færøerne og opfordrede til demonstrationer for at gøre det klart, at hverken han eller "hans militære installationer" nogensinde havde været ønsket.^{cxvii}

Der blev dog ikke foranstaltet demonstrationer, da forsvarsminister Orla Møller, ledsaget af medlem af folketinget Winnie Russell, besøgte Færøerne i maj 1976. Bladet *Tingakrossur* understregede, at professor Isi Foighel for en måned siden havde udtalt til *14. September*, at det slet ikke kunne lade sig gøre for Færøerne at være uafhængige (i betydningen selvstændige) i betragtning af, at øerne lå på så strategisk vigtigt et sted i Nordatlanten. Hvis Færøerne ikke ville være sammen med Danmark, måtte de derfor vælge andre samarbejdspartnere.^{cxviii}

I en ledende artikel dagen efter spurgte *14. September*, om færingerne skulle acceptere at være "en dansk militær handelsvare" uden selv at have et ord at skulle have sagt. Militæret var blevet narret ind på færingerne, og den danske regering fejede alle færøske indvendinger til side med henvisning til rigets samlede interesser. Færingerne ville imidlertid ikke længere være tavse brikker i danskernes NATO-spil. Og selv om de fleste færinger af to onder ville vælge Amerika frem for Sovjetunionen, ville de frem for alt være neutrale i stormagternes spil. Færingerne skulle derfor have bestemmelsesret i sager, der kunne afgøre deres skæbne.^{cxix}

Danske forklaringsproblemer. Når der i og uden for lagtinget og folketinget blev stillet spørgsmål om de færøske militære anlægs funktion, forsøgte den danske regering altid at undgå at fortælle den færøske og danske offentlighed den fulde sandhed uden dog ligefrem at lyve.

Det er ligeledes karakteristisk, at de færøske politiske ledere heller ikke blev fuldt informeret om, hvad formålet var med installationerne, og hvordan de indgik i NATO's og USA's militære strategi.

Lagmanden var den bedst informerede, men undertiden holdt lagmanden sin viden for sig selv uden at informere andre i landsstyret eller lagtinget. Som det meget sigende hed i en karakteristik fra

^{cxvi} *Socialurin* 13.7.1973. SM 40-51. Program for forsvarsministerens besøg 22.-29. juni 1973.

^{cxvii} *14. September* 5.5.1976.

^{cxviii} *Tingakrossur* 7.5.1976. Leder.

^{cxix} *14. September* 6.5.1976. Leder.

Forsvarets Efterretningstjeneste af sikkerhedsforholdene på Færøerne i 1990: Der holdes en uhyre lav profil omkring denne stations (Flyvestation Thorshavn) arbejde og bemanning.^{cxx}

Dansk orientering om de militære anlæg (1982). Forsvarskommandoen modtog i 1980 en rapport fra chefen for Færøernes Kommando, hvori denne skrev, at det var bydende nødvendigt at forsyne færingerne med objektiv oplysning om nødvendigheden af forsvarets tilstedeværelse på Færøerne.^{cxxi} Forsvarskommandoen overvejede, om en NATO-station ville være mere acceptabel for de færøske politikere end en dansk. Det var Forsvarskommandoens opfattelse. Forsvarsministeriet så dog modsat på sagen og henviste til ”temperaturmålinger” i den færøske opinion.^{cxxii}

I forbindelse med udarbejdelsen af en redegørelse for omfanget og arten af militære installationer på Færøerne i 1981 stillede en embedsmand i forsvarsministeriet følgende spørgsmål: ”Kan der siges noget om muligheden for at oplyse færingerne bedre om de mil.[itære] og forsvarsmæssige forhold end hidtil?” Embedsmanden specificerede nogle områder inden for disse militære forhold: ”NATO-strategien, amerikanske baser på Island og Grønland m.v.”^{cxxiii}

I 1982 besluttede Forsvarskommandoen i samråd med den danske regering at orientere både den færøske offentlighed og færøske myndigheder om militære forhold af interesse for Færøerne. Det skete som tidligere nævnt i form af en besvarelse af en række spørgsmål, som *Dagbladet* havde stillet til Flyvestation Thorshavn.

Initiativet synes udgået fra *Dagbladets* redaktion, som stillede i alt otte spørgsmål vedrørende Færøernes geopolitiske betydning. Det var Forsvarskommandoen, der i samarbejde med stats-, udenrigs- og forsvarsministerierne tog sig af udarbejdelsen af svarene, mens chefen for Flyvestation Thorshavn skulle tale med rigsombudsmanden om, hvordan de militære svar skulle forelægges den færøske avis.^{cxxiv}

Spørgsmålene drejede sig om Færøernes strategiske betydning, Mørkedal-stationens specifikke betydning for NATO-forsvaret, Færøernes rolle i en krisesituation, som involverede Den sovjetiske Nordflåde, NATO’s evne til at imødegå de sovjetiske søstridskræfter i Nordatlanten, hvor godt Færøerne var beskyttet af NATO, Færøerne som eventuelt bombemål på grund af NATO-radarstationen og samspillet mellem Mørkedal-stationen og Keflavik-basen på Island. Der var ikke spørgsmål om LORAN-stationen; heller ikke om, hvorvidt Færøerne ville blive militærbase under en krig.

Som man kunne forvente, forsøgte de militære svar at berolige færingerne. Dertil var en delikat balancegang nødvendig. På den ene side skulle man fra dansk side kunne begrunde, at det færøske territorium og de militære installationer på øerne var vigtige for NATO-forsvaret – ellers kunne man jo spørge, hvorfor disse installationer i det hele taget skulle være der. På den anden side måtte man også nedspille territoriets og de militære stationers betydning for at kunne forklare, hvorfor det ikke var farligt for færingerne at have disse installationer.

^{cxx} FE IC-1/RGNELM. Referat 13.6.1990.

^{cxxi} FM 1. kt. 011.2-2. Chefen for FRK til Forsvarskommandoen 12.6.1980.

^{cxxii} FM 1. kt. 315-4. Notat af 14.7.1981.

^{cxxiii} FM 1. kt. 011.2-2. Notat af 5.2.1981.

^{cxxiv} FM 1. kt. 011.2-2. Forsvarskommandoen til Flyvestation Thorshavn 30.7.1982 med bilag.

Vi skal her se, hvordan svarene lød i den fortrolige skrivelse fra Forsvarskommandoen til Flyvestation Thorshavn med kopi til bl.a. rigsombudsmanden på Færøerne.

Forsvarskommandoens redegørelse. Om den *strategiske betydning af Færøernes territorium* hed det, at den især knyttede sig til den vestlige alliances bestræbelser på at bevare kontrollen med flådeaktiviteterne i Nordatlanten, herunder sikringen af de transatlantiske forbindelseslinier, og til varslingsinteresser i forbindelse med især militære operationer i området omkring Færøerne. Selv om det utvivlsomt var af betydning for vestlige interesser at have det færøske territorium på sin side, ville dette territorium på den anden side ikke have ”afgørende betydning” for hverken Øst eller Vest i en storkonflikt.

Dette var en ganske anden opfattelse end den, danske myndigheder i anden sammenhæng havde givet udtryk for, og hvori Færøernes vitale betydning for den vestlige alliance blev understreget (se kapitel 5).

Om *flyvarslingsradarstationens* (Mørkedal) betydning lød det knappe svar, at den slags faste radarstationer i NATO’s varslingskæde nu var ved at blive suppleret med flyvende radarstationer – såkaldte AWACS-fly.^{cxxv} De nuværende faste stationer ansås dog fortsat at have ”stor betydning” for den nødvendige flyvarsling.

Med hensyn til *Færøernes betydning for Den sovjetiske Nordflåde* i en konflikt var det Forsvarskommandoens opfattelse, at begge parter – Sovjetunionen og NATO – kunne operere i Nordatlanten uafhængigt af fremskudte baser og havne. Færøernes territorium havde derfor kun ”mindre betydning”, da de på grund af deres ”[ringe] størrelse, natur og klima” ikke kunne bruges som udgangspunkt for strategiske flådestyrker.

Forsvarskommandoen mente, at NATOs flådestyrker i Nordatlanten ”relativt hurtigt” ville kunne bekæmpe (ikke nedkæmpe!) de sovjetiske overfladefartøjer og ”begrænse” de sovjetiske ubådes indsats, men om det kunne gøres hurtigt nok (i forhold til hvad?), kunne ikke siges med sikkerhed. I øvrigt ville en storkrig ”som følge af en sovjetisk ledet Warszawapagt-aggression imod NATO-landene” blive afgjort på landfronten i Europa. Meget ville derfor afhænge af den styrke, de europæiske NATO-lande selv kunne opretholde ved siden af USA’s.

I tilfælde af en sovjetisk besættelse af Nordnorge ville der ikke være noget direkte behov for at træffe særlige militære forholdsregler på Færøerne. Spørgsmålet om, *hvor godt Færøerne var beskyttet af NATO*, blev besvaret med, at det indgik i NATO-planlægningen, at der ud over flådestyrker i farvandet mellem Island, Norge og Skotland også kunne indsættes ”forstærkninger i forsvaret af det færøske landterritorium.” Forsvarskommandoen tilføjede, at ”bevarelsen af Færøerne som frit (dvs. ikke sovjetisk besat) område anses for at være totalt afhængig[t] af NATO’s evne til at forsvare Vesteuropa som helhed.”

Spørgsmål syv var måske det mest intrikate. Det drejede sig om den udbredte påstand i anti-NATO kræftens propaganda om, at Færøerne på grund af NATO’s radarstation på øerne var et vigtigt *bombemål*, som Sovjetunionen ville søge ødelagt i en krigs allerførste fase. Forsvarskommandoens svar indledtes med en konstatering af, at man ikke kendte Sovjetunionens mulige planer for en konflikt i Atlanterhavet, men at det ville være vanskeligt for sovjetiske flådestyrker at udføre et

^{cxxv} AWACS står for Airborne Warning and Control System. Der fandtes tilsvarende britiske Nimrod AEW3 fly (Airborne Early Warning).

angreb mod Færøerne i en krigs indledende faser. Da de sovjetiske styrker jo også havde andre mål og ikke ubegrænsede ressourcer, måtte det antages, at Mørkedal-stationen ”ikke vil være blandt de mål, der først tiltrækker sig opmærksomheden.” Men selv om Sovjetunionen på et senere tidspunkt skulle have held til at ødelægge radarstationen, ville et sådant angreb ”under alle omstændigheder ikke gøre andet end denne lokalitet til et bombemål.” Med andre ord: Færingerne kunne sove roligt – også under en storkrig. Radarstationens beliggenhed på Færøerne gjorde ikke ”uden videre” Færøerne til et bombemål. Det samme gjaldt også for LORAN-stationen ved Eide.

Forsvarskommandoens besvarelse af de mange spørgsmål sluttede med, at der ikke var nogen forbindelse mellem Mørkedal-stationen og Keflavik-basen på Island. De indgik i hvert sit uafhængige system. I krig ville en NATO-kommando imidlertid samordne de to enheders funktioner.

Den oven for omtalte orientering og besvarelse af konkrete færøske spørgsmål indeholdt som allerede omtalt mange taktiske elementer. De vigtigste undladelser var måske, at en mulig anvendelse af kernevåben mod Færøerne i en krig mellem Øst og Vest overhovedet ikke blev nævnt, og at LORAN-stationens rolle i USA's forsvar ikke blev omtalt. At der var forbindelse mellem militære anlæg på Færøerne og Island blev benægtet, selv om denne forbindelse var en kendsgerning. Besvarelsen fortav endvidere, at Færøerne var integreret i det britiske luftforsvar. Og det forhold, at en færøsk fjord var udset til at skulle være ubådsbase under en krig, og at flyvepladsen på Vågø var øremærket som en NATO-nødflyveplads, var heller ikke så meget som antydnet.

Skærpelse af anti-NATO holdning i 1980'erne. Sikkerhedspolitiske spørgsmål kom – som i Danmark ved samme tid – i det hele taget til stærkt at præge den politiske debat på Færøerne fra 1979-1980 og fremefter. Ligesom i Danmark skete der et skred i nogle politiske partiers traditionelle syn på forsvars- og sikkerhedspolitik. I Danmark kom den borgerlige Poul Schlüter-regering (1982-1993), bestående af Det konservative Folkeparti og Venstre, i stærk modvind, da den i folketinget og i den offentlige debat kom til at stå over for et såkaldt alternativt flertal bestående af Socialdemokratiet, Socialistisk Folkeparti, Det radikale Venstre, Venstresocialisterne og (uden for Folketinget) Danmarks kommunistiske Parti. En række folketingsdagsordener pålagde regeringen at ændre Danmarks sikkerhedspolitik, hvorved regeringen blev tvunget til at tage en række forbehold over for den fælles NATO-politik vedrørende Sovjetunionen og Warszawa-pagten.

Regeringen slog ganske vist på, at den ifølge Grundloven havde ansvaret for førelsen af udenrigspolitikken. Men for ikke at blive tvunget til at gå af ved et mistillidsvotum fra det alternative flertal valgte regeringen at viderebringe de mange dagsordener til NATO-møderne i Bruxelles og derpå tage forbehold i form af fodnoter til de officielle NATO-erklæringer.^{cxxvi}

Modernisering af Mørkedal-stationen. Også på Færøerne mærkedes disse års optagethed af kernevåbenenes rolle og den uro, som Sovjetunionens kernevåbenoprustning og NATO's modforholdsregler fremkaldte i dele af den offentlige mening. Ligesom i Danmark blev Socialdemokratiet kritisk over for NATO og USA. I 1983 stillede Jóannes Dalsgaard, Socialdemokratiet, spørgsmål i lagtinget til rigsombudsmanden om moderniseringen af stationen i Mørkedal. Fra dansk side blev der via rigsombudet svaret, at der blot var tale om en udskiftning af udslidt og forældet materiel. Der var således ikke tale om nye planer i forhold til det, Rigsombudet havde meddelt landsstyret i skrivelsen af 12. februar 1980. På Jóannes Dalsgaards spørgsmål, om

^{cxxvi} Se Bent Jensen: *Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. Verdenskrig* (1986), s. 162-180.

den danske regering og NATO ikke ville respektere lagtingets vedtagelser fra 1960 og 1970 om forbud mod militær på Færøerne, lød det danske svar, at lagtingsvedtagelserne vedrørte riget i dets helhed, og at forsvarsspørgsmål ”ganske klart” var et anliggende, som skulle ”varetages som et rigsanliggende af rigets myndigheder.” En ændring af dette forhold ville kræve en ændring af det statsretlige forhold mellem Færøerne og Danmark.^{cxxvii}

Jóannes Dalsgaard var utilfreds med svaret. Han efterlyste tekniske oplysninger om moderniseringen, kaldte anlægget ”ulovligt” (uden at det fremgik, hvad han konkret sigtede til) og sagde, at det skadede forholdet mellem Færøerne og Danmark. Advarende tilføjede han, at det kunne få meget alvorlige konsekvenser for det dansk-færøske forhold, at Danmark ikke respekterede demokratisk vedtagne beslutninger herom på Færøerne. Og han bad den danske regering om af omvurdere sine synspunkter. Den danske regerings henvisning til det statsretlige forhold brød han sig ikke om, sagde Dalsgaard.^{cxxviii}

Færøerne som atomvåbenfrit område. I oktober 1983 fremsatte Erlendur Patursson i lagtinget et forslag om at få Færøerne gjort til et atomvåbenfrit område. Forslaget blev vedtaget i februar 1984 og meddelt den danske regering.^{cxxix} Senere meldte også Olaf Olsen, Folkeflokk, Frederik Olsen og Hilmar Kass fra Selvstyrepartiet og Jóannes Dalsgaard, Socialdemokratiet, sig som medforslagsstillere. Under debatten om forslaget i lagtinget tilsluttede yderligere Atli Dam sig forslagsstillerne. Forslaget blev stærkt angrebet af Óli Breckmann, Folkeflokk, der gjorde gældende, at Færøerne allerede var atomvåbenfrie, at et atomvåbenfrit område ikke gav nogen garanti mod atombomber i krigstid, og at forslaget ville blive taget til indtægt af Sovjetunionen. Adolf Hansen, Fremskridts- og Fiskeripartiet, kaldte ligefrem forslaget for landsskadeligt. Formanden for Folkeflokk, Jógvan Sundstein, henviste til, at Færøerne ikke selv havde ret til at bestemme på området; han efterlyste derfor en ændring af selvstyreloven. Han var personligt tilhænger af Færøernes medlemskab af NATO, men det skulle være på grundlag af en færøsk beslutning herom.^{cxxx}

I 1984 offentliggjorde et dansk militærkritisk tidsskrift to meget kritiske artikler om militære anlæg på Færøerne. Artiklernes indhold er mere detaljeret behandlet andetsteds. Her skal blot nævnes, at artiklerne – der var konkrete og velinformerede – argumenterede for, at *amerikanske* militære anlæg på Færøerne var blevet anlagt i modstrid med den officielle *danske* politik, som ikke tillod fremmede militære baser på dansk område. Artiklerne vakte stor opmærksomhed både i Danmark og på Færøerne. Et flertal i lagtinget vedtog i maj 1984 en erklæring, der krævede stationen i Mørkedalen undersøgt omgående.

Dansk beroligelsespolitik. Udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensens besøg i 1984. I sommeren 1984 var udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensens på uofficielt besøg på Færøerne. Det var kort tid efter offentliggørelsen af de tidligere nævnte artikler om de militære anlæg på Sornfelli, hvori det blev hævdet, at den påbegyndte modernisering af anlæggene ville forøge NATO's offensive muligheder og forbedre den vestlige alliances evne til at angribe sovjetiske strategiske anlæg og flådestyrker.^{cxxxi}

^{cxxvii} SM ROM til SM 8.11.1983 med bilag.

^{cxxviii} SM ROM til SM 8.11.1983.

^{cxxix} SM Oversættelse af lagtingssag nr. 13/1983: Færøerne atomfrit område. Forslag til vedtagelse 28.10.1983.

^{cxxx} SM ROM til SM 1.12.1983.

^{cxxxi} Paul Claesson: "Forpost Færøerne", *Forsvar - militærkritisk magasin* 13-14 (1984), s. 22-23.

Lagmanden bad udenrigsministeren om at redegøre for dansk sikkerhedspolitik over for lagtingets markedsudvalg. Især var lagmanden interesseret i at høre om den militære situation i Nordatlanten og ikke mindst det, der nu blev omtalt som NARS-stationen i Mørkedal efter omtalen af det militære anlæg i tidsskriftet *Forsvar*.^{cxxxii} Formanden for markedsudvalget ønskede en drøftelse af de sikkerhedspolitiske spørgsmål, som direkte berørte Færøerne. Han sagde, at artiklen om stationen havde vakt dyb uro i den færøske befolkning.

Efter at udenrigsministeren - der fremhævede, at han også var Færøernes udenrigsminister - havde givet en redegørelse for Øst-Vest-forholdet og for den *sovjetiske* militære opbygning i Nordatlanten, blev han mødt med en byge af kritiske bemærkninger fra færøsk side. Erlendur Patursson lagde ud med at sige, at Ellemann ikke kunne udtale sig på vegne af Færøerne, da de "som bekendt" ikke ønskede at være med i NATO. Formanden gjorde opmærksom på, at oprettelsen af stationen i Mørkedal ikke havde været behandlet i lagtinget og ville gerne vide, om der i Danmark var etableret "baser" af lignende karakter. Han ville også gerne vide, om NARS-stationen på Færøerne og eventuelle andre stationer var forenelige med Danmarks erklærede sikkerhedspolitik, som jo forbød baser på dansk område. Endelig ville han gerne vide, om USA betalte den danske stat for, at den havde givet lov til stationen på Færøerne.

Ellemann-Jensen besvarede det principielle spørgsmål om Færøerne og NATO med den danske standardforklaring: Et færøsk ønske om et ændret forhold til NATO kunne kun rejses i forbindelse med en ændring af hjemmestyrelsen. Om selve stationen sagde han bagatelliserende, at den kun var "et lille led i det samlede varslingsystem". I øvrigt havde han ikke detaljeret kendskab til stationen, det måtte færingerne tale med den danske forsvarsminister om. Spørgsmålet om stationen var forenelig med Danmarks basepolitik lod udenrigsministeren ifølge referatet ubesvaret.

Dette emne kom tidligere lagmand Atli Dam derimod ind på ved at sige, at aftalen om stationen "syntes at være indgået" mellem det danske udenrigsministerium på den ene side og det amerikanske udenrigsministerium og koncernen ITT på den anden side. Dam betegnede dette som både "usædvanligt og foruroligende". Der havde ingen som helst debat været herom hverken i Danmark eller på Færøerne. Den tidligere lagmand stillede spørgsmålet, om den indgåede aftale (der var indgået i hans fars, lagmand Peter Mohr Dams embedsperiode) i det hele taget var i overensstemmelse med dansk lovgivning.

Jógvan Sundstein fra Folkeflokkun fremhævede, at lagtinget med stort flertal havde vedtaget, at alle militære installationer måtte fjernes fra Færøerne, og at Færøerne blev erklæret for atomfri zone. Han greb fat i Ellemann-Jensens henvisning til forsvarsministeren og sagde, at han gerne så, at udvalget fik lejlighed til at møde forsvarsministeren for at få en redegørelse for såvel den vestlige som den østlige efterretningsvirksomhed i og omkring Færøerne.

Petur Reinert ville vide, hvornår de færøske myndigheder var blevet underrettet om den dansk-amerikanske aftale uden for NATO – og i hvilken form en sådan underretning var sket. Herpå svarede udenrigsministeren, at de færøske myndigheder var blevet underrettet på helt normal vis gennem rigsombudet. (Kun lagmanden var blevet orienteret af regeringen). I øvrigt ville han hellere drøfte det, han kaldte spørgsmålets substans, nemlig den *sovjetiske* militære opbygning i Nordatlanten, som gav anledning til bekymring og samtidig understregede den store betydning af en effektiv overvågnings- og varslingsstjeneste.

^{cxxxii} SM 4056-2. Notits 14.8.1984. NARS står for North Atlantic Radio System.

Atli Dam var imod at indkalde forsvarsministeren i udvalget. Herved ville Færøerne nemlig direkte blive gjort ansvarlig for det skete, og det ønskede Færøerne ikke. Han sagde om spørgsmålet om Færøerne og NATO, at en ændring af Færøernes relationer til NATO og andre sikkerhedsspørgsmål *ikke* nødvendiggjorde en ændring af hjemmestyrelsen. Alene et flertal i folketinget var fornødent. Han henviste i den forbindelse til den dagsorden, som folketinget i maj havde vedtaget, og som pålagde regeringen at arbejde for, at Danmark blev atomvåbenfrit. Dam henstillede, at regeringen søgte at ændre den amerikanske stations status ved at henlægge den til NATO/Danmark.

Atli Dams henvisning til det alternative folketingsflertal vedrørende Danmarks sikkerhedspolitik må have været ubehagelig for udenrigsministeren. Han erklærede sig enig med Dam i, at et folketingsflertal naturligvis suverænt kunne vedtage ændringer i sikkerhedspolitiske spørgsmål vedrørende Færøerne. Om selve den atomfri zone oplyste han, at den ifølge dagsordenen af 3. maj dels skulle indgå i en større europæisk sammenhæng, dels skulle garanteres af både USA og Sovjetunionen. Han nævnte også de norske ønsker om at gennemføre et analytisk og forberedende arbejde med sigte på at skabe et grundlag for at gøre en atomvåbenfri zone i det nordiske område til en aktuel mulighed. Den danske regering ville drøfte spørgsmålet med den norske for at erfare, hvordan den ville føre stortingets beslutning ud i livet. På det nordiske udenrigsministtermøde i Reykjavik den 3. september ville spørgsmålet også komme på dagsordenen.^{cxxxiii}

Ellemann-Jensens udtalelser til den færøske offentlighed 1984. Under sit uofficielle besøg i 1984 besvarede den danske udenrigsminister også en række spørgsmål, som den færøske radio stillede ham. På det tidspunkt havde der været en omfattende debat på Færøerne om stationen på Mørkedal, og lagtinget havde pålagt markedsudvalget at undersøge forskellige spørgsmål vedrørende stationen. Ellemann-Jensen forsøgte at bagatellisere færingernes spørgsmål om de folkeretslige problemer, der var involveret i NATO-installationerne på øerne, og sagde, at da Danmark var medlem af NATO, var Færøerne det også. Den færøske radiojournalist ville imidlertid vide, hvorfor det var så indlysende, at Færøerne af Danmark blev betragtet som medlem af NATO, når Færøerne jo f. eks. ikke var medlem af EF.

Ellemann gled af på dette spørgsmål ved at henvise til, at der ikke på Færøerne var politisk flertal for, at man skulle begynde at splitte rigsfællesskabet op, når det drejede sig om forsvar og sikkerhed. Udenrigsministeren fandt dette naturligt i betragtning af, hvilke sikkerhedsinteresser der knyttede sig til det nordatlantiske område. På henvisningen til lagtingets beslutninger om, at der ikke måtte være militært udstyr og fremmede baser på Færøerne, svarede den danske udenrigsminister, at disse beslutninger var i strid med det danske riges forsvars- og sikkerhedspolitik. Lagtingets beslutninger på dette område måtte underordnes det samlede riges politik. I øvrigt var realia – den sovjetiske militære opbygning i Nordatlanten – vigtigere end ”juridiske kringlerier”. På et spørgsmål, om den danske regering var bedre til at træffe beslutninger end lagtinget, svarede Ellemann: Nej, men regeringen skal tage helhedshensyn – dvs. varetage hele rigets interesser.

De oplysninger, som bladet *Forsvar* tidligere på året havde bragt, og som det danske forsvarsministerium havde karakteriseret som meget indsigtfulde, affærdigede den danske udenrigsminister med at sige, at artiklen var skrevet af ”en new zealandsk biavler og en såkaldt fredsforsker”, som var blevet smidt ud af Norge og Sverige for spionage.

^{cxxxiii} SM 4056-2. UMs referat 7.8.1984.

Om stationen på Mørkedal sagde Ellemann-Jensen, at den kun husede ”uskyldige installationer” og var en nyttig relæstation, som indgik i varslings- og overvågningssystemet. ”De myndigheder, der skulle vide noget om det”, var blevet orienteret – også de færøske.^{cxxxiv} Til de myndigheder, der *ikke* skulle vide noget, henregnede udenrigsministeren således både folketinget og lagtinget.

Hilmar Kass så anderledes på sagen. Han indrømmede, at forsvarspolitik var et rigsanliggende, men stillede spørgsmålstejn ved, om den amerikanske station og NATO-stationen på Færøerne var i overensstemmelse med den officielle danske politik. Han besvarede selv spørgsmålet med et fuldtonende nej. Lagtinget var ikke blevet informeret om den amerikanske station og kun orienteret om NATO-stationen – men man havde måttet bøje sig. Det var, sagde han, ”en af de få sager, hvor danskerne har trukket noget ned over hovedet på os mod lagtingets ønske.” Kass tilføjede, at den danske udenrigsminister klart havde sagt, at NATO-stationen ikke ville blive flyttet, med mindre det var i dansk forsvarspolitik interesse.^{cxxxv}

Forsvarsminister Hans Engels besøg på Færøerne 1985. I september 1985 aflagde forsvarsminister Hans Engel besøg på Færøerne. Der blev organiseret opløb ved landsstyret på Tinganes, så den danske forsvarsminister ikke kunne komme ind til lagmanden ad hoveddøren. Avisen *Oyggjatidindi* rasede over den danske ”krigsminister”, som blev betegnet som ”kransekagen på det danske djævelskab”. Ifølge avisen havde Færøerne status som en dansk ”krigskoloni”.^{cxxxvi}

På et spørgsmål fra Færøsk Radio om lagtingsbeslutningerne vedrørende militære installationer på Færøerne gav Engel det danske standard svar om forsvaret som et rigsanliggende. Han tilføjede, at han havde fuld respekt for den færøske diskussion om sikkerheds- og forsvarspolitik og mente, at færingerne også burde respektere de synspunkter, ”som andre [den danske regering] måtte have.”^{cxxxvii}

Ellemann-Jensens besøg på Færøerne 1986. I august 1986 var Uffe Ellemann-Jensen igen på besøg på Færøerne, hvor han drøftede emner af fælles interesse med landsstyret. Lagmanden fortalte om Færøernes interesse for havet som atomvåbenfri zone – en interesse, som også Island havde ytret på grund af landets store afhængighed af et rent hav. Udenrigsministeren mindede om statsministeriets svar på lagtingets vedtagelse om Færøerne som atomvåbenfrit område - nemlig at Færøerne jo allerede *de facto* var atomvåbenfri.

Ganske bemærkelsesværdigt var der på dagsordenen et punkt, der drejede sig om Øst-Vest forholdet generelt. Lagmanden gav udtryk for, at man på Færøerne så uforstående på, hvad der foregik på *begge* sider - altså også inden for NATO. Ellemann svarede, at Færøerne ikke var uden for NATO, og at det ”måske netop [var] derfor, han var på Færøerne.” Lagmanden erklærede, at man fra færøsk side ikke var enig med den officielle danske holdning. Danmark havde været afvisende over for færøske initiativer, der skulle bidrage til nedrustning. Færøerne mente, at man kunne klare sig uden radarstationen, som man gerne så nedlagt.

Ellemann sagde, at det var vigtigt for ham at kende de færøske synspunkter, men han gik ikke ind i en diskussion af den færøske kritik. Derimod sagde han, at han var overrasket over, så få

^{cxxxiv} FM 1. kt. 315-4. Rigsombudsmanden på Færøerne til chefen for Flyvestation Thorshavn 29.8.1984. Afskrift af interview 3.8.1984.

^{cxxxv} FM 1. kt. 315-4. Rigsombudsmanden på Færøerne til chefen for Flyvestation Thorshavn 29.8.1984. Afskrift af interview 3.8.1984.

^{cxxxvi} *Oyggjatidindi* 6.9.1985.

^{cxxxvii} FM 1. kt. 203. 13-3. Udskrift af Hans Engels udtalelser til Færøsk Radio 8.9.1985.

militærfolk der var til stede på Færøerne – ikke mindst når man sammenlignede med antallet af tilstedeværende sovjetiske folk på de trawlere, der blev repareret på færøske værfter. Ifølge lagmanden var det imidlertid en økonomisk nødvendighed for Færøerne at have gode relationer til Sovjetunionen (hvor han i øvrigt havde været på besøg året før).^{cxxxviii}

Færøsk de facto accept og tilpasning. Trods alle de tidligere omtalte erklæringer og lagtingsvedtagelser accepterede færingerne og deres øverste politiske forsamling, lagtinget, samt øernes regering, landsstyret, alligevel de facto den gradvise integrering af øerne i NATO's militære strukturer. Der var aldrig tale om en officiel erklæring om Færøernes udtræden af NATO-samarbejdet, heller ikke da selvstyrekoalitionen var ved magten i 1960'erne.

Ifølge undersøgelsen *Føroyar under kalde krignum* var flere af de ledende færøske politikere og uddannede mennesker af den opfattelse, at medlemskab af NATO var en pris, Færøerne måtte betale, fordi Færøerne var en del af det danske rige, som i sin helhed var medlem af NATO.

Herover stod imidlertid andre, som mente, at de militære installationer var en provokerende fremfærd mod Sovjetunionen og dets allierede. Vi skal senere se mere detaljeret på, hvem der accepterede de militære installationer, og hvilke kræfter der bl.a. af hensyn til Sovjetunionen var imod dem.^{cxxxix}

I efteråret 1986 inviterede Flyvestation Thorshavn til et såkaldt kontaktarrangement om stationens virksomhed på Færøerne. Omkring tyve personer fra forskellige virksomheder og offentlige organer deltog i arrangementet. En efterfølgende diskussion mellem flere af de besøgende viste en klar og utvetydig støtte til NATO. Den almindelige mening var, at Færøernes nuværende tilknytning til NATO blev støttet af en bred skare af den færøske befolkning.^{cxl}

Folkeflokkens positive NATO-syn. I december 1986 skete der noget afgørende i færøsk politik med hensyn til accepten af Færøerne som en del af NATO. Begivenheden blev af den danske rigsombudsmand anset for at være så betydningsfuld, at han straks sendte et telegram til statsministeriet herom. Telegrammet oplyste, at Folkeflokkens avis *Dagbladið* den 8. december havde offentliggjort en artikel under overskriften ”Sandhedens time i NATO-sagen”. Overskriften hentydede til, at Folkeflokkens formand Jógvan Sundstein i et interview med Færøsk Radio havde sagt, at et flertal af de færøske vælgere ønskede lyttestationen bevaret, og at et stort flertal gik ind for NATO som værgefællesskab. Rigsombudsmanden føjede til, at det var Oli Breckmans politiske linie, der hermed havde sejret og var blevet Folkeflokkens politik.^{cxli} Folkeflokken havde på dette tidspunkt også fået en forening, *Vesturleid* (Vesten), hvis navn utvetydigt markerede den internationale orientering, og som agiterede for Færøernes tilknytning til NATO.

En uge senere kunne rigsombudsmanden indberette til København, at Folkeflokken nu havde vedtaget et nyt partiprogram, hvor den vigtigste ændring bestod i, at tidligere bestemmelser om, at partiet var imod Færøernes tilknytning til NATO var blevet slettet. Rigsombudsmanden føjede dog forsigtigt til, at selv om der nu var politisk flertal på Færøerne for tilknytningen til NATO, skulle man nok ikke forvente, at der hermed var fri adgang for NATO-tiltag på øerne.^{cxlii} En embedsmand i

^{cxxxviii} SM 4056-2. ROM til SM 10.9.1986 med referat af møde 25.8.1986.

^{cxxxix} *Føroyar under kalde krignum* (Torshavn 1999), s. 44.

^{cxl} Flyvestation Thorshavn til Politistødin 12.9.1986.

^{cxli} FM 1. kt. 011. 2-2. 1986-87. Konst. ROM A.J. Arnskov til SM 9.12.1986.

^{cxlii} FM 1. kt. 011. 2-2. 1986-87. Notat vedr. politiske forhold på Færøerne og ROM til SM 16.12.1986.

forsvarsministeriet mente, at æren for ændringen i Folkeflokkens politik var hans: Han havde angiveligt ”talt grundigt” med partiets formand.^{cxliii}

Da radarstationen på Sornfelli i 1987 fejrede 25-års jubilæum, holdt politikerens Oli Breckmann en bramfri tale i Mørkedal den 25. juni. Indholdet af talen var, at NATO havde bevaret fred og frihed, men at lagtinget skulle have større ansvar i forsvarsspørgsmål. Breckmann fremhævede, at det var en socialdemokratisk lagmand, Peter Mohr Dam, der i 1959 havde hjembragt planen om stationen på Sornfelli i sin ”politiske betlerpose”. Færøerne var uden at være blevet spurgt blevet indlemmet i NATO ad bagdøren. Til at begynde med havde de danske soldater haft mere held med de færøske piger end med at bekæmpe de britiske trawlere, der fiskede i færøsk territorialfarvand. Han anklagede republikanerne for at have oppisket en hysterisk stemning, da stationen på Sornfelli skulle bygges. Senere blev der på Færøerne sat en international kampagne i gang for at standse en modernisering af radarudstyret. Kreml havde skrupelløst brugt pressefriheden til at påvirke den offentlige mening. Men 70 % af færingerne sympatiserede med NATO, og over halvdelen ønskede radarstationen bevaret. Folkeflokkens holdningsændring var blevet mere magtpåliggende i kraft af, at de tidligere så forsvarsbevidste danske socialdemokrater havde ændret holdning. Der var derfor brug for ”dette nordatlantiske vågne øje”.^{cxliv}

Sosialurin kaldte den politiske modstander for skamløs og bragte i stedet lagmand Atli Dams tale på Hotel Borg den 1. juli, ligeledes i anledning af radarstationens jubilæum. Uden at nævne Oli Breckmann tog lagmanden stærkt afstand fra dennes angivelige forsøg på at bruge det danske forsvar i sin politiske agitation. Lagmanden fandt det i øvrigt paradoksalt, at han var til stede ved fejringen af en militær station, som ifølge lagtingets mange beslutninger slet ikke burde have været på Færøerne. Stationen havde en meget speciel status i det færøske samfund, sagde Atli Dam, men man levede i fredelig sameksistens, og stationen havde også sine positive sider ved at yde støtte til det færøske samfund på forskellig vis – redningstjeneste, civilflyvningen, kommunikation, snerydning og indkvartering af strandede rejsende. Stationen og dens mandskab havde optrådt meget anonymt og holdt sig uden for den politiske debat på Færøerne.^{cxlv}

Fra *Frii Føroyar* kom der ved denne lejlighed et varmt forsvar for Sovjetunionen og Danmarks Kommunistiske Parti. Om markeringen af radarstationens 25-års jubilæum skrev avisen, at ”besættelsen af Færøerne blev fejret i bedste *Wehrmachtstil*” med masser af indbudte fra *herrefolket*. Der var ifølge bladet ”uhyggeligt meget”, der mindede om den tyske besættelse af Danmark. Dengang var der også ”værnemagere”, der samarbejdede med besættelsesmagten. Men der havde også været modstand mod den nazistiske besættelse, ledet af de danske kommunister. NATO var angiveligt blevet oprettet for at bekæmpe kapitalismens fjende, de socialistiske lande, ”der så inderligt ønsker fred på jord.”^{cxlvi}

USS McCloy's besøg på Færøerne 1987. Der var altså stadig stærkt kritiske færøske røster, som vendte sig mod de militære installationer på øerne og mod den vestlige forsvarsalliance. *Frii Føroyar* skrev således i foråret 1987, at hvis der skulle opstå en krisesituation på Færøerne som f. eks. ”oprør, løsrivelse, alvorlig generalstrejke osv.”, stod der ”udenlandske [= danske] soldater”

^{cxliii} FM 1. kt. 011. 2-2. 1986-87. Notat vedr. politiske forhold på Færøerne og ROM til SM 16.12.1986.

^{cxliv} *Dimmalætting* 2.7.1987 og *Dagbladið* 3.7.1987.

^{cxlv} *Sosialurin* 21.7.1987.

^{cxlvi} *Frii Føroyar* 10.7.1987.

parat, såfremt det skulle blive nødvendigt at gribe ind. Det var ifølge bladet "en uhyggelig tanke".^{cxlvii}

Der skulle snart blive en konkret lejlighed til at få demonstreret "de udenlandske" soldaters indgriben. Den amerikanske fregat *McCloy* aflagde besøg på Færøerne fra den 9. til den 11. juli 1987. Landsstyret gav den 11. juni først betingelsesløs tilladelse til besøget, men krævede derpå umiddelbart før skibets ankomst garanti for, at skibet ikke medførte atomvåben. Den danske regering svarede, som den altid gjorde i den slags tilfælde, at den ikke havde grund til at tvivle på, at det amerikanske skib ville overholde de danske bestemmelser om, at der ikke måtte medbringes atomvåben på dansk, respektive færøsk territorium – herunder også søterritorium og havne. Situationen kompliceredes af, at lagmanden var på ferie.

Der fandt protestdemonstrationer sted ved lagtinget under *McCloy's* besøg i Thorshavn, hvor en dansk befalingsmand og to orlogsgaster hjalp til med fortøjningen. De færøske demonstrationer var dog ikke så alvorlige som dem, der kort tid forinden havde fundet sted i Aalborg.^{cxlviii}

Det amerikanske orlogsskibs besøg fik et efterspil i folketinget, hvor Kjeld Albrechtsen fra Venstresocialisterne den 14. juli stillede følgende, ladede spørgsmål i folketinget: "Hvordan kan det være, at Danmark ikke vil respektere den færøske atomvåbenfrihed?"

Efter at statsministeren havde besvaret spørgsmålet på samme måde, som han havde svaret landsstyret, stillede Kjeld Albrechtsen den 17. juli endnu et spørgsmål sålydende: "Hvorledes kunne de danske marinesoldater som led i fortøjningen af *USS McCloy* komme til at tage en fredsdemonstrant i kravetøj for at tvinge ham væk fra molen i Thorshavn?"

Spørgsmålet, hvis formulering var besynderlig ("komme til at tage"), var inspireret af avisen *Information*, der havde oplyst, at der på Færøerne fandtes billeder, som viste en dansk orlogsgast, der tog en fredsdemonstrant i kraven for at tvinge ham væk fra molen. Ifølge Albrechtsen var dette ensbetydende med intet mindre end, at "danske soldater [var] blevet sat ind mod den færøske befolkning."

Statsministeren svarede, at forsvarets personel ikke havde været sat ind mod demonstranter på Færøerne. Befalingsmanden og de to orlogsgaster skulle kun fastgøre trosserne fra den amerikanske fregat. Trosseholdet var imidlertid blevet korporligt forulempet under arbejdet af nogle demonstranter, og en af orlogsgasterne havde derfor holdt en demonstrant fast for at undgå yderligere forulempning. Demonstranten var derpå blevet overgivet til politiet.

Sikkerhedsrisiko? Fra færøsk side blev det ofte hævdet, at de militære installationer på øerne udgjorde en stor sikkerhedsrisiko. I tilfælde af krig mellem Øst og Vest ville installationerne udgøre bombemål, blev det fremhævet.

Den danske regerings overdragelse af færøsk territorium til amerikansk benyttelse i USA's atomstrategi betød naturligvis, at Færøerne blev inddraget i Øst-Vest konflikten på en meget direkte, operativ måde.

^{cxlvii} *Friur Føroyar* 20.3.1987.

^{cxlviii} Rigsombudsmanden til statsministeriet 21.7.1987.

Bag de færøske udtalelser ligger der en implicit opfattelse af, at det ville være muligt for Færøerne at henligge som et lille helle i Nordatlanten under en militær konflikt, hvor det omgivende område i øvrigt ville blive inddraget i konflikten. Det er den samme argumentation, der kendes fra Danmark i samme periode. Selve medlemskabet af den vestlige militære alliance antoges at udgøre en krigsrisiko. Hvis Danmark derimod var erklæret neutral (alliancefri), eller hvis Danmark var erklæret for kernevåbenfrit område, ville stormagterne lade landet ligge, mens krigen rasede i områderne lige udenfor.

Det klassiske modargument lød, at NATO var en krigsforebyggende organisation, og at medlemskab af denne alliance derfor ville betrygge Danmark og Færøerne. Da der aldrig udbrød krig, kan vi ikke vide, om de militære installationer på Færøerne ville have tiltrukket sig bomber fra det sovjetiske flyvevåben, beskydning fra sovjetiske overfladeskibe eller specialenheder fra de sovjetiske specialstyrker eventuelt bistået af færøske sympatisører.

Men i de overvejelser, som man gjorde sig i det danske forsvar, figurerede de militære installationer på Færøerne naturligvis som genstand for den anden parts, især Sovjetunionens fjendtlige opmærksomhed.

Færøerne aflastning eller belastning for Danmarks NATO-politik? Den færøske utilfredshed med de militære installationer på Færøerne, som kom til udtryk på forskellig vis i 1960'erne og fremefter, var temmelig diffus. Det skyldtes bl.a., at befolkningen og dens politiske repræsentanter i lagtinget ikke var vidende om de forskellige installationers funktioner. Der var derfor en tendens til, at de installationer, der fyldte mest og derfor var mest synlige, tiltrak sig mest opmærksomhed. Radarstationen på Sornfelli med de store, synlige skærme var ofte formål for protester. LORAN-stationen ved Eide med dens antenner på et afspærret og afsides område var derimod ikke i fokus, selv om de var langt de vigtigste.

Forud for valget til folketinget i 1960 skrev den danske forsvarsminister Poul Hansen et beroligende brev til medlem af Lagtinget, Kjartan Mohr. Forsvarsministeren understregede heri, at det, han kaldte "NATO-stationer" på Færøerne, ikke udgjorde nogen fare for befolkningen.^{cxlix} Poul Hansen nævnte ikke de amerikanske stationer.

I marts 1963 blev LORAN-C stationen for første gang omtalt i folketinget. Det skyldtes, at den færøske folketingsmand Johan Nielsen ønskede at få oplysninger om, hvorvidt den danske stat ligefrem fik betaling af NATO for LORAN-stationer og radarstationen på Færøerne.

Forsvarsminister Victor Gram afviste, at den danske regering modtog betaling og oplyste i den forbindelse, at LORAN-stationerne *ikke* hørte ind under NATO. Stationen på Skuvanes blev drevet af den internationale luftfartsorganisation ICAO, mens stationen ved Eide hørte under USA's Kystbevogtning, men blev drevet af det danske fyr- og vagervæsen.^{cl}

Ministeren sagde egentlig ikke noget forkert. Alligevel kan hans udtalelser om de militære installationer ikke siges at være fyldestgørende. Om forsvarsminister Gram ligefrem vildledte Johan Nielsen, er et definitionsspørgsmål. Victor Gram gjorde f. eks. ikke opmærksom på de to LORAN-stationers forskellige funktioner.

Den danske regering havde givet tilladelse til, at USA kunne opføre og drive en navigationsstation, som indgik i et system af vital betydning for de amerikanske søstridskræfters evne til at føre krig

^{cxlix} *Dimmalætting* 5.11.1960, her efter Poul Villaume: *Allieret med forbehold*, s. 621.

^{cl} *Folketingstidende* 1962-1963, 27. 3. 1963, sp. 4638-4640.

mod Sovjetunionen. Denne tilladelse har sikkert bidraget til, at USA ikke tog det så tungt, at Washington ikke fik sin vilje med hensyn til stationering af kernevåben på dansk territorium. Det samme kan siges om den danske føjelighed, hvad angår stationering af amerikanske kernevåben på Grønland.

I en vis forstand kan det hævdes, at den danske regering så at sige brugte de nordatlantiske dele af riget til at slippe "billigere" på syddansk territorium. Danmark var således i slutningen af 1950'erne udsat for amerikanske pres for, at Danmark skulle modtage mellemdistanceraketter med taktiske atomladninger i selve Danmark. Dette pres blev formentlig lettet ved, at den danske regering gav tilladelse til, at USA kunne benytte færøsk territorium.^{cli}

Om Danmarks overdragelse af nordatlantisk territorium til benyttelse for USA og NATO også har betydet, at det danske forsvarsbudget kunne være lavere, kan ikke direkte påvises. Men sandsynligheden taler herfor. Det var udenrigsminister Jens Otto Krag's opfattelse i november 1958, da han gav USA tilladelse til at benytte færøsk territorium til militære formål.^{clii} Når der fra færøsk side er stillet spørgsmål om dette forhold til den danske regering, har sidstnævnte dog altid afvist, at det skulle forholde sig sådan – sidst, da statsminister Poul Nyrup Rasmussen i 1995 besvarede folketingsmand Oli Breckmanns forespørgsel i folketinget.^{cliii}

LORAN-C-stationen ved Eide var amerikansk og blev drevet af amerikansk personale. Den indgik i USA's strategiske kernevåbenforsvar. Da der ikke var stationeret amerikanske kernevåben på Færøerne, var der ikke som på Grønland tale om et brud på den danske atomvåbenpolitik. Om der var tale om et brud på den danske stationeringspolitik, er et definitionsspørgsmål.

Færøerne – sikkerhedspolitisk gevinst eller belastning for Danmark? Til tider har danske politikere og militærfolk betragtet både Færøerne og Grønland som en belastning i den forstand, at kravene og ønskerne fra USA og NATO om faciliteter på de nordatlantiske besiddelser kunne skabe problemer i forholdet mellem Danmark og disse dele af rigsfællesskabet, ligesom det kunne skabe problemer i forhold til Sovjetunionen på grund af den officielle danske sikkerhedspolitik vedrørende fremmede baser og kernevåben.

Men der kan også argumenteres for, at for såvel Danmark og Færøerne som Grønland var integreringen i NATO-samarbejdet en sikkerhedspolitisk og økonomisk gevinst. For det første blev disse territorier omfattet af alliancens sikkerhedsgaranti. Danmark var jo ikke selv i stand til effektivt at forsvare hverken sig selv eller disse besiddelser. Det havde 2. Verdenskrig vist med al ønskelig tydelighed. Dernæst fik både Færøerne og Grønland direkte økonomiske fordele af alliancens fysiske og personelle tilstedeværelse på øerne.

På Færøerne så, som vi har set i det foregående, i det mindste nogle politiske kræfter anderledes på spørgsmålet om gevinst og tab ved placeringen af militære faciliteter på øerne. Dels var de af den opfattelse, at den danske regering herved pådrog den færøske befolkning en stor risiko; dels mente de, at Danmark økonomisk slap billigere ved at lade USA/NATO benytte færøsk territorium. Danmark burde derfor kompensere færingerne for dette (mis)brug af deres land.

^{cli} Poul Villaume: *Allieret med forbehold*, s. 621. Villaume skriver, at LORAN-C-stationen i Eide indgik i "et potentielt offensivt, strategisk atomvåbensystem". Se også herom Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, s. xx.

^{clii} *Føroyar í kalde krignum*, s. 130.

^{cliii} *Folketingstidende* 1994-95 bd. VIII, sp. 6714-6715.

En lignende indstilling havde det grønlandske politiske parti Siumut, der i slutningen af 1970'erne krævede "løsepenge" for de amerikanske baser på Grønland. I udenrigsministeriet fik dette krav følgende kommentar:

"Det sidste "krav" kendes fra Færøerne, om end problematikken dér er en lidt anden."^{cliv}

^{cliv} UM 5 E 110 a/5. Udateret notat fra 1979.

07. Færøerne i Sovjetunionens og Warszawa-pagtens sikkerheds- og militærstrategi

Indledning. Suverænitetshævdelsen og forsvaret af de nordatlantiske dele af riget var som allerede nævnt en opgave, som Danmark med sine begrænsede ressourcer reelt ikke var i stand til at bestride. Disse opgaver blev derfor efter tilslutningen til den nordatlantiske alliance i praksis overladt til de store vestlige sømagter i NATO, Storbritannien og især USA.

For Sovjetunionen blev Nordatlanten i takt med den teknologiske udvikling strategisk mere og mere betydningsfuld. Det danske Riges nordatlantiske øer blev derfor også mere og mere interessante for Moskva – og dermed et større og større problem for Danmark og for NATO.

Alliancemedlemskabet betød som nævnt på én gang en styrkelse af Danmarks sikkerhed og en begrænsning af handelfriheden. Også dette forhold kom i skærpet form til udtryk, hvad angik de nordatlantiske dele af riget.

I det følgende skal der redegøres for, hvordan Moskva vurderede Færøernes strategiske betydning under og efter 2. Verdenskrig. Som omtalt i rapportens indledning har det ikke været muligt at få adgang til de russiske militære arkiver. Dette kapitel bygger overvejende på overvejelser om Færøernes udenrigspolitiske og militærstrategiske betydning i materiale fra det russiske udenrigsministeriums arkiv.

Moskvas overvejelser om Færøerne under 2. Verdenskrig. Allerede under 2. Verdenskrig begyndte den sovjetiske udenrigsledelse at gøre sig overvejelser om, hvordan verden ville komme til at se ud, når aksemagterne var endeligt nedkæmpet, og en ny verdensorden med Sovjetunionen som en af de afgørende stormagter skulle organiseres efter krigen.

Sovjetunionen havde også under 2. Verdenskrig blikket rettet mod nordområderne. Det viste sig under meningsudvekslinger mellem Norge og Sovjetunionen 1944-1945 om Svalbard og Bjørnø. Der findes også interne sovjetiske overvejelser om ønskeligheden af sovjetiske baser i Nordnorge for at sikre den fri udfart til Atlanterhavet.^{clv} Det norske forsvar vurderede i efterkrigsårene, at Sovjetunionen ville være interesseret i at få baser i Norge for bl.a. ubåde og bombefly, der kunne operere i Nordatlanten.

Danmark - dvs. kongeriget minus Grønland og Færøerne - blev i de fortrolige, sovjetiske overvejelser under krigen placeret i en europæisk, *neutral zone*, der strakte sig fra Norge i Nord til Italien i Syd. De danske nordatlantiske besiddelser spillede en ringe rolle i disse overvejelser. "Danmark" var for Kreml og den sovjetiske udenrigsstyrelse som regel ensbetydende med Østersøstaten. Denne stat var af interesse på grund af de danske stræder, Bornholm og spørgsmålet om Kieler-kanalens fremtid. Sovjetunionen var endnu i 1945 og i den nærmeste efterkrigsperiode en landmilitærmagt med en svag, kystnær flåde.^{clvi}

Når sovjetiske udenrigspolitiske embedsmænd og eksperter beskæftigede sig med Færøerne (og Grønland), skete det derfor i en vis forstand løsrevet fra "normalbilledet" af Danmark. Det betød naturligvis ikke, at man i Moskva ikke var klar over Færøernes og Grønlands statsretlige tilhørsforhold - det var man helt på det rene med. Man kan snarere sige, at Moskva så på de danske

^{clv} Sven Holtsmark: *A Soviet Grab for the High North? USSA, Svalbard and Northern Norway 1920-1953* (1993).

^{clvi} Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, kap. 3.

nordatlantiske besiddelser som noget flydende og ret ubestemmeligt, fordi man anlagde den meget realistiske betragtning, at den danske regering og de danske militære stridskræfter ikke reelt var i stand til at beskytte disse besiddelser - og hvis det skulle komme til stykket, heller ikke ville være i stand til at forhindre, at Færøerne og Grønland løsrev sig, eller - set fra Moskva mere sandsynligt - at de nordatlantiske besiddelser militært blev tilknyttet en anden stat eller andre stater end den danske. At det forholdt sig sådan, var blevet demonstreret for hele verden i 1940, da Færøerne, Grønland og Island blev besat af de store vestmagter Storbritannien og USA, og da Island i 1944 havde løsrevet sig fra Danmark og erklæret sig for en suveræn stat.

Som vi ved, var USA's interesse for og vilje til strategisk at kontrollere Grønland så stærk, at den danske regering ikke var i stand til at sætte sin egen politik om amerikansk rømning af den danske ø igennem, selv om der naturligvis ikke herskede og ikke kunne herske den mindste tvivl om, at Grønland var dansk, og at den danske regering derfor folkeretligt havde ret til at bede amerikanerne om at forlade øen efter 2. Verdenskrigs afslutning. Takket være den danske gesandt Henrik Kauffmanns meget selvrådige optræden under krigen og den tyske besættelse af Danmark havde USA et godt diplomatisk håndtag i form af den overenskomst, som Kauffmann på "det frie Danmarks" vegne havde underskrevet den 9. april 1941. Overenskomsten var således udformet, at den reelt var uopsigelig. En opsigelse krævede nemlig begge parter enighed herom, og USA havde dermed fået vetoret. Spørgsmålet endte med, at Danmark gav sig og i april 1951 underskrev en ny overenskomst med USA om amerikanernes ret til særlige "forsvarsområder" på Grønland.

USA og i endnu større grad Storbritannien var også interesseret i Færøerne og Island. For at forhindre tysk kontrol med disse øer, besatte britiske styrker Færøerne og Island i april 1940. Senere overgik den militære kontrol med Island til USA, mens briterne forblev på Færøerne under hele 2. Verdenskrig.

Udenrigskommissariatets februar 1945-rapport om Færøerne. I februar 1945 - altså mens verdenskrigen endnu rasede, om end der ikke herskede tvivl om, at spillet var ved at være slut for aksemagterne (Italien var for længst besejret) - blev der i den sovjetiske udenrigsstyrelse, Folkekommissariatet for Udenrigske Anliggender (NKID), udarbejdet en større redegørelse om Færøernes hele situation med tyngdepunkt i en analyse af øernes daværende statsretlige status og udsigterne til forandringerne her i efterkrigsperioden.^{clvii} Redegørelsens forfattere var to af udenrigskommissariatets Danmarksspecialister, Mikhail Vetrov og Tatjana Zjdanova, og den var stilet til viceudenrigskommissær Vladimir Dekanozov, som ved denne tid netop havde Danmark som ansvarsområde.

Her er det redegørelsens politiske, udenrigspolitiske og strategiske dele, der skal være i centrum. Den sovjetiske redegørelse viser med al ønskelig tydelighed, at Moskva var klar over Færøernes store strategiske betydning for de vestlige stormagter USA og Storbritannien.

Et nøgleafsnit i redegørelsens analytiske del lyder således:

"Når man tager Færøernes store [*krupnoe*] strategiske betydning for England i betragtning, og ligeledes betydningen for efterkrigstidens internationale lufttrafik af de baser og landingsbaner, som allerede er blevet anlagt, og som vil blive bygget her [på Færøerne] af englænderne, så kan man med

^{clvii} AVP RF 085 29 121 4, 10-17. «Фареры - Овечи острова» ("Farery" - "Ovetji ostrova" ["Færøerne - Fåreøerne"]), memorandum udarbejdet af M.Vetrov og T. Zjdanova til Kam.[mmerat] Dekanozov 16.2.1945.

overbevisning sige, at de englændere, som sidder her [på Færøerne] i betydelig grad har stimuleret udviklingen af den færøske separatistbevægelse."

Væksten i den færøske selvstændighedsbevægelse skyldtes altså efter rapportens opfattelse i høj grad *britisk* tilskyndelse. Det blev i den forbindelse fremhævet, at der befandt sig omkring 5.000 britiske marinetropper og flyvere på Færøerne. Denne støtte til de færøske selvstændighedsbestræbelser skete ifølge den sovjetiske rapport ikke for færingernes egen skyld, men for at styrke Storbritanniens egen indflydelse.

Ifølge den sovjetiske analyse var Færøerne ikke alene kasterbold mellem Storbritannien og Danmark. Også den nye, selvstændige stat *Island* var inde i billedet og tog angiveligt aktivt del i stimuleringen af de færøske separatistiske strømninger. Men småstaten Island var efter sovjetisk opfattelse formentlig blot instrument for det mægtige USA, "som i ikke mindre grad end England er interesseret i Færøerne som strategisk base og flynavigeringsbase i Nordatlanten."

Rapporten konkluderede derfor, at det ikke kunne udelukkes, at Færøerne efter krigen ville blive "en uafhængig og selvstændig stat" [gåseøjnene i den sovjetiske rapport, bj] uden forbindelse til Danmark. Moskva troede nemlig ikke på, at England ville få held til *helt* at indlemme "dette arkipelag" i Det forenede Kongerige. De sovjetiske gåseøjne betød, at Færøerne efter sovjetisk opfattelse nok kunne tænkes at opnå *formel* status som en selvstændig stat, men *reelt* ville komme til at befinde sig i Storbritanniens faste greb. (Det britiske udenrigsministerium, Foreign Office, var enig i vurderingen af, at Færøerne ikke kunne eksistere som en suveræn stat). En anden tænkelig mulighed var ifølge den sovjetiske analyse en islandsk-færøsk føderation, inspireret af amerikanerne, dvs. under USA's dominans. Endelig ville rapporten ikke udelukke, at også *Norge* ville reagere og melde sig med sine "ældgamle krav på Færøerne".

Hvad skulle så Kremls politik i det færøske spørgsmål være? Rapporten er på dette punkt meget klar, kølig og usentimentalt interessebestemt:

"Vor position i spørgsmålet om at bevare eller ikke bevare Færøerne under [za] Danmark - vil blive bestemt af karakteren af vore egne efterkrigspositioner i Danmark og Norge. Under alle omstændigheder kan Sovjetunionen, hvis det er nødvendigt, erklære, at en beslutning om disse eller hine ændringer i såvel Færøernes som Islands internationale status ikke kan besluttes uden Sovjetunionens medvirken."

I klart sprog betød dette, at hvis Kreml fik stor indflydelse i Danmark (og Norge) i efterkrigsperioden, ville det være i Sovjetunionens interesse at arbejde for at bevare Færøernes tilknytning til Danmark for derved at forhindre øget britisk og amerikansk indflydelse på de strategisk vigtige øer. Hvis den sovjetiske indflydelse på Danmark derimod skulle gå hen og blive af ringe betydning, ville Moskva ikke nødvendigvis have nogen interesse i at bevare rigsfællesskabet. I alle tilfælde kunne Sovjetunionen klart lade de vestallierede forstå, at Kreml ville have indflydelse på Færøernes (og Islands) nye status efter krigen.

Det er vigtigt at være opmærksom på, at de ovenfor beskrevne sovjetiske overvejelser om Færøernes internationale status og position stammer fra embedsmænd i den sovjetiske udenrigsstyrelse og derfor ikke nødvendigvis er udtryk for den sovjetiske ledelses tanker og vurdering. På den anden side skriver embedsmænd ikke ud i den blå luft. Betroede embedsmænd ved eller har en klar fornemmelse af, hvad der rører sig i den politiske ledelse. De sovjetiske embedsmænd var fortrolige med det, der på sovjetisk hed "generallinien", dvs. regimets syn på

forskellige spørgsmål. Og generallinien i begyndelsen af 1945 gik ud på, at Sovjetunionen efter verdenskrigens afslutning ville stå i en uhørt styrket militær position i Europa (og Asien) og derfor ville gøre krav på en tilsvarende politisk indflydelse. Ifølge Stalin skulle verden opdeles i forskellige indflydelsessfærer mellem de sejrende stormagter.^{clviii}

Sovjetunionen og de nordatlantiske rigsdele efter 1945. Danske politikere og deres embedsmænd var i de første år efter 2. Verdenskrig overbeviste om, at Grønland og Færøerne spillede en betragtelig rolle i Kremls sikkerhedspolitiske syn på Danmark. Det var en udbredt dansk frygt, at opretholdelsen af den amerikanske militære tilstedeværelse på den store danske ø i Nordatlanten ville medføre sovjetiske krav om militær kontrol med den lille danske ø i Østersøen, Bornholm, eller med andre udvalgte dele af Danmarks territorium. At der reelt eksisterede en sådan kobling, og at der faktisk var en sådan risiko, er også udbredt i den historiske litteratur, som ukritisk har overtaget politikernes og embedsmændenes forestillinger. Meget tyder imidlertid på, at Kreml slet ikke tænkte i sådanne baner, men i stedet behandlede Grønland og Færøerne som spørgsmål, der var adskilt fra det øvrige Danmark.

Under 2. Verdenskrig sagde den tyske gesandt i Danmark, Cecil von Renthe-Fink, til sin sovjetiske kollega, I.V. Vlasov, at det fjerne Grønland ikke havde nogen strategisk betydning på grund af klimaet og afstanden fra Europa.^{clix} Vlasov kommenterede tilsyneladende ikke denne vurdering, han nøjedes med at referere den i en rapport til Moskva. Faktisk synes Grønland ikke at have spillet nogen stor rolle i de interne sovjetiske overvejelser om, hvordan verden skulle se ud efter Tysklands nederlag. Når Danmark blev diskuteret, var det som nævnt i hvert fald altid Østersøen, Øresund og bælterne samt Sydslesvig og Kielerkanalen, der blev endevendt. Færøernes strategiske betydning og eventuelle selvstændighed efter krigen blev derimod analyseret, som vi har set. Den sovjetiske ambassadør Maksim Litvinovs forveksling af Grønland med Island, da han i 1943 udtalte sig om Henrik Kauffmann og dennes traktat med USA i 1941, tyder heller ikke på, at den fjerne nordatlantiske ø spillede den store rolle i sovjetisk bevidsthed.^{clx}

Derimod var USA særdeles opmærksom på Grønlands og Færøernes samt Islands og delvis Svalbards *strategiske* betydning. På Island havde USA siden 1941 haft 45.000 mand stationeret, og Washington ønskede også efter krigen en militær tilstedeværelse på øen. Ligeledes gjorde amerikanerne ikke mine til at ville forlade Grønland efter 2. Verdenskrig, selv om 1941-aftalen kun tog sigte på krigstiden. USA var ligeledes interesseret i at overtage den britiske base på Færøerne, da London efter krigen besluttede at opgive den. Der var også stationeret amerikansk personel på den norske ø Jan Mayen under krigen. I februar 1946 forlod amerikanerne imidlertid denne ø efter norsk ønske. Den norske regering frygtede, formentlig ubegrundet, at en fortsat amerikansk tilstedeværelse på Jan Mayen ville få Kreml til at opretholde de sovjetiske krav fra 1944 vedrørende Svalbard.^{clxi} De nordatlantiske øer var vigtige for USA, der nu havde store troppestyrker stående i Europa og Asien. Da Island ikke ønskede at have en amerikansk militær base i fredstid, fik USA kun lov til at udstationere 600 civile specialister, der skulle betjene fly på vej fra Nordamerika til Europa. En islandsk-amerikansk aftale herom fra september 1946 gjaldt dog kun frem til sommeren 1952.

^{clviii} AVP RF 0512 2 8 6. Diverse aktstykker. *Источник (Istotjnik)* 1995:4, s. 119-132. Se også Bent Jensen: *Den lange befrielse*, s. 22-25.

^{clix} AVP RF 06 3 14 170. Vlasovs referat 17.4.1941.

^{clx} AVP RF 085 27 119 2, 43. Litvinov til M. Lozovskij 26.7.1943.

^{clxi} Sven Holtsmark: *A Soviet Grab for the High North?*

Moskva var overvejende interesseret i de skandinaviske nærområder, herunder Bornholm og de nordnorske territorier, Bjørnø, Svalbard og Finnmark. Finnmarken var sovjetisk besat fra efteråret 1944 og frem til september 1945, da de sovjetiske tropper blev trukket hjem efter norsk anmodning. Kort tid efter besættelsen af Finnmarken havde udenrigskommissær Vjateslav Molotov over for den norske udenrigsminister Trygve Lie i november 1944 krævet Bjørnø afstået samt etableret fælles sovjetisk-norsk administration og befæstning af Svalbard. Kravene blev gentaget to gange i 1946, og den norske regering gik meget langt i retning af at imødekomme de sovjetiske krav. Det endte dog med, at det norske storting uden sovjetiske indvendinger afviste kravene i 1947. Kremls interesse for Bornholm var heller ikke stor nok til, at man krævede ret til militær kontrol med øen.^{clxii}

Danmark argumenterede omvendt over for Washington med, at hvis USA satte sig fast på Grønland og Færøerne, ville Sovjet sætte sig fast på Bornholm og Svalbard.^{clxiii} I den første efterkrigsperiode havde London samme vurdering: briterne frygtede en sovjetisk militær tilstedeværelse på dansk og norsk territorium som følge af for vidtgående amerikanske krav i Nordatlanten. Den danske gesandt i Moskva, Thomas Døssing, rapporterede i maj 1946, at den britiske chargé d'affaires i Moskva, Frank Roberts, i forbindelse med Bornholms rømning havde udtalt, at amerikanerne forhåbentlig ville være så fornuftige snarest at forlade Island.^{clxiv} Denne angivelige sammenhæng mellem Grønland og Island på den ene side, og Svalbard og Bornholm på den anden side skal have fået Kreml til at fare med lempe, og London til at holde igen på Washington. USA skal oven i købet i 1947 have overvejet en handel med Moskva gående ud på, at Sovjet kunne etablere sig på Svalbard, mens USA satte sig på Grønland og Island.^{clxv}

Grønland/Færøerne og Bornholm - kobling? Alt tyder på, at der var en *vis* sammenhæng mellem de nordiske øer i Nordatlanten, Barentshavet og Østersøen. Men sammenhængen var ikke nær så entydig og fast, som den danske regering frygtede, og som det efterfølgende er fremstillet i litteraturen. I København troede man således i årene efter 2. Verdenskrig, at Moskva ville knytte den fortsatte britiske militære tilstedeværelse på Færøerne og den amerikanske på Grønland sammen med Bornholm-spørgsmålet.

Da udenrigsminister Gustav Rasmussen i begyndelsen af 1946 var i London til FN's første generalforsamling, fik han efter stærk britisk tilskyndelse foretræde for viceudenrigskommissær Andrej Vysjinskij. Et hovedformål med mødet var fra dansk side at høre, hvordan Moskva så på Bornholm og den sovjetiske militære tilstedeværelse dér. For at opmuntre Vysjinskij nævnte Gustav Rasmussen de britiske troppers tilbagetrækning fra Danmark og *Færøerne*. Hvis de sovjetiske tropper på Bornholm også ville blive trukket tilbage, ville det få en gunstig virkning på forholdet mellem Sovjetunionen og Danmark.^{clxvi} Den danske udenrigsminister forsøgte altså at kæde den sovjetiske tilstedeværelse på Bornholm sammen med den britiske tilstedeværelse på Færøerne. Når briterne forlod de danske øer i Nordatlanten, som var blevet besat i forbindelse med verdenskrigen, kunne de sovjetiske styrker også forlade den danske ø i Østersøen.

^{clxii} Det kan ikke udelukkes, at den sovjetiske nølen med hensyn til Svalbard hang sammen med den dansk-amerikanske uenighed om Grønland. Hvis Moskva havde presset hårdere på over for Norge, ville det have været sværere for Danmark at få USA ud af Grønland.

^{clxiii} UM GSK Washington 5 F 2. Povl Bang-Jensen til UM 29.5. og 15.6.1946.

^{clxiv} UM Depecher Døssing til UM 16.5.1946. Nr. XVI. (9 D 49)

^{clxv} Jakob Sverdrup: *Inn i storpolitikken 1940-1949* (1996), s. 260-262. Henvisning til Morgenstjerne til Lange 24.1.1947

^{clxvi} Bent Jensen: *Den lange befrielse*, s. 260-261.

Det interessante er imidlertid, at den sovjetiske viceudenrigskommissær afviste en sådan sammenkædning. Han sagde til den danske udenrigsminister, at han - Vysjinskij - ikke så nogen forbindelse mellem de to spørgsmål.^{clxvii} Enden på det blev da også, at Den røde Hærs soldater blev trukket hjem fra Bornholm i marts-april 1946, mens der endnu befandt sig britiske styrker på Færøerne og i Danmark - for slet ikke at tale om den amerikanske militære tilstedeværelse på Grønland. Det indgik i Stalins strategi, at Sovjetunionen ved ikke længere at opretholde sin besættelse af Bornholm ville gøre det sværere for vestmagterne at opretholde deres militære styrker på andre danske øer.^{clxviii}

Færøernes internationale stilling var altså inde i billedet, da det bornholmske problem var på dagsordenen i 1945-1946. Da den danske regering i marts 1946 langt om længe henvendte sig til Moskva med en spagfærdig anmodning om, at de sovjetiske besættelsesstyrker på Bornholm nu godt kunne forlade øen, fordi Danmark selv var i stand til at varetage øens interesser, var der endnu vestallierede styrker på andre dele af Danmarks territorium - herunder Færøerne. Thomas Døssing, anså det for givet, at den fortsatte sovjetiske besættelse af Bornholm dels stod i forbindelse med den almindelige storpolitiske situation, dels - og især - med de "[vest]allierede troppers ophold og virksomhed i Danmark."^{clxix}

Lidt senere bad Døssing udenrigsministeriet om præcise oplysninger om, hvordan situationen var med Færøerne - altså hvor mange britiske styrker der stod der, og hvornår de ville forlade øerne.^{clxx}

Gustav Rasmussen beholdt som så ofte sin viden om, at Moskva ikke i sin strategiske politik knyttede Færøerne og Bornholm sammen, for sig selv. Da den tidligere udenrigsminister Christmas Møller rejste spørgsmålet om hjemsendelse af britiske styrker fra Færøerne og amerikanske fra Grønland på et møde i Det udenrigspolitiske Nævn den 23. maj 1946 - syv uger efter at de sovjetiske styrker havde forladt Bornholm - var udenrigsministeren fortsat tavs om dette forhold. Ifølge Christmas Møller ville det ikke være gavnligt, om russerne fik anledning til at spørge, hvorfor man fra dansk side havde været så ivrig efter at få russerne væk fra Bornholm, mens en tilsvarende iver for at få amerikanerne og englænderne væk fra Færøerne og Grønland ikke var blevet lagt for dagen. Hvad angik amerikanske tropper på Grønland, måtte Danmark sætte alt ind på at få dem ud. Danmark måtte selv løse de foreliggende opgaver både dér og på Færøerne, sagde den konservative politiker.^{clxxi}

USA's ønske om at overtage den britiske LORAN-station på Færøerne. USA ønskede at overtage kontrollen med og driften af den LORAN-station, som briterne havde anlagt på Skuvanes på Færøerne under 2. Verdenskrig. Fra amerikansk side hed det bagatelliserende, at disse LORAN-stationer blot var "en slags internationale fyrtårne", og at der derfor ikke var mindste (sikkerheds)politik i spørgsmålet. Sovjetunionen kunne også, hvis der var interesse for det, købe LORAN-anlæg til sine skibe og fly. Efter USA's opfattelse kunne danske hensyn til Sovjetunionens eventuelle reaktioner på en amerikansk overtagelse (som man i København havde henvist til) ikke have nogen betydning for sagens afgørelse.^{clxxii}

^{clxvii} UM 3 E 92. Udenrigspolitisk Nævn. Mødereferater. 26.2.1946.

^{clxviii} Bent Jensen: *Den lange befrielse*, s. 300-301.

^{clxix} UM 87 F 3/1. (Uddrag af) Døssing til UM om samtale med Dekanozov 7.1.1946.

^{clxx} UM Gesandtskabsarkiv Moskva B. 67. Døssing til UM 27.1.1946.

^{clxxi} UM 3.E.92. Udenrigspolitisk Nævn. Mødereferater. 23.5.1946.

^{clxxii} UM H 20 a. Poul Bang-Jensen til UM 18.5.1946, her *Føroyar under kalda krignum*, s. 48-49.

Over for USA's ønske om at overtage den britiske LORAN-station på Færøerne sagde den danske regering imidlertid nej og med udtrykkelig henvisning til, at Moskva netop havde rømmet Bornholm. Hvis USA derfor etablerede sig på Færøerne, frygtede den danske regering politiske komplikationer, f. eks. i form af sovjetiske krav om baser på dansk territorium.^{clxxiii} At den danske regering frygtede noget sådant, var Kreml helt på det rene med.

Den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, gav over for den amerikanske regering også udtryk for stor dansk betænkelighed ved amerikansk drevne anlæg på Færøerne. Muligvis ville Sovjetunionen mene, at ”der lå mere bag denne sag, end der i virkeligheden gør.”^{clxxiv}

Meget tyder på, at et af Stalins motiver til i foråret 1946 at rømme Bornholm var en forestilling om på denne måde at gøre det vanskeligere for USA og Storbritannien at opretholde militære baser på dansk/nordisk, herunder færøsk, territorium. Han gjorde i et fortroligt brev i begyndelsen af maj 1945 rede for denne strategi. En demonstrativ sovjetisk gestus som tilbagetrækningen fra Bornholm skulle tjene til at stille vestmagterne i et dårligt lys over for de nordiske lande og derved sætte især USA under pres.^{clxxv} Molotovs og Vysjinskijs udtalelser til Thomas Døssing i marts 1946 tyder også på, at Kreml regnede med at kunne indkassere en betragtelig skandinavisk *good-will* ved at ophæve besættelsen af Bornholm.

USA's basekrav i Nordatlanten - Grønland og Island – og det amerikanske ønske om også militært at etablere sig på Færøerne medførte således ikke, som den danske regering frygtede, et forstærket sovjetisk krav om baser på Bornholm eller Anholt eller Skagen, eller hvor nervøse danskere i øvrigt forestillede sig. Formentlig medførte de amerikanske basekrav det modsatte - at Moskva slækkede på sine ønsker og krav. I vinteren 1946 opgav Kreml også kravene til Norge vedrørende Bjørnø og Svalbard.

Der er da heller ingen tvivl om, at Sovjetunionens tilbagetrækning fra Nordnorge og Østdanmark virkelig gav Moskva en betydelig prestigegevinst i de skandinaviske lande. Mange danske, svenske og norske kommentarer hæftede sig just ved, at mens den britiske udenrigsminister Ernest Bevin og dennes amerikanske kollega James Byrnes skarpt kritiserede Sovjetunionens politik, var det Sovjetunionen, der rømmede nordisk territorium, mens USA pressede på for at opretholde sine baser i Norden.^{clxxvi}

Stalins skaktræk fik således den ønskede effekt. At det alligevel ikke lykkedes at forhindre USA på længere sigt i at sætte sig fast på Grønland, Island og Færøerne, skyldtes en undervurdering af den amerikanske vilje til attrumfe sine ønsker igennem over for Danmark og Island.

Gustav Rasmussens og Vjateslav Molotovs forhandlinger 1946. Sommeren 1946 foregik der forhandlinger i Moskva mellem udenrigsminister Gustav Rasmussen og udenrigsminister Vjateslav Molotov. Officielt var den danske udenrigsminister i Moskva for at føre handelsforhandlinger, men der blev også drøftet storpolitiske spørgsmål, herunder den fortsatte britiske militære tilstedeværelse på Færøerne. På det tidspunkt havde de sovjetiske styrker forladt Bornholm, mens der stadig

^{clxxiii} FO. 371 56128. Britisk ambassade i København til FO 24.5.1946. Samtale med Gustav Rasmussen; her efter Knut Einar Eriksen, *Scandinavian Journal of History* 1982.

^{clxxiv} UM 8 H 20 a. Kauffmann til UM 3.6.1946. Se også Bang-Jensen til UM 18.5.1946 om samme emne.

^{clxxv} Bent Jensen: *Den lange befrielse*, s. 300.

^{clxxvi} Bent Jensen: *Den lange befrielse*, s. 47-48.

befandt sig nogle britiske soldater og officerer i Danmark. På Færøerne var der også endnu nogle britiske soldater. Et andet punkt på dagsordenen i Moskva var Grønland.

Molotov må have anmodet sine embedsmænd om at få udarbejdet en analyse af de aktuelle punkter, som den danske udenrigsminister ville tage op. To embedsmænd i det sovjetiske udenrigsministerium udfærdigede en analyse, hvori de fremhævede, at Gustav Rasmussens rejse til Moskva havde et vigtigt *politisk* mål - nemlig at søge klarhed over Kremls syn på Danmark og søge sovjetisk støtte til at bevare den danske stats territoriale enhed - dvs. Sovjetunionens syn på Færøerne og Grønland i lyset af USA's ønsker om baser.^{clxxvii}

Den sovjetiske rapport, der blev udarbejdet af K. Novikov og A. Abramov, var ret dystert i sin beskrivelse af de to vestmagters gøren og laden på dansk territorium. Rapporten mente også, at de herskende kredse i Danmark så med ængstelse herpå. Ifølge den sovjetiske analyse ønskede vestmagterne at bruge dansk territorium til deres strategiske baser. Der var fortsat britiske tropper i Danmark. På Færøerne, hvor der også stod britiske styrker, var man ved at forberede en folkeafstemning "med det mål at erklære øerne uafhængige". USA ville ikke forlade Grønland. Den danske udenrigsministers rejse til Moskva skulle derfor tjene til at demonstrere over for den offentlige mening i Danmark, at regeringen var utilfreds med englændernes adfærd, og at regeringen var i stand til at føre en uafhængig politik.

Den sovjetiske juni 1946-rapporten om Færøerne. Forud for mødet havde også den sovjetiske gesandt i Danmark, Andrej Plakhin, udarbejdet en rapport om Færøerne.^{clxxviii} Også den må være blevet bestilt af ledelsen i Moskva. Rapporten var bygget op som den, der var blevet udarbejdet i Moskva i begyndelsen af 1945, og som Plakhin givetvis har kendt. Den nye rapport var dog ikke så omfattende som 1945-rapporten, men den indeholder en fyldig gennemgang af forhandlingerne i 1946 mellem Færøerne og Danmark om Færøernes nye status.

I afsnittet om de politiske partier omtales *Folkeflokk* på første pladsen som repræsenterende "den mere velhavende del af befolkningen". Partiet ville ifølge rapporten skabe "en særlig nordisk stat på Færøerne". Det er påfaldende, hvor flegmatisk den sovjetiske rapport omtaler det færøske partis ønske om at løsrive Færøerne fra Danmark. Der er ikke nogen positiv tone om en mulig løsrivelse at spore i omtalen, endsige nogen begejstring. Vedrørende folkeafstemningen om løsrivelse eller forbliven i rigsfællesskabet ville Andrej Plakhin ikke udelukke, at afstemningen ville vise flertal for løsrivelse – en mulighed, han dog ikke kommenterede yderligere. Normalt ville en sovjetisk gesandt i et sådant tilfælde anbefale sin regering at være opmærksom på, hvad der kunne eller burde gøres fra sovjetisk side.

Ifølge den sovjetiske gesandts redegørelse var Danmark ikke økonomisk interesseret i Færøerne. Danmark var derimod bange for de politiske konsekvenser, som en færøsk løsrivelse ville kunne få for Grønlands stilling i rigsfællesskabet. Grønland var nemlig vigtig for Danmark på grund af de store kryolitforekomster på øen. Desuden udgjorde Færøerne - ligesom Island (Grønland nævnes ikke) - "et gunstigt punkt for kontrollen med sø- og luftkommunikationen i den nordlige del af Atlanterhavet, hvilket England og USA har en ikke ringe interesse i."

Rapporten sluttede med at gøre opmærksom på, at Storbritannien havde meddelt den danske regering, at de sidste britiske tropper snart ville forlade Færøerne, og at USA var interesseret i at

^{clxxvii} AVP RF 06 8 33 519, 1-4. Novikov og Abramov til kam. V.M. Molotov 28.5.1946.

^{clxxviii} AVP RF 169 10 11 24, 6-13. Plakhin til MID 6.6.1946 med bilag "Farerskie ostravy".

overtage og bemande de meteorologiske og navigationsfaciliteter, briterne efterlod. Den danske regering forhandlede med Storbritannien og USA om disse forhold, men spørgsmålet var uafklaret.

Rapporten er i sin helhed bemærkelsesværdig afslappet. Normalt ville blot forlydender eller mistanke om amerikansk interesse i den slags fremkalde en byge af injektiver og mistænkeliggørelser. Det er næsten, som om emnet ikke rigtig interesserer den sovjetiske gesandt.

Allerede dagen efter den omfangsrige rapport om Færøerne sendte Plakhin et telegram til Moskva om Grønland og Færøerne.^{clxxix} Hovedemnet i telegrammet var Danmarks holdning til amerikanernes ønske om baser på Grønland og LORAN-stationen på Færøerne. Mens den danske regering ifølge den sovjetiske gesandt var eftergivende med hensyn til Grønland, ville den gøre indvendinger mod USA's ønske om at overtage vejrstationen på Færøerne. Hele spørgsmålet om amerikanske baser på dansk territorium ville dog først blive afgjort efter Gustav Rasmussens hjemkomst fra forhandlingerne i Moskva.

Det var Gustav Rasmussen, der under sine forhandlinger med Molotov i juni 1946 rejste spørgsmålet om Grønland og USA samt om Færøerne og Storbritannien. Når han fandt det fornødent af egen drift at komme ind på disse ting, hang det givetvis sammen med samtidige artikler i *Pravda* og *Izvestija* om sagen. De sovjetiske avisers artikler skyldtes en læk i Det udenrigspolitiske Nævn. Via den kommunistiske avis *Land og Folk* havde fortrolige oplysninger fra Nævnet fundet vej til *Pravda* og *Izvestija* umiddelbart før den danske udenrigsministers rejse til Moskva.

Den danske udenrigsminister gjorde over for sin sovjetiske kollega rede for Henrik Kauffmanns 1941-aftale med USA om dette lands forsvar af Grønland under krigen, og at de amerikansk byggede vejrstationer dér nu gradvist var på vej over på danske hænder. For en måned siden var der imidlertid kommet en amerikansk anmodning om at få lov til at opføre en permanent vejrstation på halvøen Thule. Gustav Rasmussen havde sagt til den amerikanske ambassadør i Danmark, at Danmark selv var rede til at stille det nødvendige apparatur til rådighed for stationen, og at den danske regering ønskede stationen betjent af dansk personale. Hvis der var behov for avanceret amerikansk udstyr på stationen, ville den danske regering acceptere, at amerikanerne oplærte danskerne i at bruge dette, således at Danmark derpå selv kunne overtage betjeningen af stationen.

På spørgsmål fra Molotov, om de sovjetiske avisartikler var i overensstemmelse med virkeligheden, svarede Rasmussen, at der faktisk foregik forhandlinger i Washington, og at den danske regering var imod, at udlændinge byggede og drev stationer på dansk territorium. Amerikanerne ønskede også at opføre en station på Færøerne til at betjene skibs- og luftfart. Også i dette tilfælde ville den danske regering selv drive en sådan station.

Molotov modtog også under selve forhandlingerne med den danske udenrigsminister i Moskva telegrafisk fortrolige oplysninger fra København med udspring i DKP's medlem af Nævnet, Ib Nørlund. Den sovjetiske udenrigsminister var derfor klar over, at mange medlemmer af Det udenrigspolitiske Nævn var utilfredse med den danske regerings eftergivenhed over for USA i Grønland-spørgsmålet.^{clxxx} Molotov kom med en ironisk bemærkning om, at amerikanerne åbenbart havde det for trangt på den ene halvdel af jordkuglen. Derpå sagde han, at det naturligvis var korrekt, at danskerne skulle være herre over dansk territorium. Ellers vidste man jo ikke, hvem der havde råderet over Danmarks territorium. Han føjede sigende til - og man må tro, at Gustav

^{clxxix} AVP RF 085 30 123 5, 73. Plakhin til MID 7.6.1946.

^{clxxx} AVP RF 085 30 123 5, 93. Plakhin til MID 7.6.1946.

Rasmussen har forstået pointen - at hvis den danske regering viste sig imødekomme over for én magt (USA), som viste interesse for dansk territorium (Færøerne), så kunne også andre udenlandske magter (Sovjetunionen) vise interesse for dansk territorium.^{clxxxi}

Det var dog en mild og på ingen måde truende kommentar. I sit tosidede forhold til Danmark syntes Kreml ikke at tillægge hverken Færøerne eller Grønland større betydning - modsat hvad man blev ved med at forestille sig i København. Da Gustav Rasmussen et par dage senere havde en længere samtale med Stalin, kom denne overhovedet ikke ind på de danske nordatlantiske besiddelser.^{clxxxii}

Efter hjemkomsten fra Moskva redegjorde Gustav Rasmussen i Udenrigspolitisk Nævn for sine forhandlinger med Molotov og Stalin. Her sagde udenrigsministeren, at Molotov havde givet udtryk for tilfredshed med Danmarks modstand mod USA's forsøg på at overtage stationen på Færøerne: "Stationer på danske øer må naturligvis være danske."^{clxxxiii} Udenrigsministeren afholdt også et pressemøde den 25. juni.

Danmarks kommunistiske Parti: Risiko for imperialistisk indblanding. Kremls syn på spørgsmålet om Færøerne og det danske rigsfællesskab kom også indirekte til orde i Danmarks kommunistiske Partis presse og i ledende kommunisters udtalelser. Den 21. juli 1946 skrev *Land og Folk*, at i og med at Danmark nu overtog den britiske LORAN-station i Våg på Færøerne - RAF's Marinestation, som havde militære formål og indgik i en kæde af stationer fra Grønland over Island og videre til Skotland og Azorerne - indledte Danmark et militært samarbejde med England og USA.^{clxxxiv}

Under den storpolitiske debat i folketinget i oktober 1946 gav DKP's leder Aksel Larsen umisforståeligt udtryk for, at Færøerne burde forblive en del af det danske rige: "Hvis Færøernes tilhørsforhold til Danmark skulle blive opløst, så tror jeg, at det ville få meget uheldige følger for Færøerne og færingerne. Færøerne er en del af det skandinaviske Norden. De har i århundreder hørt sammen med Danmark [...], her hører de hjemme." Aksel Larsen afspejlede også Kremls frygt for, at Færøerne uden for rigsfællesskabet ville komme under britisk og amerikansk indflydelse: "De [Færøerne, bj] vil formentlig ikke kunne stå økonomisk alene, og hvis de skulle blive skilt fra Danmark, så risikerer man, at Færøerne bliver en kastebold for imperialistiske stormagtsinteresser."^{clxxxv}

Kommunistføreren kunne have tilføjet, at det først og fremmest ikke var i Sovjetunionens interesse, at Færøerne skilte sig ud af rigsfællesskabet med Danmark.

Under forhandlingerne mellem Danmark og Færøerne om hjemmestyrelsen spillede den danske frygt for en kobling mellem de nordatlantiske øer og Østersø-øen Bornholm ligeledes en rolle. I forvejen generede den fortsatte amerikanske militære tilstedeværelse på Grønland den officielle danske, alliancefri udenrigspolitik. Men hvis også Færøerne ved "en forskydning" under en eller anden form skulle blive inddraget i et vestligt strategisk system, kunne det befrygtes, at dette "fra anden side" [Sovjetunionens, bj] ville blive betragtet som et storpolitisk skaktræk. Og "selv om Danmark muligvis ikke [af Sovjetunionen] ville blive betragtet som medansvarlig herfor, må den

^{clxxxi} AVP RF 06 8 33 519. Referat af Molotovs samtale med Gustav Rasmussen 1.6.1946.

^{clxxxii} AVP RF 06 8 33 519. Referat af Stalins samtale med prins Aksel og Gustav Rasmussen. Se også UM 3 E 92.

Referat af møde i UPN 20.6.1946.

^{clxxxiii} UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 20.6.1946.

^{clxxxiv} *Land og Folk* 21.7.1946.

^{clxxxv} *Rigsdagstidende. Folketinget 1946-1947*, sp. 185-186.

mulighed ikke afvises, at der under disse forhold [af Sovjetunionen] ville blive søgt tilvejebragt balance på bekostning af andet dansk territorium." ^{clxxxvi}

Tankegangen i Udenrigsministeriet var med andre ord, at hvis Færøerne løsrev sig, ville øerne kunne komme under britisk-amerikansk militær indflydelse. Dette ville igen kunne udløse en sovjetisk besættelse af Bornholm (eller Anholt). Også af den grund var det livsvigtigt for Danmark, at Færøerne forblev i rigsfællesskabet med Danmark som ansvarlig for hele rigets sikkerhedspolitik.

Danmark giver efter for USA 1947. I december 1946 talte Gustav Rasmussen med udenrigsminister James Byrnes om Grønland, men uden resultat. Det blev nu klart, at USA ikke agtede at trække sig væk fra den danske ø. I Moskva betegnede man den dansk-amerikanske uenighed som "Danmarks ulige kamp" med USA og - for Færøernes vedkommende - Storbritannien for at bevare det danske riges territorielle integritet og for at undgå en fuldkommen økonomisk slavebinding til London. I denne kamp søgte Danmark Sovjetunionen som modvægt. Danmark-specialisten Mikhail Vetrov mente i begyndelsen af 1947, at Moskva skulle støtte Danmark på grund af dets status som nominel vogter af stræderne. ^{clxxxvii} Her ser vi igen et klart eksempel på, hvordan Kreml lod sit syn på Færøernes (og Grønlands) forbliven i det danske rigsfællesskab bestemme af Danmarks position i forhold til Sovjetunionen. Moskva var interesseret i at have den svage og alliancefri småstat som strædevogter og ønskede derfor at fremstå som Danmarks støtte over for de vestlige stormagter i spørgsmålet om bevarelsen af det danske rige intakt.

En sovjetisk analyse fra marts 1947 konkluderede, at den danske eftergivenhed over for USA i Grønland-spørgsmålet viste, at Danmark nu havde opgivet sin oprindelige politik om at føre en ligelig politik mellem øst og vest. Med den ledende danske kommunist Ib Nørlund som kilde vidste Kreml, at Gustav Rasmussen på Det udenrigspolitiske Nævns møde den 28. december 1946 nu blot talte om en *revision* af traktaten med USA, og ikke om en *ophævelse* af 1941-traktaten. Den danske regering ventede dog helt til maj 1947 med formelt at anmode USA om forhandlinger om en revision af Kauffmann-traktaten fra 1941. En anden rapport fra samme tid understregede den sovjetiske interesse i Grønland, fordi den danske ø var en af de trædesten i Nordatlanten, som forbandt Amerika med Vesteuropa, og fordi Grønland udgjorde den korteste vej fra USA til Sovjetunionens vitale centre. ^{clxxxviii}

På et møde med forsvarsministeren og de militære chefer den 6. november 1947 fortalte Gustav Rasmussen om et forslag om en regional aftale om Grønlands forsvar, som Henrik Kauffmann - uden at have forhåndsorienteret ministeren - havde bragt op under drøftelser i Washington med den amerikanske udenrigsminister George Marshall. Aftalen skulle gå ud på, at Danmark, USA og Canada skulle have lige rettigheder med hensyn til flyvning over de tre staters områder. Taktisk ville det efter Kauffmanns opfattelse være klogt at få Canada med for herved at undgå indtrykket af en ensidig amerikansk løsning af spørgsmålet. Gustav Rasmussen var betænkelig, for en sådan aftale kunne blive fulgt op af et sovjetisk tilbud om en regional aftale om fælles forsvar af Danmark. Han ville ikke udelukke sovjetiske krav om kompensation i Danmark eller Norge. Igen ser man altså koblingen mellem Nordatlanten og Østersøen i den danske udenrigsministers bevidsthed. Også forsvarsminister Rasmus Hansen fandt planen farlig, bl. a. af hensyn til Norge og Sverige. Det interessante er imidlertid, at Gustav Rasmussen under drøftelserne i Washington havde fortalt udenrigsminister Marshall, at Danmark *ikke* havde været udsat for noget som helst sovjetisk pres i

^{clxxxvi} *Føroyar í kalda krignum* (1999), s. 40.

^{clxxxvii} AVP RF 085 31 125 9, 1-3. Vetrov til Novikov 1.2.1947.

^{clxxxviii} AVP RF 085 31 127 36, 46-70. Kiselnikov til Vetrov 4.3.1947 med bilag.

forbindelse med Grønland.^{clxxxix} Frygten for Kremls kobling af Grønland med de sydlige dele af riget var altså ikke begrundet i noget konkret.

På samme møde havde Gustav Rasmussen sagt til den amerikanske udenrigsminister, at Danmark *juridisk* havde krav på, at amerikanerne rømmede Grønland. Marshall havde imidlertid affejet dette argument med, at USA ikke kunne lade Grønland ligge ubeskyttet hen. Hvis Danmark overtog ansvaret for baserne, måtte USA have garanti for, at Sovjetunionen ikke satte sig fast på Grønland. Prisen for at gennemføre det danske, juridiske standpunkt kunne derfor real- og sikkerhedspolitisk blive for høj, mente Gustav Rasmussen. USA måtte nemlig i så fald betragte Danmark som ”Ruslandsvenligt” i en eventuel konflikt.^{cxc} Konsekvensen heraf ville være, at Danmark ikke kunne forvente amerikansk støtte, hvis det skulle være ønskeligt.

På samme måde må man forestille sig, at såvel USA som Storbritannien har tænkt om Færøerne og Danmark: Danmark kunne ikke selv sikre disse øer for den vestlige verden, hvis Sovjetunionen skulle vise sig interesseret i at sætte sig fast på øerne.

Ironisk nok kom den sovjetiske udenrigsminister ind på Grønlandsproblemet dagen efter denne interne danske drøftelse i København. I en tale i Moskva den 6. november i anledning af revolutionsjubilæet den 7. november 1947 nævnte Molotov nemlig spørgsmålet om amerikanske baser og Danmark. Den sovjetiske udenrigsminister mente, at det for små lande måtte være utåleligt, at de ikke kunne slippe for de amerikanske baser. Molotov nævnte specielt Danmark og Grønland: ”Danmark kan f. eks. (..) ikke sikre genoprettelsen af sin nationale suverænitet over Grønland, som amerikanerne ikke ønsker at forlade,” erklærede den sovjetiske udenrigsminister. Han sagde, at den danske regering åbent knurrede over USA’s brug af denne del af det danske territorium som militærbase.^{cxc} Det var i øvrigt ved denne lejlighed, at Molotov forsøgte at få omverdenen til at tro, at Sovjetunionen allerede var i stand til at fremstille atombomber. Men udover denne beklagelse af Danmarks manglende styrke til at få amerikanerne ud af Grønland var der ikke så meget som antydningen af eventuelle sovjetiske modforholdsregler.

I december 1947 kommenterede den sovjetiske gesandt i Danmark, Andrej Plakhin, den danske Grønlandspolitik i et såkaldt informationsbrev til Molotov. Den danske regering, mente Plakhin, måtte være klar over, at ved at tillade amerikanske baser på sit territorium fremkaldte Danmark utilfredshed hos andre lande, og i første række hos Sovjetunionen. Dette så meget mere som amerikanerne opretholdt deres baser på grundlag af en traktat fra 1941, der for længst havde mistet sin gyldighed. Danmark havde ikke fundet det politisk muligt i de to første år efter krigen at rejse spørgsmålet om en opsigelse af aftalen med USA. Danmark havde heller ikke støttet Moskvas forslag i FN om, at medlemslandene skulle oplyse om allierede tropper og baser på deres territorium. Selv om der intet var kommet ud af forhandlingerne med USA om en revision af traktaten, havde Danmark ikke benyttet sig af muligheden for at opsiges den. Derved, konkluderede den sovjetiske diplomat, optrådte Danmark som USA’s *faktiske* partner i de amerikanske imperialisters aggressive planer mod Sovjet.^{cxcii}

^{clxxxix} UM 5 D 74. Referat af møde mellem udenrigsministeren, forsvarsministeren og de militære chefer 6.11.1947.

^{cxc} UM 5 D 74. Referat 6.11.1947.

^{cxc} UM Depecher. Monrad-Hansen til UM 15.11.1947 No XV. Alexander Werth: *Russia: The Post-War Years* (1971), s. 335.

^{cxcii} AVP RF 06 10 45 608. Plakhin til Molotov 31.12.1947.

Knap et år senere, i august 1948, beskæftigede den sovjetiske legation i Danmark sig på ny med Grønland. Årsagen var statsminister Hans Hedtofts månedslange rejse til øen denne sommer. Rapporten hæftede sig især ved de omfattende moderniseringer og nyanlæg af vejr- og radiostationer på øen. Hedtoft havde optimistisk udtalt, at overtagelsen af de amerikanske stationer skred godt frem, idet han dog undlod at nævne de stationer, der lå inde på de amerikanske baseområder. Rapporten fremhævede også, at en dansk videnskabelig ekspedition i 1948 havde haft Peeryland som mål, og at der herfra var den korteste afstand til Spitzbergen med de sovjetiske interesser. Hans konklusion lød, at den stærkt voksende danske aktivitet på Grønland i efterkrigsårene var udtryk for de herskende kredsers bestræbelser på at samarbejde med amerikanerne om at omdanne øen til "et brohoved" for amerikanernes kommende militære aktiviteter i Nordatlanten og i Arktis. For at fremme dette mål havde USA under dække af "anerkendelse" af Danmarks suverænitet pålagt den danske regering at udvide og modernisere vejrtjenesten på Grønland, som udelukkende betjente den amerikanske luftfart. Imens "fristede den indfødte befolkning en kummerlig tilværelse i formørket fattigdom og nød, døende af tuberkulose og kønssygdomme".^{cxci} I januar 1949 informerede Plakhin udenrigsminister Molotov om, at den danske regering nu alvorligt var bange for at miste Danmarks nordatlantiske besiddelser.^{cxci}

Grønland og Atlantpagten. Trods denne sovjetiske kritik af Danmark på de interne linier og i pressen, kom det aldrig til nogen officiel sovjetisk protest mod den danske regerings Grønlandspolitik. Polemisk hed det på de indre linier og i pressen, at Grønland (og Færøerne) var omgivet af et jerntæppe og selv for danskere var lukket område, samt at det havde kolonistatus.^{cxci} Gustav Rasmussen måtte som sagt også vedgå, at trods hans og den danske regerings frygt havde Moskva ikke kritiseret Danmark, endsiige lagt pres på regeringen for at få den til at stå fast over for USA's krav med hensyn til Grønland.

Washington lagde forud for Atlantpagtens underskrivelse ikke skjul på, at USA tillagde de amerikanske baser på Grønland den største strategiske betydning for forsvaret af skibs- og flyveforbindelsen over Atlanterhavet, og at dette var en hovedgrund til, at USA ønskede Danmark som medlem af den vestlige forsvarspagt. Fra dansk side var der stor tilfredshed med, at Både Grønland og Færøerne var omfattet af Atlantpagten. Da Danmark blev medlem af Atlantpagten, kom der imidlertid ingen sovjetisk kritik af, at der var amerikanske baser på dansk (grønlandsk) territorium, selv om Kreml i øvrigt var overordentligt stærkt optaget af just basespørgsmålet. Ikke desto mindre reagerede statsminister Hans Hedtoft heftigt, da USA i efteråret 1949 ønskede amerikansk kortlægning af Grønland. Det måtte gøre et stærkt indtryk, sagde statsministeren i Udenrigspolitisk Nævn. Danmark kunne ikke acceptere en amerikansk politik på Grønland, som ville betyde en yderligere skærpelse af Danmarks stilling over for Sovjetunionen. I det mindste måtte Danmark kræve svar på, hvilke amerikanske garantier Danmark ville få til gengæld.^{cxci} De garantier, Hans Hedtoft havde i tankerne, var naturligvis militære garantier mod et sovjetisk pres eller angreb på Danmark.

Grunden til de moderate sovjetiske reaktioner vedrørende Grønland var, at Kreml - som jo havde et udmærket kendskab til en stor stats mulighed for at trumfe sin vilje igennem over for mindre - realistisk forstod, at Danmark ikke kunne sætte sig imod USAs krav. Selv om Grønland var en del af det danske kongeriges territorium, og selv om Danmark formelt havde suverænitet over øen,

^{cxci} AVP RF 085 32 126 a, 3, 30-35. "Om dansk aktivitet på Grønland 4.8.1948.

^{cxci} AVP RF 085 33 131 33, 1-2. Plakhins informationsbrev 7.1.1949.

^{cxci} AVP RF 085 33 131 33, 1-2. Plakhin til Molotov 7.1.1949.

^{cxci} UM 3 E 92. Referat af UPN 27.10.1949.

vidste alle, inklusive Moskva, hvordan det forholdt sig i den virkelige verden. Kreml slog derfor i en vis forstand en parentes om Grønland i sit forhold til Danmark. Grønland var USAs sag. Det, der interesserede Moskva i de dansk-sovjetiske relationer, var den del af riget, der befandt sig ved Østersøen og dens udløb. Grønland blev kun brugt i den sovjetiske propaganda for at vise, hvordan det imperialistiske USA skaltede og valtede med et lille værgeløst lands suverænitet. Ligesom USA var mest interesseret i Grønland, var Sovjet mest interesseret i den sydlige del af det danske rige.

I 1951 måtte Danmark bide i det sure æble og underskrive en ny traktat med USA om Grønland, der sikrede Washington ret til i virkeligheden ubegrænset militær tilstedeværelse på den danske ø. Endnu engang må man konstatere, at Kreml blot tog dette ad notam uden forsøg på at presse Danmark.^{cxcvii} Til brug for Sovjetunionens indsats på FNs 7. Generalforsamling fik den sovjetiske mission i Danmark i februar 1952 instruks om at indsamle relevante oplysninger om - som det hed - USAs anvendelse af Grønland "til forberedelse af en ny verdenskrig". Plakhin udarbejdede et notat med titlen "Besættelsen af Grønland". Heri hed det forklarende og nærmest undskyldende, at Danmark i 1951 havde været nødt til at underskrive en aftale, der lovliggjorde den amerikanske besættelse af denne del af Danmarks territorium og Grønlands omdannelse til en amerikansk militærbase.^{cxcviii}

Danmark tilbød i 1960 og igen i 1961 i FN at stille Grønlands territorium til rådighed for international inspektion. Der kom ingen sovjetiske reaktioner på det danske tilbud. I 1962 drøftede udenrigsminister J.O. Krag sagen med den sovjetiske ambassadør Levytjkin. Krag ment, at stormagterne måske lettere kunne nå til enighed om de omstridte problemer i forbindelse med rustningsinspektion, hvis man begyndte med et område som Grønland, der i mindre grad var forbundet med internationale modsætninger. Krag tog også spørgsmålet op med sovjetiske journalister. For ikke at skabe det indtryk, at Moskva forholdt sig ligegyldig til det danske forslag, ønskede Levytjkin en sovjetiske tilkendegivelse i form af en artikel i den sovjetiske presse. Novikov gav sin tilladelse. Artiklen skulle imidlertid kritisere det danske forslag som "fuldstændigt indholdsløst".^{cxcix} Hvis Moskva havde vidst, at USA havde kernevåben på Grønland, ville reaktionen formentlig have været en anden.

Ifølge en sovjetisk rapport fra 1963 var den danske regering foruroliget over USA's aktiviteter på Grønland. Regeringen havde derfor gentagne gange mindet amerikanerne om, at de var på den danske ø i medfør af overenskomsten af 1951, og at Grønland var en integreret del af det danske kongerige. Den danske regering pegede også altid på *det grønlandske bidrag*, når der kom krav fra NATO om forøget dansk bidrag til alliancen.^{cc} H.C. Hansen havde - hvad Kreml ikke vidste - i november 1957 stiltiende accepteret, at USA anbragte kernevåben på Grønland. Af nogle strengt fortrolige papirer fra 1959 om oplagring af amerikanske kernevåben på Thule-basen fremgår det, at den danske regering *ikke* havde ment, at danske myndigheder skulle efterforske, om der fra tid til anden eller konstant var oplagret atomammuniton på de af amerikanerne drevne forsvarsområder (baser). Det fremgår også af disse papirer, at der fandtes atomammuniton til Nike-raketterne på Thule-basen.^{cci}

^{cxcvii} Der blev udarbejdet et notat i MID om de dansk-amerikanske forhandlinger, som desværre ikke ligger på sagen, AVP RF 085 35 140. Vetrov til Orlov 7.4.1951.

^{cxcviii} AVP RF 085 36 144 34. Plakhin til Vetrov 29.2.1952. Plakhins spravka 26.5.1952.

^{cxcix} AVP RF 085 47 172 15, 14-15. Levytjkin til afdelingsleder A.E. Kovaljov 24.5.1962. 085 47 171 1. Novikov til Kovalev, OSS 19.6.1962.

^{cc} AVP RF 085 48 173 8, 10. Notat 19.4.1963.

^{cci} UM 105 Dan 6. Notits 17.1.1964 af Hans Riemann.

USA fik også senere sin vilje med hensyn til Færøerne, som vi senere skal se. I det hele taget var Færøerne højt prioriteret i USA's politik over for Danmark. I et amerikansk dokument fra 1961 – "Guidelines of United States Policy Towards Denmark, hedder det under rubrikken om militære mål, at ud over retten til baser på Grønland er det også vigtigt at have "faciliteter på Færøerne" og på Bornholm.^{ccii}

Færøerne og Island. En længere sovjetisk redegørelse for forholdet mellem Færøerne og Danmark fra september 1947 understregede på ny, at Danmark på ingen måde *økonomisk* var interesseret i at besidde Færøerne – tværtimod mente Moskva. Når Danmark alligevel ikke ønskede at give slip på Færøerne, skyldtes det angiveligt to forhold. For det første frygtede den danske regering, at en færøsk løsrivelse ville kunne få afsmittende virkning på Grønland. For det andet havde Storbritanniens og USA's interesse i Færøerne fået danskerne til at frygte, at en løsrivelse kunne komplicere Danmarks udenrigspolitiske situation og skærpe forholdet til Sovjetunionen - dvs. en britisk-amerikansk "overtagelse" af Færøerne kunne efter dansk opfattelse fremkalde ubehagelige sovjetiske modreaktioner. Den sovjetiske analyse fra 1947 var klart negativ i sin beskrivelse af de færøske løsrivelseskrafter.^{cciii}

Sovjetunionen og færøske løsrivelseskrafter (1951). I januar 1951 udarbejdede førstesekretæren ved det sovjetiske gesandtskab i Danmark, N. Belov, en omfattende redegørelse (på ikke mindre end 16 maskinskrivne sider) om Færøerne.^{cciv} På det tidspunkt var Mikhail Vetrov chef for gesandtskabet, og vi befinder os allerede i en periode af Den kolde Krig, hvor fronterne er klart trukket op mellem Øst og Vest - og hvor Danmark efter megen tøven havde valgt side til fordel for den vestlige, USA-ledede forsvarsalliance NATO. Korea-krigen, som det kommunistiske Nordkorea på Maos tilskyndelse og med Stalins velsignelse havde udløst, rasede, og der herskede ideologisk højspænding. Sovjetunionen leverede ikke alene militært udstyr til Nordkorea, men deltog selv aktivt og effektivt i krigshandlingerne i form af sovjetiske piloters indsats i luftkrigen, som kostede USA dyrt.

De store temaer i Sovjetunionens udenrigspolitik på dette tidspunkt var den uforsonlige kamp mellem "fredens og socialismens lejr" under Sovjetunionens lederskab og "krigens og kapitalismens lejr" under det imperialistiske USA's og Storbritanniens ledelse. Danmark blev for længst betragtet som forankret i "krigens og kapitalismens lejr" og var for længst på de indre sovjetiske linier blevet karakteriseret som Sovjetunionens "åbenlyse fjende".

Her vil vi koncentrere os om rapportens *militærstrategiske* indhold. Det danske NATO-medlemskab var angiveligt så økonomisk belastende, at den danske stat ikke havde råd til at støtte de fattige Færøer økonomisk. Bl.a. derfor var situationen på Færøerne politisk labil, og det borgerlige løsrivelsesparti Folkeflokken havde vind i sejlene. Tilmed var der blevet dannet et nyt løsrivelsesparti, *Tjóðveldisflokk*en, under ledelse af Erlendur Patursson.

Den sovjetiske rapport fremhævede, at det ny parti skarpt kritiserede det færøske borgerskab - skibsredere, bankfolk og købmænd - som udgjorde grundstammen i Folkeflokken. Tjóðveldisflokken var imod en "militarisering af Færøerne". Dette havde fået andre færøske partier til at anklage det ny partis ledelse for at være kommunistisk. Ifølge Erlendur Patursson var partiet

^{ccii} *Føroyar í kalda krígunum*, s. 58.

^{cciii} AVP RF 085 31 127 36. 1. sekretær B. Jelsukovs Færø-rapport 22.9.1947.

^{cciv} AVP RF 169 23 28 8, 2-18. N. Belovs notat «Фарерские острова» ("Farerskie ostrova"), dateret januar 1951.

imidlertid "reformistisk med liberal hældning". Foreløbig havde Tjodveldisflokket dog kun ringe tilslutning, og ved valget til Lagtinget i 1950 havde det kun opnået to mandater.

"Militariseringen" af Færøerne". For den sovjetiske rapportskriver var der ingen tvivl om, at det var England og USA, som havde aktiviseret løsrivelsesbevægelsen. Færøerne udgjorde nemlig "et vigtigt strategisk punkt, der kontrollerede søforbindelsen i den nordlige del af Atlanterhavet." De to vestlige imperialistiske magter var derfor interesseret i at kunne kontrollere Færøerne og anlægge militære baser på øerne. Englænderne havde bl.a. efterladt "en flybase" ved Thorshavn. Belov mente også at kunne se tegn på, at der under dække af teknisk bistand fra Marshall-planen foregik en "militarisering" af Færøerne. Lagtinget havde således i februar 1950 via det danske udenrigsministerium henvendt sig til Marshall-administrationen i Danmark for at få teknisk støtte til efterforskning af kul på Færøerne. USA havde stillet ekspertise til rådighed i form af Henning Marstrand, der i 1930'erne havde ledet kulbrydning på Færøerne.

Den sovjetiske analytiker havde imidlertid også andre argumenter for, at Færøerne var ved at blive militariseret. Med henvisning til *Berlingske Aftenavis* oplyste Belov, at der i marts 1950 i København var foregået forhandlinger om at integrere Færøerne i USA's militærstrategiske planer. Forhandlingerne havde ikke alene drejet sig om Færøernes strategiske position i Atlantpagten, men også om lokalforsvaret af øerne samt om oprettelse af et civilforsvar. Den danske rigsombudsmand skulle snart indlede forhandlinger med landstytret om oprettelse af et færøsk hjemmeforsvar, der både skulle omfatte infanteri- og marinestyrker, og om et færøsk civilforsvar. Hidtil havde der ikke været nogen form for militærvæsen på Færøerne. Den danske forsvarsminister havde ganske vist dementeret oplysningerne om, at Færøerne skulle omdannes til en militær base. Der var kun tale om oprettelse af et lokalt hjemmeforsvar inden for ganske beskedne rammer. Men forsvarsministerens udtalelser skulle ifølge den sovjetiske analyse blot tjene til at berolige den danske offentlighed.

Endelig drog Belov en parallel til udviklingen på Grønland. Erfaringen dérfra havde vist, at efter at Danmark var gået med i Atlantpagten, kunne den danske regering ikke længere stille noget op over for USA's beslutning om at opretholde sine militære styrker på Grønland - hvilket jo var en rigtig konstatering. Den sovjetiske diplomat heftede sig ved, at det af en nylig amerikansk erklæring fremgik, at det var de militære myndigheder i NATO - og altså ikke den danske regering - der skulle afgøre, hvilke baser der var nødvendige for at kunne forsvare det nordatlantiske område - og ikke blot på Grønland, men også på andre territorier inden for Atlantpagten. Belovs konklusion lød:

"Færøerne er således genstand for både Englands og USA's ekspansion, og samtidig genstand for modsætningerne mellem disse lande."

I et supplement til sin store rapport fra januar kunne Belov i april 1951 oplyse det sovjetiske udenrigsministerium om, at der var forskellige nye tegn på, at Færøerne i praksis viste vilje til større selvstændighed. I januar 1951 havde således en færøsk handelsdelegation været i både Vesttyskland og i DDR. Desuden havde lagtinget i marts 1951 indført monopol på import af tobak uden først at tale med den danske rigsombudsmand.^{ccv}

"Færøerne i amerikanske imperialisters klør". Som det så ofte var tilfældet, fulgte Kreml sine fortrolige diplomatiske analyser op med offentlige, officiøse tilkendegivelser. I marts 1951 offentliggjorde det sovjetiske ugeskrift *New Times/Новое время* en artikel om Danmark, NATO og

^{ccv} AVP RF 169 23 28 8, 23-26. N. Belovs supplement 18.4.1951 til notat «Фарерские острова» ("Farerskie ostrova"), stilet til A.M. Aleksandrovu, 5. europæiske afdeling.

Færøerne.^{ccvi} *New Times* havde tætte forbindelser til det sovjetiske udenrigsministerium og blev ofte brugt som udenrigsministeriets talerør. Artiklen var ikke signeret, hvilket understregede dens officieuse karakter. Det hed i artiklen, at lige siden "lille Danmark" var blevet medlem af Atlantblokken, havde den danske regering været nervøs for Danmarks "øbesiddelser", som de amerikanske imperialister nu var ved at slå deres kløer i. De betragtede for længst det danske Grønland som deres egen base, og nu havde de vendt interessen mod Færøerne.

USA ønskede ifølge det sovjetiske tidsskrift at oprette baser på hver eneste stump jord ud for den europæiske kyst. Derfor blev der nu udarbejdet planer om militært at befæste Færøerne og gøre brug af de militære installationer, som briterne havde oprettet på øerne under krigen. USA forsøgte imidlertid at kamuflere sin politik om at gøre Færøerne til en amerikansk koloni ved at foregive, at det drejede sig om en del af det strategiske system, som den nordatlantiske blok var ved at opbygge til det angivelige "fælles forsvar" af Vesteuropa. Forhandlinger om amerikanske baser på Færøerne havde fundet sted i marts 1950 i København, og *Berlingske Aftenavis* havde meddelt, at forhandlingerne ikke blot drejede sig om Færøernes strategiske position i Atlantpagt-systemet, men også om lokalforsvar og skridt til at beskytte civilbefolkningen. Som man vil se, var der tale om ikke blot inspiration fra, men direkte afskrift af Belovs rapport til det sovjetiske udenrigsministerium.

Det sovjetiske tidsskrift mente, at forhandlingerne mellem Danmark og USA i København ligefrem bebudede ophøret på dansk suverænitet over Færøerne. Amerikanerne havde ikke alene haft travlt med at befæste øerne, men havde også stimuleret og støttet kræfter på Færøerne, som gik ind for Færøernes fuldkomne løsrivelse fra Danmark. Ikke alene København, men også London var foruroliget over nu at blive trængt væk fra et område, som Storbritannien altid havde betragtet som tilhørende landets særlige interessesfære.

Som normalt var også denne sovjetiske artikel forvrænget og fuld af overdrivelser. Men på den anden side var artiklens oplysninger ikke alle taget ud af den blå luft. Den danske gesandt i Moskva, Hugo Hergel, indberettede om det sovjetiske tidsskrifts artikel uden at tage stilling til, om indholdet var i overensstemmelse med sandheden eller ej.^{ccvii} Det gjorde til gengæld udenrigsministeriets direktør, Nils Svenningsen, der gjorde gesandten opmærksom på, at der *ikke* på noget tidspunkt havde været ført dansk-amerikanske forhandlinger i København om Færøernes forsvar, ligesom de sovjetiske påstande om amerikansk militær aktivitet på Færøerne savnede ethvert grundlag.^{ccviii}

Amerikansk luftbase på Færøerne? Et sovjetisk fortroligt notat fra efteråret 1956 hævdede, at statsminister H. C. Hansen sammen med chefen for det danske luftvåben, general Tage Andersen og den britiske luftmarskal Saunders i august 1956 havde været på Færøerne for at bese flyvepladsen på Vågø. I Moskva var det opfattelsen, at besøget skulle ses på baggrund af Islands beslutning om at lukke den amerikanske luftbase i Kjeflavik - dvs. formålet med rejsen skulle angiveligt være at undersøge muligheden for at etablere en amerikansk luftbase på Færøerne.^{ccix}

Det har ikke været muligt at finde materiale, der kan bekræfte denne oplysning, selv om det er rigtigt, at den danske statsminister var på officielt besøg på Færøerne i august 1956 og herunder også drøftede spørgsmålet om flyvepladsen på Vågø.

^{ccvi} *New Times/Новое время* No. 10 1951, s. 19.

^{ccvii} UM 105 L 1. GSK-Moskva til UM 15.3.1951.

^{ccviii} UM 105 L 1. Svenningsen til Hergel 31.3.1951.

^{ccix} AVP RF 085 47 45 110, 9. Udateret notat.

Spørgsmålet om den amerikanske base på Island optog Moskva meget. Da udenrigsminister Andrej Gromyko i 1956 var på besøg i Danmark, holdt han en tale i Studenterforeningen i København. Han erklærede ved denne lejlighed, at Sovjetunionen sympatiserede med det islandske folks bestræbelser på at gøre op med ”ulige aftaler”, som krænkede Islands suverænitet.

H.C. Hansens hemmelige brev om USA-Grønland-Danmark. Den 16. november 1957 skrev den danske statsminister H.C. Hansen et fortroligt brev til den amerikanske ambassadør i Danmark, Val Petersen. Statsministerens brev, som først blev offentligt kendt i 1995, gav i realiteten grønt lys for amerikanske kernevåben på Grønland.^{ccx}

Af akter i udenrigsministeriets arkiv - bl.a. nogle notitser fra juni og oktober 1959 om oplagring af atomammuniton på Thule-basen – fremgår det, at den danske regering ikke havde ment, at danske myndigheder burde efterforske, om der fra tid til anden eller konstant var oplagret atomammuniton inden for de af amerikanerne drevne forsvarsområder (baser). Det fremgår desuden at de udenrigsministerielle notitser, at der var atomammuniton til Nike-raketterne på Thule-basen – dvs. på dansk territorium.

Dette forhold giver anledning til at stille spørgsmålet, om der også på Færøerne var militære anlæg, hvis opførelse og funktion var i modstrid med Danmarks officielle sikkerhedspolitik. Spørgsmålet bliver behandlet i 14. Ekskurs: USA-NATO-Danmark-Færøerne og Bilag: Militære anlæg på Færøerne under Den kolde Krig.

Færøerne i Sovjetunionens sikkerhedspolitiske og militære strategi i 1960'erne til 1980'erne vil blive behandlet i kapitel 9 og vil også blive diskuteret i Bilag: Militære anlæg på Færøerne under Den kolde Krig.

^{ccx} UM 105 Dan 6. Notits 20.1.1964 af Frellesvig.

08. Sovjetunionens syn på Færøerne

Indledning

Moskvas overvejelser under 2. Verdenskrig om Danmark og Færøerne som en del af det danske rige er allerede blevet kort berørt i kapitel 7.

Det fortrolige sovjetiske kildemateriale, som har været tilgængeligt for denne undersøgelse, tyder på, at Sovjetunionen generelt var interesseret i, at det danske rigsfællesskab blev opretholdt som "det mindste onde" set fra Kreml. Umiddelbart kunne man måske forestille sig, at Kreml med sin "anti-imperialisme", sin interesse i kolonial frigørelse uden for det sovjetiske imperium og sine mange appeller til lande og nationer i Den tredje Verden om at bryde med og frigøre sig for det "imperialistiske" Vesten også ville være interesseret i, at Færøerne frigjorde sig fra og brød fuldstændig med Danmark.

Det modsatte var imidlertid tilfældet: Sovjetunionen ønskede tværtimod, at Færøerne forblev som en del af rigsfællesskabet. Vi skal senere se en række eksempler på denne grundlæggende indstilling, som baserer sig på kildemateriale fra sovjetiske arkiver. De fortrolige vidnesbyrd støttes af offentliggjorte ytringer. Her skal blot foreløbig anføres et enkelt sovjetisk vidnesbyrd, der så klart som man kan ønske sig det, argumenterer for, at en færøsk løsrivelse *ikke* ville være i Færøernes egen interesse. Oversat til klart sprog betød det, at *færøsk suverænitet ikke var i Sovjetunionens interesse* og derfor ikke skulle støttes.

Sovjetisk forsker om færøsk national befrielsesbevægelse. Det drejer sig om en åben kilde, nemlig en sovjetisk forskers artikel i et sovjetisk værk, der blev offentliggjort i 1970. Den pågældende forsker, G.I. Anokhin, forsøgte at beskrive det, han kaldte "den nationale befrielsesbevægelse" på Færøerne.^{ccxi} Man kan ikke sige, at den sovjetiske forsker var særlig godt informeret om hverken løsrivelsesbevægelsen eller Færøernes *de facto* integrering i NATO's militære forsvarssystem. Anokhin havde aldrig været på Færøerne, og vist heller ikke i Danmark, da han skrev sin artikel. Desuden havde han, som han selv beretter, haft store problemer med at få adgang til relevant litteratur om Færøerne på sovjetiske biblioteker. Kun i forbifarten omtalte han oprettelsen af en radarstation nord for Thorshavn, men uden at kende til stationens militære betydning. Han kendte heller ikke forskel på civilforsvar og hjemmeværn og mente, at Thorshavn skulle omdannes til en "base" for den *danske* orlogsflåde. Anokhin var meget optaget af Tjodveldisflokken (republikanerne) og af den ledende republikaner Erlendur Patursson.

Men i denne forbindelse er det af mindre interesse, hvor godt eller dårligt den sovjetiske forsker var informeret. Det er noget ganske andet, der er afgørende, og som gør den sovjetiske forskers artikel interessant. Artiklen om Færøerne havde som alle andre sovjetiske tryksager været gennem den sovjetiske censur. Det betød, at de synspunkter, der blev fremsat i artiklen, var i overensstemmelse med den sovjetiske partistats syn på Færøerne og øernes forhold til Danmark og rigsfællesskabet. Anokhin advarede umisforståeligt færingerne imod Færøernes løsrivelse fra rigsfællesskabet med Danmark. Hvis færingerne erklærede sig for selvstændige, ville de ifølge den sovjetiske forsker isolere sig fra verdenskulturen. Og han konkluderede:

^{ccxi} Анохин, Г.И.: «К проблемам формирования фарерского народа и возникновения на Фарерах национально-освободительного движения», О.А. Гантская и др.: *Этнические процессы в странах зарубежной Европы* (Москва 1970), s. 276-277.

"En forbliven i det danske rigsfællesskab ville være mere perspektivrig for dette lille folks udvikling og blomstring."

En suveræn færøsk stat ville nemlig ikke kunne blive rigtig selvstændig, men i stedet blive omdannet til en satellit for de angelsaksiske magter.^{ccxii}

Det var altså Kremls syns på spørgsmålet. Færøerne skulle ikke løsrive sig, for det ville skade Sovjetunionens interesser. Den bagved liggende sovjetiske antagelse var, at det var bedre for Kreml at have de strategisk interessante øer underlagt Danmark, som var en svag magt og derfor mere modtagelig for sovjetisk tryk. Ved at presse Danmark kunne Kreml modvirke, at Færøerne blev alt for stærkt integreret i den vestlige, amerikansk dominerede militæralliance. Hvis Færøerne løsrev sig, ville de derimod komme under umiddelbar britisk eller amerikansk indflydelse. Og Moskva ville i så fald vanskeligt kunne forhindre øernes fulde integrering i NATO-systemet.

Det var den sovjetiske opfattelse i 1970 - på et tidspunkt, hvor den vestlige alliance var en realitet, og hvor Danmarks medlemskab af NATO ligeledes var en realitet. Men hvordan så Moskva på sagen før den vestlige alliances tilblivelse? Det vil blive emnet for det følgende.

NKID's rapport om Færøerne 1945. Det sovjetiske udenrigskommissariats analyse af Færøerne fra februar 1945 – dvs. mens verdenskrigen endnu var uafsluttet – blev omtalt i kapitel 7 om Færøernes rolle i Sovjetunionens og Warszawa-pagtens sikkerheds- og militære strategi. Her skal vi se på den sovjetiske rapportes afsnit om de *økonomiske* og andre forhold på Færøerne. Som man vil huske var rapporten udarbejdet af to af udenrigskommissariatets Danmarksspecialister, Mikhail Vetrov (der senere blev sovjetiske ambassadør i Danmark) og Tatjana Zjdanova. Rapporten var stilet til viceudenrigskommissær Vladimir Dekanozov, som ved denne tid netop havde Danmark som ansvarsområde.

Redegørelsen indeholdt i alt seks afsnit - om økonomi, historie, den administrative-politiske struktur, de politiske partier og Færøerne under 2. Verdenskrig. Oplysningerne om de økonomiske forhold på Færøerne stammede imidlertid helt tilbage fra 1940. Dette forhold afspejler, hvor vanskeligt det var for Moskva at skaffe sig pålidelige og aktuelle oplysninger om situationen i mange lande under krigen. Samme forhold gjorde sig også gældende, hvad angår troværdige oplysninger om forholdene i Danmark.

Rapporten omtalte den færøske fiskeriflådes størrelse og sammensætning ifølge 1940-oplysningerne, men gjorde samtidig opmærksom på, at der forelå meddelelser om, at halvdelen af den færøske fiskeflåde skulle være blevet ødelagt som følge af krigshandlinger i Nordatlanten. Moskva havde altså ingen informationer om den store fremgang i fiskeriet, som havde fundet sted under krigen.

Færøernes særlige status i det danske rige blev fremhævet. Selvom øerne havde status som et dansk amt, var lagtinget ikke et normalt dansk amtsråd og amtmanden ikke en normal dansk amtmand. Lagtinget var derimod at betragte som "Færøernes egen politiske repræsentation under den danske regering." Amtmanden på Færøerne hørte under statsministeriet og ikke som de andre danske amtmænd under indenrigsministeriet. Den danske regerings protest i 1940 over for England mod den britiske besættelse af Færøerne og Londons afvisning af at modtage den danske protest omtaltes også.

^{ccxii} Анохин, Г.И.: «К проблемам формирования фарерского народа и возникновения на Фарерах национально-освободительного движения», s. 277-278.

Blandt de politiske partier var opmærksomheden især rettet mod *Folkeflokk* (kaldet "Folkepartiet" i den sovjetiske rapport), fordi dette parti krævede Færøerne omdannet til "en fri og uafhængig Nordisk Stat", som det blev formuleret (på russisk), uden at partiet dog ville udelukke fortsat nære forbindelser til Danmark. Folkeflokkens forslag i lagtinget den 10. april 1940 om, at lagtinget skulle overtage hele styret af Færøerne, og samme partis ønske om efter den britiske besættelse at udråbe Færøerne som en selvstændig stat blev ligeledes nævnt, ligesom de øvrige partiers forkastelse af disse forslag. Folkeflokkens stærkt voksende indflydelse under den britiske besættelse blev fremhævet, således også bankdirektør Thorstein Petersens valg til folketinget i maj 1943 og Folkeflokkens valgsejr ved valget til lagtinget i august 1943. Den sovjetiske rapports konklusion lød, at "den færøske separatistiske bevægelse er vokset betydeligt."

Det interessante er imidlertid, hvordan denne voksende færøske bevægelse for uafhængighed blev opfattet og fortolket i Moskva. Her er der adskillige interessante iagttagelser at gøre. De sovjetiske analytikere bruger konsekvent betegnelserne "separatistisk" og "separatisme"; og disse ord anbringes altid i gåseøjne, når den færøske bevægelse for selvstændighed blev analyseret og fortolket. Den sovjetiske rapport brugte altså ikke positivt ladede begreber som "selvstændighedsbevægelse" for slet ikke at tale om "befrielsesbevægelse". Når de så sig nødsaget til at bruge sådanne mere positivt ladede ord, fordi andre brugte dem, blev de også altid anbragt inden for gåseøjne.

Grunden til dette sproglige forbehold var, at de sovjetiske analytikere åbenbart ikke kunne forestille sig, at Færøerne ville være i stand til at etablere sig som en suveræn stat. Eller rettere: Moskva, der tænkte i klassekampskategorier - også når det drejede sig om storpolitik, mente, at den færøske selvstændighedsbevægelse måtte være et redskab for andre og mægtigere kræfter - nemlig de vestlige stormagter Storbritannien og USA.

Som tidligere omtalt var det Moskvas opfattelse, at væksten i den færøske selvstændighedsbevægelse under krigen skyldtes Storbritannien. Det var briterne, som på grund af deres strategiske interesser "i betydelig grad har stimuleret udviklingen af den færøske separatistbevægelse." Formålet var ifølge den sovjetiske udlægning, at Briterne ville have indflydelse på Færøerne og derfor ønskede Danmarks greb om Færøerne svækket eller fjernet.

Bl.a. havde Moskva bemærket, at en ambassaderåd ved den britiske ambassade på Island (Mr. Kars) for nylig var blevet overført til permanent arbejde i Thorshavn. Det var heller ikke undgået Moskvas opmærksomhed, at lagtinget selv i maj 1944 havde udnævnt færøske handelsrepræsentanter med udvidede beføjelser i Aberdeen i Skotland og i Reykjavik på Island. Den færøske handelsrepræsentant i Reykjavik skulle have udtalt, at færingerne ligesom islændingene anså sig selv for at være værdige til selvstændighed.

Mærkeligt nok omtales Islands selvstændighedserklæring i 1944 overhovedet ikke i den sovjetiske redegørelse om de færøske selvstændighedsbestræbelser. Måske fordi Island blev betragtet som en stat, der faktisk ville være i stand til at hævde sin suverænitæt, mens Moskva som sagt ikke anså Færøerne for at kunne eksistere uden en underordnet tilknytning til en anden, stærkere stat.

Derimod spillede Island med i de sovjetiske overvejelser om Færøerne på en anden måde. Mange af de informationer, Moskva modtog om situationen på Færøerne, stammede nemlig fra det sovjetiske gesandtskab i Reykjavik, hvor kam. Krasilnikov residerede.^{ccxiii} På Island fandtes der også et

^{ccxiii} Der findes ingen oplysninger om Krasilnikov i sovjetiske diplomatiske håndbøger.

kommunistisk parti. Krasilnikov havde således indberettet til Moskva, at briterne ikke alene ydede færingerne økonomisk støtte til at genopbygge fiskeriet og fiskeflåden, men også støttede færøske krav om "selvstændighed".

Samme Krasilnikov mente også at vide, med den danske presseattaché ved gesandtskabet i Reykjavik som kilde, at Danmark allerede havde vinket farvel til Grønland og Island, men at *Færøerne* fortsat var af vital interesse for Danmark. En islandsk avis havde også bragt en artikel af bladets korrespondent i København om, at den danske stat nu havde bevilget støtte til bygning af færøske skibe på danske værfter.

Som også allerede tidligere nævnt nåede de sovjetiske analytikere i februar 1945 til den slutning, at det ikke kunne udelukkes, at Færøerne efter krigen ville kunne blive en formelt "uafhængig og selvstændig stat" (gåseøjnene stammer fra den sovjetiske rapport) uden forbindelse til Danmark, men underordnet England. En anden mulighed var en Islandsk-Færøsk Føderation, inspireret af amerikanerne, dvs. under USA's dominans.

Hvordan Sovjetunionen skulle forholde sig til en færøsk løsrivelse fra Danmark, måtte afhænge af, hvor stærk indflydelse Moskva ville få på Danmark efter krigen. Men hele spørgsmålet om Danmarks status, når Tyskland var besejret og Danmark befriet, var på dette tidspunkt uafklaret. I Moskva gjorde man sig mange overvejelser om, hvordan Sovjetunionen kunne styrke sin indflydelse på den svage Østersøstat med de nordatlantiske besiddelser.

Den umiddelbare efterkrigstid. Færøernes internationale situation var, som tidligere omtalt, også med inde i det sovjetiske billede, da den sovjetiske besættelse af Bornholm var på dagsordenen i 1945-1946. Den danske frygt for, at Moskva ville foretage en kobling mellem den danske Østersø og Færøerne viste sig dog at være ubegrundet. I april 1946 forlod de sovjetiske tropper Bornholm, selv om der på dette tidspunkt endnu var britiske tropper på Færøerne.

I sommeren 1946 udarbejdede den nye sovjetiske gesandt i Danmark, Andrej Plakhin, en rapport om Færøerne, hvori ikke mindst de dansk-færøske forhandlinger om en ny status for Færøerne blev fyldigt behandlet. Ifølge rapporten ville det hele muligvis ende med Færøernes løsrivelse – en mulighed gesandten forholdt sig helt afslappet overfor.

Plakhins kølige holdning til dette spørgsmål hænger givetvis sammen med, at han allerede på dette tidspunkt anså Danmark for "tabt" i forhold til muligheden for afgørende sovjetisk indflydelse på dansk udenrigspolitik. Efter hans opfattelse befandt Danmark sig nemlig fast i Storbritanniens greb.^{ccxiv}

Også den tidligere omtalte sovjetiske ambassadør i Washington, N. Novikov, synes at have anset Færøerne for "tabte", da han i september 1946 indberettede til Molotov, at USA planlagde at anlægge en række radiostationer i Atlanterhavet.^{ccxv}

Moskvas analyse af Færøerne 1947. Efter at der ved forhandlinger mellem lagtinget og den danske regering i juli 1947 var opnået enighed om de færøske ønsker om selvstyre inden for rigsfællesskabet, blev Færøerne gjort til genstand for en udførlig sovjetisk analyse i september

^{ccxiv} AVP RF 06 8 33 512. Plakhin til Molotov 19.2.1946; 085 31 125 4. Annotering til årsrapport 1946 dateret 20.6.1947.

^{ccxv} Kenneth M. Jensen (ed.): *Origins of the Cold War*.

samme år. Det var førstesekretæren ved det sovjetiske gesandtskab i Danmark, Boris Jelsukov, der stod for analysen.^{ccxvi} Jelsukov var en meget kyndig og velorienteret diplomat i besiddelse af stor realisme. Det var de færøske *løsrivelsesønsker*, der stod i centrum for Jelsukovs rapport, som tilgik det sovjetiske udenrigsministerium i Moskva. At hans rapport blev læst, fremgår af de mange understregninger af afsnit, som især havde Moskvass interesse.

Færøernes femårige faktiske adskillelse fra Danmark og den samtidige styrkelse af båndene mellem Færøerne og England og til dels USA havde ifølge Jelsukov skabt en bevægelse for øernes adskillelse fra Danmark. Spørgsmålet om Færøernes forhold til Danmark var derved blevet forvandlet fra et indenrigspolitisk til et *udenrigspolitisk* problem. Jelsukov understregede, at Danmark var imod Færøernes løsrivelse og derfor var gået med til en udvidelse af øernes selvstyre, til trods for, at Danmark ikke blot ikke i økonomisk henseende havde udbytte af Færøerne, men tværtimod anså øerne som en økonomisk byrde for landet. Ifølge Jelsukov var der to grunde til denne danske politik: 1) Hvis Færøerne løsrev sig, kunne deres eksempel få en afsmittende effekt på Grønlands forhold til Danmark. 2) USA's og Storbritanniens interesse i Færøerne havde fremkaldt bekymring hos danskerne for, at øernes løsrivelse kunne komplicere den udenrigspolitiske situation og forværre det dansk-sovjetiske forhold.

Ifølge den sovjetiske rapport var der også en tredje årsag. Storbritannien havde i slutningen af 1946 ladet Danmark forstå, at London var mere interesseret i Færøernes forbliven inden for det danske rigsfællesskabs rammer end i øernes løsrivelse, eftersom de i sidste tilfælde meget hurtigt kunne blive omdannet til base for USA, hvilket var imod britiske interesser. Den danske regering havde under forhandlingerne med lagtinget i begyndelsen af 1946 været villig til at give indrømmelser, men havde samtidig erklæret, at øerne skulle forblive i rigsfællesskabet med Danmark [*v sostave Danii*]. Den danske forhandlingsstrategi var i første omgang blevet imødegået af Folkeflokkens leder, der havde fået lagtingets flertal med til at kræve en folkeafstemning på Færøerne om spørgsmålet løsrivelse eller forbliven i rigsfællesskabet på de danske betingelser.

Det er interessant at mærke sig, at den sovjetiske rapport forholder sig kritisk til Folkeflokken og dens leder Thorstein Petersens løsrivelseserklæring den 18. september 1946. Efter Jelsukovs mening var udfaldet af folkeafstemningen "klart ikke-signifikant". Han fremhævede i den forbindelse det store antal vælgere, 33 %, der ikke havde deltaget i folkeafstemningen, og det næsten døde løb mellem løsrivelsestilhængere og -modstandere.

Der er ligeledes en klart positiv holdning i den sovjetiske rapport's redegørelse for, hvordan det lykkedes lagtinget og den danske regering samt rigsdagen at finde frem til et kompromis, der gav Færøerne vidtgående selvstyre inden for rigsfællesskabet. Thorstein Petersens og Folkeflokkens protest mod lagtingets beslutning samt førstnævntes trussel om en forstærkelse af den politiske uro på Færøerne for at tvinge den danske regering til at afstå fra at virkeliggøre forslagene blev nævnt uden nogen form for kommentarer. Det fremgår af den sovjetiske rapport's afsluttende linier, at Jelsukov regnede med, at "det færøske problem" nu i realiteten var løst, og at øerne ville forblive under Danmark.

"Kolonial undertrykkelse og udbytning". I januar 1951 udarbejdede førstesekretæren ved det sovjetiske gesandtskab i Danmark, N. Belov, en omfattende redegørelse om Færøerne.^{ccxvii} Korea-krigen, som det kommunistiske Nordkorea på Maos tilskyndelse og med Stalins velsignelse havde

^{ccxvi} AVP RF 085 31 127 36, 141-146. Boris Jelsukovs rapport "Forhandlinger om Færøernes fremtid" dateret 22.9.1947.

udløst, rasede, og der herskede ideologisk højspænding i verden. Vi ved nu, at Stalin på grundlag af erfaringerne fra Korea-krigen mente, at USA var svagt, og han skrev til Mao: "Hvis en [verdens]krig er uundgåelig, så lad den blive udkæmpet nu".^{ccxviii}

N. Belovs store rapport om Færøerne var fyldt med detaljerede statistiske og geografiske oplysninger, hvor bl.a. den færøske befolknings størrelse på de enkelte øer udførligt blev opregnet. Her vil vi først koncentrere os om det afsnit i rapporten, der havde overskriften "Færøernes status". Den sovjetiske redegørelse for Færøernes stilling i Det danske Rige bar klart præg af den herskende sovjetiske tidsånd og det skærpede sovjetiske klassekampsperspektiv. Den beskrev Færøernes tilhørsforhold til Danmark som "ikke særligt fordelagtigt for nogen af parterne." På den ene side var den færøske befolkning så fattig, at den danske statskasse var nødt til at subsidiere Færøerne ganske kraftigt, for at der kunne blive bygget veje og for at opretholde skole- og sundhedsvæsen på øerne. På den anden side havde Danmark aldrig gjort noget for at udvikle den færøske fiskeflåde - underforstået: således at færingerne kunne blive økonomisk selvhjulpne. Ikke nok med det, Danmark ligefrem *udbyttede* færingerne ved at kræve, at den færøske fiskeeksport skulle finde sted gennem danske mellemhånd. Derfor bestod eksporten af tør- [*vjamnaja*] og saltet fisk i stedet for af fisk frisk, som ville kunne give større fortjeneste til de færøske fiskere.

I kulturel henseende befandt den færøske befolkning sig "i fuldkommen trældom". Belov mente, at det var tilstrækkeligt at henvise til, at det officielle skole-, kirke- og retssprog på Færøerne havde været dansk indtil 1948. (At det på tidspunktet for rapportens tilblivelse ikke længere forholdt sig sådan, anfægtede ikke den sovjetiske diplomats analyse). Danske embedsmænd opførte sig over for færingerne, som var der tale om indbyggerne i en koloni. Af den grund betragtede virkeligt mange færinger danskerne som deres "undertrykkere".

"Separatistiske strømninger". Den britiske besættelse af øerne 1940-1945 havde imidlertid haft stor betydning, både økonomisk og politisk. De separatistiske strømninger var blevet styrket [betegnelsen *separatistiske* blev nu ikke som tidligere omgivet af gåseøjne!]. Selv om det ikke direkte nævnes, fremgår det tydeligt af den sovjetiske analyse, at den ledende separatistiske kraft ikke var efter Sovjetunionens smag. Hovedkraften i bestræbelserne på at skille Færøerne fra Danmark og danne en særlig færøsk stat var partiet *Folkeflokk*, som repræsenterede de mere velhavende dele af den færøske befolkning: trawlerejere, bankdirektører og købmænd. Det var altså ikke det færøske proletariet, der gik foran i kampen for befrielse fra den danske koloniale undertrykkelse og udbytning, men det færøske borgerskab. Anskuet gennem de dogmatiske stalinistiske briller var dette forhold en alvorlig ulempe. Først efter Stalins død frigjorde Kreml sig fra denne tænkemåde og åbnede for samarbejde med "borgerlige" befrielsesbevægelser i Den tredje Verden.

Omtalen af og holdningen til Folkeflokk var derfor i 1951-analysen kølig, reserveret og forbeholden. Rapporten citerede en udtalelse af Folkeflokkens leder, bankdirektør Thorstein Petersen: "Før krigen var vi under det danske åg og levede dårligt. Under krigen, da vi ikke mærkede den danske undertrykkelse, havde vi det godt. Nu kommer vi [igen] under Danmarks åg og vil få det dårligt." Selv om en sådan erklæring burde lyde som sød musik i sovjetmarxistiske øren, blev Thorstein Petersens udtalelse bragt uden positive kommentarer. Det var jo en udtalelse af en "klassefjende".

^{ccxvii} AVP RF 169 23 28 8, 2-18. N. Belovs notat "Фарерские острова", dateret januar 1951.

^{ccxviii} "The Cold War in Asia", *CWIHP Bulletin* 6-7 (1995-1996), s. 13 og 116.

Den sovjetiske rapport omtalte *Sambandspartiet* som værende i principiel modsætning til Folkeflokket. Partiet, der repræsenterede den færøske *intelligentsia*, havde samme positive opfattelse af forholdet til Danmark som Socialdemokratiet på Færøerne, der også ønskede at bevare rigsfællesskabet.

Forhandlingerne efter 2. Verdenskrig, der førte til loven om Færøernes selvstyre, blev omtalt lidenskabsløst neutralt: Thorstein Petersens udråbelse af Færøerne som republik i september 1946; folkeafstemningen som viste dødt løb mellem tilhængere og modstandere af løsrivelse; den danske regerings (kongens) opløsning af lagtinget og udskrivelse af nyvalg; afsendelsen af den danske korvet *Thetis* til Færøerne; valgresultatet, der gav de partier, som ønskede rigsfællesskabet bevaret, flertal, mens Folkeflokket gik tilbage; og endelig indsættelsen af socialdemokraten Østergaard (fejlskrivning for Jákup Frederik Øregaard) som ny formand for lagtinget samt Færøernes ny status som selvstyrende enhed fra marts 1948. Thorstein Petersens ifølge den sovjetiske rapport "truende" udtalelse i Folketinget om, at hans parti ville kæmpe videre for Færøernes udtræden af rigsfællesskabet, blev også bragt uden kommentar.

Den sovjetiske rapport konkluderede, at situationen fortsat var labil, fordi Danmark ikke økonomisk var i stand til at yde Færøerne hjælp. Interessant nok forskydes perspektivet i den sovjetiske analyse fra den danske kolonimagts udbytning af Færøerne til de vestlige imperialistiske magters udbytning af Danmark. Når Danmark ikke kunne støtte Færøerne økonomisk, skyldtes det nemlig Danmarks ulige handelsaftale med England, Marshall-planens negative indflydelse på dansk økonomi og de store militærudgifter, som den amerikanske imperialisme havde påtvunget Danmark som følge af NATO-medlemsskabet.

Det nye løsrivelsesparti, *Tjodveldisflokket*, under ledelse af Erlendur Patursson blev også omtalt. Den sovjetiske rapport fremhævede, at det ny parti skarpt kritiserede det færøske borgerskab, som i en række tilfælde var medlemmer af Folkeflokket. Desuden advarede Tjodveldisflokket mod en "militarisering af Færøerne". Dette havde fået andre færøske partier til at anklage det ny partis ledelse for at være kommunister, hvilket afvist af Erlendur Patursson. Foreløbig havde Tjodveldisflokket dog kun ringe tilslutning, og ved valget til Lagtinget i 1950 opnåede det kun to mandater.^{ccxix}

Erlendur Paturssons politiske orientering vil blive behandlet i kapitel 11.

"Amerikansk militærbase". I august 1951 fulgte den sovjetiske krigsflådes organ *Røde Flåde* trop ved at bringe et TASS-telegram fra København under overskriften "Planer om at omdanne Færøerne til en amerikansk militærbase". Telegrammet henviste til oplysninger fra journalistiske kredse i København om, at USA forberedte sig på en "besættelse" af Færøerne. De danske myndigheder var af USA blevet pålagt øjeblikkeligt at gå i gang med at omdanne øerne til en marinebase.

Mere konkret henviste det sovjetiske blad til et læserbrev fra en færing, offentliggjort i *Berlingske Aftenavis*. Heri stod der angiveligt, at de danske myndigheder på Færøerne for nylig havde meddelt, at de havde til hensigt at oprette en "base" for den danske orlogsflåde. Den færøske presse – både den, der gik ind for færøsk selvstyre og den mere moderate – havde reageret med skarpe protester. Færingerne frygtede, at etableringen af en dansk flådebase på Færøerne ville blive indledningen til en militær besættelse af øerne. *Berlingske Aftenavis* havde tilføjet, at da Danmark var medlem af

^{ccxix} AVP RF 169 23 28 8, 2-18. Belovs rapport januar 1951.

Den nordatlantiske Union, måtte man regne med, at Færøerne ligesom Island – der allerede havde modtaget mange amerikanere – skulle militariseres på lignende måde som Island.^{ccxx}

”Færøernes militarisering”. I september offentliggjorde både *Røde Stjerne* og *Røde Flåde* materiale om, at der skete en ”militarisering” af Færøerne sideløbende med selve Danmarks militarisering. Konkret blev bygningen af en kraftig radiostation nævnt. Denne gang var det den danske kommunistiske avis *Land og Folk*, der var kilden, og hvis oplysninger blev videregivet i form af et TASS-telegram fra København.^{ccxxi}

I mellemtiden var også de finske kommunister blevet aktiveret i sagen. Det kommunistiske blad *Tyokansan Sanomat* kunne i juni 1951 ”oplyse”, at USA havde til hensigt at okkupere Færøerne samtidig med okkupationen af Island. Den danske regering havde imidlertid anmodet USA om, at okkupationen blev udsat af hensyn til loven om forlængelse af den militære tjenestetid, noget der også var blevet krævet af USA. USA havde derfor midlertidig opgivet okkupationen af Færøerne, hed det. Det finske kommunistiske blads artikel blev derpå ukommenteret gengivet i flere sovjetiske aviser i form af et TASS-telegram fra Helsingfors om den pågældende avisartikel.^{ccxxii}

I slutningen af oktober 1951 kunne man også i dansk presse læse, at der var planer om at anlægge ”en større marinebase” ved Thorshavn. *Aftenbladet* henviste til ”temmelig sikre forlydender” om planer om en fast marinebase på Færøerne. De færøske myndigheder havde ganske vist hidtil absolut ikke ønsket militære etableringer på øerne, men de ville næppe kunne undgås. Ifølge avisen var der tale om at placere seks marineskibe fast i Thorshavn, herunder et fiskeriinspektionsskib. Derudover skulle der anlægges depoter for torpedoer og miner.

Bladet føjede til, at det var nødvendigt at opnå lagtingets tilladelse til de danske planer. Der mentes allerede at have været ført diskrete forhandlinger. Antageligt var der tale om et stærkt samarbejde med den britiske flåde om denne forsvarsopgave, da farvandene omkring Færøerne var et naturligt felt for den britiske hjemmeflåde.^{ccxxiii}

I slutningen af 1953 kunne man i tidsskriftet *Novoe vremja* læse som en fastslået kendsgerning, at der allerede fandtes amerikanske tropper og militære baser på Færøerne og Grønland. Det var lederen af en sovjetisk fagforeningsdelegation, V. Vavilkin, der efter et besøg i Danmark – hvor han havde talt med formanden for Havnearbejdernes Fagforening - kunne oplyse herom. Artiklen havde i øvrigt overskriften ”Krav om uafhængighed”.^{ccxxiv}

”Dansk besættelse”. I begyndelsen af 1955 bragte *Land og Folk* en større reportage fra Færøerne ved bladets korrespondent Mogens Korst. Overskriften var dramatisk: ”Færingerne vil være sig selv - men får de lov af England?” I en underrubrik talte den kommunistiske avis om ”den danske besættelse”, som var upopulær.

Artiklen kredsede om Færøernes store strategiske betydning for Storbritannien, løsrivelsesfolkene og de sovjetiske interesser. For tiden var Færøerne lige så meget under NATO-kontrol som

^{ccxx} *Красный флот* 10.8.1951. Se også UM 105 L 1. GSK M til UM 11.8.1951.

^{ccxxi} *Красный флот* og *Красная звезда* 5.9.1951. Se også UM 105 L 1. GSK M til UM 5.9.1951. En embedsmand i Udenrigsministeriet knyttede denne kommentar til de sovjetiske avisers artikler: ”Dette er muligvis radiopejlestationen, der agtes camoufleret som vejrobservationsstation.”

^{ccxxii} UM 105 L 1. GSK M til UM 7.6.1951.

^{ccxxiii} *Aftenbladet* 25.10.1951, sign. ”lasse”.

^{ccxxiv} *Новое время* 1953:45.

Danmark, men med et selvstændigt Færøerne ville sagen ikke være så ligetil. Mange var af den opfattelse, at briterne ville besætte Færøerne den dag, de rev sig endeligt og aldeles løs fra Danmark. Færingernes ønske om at udvide territorialgrænsen ville ramme England.

Om de store sovjetiske fiskerflåder ved Færøerne hed det i *Land og Folk*, at de danske orlogsskibes hovedopgave på Færøerne syntes at være at udspionere de sovjetiske skibe. Samme formål havde de amerikanske overflyvninger med flyvemaskiner stationeret på Island, hvilket sidste vi ved var en rigtig opfattelse. En anden vigtig opgave for de danske NATO-styrker var at forhindre kontakt mellem den færøske befolkning og besætningerne på de sovjetiske skibe. Russerne havde imidlertid spillet fodboldkampe og vist film i de små havnebyer, hvor de havde søgt ly for at få deres skibe repareret eller for at få vand. Det var nu blevet strengt forbudt af den danske marine. "Et par tyfustilfælde" sidste sommer på et af de sovjetiske skibe blev nu misbrugt af de danske myndigheder, når sovjetiske skibe kom til Thorshavn. Det pågældende stykke af havnen blev så afspærret af marinevagter, og der blev opsat plakater, som forbød færingerne adgang til skibene med henvisning til epidemifare.

Ifølge den kommunistiske avis trak færingerne blot på smilebåndet ad den danske "NATO-marines heltmodige indsats mod de farlige russere", hvis indkøb af færøske sild "holder dette lands økonomi oppe". Ikke alene NATO-marinestyrkerne, men også det forhold, at en stor del af landets overklasse var danske og dansktalende, var med til at belaste forholdet mellem Danmark og Færøerne og med til at forklare, at "klassekampen og den nationale kamp synes at være på vej til at gå op i en højere enhed."^{ccxxv}

Det kommunistiske blads artikel fra begyndelsen af 1955 er bemærkelsesværdig ved, at den tilsyneladende gik ind for en færøsk løsrivelse fra det danske rigsfællesskab.

"Vesttysk ubådsbase". Den form for desinformation, som der er givet eksempler på i det forudgående, fortsatte i de kommende år. I begyndelsen af året 1964 bragte *Land og Folk* en sensationel artikel med overskriften "Vesttysk krav om ubåds-base på Færøerne".^{ccxxvi} "Det hævdes nu ganske klart", hed det i avisen, at vesttyske ministre under forhandlingerne i Danmark i 1963 havde rejst spørgsmålet om bygning af en base på Færøerne for de nye 1.000-tons ubåde, som den nye vesttyske krigsmagt skulle forsynes med. Det var det norske blad *Orientering* - organ for det norske Socialistiske Folkeparti, som uden forbehold havde fremsat påstandene. Ifølge *Land og Folk* var det ikke så ligetil for den danske regering at bøje sig for det vesttyske pres.

En påtegning i udenrigsministeriet, som er dateret den 13. januar 1964, lød : "Har intet som helst på sig efter hvad PJ IV er underrettet om." Forsvarsministeriet og statsministeriet ønskede, at man lod "et dementi sive ud". Begge ministerier var enige i, at *Land og Folks* meddelelse var "helt grebet ud af luften." Et officielt dementi blev udsendt over Ritzau. Dagbladet *Information* bragte dementiet og tilføjede, at søværnet blot havde en mindre marinekommando på Færøerne, som kun havde rent planlægningsmæssig betydning. Derudover var der et inspektionsskib med helikopter samt en kutter stationeret ved Færøerne. Endelig havde flyvevåbnet en radarstation på øerne.^{ccxxvii} Avisen skrev ikke, hvad den pågældende radarstation indeholdt.

^{ccxxv} *Land og Folk* 3.1.1955.

^{ccxxvi} *Land og Folk* 12.1.1964.

^{ccxxvii} *Information* 20.4.1964.

Lige så kontant var udenrigsministeriets spontane reaktion på det færøske blad *14. Septembers* påstande i 1967 om NATO, Danmark og Færøerne. Ifølge bladet havde ”generalerne” for nylig på et NATO-møde talt om, at det var nødvendigt at oprette to kæder af radarstationer, hvoraf én skulle gå fra Bornholm via Jylland, England, Færøerne og Grønland til USA. NATO skulle desuden have forsøgt at få Danmark med til, at Polaris-ubåde fik station på Færøerne. De danske myndigheder var dog kun gået med til at opsætte ”kommandostationer” for disse ubåde, mens selve ubådene ikke ville få station på øerne.^{ccxxviii}

En påtegning i Udenrigsministeriet lød kort og fyndigt: ”Sikken en gang vås!”^{ccxxix}

Klaksvig-affæren. I 1955 udbrød der uroligheder på Færøerne i forbindelse med en afskedigelse af konstitueret overlæge Olaf Halvorsen i Klaksvig, som beboerne ønskede fastansat på sygehuset. Vreden i Klaksvig indeholdt også elementer af modvilje mod Thorshavn og en lokal magnats ønske om at bestemme, hvem der skulle ansættes som overlæge i Klaksvig.

Erlendur Patursson, republikaner og formand for fiskernes fagforening, og havnemesteren i Klaksvig var meget aktive under urolighederne. Sovjetunionen indstillede i 1955 sine opkøb af fisk fra Færøerne. Da den sovjetiske gesandt i Danmark, Nikolaj Slavin, i oktober 1955 skrev en længere rapport til udenrigsminister Molotov, tillagde han dette sovjetiske skridt stor betydning: Ophøret på de sovjetiske fiskeopkøb havde ifølge Slavin været en hovedårsag til urolighederne i september 1955.^{ccxxx}

Færøerne havde solgt store kvanta sild til Sovjetunionen i 1953 og 1954. Eksporten til Sovjetunionen udgjorde 4/5 af den samlede færøske eksport af fisk i disse år. Men i 1955 købte Sovjetunionen ikke et kilo fisk fra Færøerne. Året efter viste Moskva dog på ny interesse for at købe færøske sild, men ikke til så gode priser, som man ville betale for norske og islandske sild. Det sovjetiske argument lød, at Island og Norge var hovedleverandører og derfor skulle have bedre betaling end Færøerne, der kun var en marginal leverandør af sild til Sovjetunionen.^{ccxxxi}

DKP om Klaksvig. Den sovjetiske diplomat Anatolij Kaplin havde den 28. april 1955 en længere samtale med den ledende danske kommunist, Alfred Jensen, og dennes hustru Ragnhild Andersen. Uroen på Færøerne interesserede i høj grad den sovjetiske ambassade, som ved flere lejligheder udfrittede ledende danske kommunister om situationen. Alfred Jensen meddelte, at de danske kommunister modtog oplysninger om situationen fra ”venner” på Færøerne. ”Venner” betød i den sovjetiske jargon altid *kommunister*. De færøske kommunister havde sagt, at situationen skærpedes, og at den anti-danske stemning voksede dag for dag. Der forelå oplysninger om, at denne stemning bevidst blev pisket op af engelske agenter, som der ifølge Alfred Jensen var mange af på Færøerne.

I øvrigt synes Alfred Jensen at have opfattet urolighederne som udtryk for de færøske arbejderes utilfredshed med de sociale vilkår på Færøerne. Halvorsen-sagen havde blot givet anledning til udbruddet af den ulmende sociale utilfredshed. Det britiske agentur styrede angiveligt denne utilfredshed i anti-dansk retning. De danske kommunister anså situationen på Færøerne for alvorlig

^{ccxxviii} *14. September* 18.10.1967.

^{ccxxix} UM 105 L 1. Udateret påtegning.

^{ccxxx} AVP RF 085 39 154 2, 58-79. Slavin til Molotov 29.10.1955.

^{ccxxxi} UM 8 F 7. Diverse materiale.

og svanger med vidtgående følger for Færøernes forhold til Danmark. Situationen på øerne var da også i centrum for alle politiske samtaler i Folketinget.^{ccxxxii}

Det fremgår altså af referatet, at de danske kommunister *ikke* ønskede at opmuntre færingerne til en løsrivelse fra Danmark. Tværtimod så de med uro på den voksende anti-danske stemning, som britiske agenter angiveligt var med til at piske op. For DKP var der ikke tale om en national, men en social konflikt.

Kort tid efter var Færøerne på ny til drøftelse på den sovjetiske ambassade. Denne gang var det Ib Nørlund, der fortalte den sovjetiske gesandt, hvordan de danske kommunister så på urolighederne i Klaksvig. Ib Nørlund så noget anderledes på spørgsmålet end Alfred Jensen. Nørlund sagde, at DKP *påvirkede* situationen på Færøerne via de to færøske politikere Erlendur Patursson og Jakob av Jakobstova, og at kommunisternes mulighed for at påvirke begivenhederne på Færøerne (generelt) ville blive øget som følge af de nuværende uroligheder. Desværre havde DKP begået en fejl ved ikke fra begyndelsen at tillægge urolighederne den betydning, de fortjente. Der var endda i DKP's ledelse folk, som mente, at der ikke var tale om en politisk bevægelse, men blot om kværlanter. Derfor var DKP ikke i stand til at gøre det, der burde gøres i denne sag. Også Nørlund var inde på de britiske agents indflydelse på Færøerne. Der var straks efter urolighedernes begyndelse ankommet nogle englænderne, som udgav sig for journalister, til Færøerne.^{ccxxxiii}

Ib Nørlund meddelte også den sovjetiske gesandt, at statsminister H.C. Hansen på en uofficiel pressekonference havde sagt, at om nødvendigt ville urolighederne på Færøerne blive undertrykt med magt. Det var dog foreløbig lykkedes den danske regerings udsending, Viggo Kampmann, at få en fredelig løsning i stand.^{ccxxxiv} Der blev i 1955 afsendt 120 danske politifolk og senere fregatten *Rolf Krake* til Klaksvig for at standse urolighederne.

I begyndelsen af februar 1956 talte Alfred Jensen på ny med den sovjetiske ambassade om situationen på Færøerne. Alfred Jensen kunne fortælle, at kommunisternes dagblad *Land og Folk* om nogle dage ville begynde at offentliggøre nogle artikler om situationen på Færøerne, skrevet af den kendte forfatter William Heinesen, "som står vennerne [de danske kommunister] nær." Det sidste betød, at Heinesen havde nær kontakt til DKPs ledelse eller delte deres synspunkter. Heinesen ville bl.a. beskrive de danske politiaktioner mod den færøske befolkning i foråret og efteråret 1955.

Ifølge den sovjetiske diplomat gjorde Alfred Jensen en bemærkning om, at han og de andre ledende kommunister var på det rene med, at hvis Færøerne fjernede sig fra Danmark, ville øerne komme under enten engelsk eller norsk indflydelse. I den forbindelse fortalte den danske kommunist, at Erlendur Paturssons nuværende besøg i Norge havde fremkaldt stor utilfredshed blandt danske politikere. Nordmændene var ifølge Alfred Jensen tilbøjelige til at støtte Patursson og dennes "demagogiske udtalelser."^{ccxxxv}

Igen har vi et vidnesbyrd om, at DKPs ledelse ikke anså en færøsk løsrivelse fra Danmark som ønskelig.

^{ccxxxii} RGANI 5 28 332, 108-110. Referat af Kaplins samtale med Alfred Jensen og frue 28.4.1955.

^{ccxxxiii} RGANI 5 28 332, 105-107. Referat af Sysojevs samtale med Ib Nørlund 11.5.1955, dateret 12.5.1955.

^{ccxxxiv} RGANI 5 28 332, 105-107. Referat af Sysojevs samtale med Ib Nørlund 11.5.1955, dateret 12.5.1955

^{ccxxxv} RGANI 5 28 435, 92-97. Referat af Kaplins samtale med Alfred Jensen 4.2.1956.

”Lenins idealer anerkendt på Færøerne”. Det sovjetiske regeringsorgan *Izvestija* bragte i 1967 en større artikel om Færøerne; artiklen handlede mest om grindedrab og hverdagsliv, men den indeholdt også nogle få udtalelser af ”førsteminister” Peter [Mohr] Dam, Socialdemokratiet. Lagmand Dam udtalte ifølge artiklen, at Færøerne ikke ønskede krig og ikke brød sig om dem, der forberedte sig på aggression. Dam uddybede ikke, hvem han havde i tankerne. Han sagde videre, at Færøerne ønskede at være gode venner med Sovjetunionen og andre lande. I det hele taget var Sovjetunionen kendt på Færøerne, og færingerne var glade for besøg af sovjetiske fiske- og handelsskibe.

Peter Dam udtalte også, at enhver nation – også den mindste – skulle være suveræn. Dette synspunkt havde den færøske politiker angiveligt fået på grund af sit kendskab til erfaringerne i Sovjetunionen. For egen regning føjede den sovjetiske journalist noget svulstigt til, at ”Oktobers [dvs. kommunisternes væbnede magterobring] ideer finder anerkendelse også på[Færøerne, som befinder sig i oceanets store rum”. Det er dog nok så tvivlsomt, om Lenins ideer på nogen måde har inspireret Peter Mohr Dam eller andre moderate færøske politikere med hensyn til spørgsmålet om national selvbestemmelse.

Den sovjetiske avis fandt i øvrigt, at Færøerne kun havde ringe selvstyre og oven i købet kun på borgerligt grundlag. Med ”borgerligt” mente *Izvestija* parlamentarisk, ikke sovjetisk grundlag. Alle partier med undtagelse af ét støttede direkte eller indirekte Selvstyreloven af 1948. Det ene parti, der ikke støttede denne tilstand, var Republikanerne (Tjodveldisflokkun) – ”fiskernes parti.”^{ccxxxvi}

Sovjetunionen om Norden/Nordatlanten i 1960-1980’erne. Under Den kolde Krig så Sovjetunionen sig stående i en ubønhørlig konflikt med "den imperialistiske blok", NATO. Denne blok blev af sovjetiske strateger beskrevet som bestående af "en snæver kyststribe i Europa og Asien, mens den primære økonomiske base - USA - ligger på den anden side af [Atlanten]havet." Dette betød, stadig ifølge sovjetiske strateger, at kommunikationslinierne mellem den primære base og kyststriberne var "ekstremt lange og sårbare" og under en krig "nemme at afskære ved hjælp af [sovjetiske] kernevåben." I modsætning hertil havde den socialistiske lejr den fordel at udgøre én sammenhængende landmasse fra DDR i vest til Sovjetunionens Stillehavskyst i øst.^{ccxxxvii}

Dette grundlæggende strategiske vilkår betød, at de nordiske medlemmer af Den atlantiske Alliance, Norge og Danmark, udgjorde den nordlige del af den snævre vesteuropæiske "kyststribe". Det betød også, at de dele af det danske rige, der befandt sig i Nordatlanten, var af stor interesse både for den vestlige alliance NATO og for Sovjetunionen og Warszawa-alliancen. Den strategiske betydning af disse områder voksede i årene efter 2. Verdenskrig. Ifølge den kendte sovjetiske udenrigs- og sikkerhedspolitiske ekspert og talerør for Kreml i 1970’erne, Jurij Komissarov (rigtige navn Jurij Derjabin), havde de skandinaviske lande op til 2. Verdenskrig kun perifer betydning for Sovjetunionen. Efter 2. Verdenskrig voksede disse landes militærstrategiske betydning stærkt.^{ccxxxviii}

Selv om betegnelsen "Norden" eller "Nordeuropa" i sovjetisk sprogbrug ofte kun omfattede de skandinaviske lande og Finland, var man naturligvis i Moskva på det ene med, at Færøerne, Island og Grønland samt Nordsøen og Nordatlanten tilhørte Norden eller det nordiske område, så meget

^{ccxxxvi} М. Зубко: «На стыке двух океанов» (M. Zubko: "Na styke dvukh okeanov"), *Известия (Izvestija)* 9.10.1967.

^{ccxxxvii} Н.Я. Суско и С.А. Чускевич: Марксизм-ленинизм о войне и армии (N.Ja. Susko og S.A. Tjuskevitch: *Markszim-leninizm o vojne i armii*) (Moskva 1965), her efter Richard Pipes: *Survival is Not Enough* (1985), s. 97. En engelsk oversættelse af den sovjetiske bog, beregnet på udlandet, har udeladt dette afsnit.

^{ccxxxviii} Ю. Комиссаров: «Проблемы мира и безопасности Севера Европы» (Ju. Komissarov: "Problemy mira i bezopasnosti Severa Evropy"), *США (SsjA)* 1982:2, s. 20.

mere som Færøerne og Grønland indgik i det danske rigsfællesskab med den danske regering som ansvarlig for rigets samlede udenrigs- og sikkerhedspolitik. Det autoritative sovjetiske organ *Pravda* betegnede således i 1980'erne Norden som "det område, der beskylles af Østersøen, Norskehavet, Nordsøen og Atlanterhavet."^{ccxxxix} Blandt mange andre vidnesbyrd om, at Moskva betragtede hele området som et strategisk hele kan nævnes en artikel med betegnelsen "NATO's nordlige flanke", som i 1976 blev offentliggjort i det militære *Tidsskrift for luftforsvar* (*Vestnik protivovozdusnoj oborony*).^{ccxli}

Set fra Moskva lå disse lande og have som en række trædesten i oceanet mellem den eurasiske landmasse og det nordamerikanske kontinent, hvor Sovjetunionens hovedmodstander befandt sig. I sovjetisk militærstrategisk litteratur opererede man med fire potentielle konfliktzoner i det nordiske område. En af dem var Nordatlanten med de sårbare kommunikationslinier.^{ccxlii} I 1980 advarede Kreml i en officios artikel USA om, at Sovjetunionen ville træffe de nødvendige forholdsregler, hvis USA blandt andre ting ville oprette "en nordisk akse" med Nordamerika, Island og Norge som aksens hovedpunkter.^{ccxlii} Ved sin beliggenhed midtvejs mellem Sovjetunionen og Nordamerika frembød Island mulighed for etablering af baseanlæg for USA's luftvåben og ubåde.^{ccxliii} De sovjetiske væbnede styrkers dagblad, *Røde Stjerne* fremhævede, at Danmark inklusive Færøerne og Grønland samt Island og Norge udgjorde en kæde, med hvis hjælp Pentagon og dets allierede ville kunne indeslutte den sovjetiske orlogsflåde og forhindre den i at komme ud på det åbne hav.^{ccxliv}

Den moderne sovjetiske orlogsflådes skaber, admiral Sergej Gorsjkov, har udtalt sig om de nordiske NATO-landes store strategiske betydning. I en beskrivelse af NATO's strategi i området kom den sovjetiske flådeledelses syn på dets strategiske betydning indirekte frem. Danmark, Norge og Island blev under ét af admiral Gorsjkov betragtet som "baser for aggression" mod Sovjetunionen, Polen og DDR. Danmarks rolle som forbindelsesled mellem Østersøen og Atlanterhavet og Islands betydning for overvågning af sovjetiske ubådes bevægelser blev fremhævet.^{ccxlv}

I 1984 offentliggjorde de væbnede styrkers dagblad *Røde Stjerne* en større artikel om Norden, hvori det hed, at de nordatlantiske øer Grønland, Færøerne og Island alle var af største strategiske betydning for USA, som mod øernes befolknings vilje havde forvandlet dem til militære baseområder for USA og NATO. Udover Thule-basen omtalte artiklen radarstationer på Færøerne, der udgjorde "et sammenbindende led" i NATO's radioelektroniske fjernopdagelsessystem fra Tyrkiet til Norge. Island indtog en nøglestilling mellem Grønland og Skotland.^{ccxlv}

^{ccxxxix} *Правда (Pravda)* 1.9.1986.

^{ccxli} В. В. Николаев: «Северный фланг НАТО» (V. Nikolaev: "Severnyj flang NATO"), *Вестник противовоздушной обороны (Vestnik protivovozdusnoj oborony)* 1976:1, s. 76-79.

^{ccxlii} А.И. Петренко: «США и проблемы безопасности Севера Европы» (A.I. Petrenko: "SSjA i problemy bezopasnosti Severa Evropy"), *США (SsjA)* 1982:2, s. 20; Т.А. Алексеева: «Военно-политическое положение Севера Европы в начале 1980-х годов» (Т.А. Alekseeva: "Voennopolititsjeskoe polozhenie Severa Evropy v natjale 1980-ch godov"), *Всесоюзная конференция по изучению истории экономики литературы и языка скандинавских стран и Финляндии (IX Vsesojuznaja Konferencija po izutjeniju istorii, ekonomiki, literatury i jazyka skandinavskich stran i Finljandii)* (1982), s. 90.

^{ccxliii} APN-artikel 28.2.1980.

^{ccxliv} Комиссаров: «Проблемы мира ...» (Komissarov: "Problemej mira ...").

^{ccxlv} Я. Гейзеров: «Север Европы в планах НАТО» (Ja. Gejzerov: "Sever Evropy v planach NATO"), *Красная звезда (Krasnaja zvezda)* 3.2.1984.

^{ccxlv} С. Горшков: «Базы агрессии» (S. Gorsjkov: "Bazy agressii"), *Известия (Izvestija)* 9.12.1983.

^{ccxlv} *Красная звезда (Krasnaja zvezda)* 3.2.1984. Se tillige Николаев: «Северный фланг НАТО» (Nikolaev: "Severnyj flang NATO"), s. 76.

Fra sovjetisk side blev det også fremhævet, at de nordiske lande tilsammen havde verdens største handelsskibstonnage - ca. 20. pct. - og at de nordiske lande også på områder som fiskeri, skibsbygning og olie- og naturgasforekomster i havet spillede en stor rolle.^{ccxlvii}

Sovjetunionens ønske om direkte kontakter. Fra sovjetisk side blev der udfoldet bestræbelser for at komme i direkte kontakt med færøske myndigheder uden om de danske rigsmyndigheder. Omvendt forsøgte danske myndigheder at forpurre eller begrænse direkte forbindelser.

Christian Djurhuus' forhandlinger i Moskva i 1953 er omtalt i kapitel x. Det var ved den lejlighed, man fra sovjetisk side forsøgte at få færøsk tilsagn om at måtte anvende en færøsk fjord til at omlade fisk. En sovjetisk invitation i 1956, der omfattede både "hr. [Hakun] Djurhuus, minister for fiskeri, landbrug og trafik i Færøernes regering" og den danske fiskeriminister blev aldrig gennemført.^{ccxlviii}

I 1963 var den sovjetiske fiskeriminister Al. Isjkov på besøg på Færøerne, og i 1964 fremsatte Sovjetunionen ønske om at få en fiskeribase på Færøerne. I august 1976 var lagmanden i Moskva til forhandlinger. Det følgende år gav Moskva under forhandlinger med Færøerne udtryk for ønske om at få mulighed for at benytte færøske fjorde og havne til forsynings- og hjælpevirksomhed for fiskeriflåden.

I november 1977 var den sovjetiske fiskeriminister Al. Isjkov på genbesøg på Færøerne for at underskrive en rammeaftale om fiskeri, der var blevet forhandlet mellem Sovjetunionen, Danmark og Færøerne. Ifølge et dansk referat af mødet herskede der "en behagelig atmosfære".^{ccxlix} Denne aftale blev regelmæssigt fornyet i de kommende år.

Nogen tid efter foreslog Sovjetunionen, at der skulle oprettes et sovjetisk konsulat på Færøerne (og på Grønland). Det sovjetiske forslag blev dog afvist af det færøske landsstyre.

I 1980 blev der også indgået en overenskomst mellem Færøerne og DDR om gensidigt fiskeri i henholdsvis færøske farvande og Østersøen.

I foråret 1980 gav SUKP's Centralkomité sin tilslutning til "en yderligere udvidelse af samarbejdet mellem Sovjetunionen og Færøerne." Det skete ved, at *Instansen* (kommunistpartiets centralkomité) godkendte den sovjetiske regerings udkast til direktiv vedrørende Færøerne.^{cccl} Konkret drejede det sig om at godkende et forslag fra det sovjetiske ministerium for fiskeindustri om årligt at købe fiskeprodukter fra lokale færøske firmaer fra 1980 og fremefter. Forslaget gik ud på at købe fiskeprodukter i et omfang, der ville svare til det beløb, som Færøerne ville kræve, for at sovjetiske fiskefartøjer kunne få en kvote fisk i den færøske 200-mils zone.

Handelen skulle virkeliggøres på den måde, at det sovjetiske ministerium for udenrigshandel og ministeriet for fiskeindustri forhandlede med "kompetente organer på Færøerne" om køb af færøske fiskeriprodukter.

^{ccxlvii} Ю.В. Васильев: Внешняя политика скандинавских государств в 70-е годы (Ju. V. Vasil'ev: *Vnesjnaja politika skandinavskich gosudarstv v 70-e gody*) (МГИМО (MGIMO) 1981), s. 6.

^{ccxlviii} SM F 767/1956. Diverse skrivelser og notater 1956-1957.

^{ccxlix} FM 1. kt. 034-2. Referat

^{cccl} RGANI 4 24 1335, 39-40. Постановление Секр. ЦК КПСС «О дальнейшем развитии Сотрудничества между СССР и Фарерскими островами» (Postavnovlenie Sekr. CK KPSS "O dal'nejsjem razvitii Sotrudnitjestva mezjdu SSSR i Farerskimi ostravami"), 22.7.1980.

I 1980 foranstaltede den sovjetiske regering en fiskeriudstilling i Leningrad, hvortil Moskva direkte havde indbudt landsstyreformændene i hhv. Thorshavn og Godthåb samt den danske landbrugsminister Poul Dalsager. Poul Dalsager kom imidlertid ikke til Leningrad, da han prioriterede nogle EF-sager højere. De sovjetiske repræsentanter fik på denne måde lejlighed til på separate møder at komme i direkte kontakt med de færøske og grønlandske politikere, hvilket ikke huede den danske ambassade i Moskva. I et underhåndsbrev til udenrigsministeriet skrev ambassaden, at Sovjetunionen ikke burde få det indtryk, "at rigsfællesskabet er til for at springe over."^{ccli}

Det var landsstyremand Hedin Klein, ledsaget af bl.a. Arni Olafsson fra Udenrigsministeriet, der repræsenterede Færøerne. Fra færøsk side var der interesse for at få en kvote torsk i Østersøens sovjetiske zone. Hvis Sovjetunionen alt for håndfast ville hævde princippet om Østersøen for østersølandene ville Færøerne holde på, at Nordatlanten blev forbeholdt de nordatlantiske fiskere, sagde Hedin Klein til de sovjetiske forhandlere. Det lykkedes Færøerne at få en mindre kvote. Fra sovjetisk side lød der beklagelse af, at tidligere forsøg på at importere fiskevarer fra Færøerne ikke var blevet til noget. Man opfordrede nu færøske fiskeeksportører til at afgive tilbud om leverancer. til Sovjetunionen.^{cclii}

I 1981 blev der indgået en sovjetisk aftale med skibsværftet i Skåle om reparation af sovjetiske fartøjer. Lidt senere indgik også et værft i Thorshavn en lignende aftale. I 1982 og 1987 var den færøske lagmand på officielt besøg i Sovjetunionen.

Fra omkring dette tidspunkt findes der en officiel og åben sovjetisk kilde om Færøerne. Det drejer sig om et ottebinds militært leksikon, som blev udgivet af det sovjetiske forsvarsministerium. Om Færøerne hedder det heri, at de vigtigste politiske partier var følgende – og i den nævnte rækkefølge: 1) Færøernes Kommunistiske Parti, 2) Folkepartiet (dvs. Folkeflokken), 3) Republikanerne og 4) Socialdemokratiet. Om sidstnævnte hed det, at det var blevet grundlagt allerede i 1825!

Derimod indeholdt det sovjetiske militære leksikons artikel intet om Færøernes militære og strategiske betydning.^{ccliii} Hvorfor kan man kun gisne om.

^{ccli} UM 5 E 110 a/5. Arne Belling til Peter Dyvig 18.8.1980.

^{cclii} UM 5 E 110 a/5. Arni Olafssons notits 25.8.1980.

^{ccliii} *Советская военная энциклопедия (Sovetskaja voennaja entsiklopedija)* t. 8 (1980).

09. Sovjetunionens og dens allieredes militære og militærrelaterede aktiviteter vedrørende Færøerne

Indledning: ”Truslen mod Færøerne”

”Vurderingen [af truslen mod Færøerne] vanskeliggøres af det forhold, at Sovjetunionens bedømmelse af Færøernes [...] betydning for de samlede sovjetiske operationer i området ikke kendes.”

Den danske forsvarschef, februar 1985.^{ccliv}

De danske rigsmyndigheder var naturligt nok optaget af, hvordan Færøerne kunne forsvares under en krig mellem USA og NATO på den ene side og Sovjetunionen og Warszawa-pagten på den anden side. Det samme var de vestlige stormagter og NATO. Danmark ville på ingen måde med sine egne beskedne styrker være i stand til at forsvare de færøske dele af riget. I realiteten lå Færøerne, for så vidt angår danske stridskræfter, forsvarsløst hen. De planer, der var i begyndelsen af 1950'erne om at oprette et færøsk Hjemmeværn, blev opgivet i 1951 på grund af færøsk modstand.

Som tidligere omtalt var Sovjetunionen ikke nogen betydelig flådemagt i 1940'erne og 1950'erne. Først med udbygningen af Den sovjetiske Nordflåde blev Færøerne for alvor strategisk interessante for den sovjetiske flådeledelse. Ikke desto mindre udgjorde Færøerne set gennem NATO's strategiske briller et problem. Øerne kunne uden videre bemægtiges af Sovjetunionen, hvis noget sådant skulle blive aktuelt i en krise- eller krigssituation.

Et lille årstid efter Atlantpagtens ikrafttræden havde NATO på stabsofficersniveau udarbejdet et udkast til en plan for forsvaret af Færøerne. Det hed heri, som nævnt i kapitel 5, at Færøernes *eneste* militære interesse for NATO bestod i at forhindre, at fjendtlige – dvs. sovjetiske – ubåde benyttede Færøerne som base. For at forhindre dette skønnede NATO's strateger, at et enkelt infanterikompagni, ti luftværnskanoner og noget radarudstyr ville være tilstrækkeligt. Kanonerne og radarinstallationerne skulle opstilles allerede i fredstid, mens infanterikompagniet kunne flyves dertil, ”når fjendtlighederne begynder”.^{cclv}

Der blev dog, som tidligere omtalt, aldrig opstillet noget infanterikompagni eller nogen anden form for organiseret forsvar af øerne.

Færøernes Kommando - dannet i 1960 ved nedlæggelsen af Færøernes Marinedistrikt, oprettet 1951 - rådede ikke selv over militære midler til at afvise et angreb eller en besættelse af øerne. Færøerne var altså ikke et militært *baseområde* i den forstand, at der her var oprettet en militær fæstning eller garnison, som skulle forsvare øerne mod angreb udefra. Der var derimod yderst sårbare *kommunikationsfaciliteter* på Færøerne.

Ifølge Forsvarets Efterretningstjenestes vurdering (1969) ville det være let at sætte de militære installationer på Færøerne ud af funktion. En analyse af Færøernes sikkerhedspolitiske stilling fra 1984/1985 slog fast, at der ikke fandtes kampklare enheder på Færøerne til afvisning af udefra

^{ccliv} FE/IC 350.03. „Forsvarschefen. Februar 1985. Truslen mod Færøerne og Grønland. 1985.”

^{cclv} UM 105 L 1. Notits af C.A.C. Brun 8.2.1950.

kommende angreb.^{cclvi} Der eksisterede end ikke noget civilforsvar eller noget civilt beredskab på Færøerne.

Sovjetunionens ønske om base for fiskefartøjer. I efteråret 1953 var lagmand Christian Djurhuus i Moskva for at føre handelsforhandlinger med den sovjetiske regering. Under forhandlingerne gav den sovjetiske regering udtryk for, at Sovjetunionen ønskede en færøsk fjord stillet til rådighed som base for sovjetiske fiskefartøjer, som drev fiskeri i farvandene omkring Færøerne.

Den sovjetiske fiskeriaktivitet ved Færøerne foruroligede allerede på dette tidspunkt danske forsvarskredse. Hvis Sovjetunionen havde fået ret til at anvende en færøsk fjord som fiskeribase, ville det formentlig have fået hårene til at rejse sig på de danske myndigheder, der havde ansvaret for Færøernes sikkerhed og forsvar. Lagmand Djurhuus afslog imidlertid det sovjetiske ønske: Det var umuligt at opfylde, sagde han.^{cclvii}

Om lagmanden hermed tænkte på den danske modstand imod en sådan begunstigelse, eller om han havde andre, rent færøske grunde i tankerne, vides ikke; formentlig begge dele. Som nærmere omtalt i bilaget om militære anlæg blev en færøsk fjord af NATO og med dansk godkendelse udset til i tilfælde af krig at være NATO-base for undervandsbåde. Overvejelserne om at udpege Skålefjord til NATO-flådebase i tilfælde af krig foregik just i foråret 1953.^{cclviii} Denne beslutning var hemmelig, men lagmand Djurhuus var informeret herom.

Maritim vurdering af den sovjetiske trussel mod Færøerne 1954. I slutningen af maj 1954 forelagde chefen for Færøernes Marinedistrikt, kommandørkaptajn Henrik Madsen, for udenrigsministeriet i København sin vurdering af den trussel mod Færøernes sikkerhed, som den sovjetiske fiskerflåde ved Færøerne udgjorde. Henrik Madsen henvendte sig til udenrigsministeriet efter opfordring fra kommandør P.A. Mørch, vicechef i den militære efterretningstjeneste. Anledningen var nogle fortrolige drøftelser i Det interministerielle Koordinationsudvalg for NATO-sager om lukning af visse farvande ved Færøerne, som havde fundet sted i oktober 1953.

Kommandørkaptajn Madsen tog udgangspunkt i den betydelige sovjetiske fiskerflåde med omkring 5.000 mand, som til stadighed opholdt sig i nærheden af Færøerne. De sovjetiske fiskere drev fiskeri ved bl.a. Vikingebanken mellem Shetlandsøerne og Norge, men de søgte læ under Færøerne, hvor omladning af fangst fandt sted uden for færøsk søterritorium. Skibene fik også bl.a. vandforsyninger i færøske havne. De sovjetiske fiskeres opfattelse af, at der var bedre læ under Færøerne end ved Shetlandsøerne, ville kommandørkaptajnen i øvrigt ikke bestride.

Der var heller ingen tvivl om, at fiskerflådens opgave ”i hvert fald bl.a. var at fiske”, og man havde heller ikke konstateret nogen form for ulovlig virksomhed – efterretningsindsamling eller lignende. Alligevel måtte man ifølge Færøernes øverste militære person naturligvis gøre sig klart, at der *kunne* være tale om en sådan aktivitet. Endvidere var det en dansk militær interesse at sikre kontrol med skibene for at forhindre en situation som den, der opstod i København den 9. april 1940, hvor tyske soldater var gået i land fra tilsyneladende uskyldige kulkibe. Henrik Madsen regnede ganske vist ikke med, at Sovjetunionen i krigstid ville besætte Færøerne permanent, hertil var øernes position for isoleret set fra et sovjetisk synspunkt. Men det kunne være i militær sovjetisk interesse ved en

^{cclvi} FE FE/IC 350.03. Forsvarsakademiets stabskursus 1984-85.

^{cclvii} UM 105 L 1. Notits 29.5.1954 af H.H. Mathiesen; *Føroyar í kalda krignum* (1999), s. 104.

^{cclviii} FM 26 – 15 E/53-55. Søværnskommandoen til Forsvarsministeriet 27.4.1953.

lynaktion at tilintetgøre færøske havne og andre anlæg, der kunne få betydning for vestmagternes krigsførelse.

For effektivt at kunne kontrollere de mange sovjetiske skibe måtte både nogle juridiske og nogle praktiske problemer overvindes. Stort set syntes skibene at iagttage gældende forskrifter; de foretog omladning uden for territoriet; og den færøske toldlov gav næppe hjemmel til at undersøge skibe, der lå på reden og ikke gik ind i havnen. Selv hvis der fandtes hjemmel, var der kun ét toldsted i Thorshavn og en enkelt toldbetjent et andet sted. Dertil kom, at samtlige politibetjente var færing, "og færingerne har nu engang en særlig indstilling", som den danske officer udtrykte det. Marinedistriktet rådede kun over lidt militær, en kutter og et ganske ringe antal værnepligtige marinesoldater. I visse perioder var dog fiskeriinspektionsskibet *Thetis* stationeret i Thorshavn. Der var altså meget ringe mandskab til at foretage eftersyn, selv om man kunne finde påskud hertil

Med eller uden juridisk hjemmel opretholdt marinedistriktet imidlertid inspektion af de sovjetiske fiskerbåde, når de gik ind på færøsk søterritorium. De sovjetiske fiskere havde hidtil respekteret, at inspektion kunne finde sted bortset fra et enkelt tilfælde. De rettede sig stort set efter marinedistriktets anvisninger og søgte tilladelser gennem dette til f. eks. at landsætte syge, få vandforsyninger og søge læ under stormvejr. Men det var jo ikke sikkert, at de også fremover ville opføre sig således. Derfor rejste spørgsmålet sig om hjemmel for marinedistriktet til at kontrollere den sovjetiske aktivitet.

Bortset fra de færøske politibetjente var også den *færøske befolkning* i almindelighed et sikkerhedsproblem ifølge den danske komandørkaptajn. "Færingerne var ret velvilligt stemt over for russerne", hvilket navnlig måtte føres tilbage til den påståede nødvendighed for Færøerne at få afsat fisk til Sovjetunionen. Hertil kom "den almindelige færøske nysgerrighed": "Folk stimlede sammen ved havnen og søgte at fraternisere med russerne."

Komandørkaptajn Madsen var også urolig for det sovjetiske ønske om at få overladt en bestemt fjord – man havde talt om Fundingfjorden - som fast base. Hidtil var ønsket blevet afvist, og det burde fortsat afvises, understregede Henrik Madsen kraftigt:

"Fra et militært synspunkt var det i forvejen betænkeligt nok at have så mange russere liggende permanent ved Færøerne, idet denne aktivitet som anført let kunne være et skalkeskjul for illegal, ja farlig aktivitet; skulle russerne ligefrem have en bestemt fjord til disposition, ville det blive helt galt."

Ved dårligt vejr fik den sovjetiske fiskeflåde i enkeltstående tilfælde lov til at søge læ på søterritoriet for at omlade forsyninger, f. eks. olie. Men på denne måde ville fiskeflåden måske søgte at tilvejebringe en slags hævnd.

Komandørkaptajnen med det militære ansvar for Færøerne inklusive søterritoriet syntes at være ret pessimistisk. Det var hans opfattelse, at de militære myndigheder i Danmark ikke interesserede sig synderligt for Færøerne eller for den sags skyld for Grønland. Søværnet havde hverken personel eller materiel til at løse de dér eksisterende militære problemer. Hvis der blev oprettet et færøsk hjemmeværn efter det næste valg til lagtinget, og hvis der kunne blive stationeret et fiskeriinspektionsskib permanent, kunne det vel give nogen mulighed "for at afværge evt. russiske aktioner, såfremt den russiske fiskeflåde fortsat blev holdt i passende afstand af Færøerne, og såfremt man nåede frem til visse minimale kontrolforanstaltninger."^{cclix}

^{cclix} UM 105 L 1. Notits 29.5.1954 af H.H. Mathiesen.

Ny maritim vurdering af den sovjetiske trussel. I november 1954 gjorde kommandørkaptajn Henrik Madsen igen rede for sit syn på den sovjetiske trussel mod Færøerne. Under et nyt besøg i udenrigsministeriet fortalte han, at den sovjetiske fiskerflåde nu ønskede tilladelse til at omlade bl.a. kul inden for Færøernes søterritorium. Fiskerflåden ville også gerne have aftale med en købmand på Færøerne, så de kunne bunkre kul hos denne. Kommandørkaptajnen gav udtryk for sin ængstelse for, at den sovjetiske fiskerflåde på denne måde skulle få fast fodfæste på Færøerne, hvilket – som han sagde - ikke var ”særligt ønskeligt”. Sagen var indberettet til hans overordnede i forsvaret.^{cclx}

Den færøske militære chefs bekymring for de mange sovjetiske skibe ved Færøerne deltes af hans overordnede i Søværnskommandoen, som pegede på, at der ikke fandtes militære styrker på Færøerne til at imødegå et eventuelt angreb. Allerede i 1953 havde forsvarschefen ønsket indført skærpet kontrol med østmagters skibe på dansk søterritorium. De burde være under konstant bevogtning af civile told- og politibetjente, når de befandt sig i havn.

Udenrigsministeriet havde dog fundet disse forslag for drastiske og i stedet foreslået, at man lukkede enkelte fjorde, især Skålefjord, der under 2. Verdenskrig havde været anvendt til militære formål. Færøernes Marinedistrikt havde allerede rettet henvendelse til lagtinget herom, og dette færøske organ ville kunne afgøre sagen på egen hånd.^{cclxi} Udenrigsministeriet omtalte ikke, at Skålefjord var udpeget til NATO-havn i tilfælde af krig, og at dette forhold var en yderligere god grund til at holde sovjetiske skibe væk fra dette farvand.

Det danske forsvars modvilje mod sovjetisk civil tilstedeværelse på eller omkring Færøerne skulle blive et permanent fænomen. Så sent som i 1984 gav Forsvarets Efterretningstjeneste udtryk for, at Sovjetunionens interesse i at udbygge forbindelserne til Færøerne i fredstid i virkeligheden tog sigte på at svække Danmarks og især NATO's militære position på Færøerne.^{cclxii}

Samhandel som strategisk instrument. Spørgsmålet må stilles, om Sovjetunionen brugte samhandelen med Færøerne som instrument til at påvirke Færøernes sikkerhedspolitik. Vi ved fra det sovjetiske kildemateriale om forholdet til Danmark, at højtstående medlemmer af den sovjetiske udenrigstjeneste i høj grad var opmærksom på det store politiske potentiale, der lå i udenrigshandelen. Den sovjetiske diplomat Nikolaj Slavin, der var chef for det sovjetiske udenrigsministeriums 2. Europæiske Afdeling 1952-1955 og ambassadør i Danmark fra 1955 til 1958, tillagde udenrigsøkonomien overordentlig stor betydning. Han opfordrede regeringen i Moskva til stærkt at udvide samhandelen med Danmark, fordi sovjetisk indflydelse på Danmarks sikkerhedspolitik efter hans opfattelse måtte gå via udenrigshandel og erhvervslivet. Han pegede på Sovjetunionens muligheder for at kunne blive storleverandør til Danmark af fossilt brændsel, støbejern, bomuld, korn og foderkager. Hans egen, ordrette argumentation lød således:

”For at skabe betingelser for Danmarks udtræden af Atlantblokken er det først og fremmest nødvendigt at svække Danmarks afhængighed af de vestlige markeder [...] Vi kunne opnå en sådan position i den danske import på visse områder, at vi i et vist omfang ville gøre dansk økonomi afhængig af vore leverancer.”^{cclxiii}

Kort tid efter understregede ambassadør Slavin over for viceudenrigsminister Vladimir Semjonov, at en udvidelse af handelen med Danmark og erobring af positioner på det danske marked ville være

^{cclx} UM 105 L 1. Notat 17.11.1954 af Birger Kronmann.

^{cclxi} UM 105 L 1. Referat 23.1.1956. Problemer i forbindelse med den sovjetiske fiskerflåde ved Færøerne.

^{cclxii} FE. Notat om Færøerne 16.11.1984.

^{cclxiii} AVP RF 085 39 154 2, 40-43. Slavin til Molotov 21.10.1955.

”den afgørende løftestang, ved hjælp af hvilken vi kunne få alvorlig indflydelse på Danmarks udenrigspolitik.”^{cclxiv}

Præcis på det tidspunkt, hvor den sovjetiske ambassadør i Danmark ivrede så stærkt for brugen af udenrigshandel som politisk instrument, gav han udtryk for, at denne strategi havde haft stor effekt på Færøerne. Sovjetunionen afbrød i 1955 sine færøske fiskeopkøb, og den sovjetiske ambassadør var overbevist om, at dette sovjetiske skridt havde været en hovedgrund til de anti-danske uroligheder på Færøerne i september 1955. Det skrev han i en rapport til udenrigsminister Molotov i slutningen af oktober 1955.^{cclxv}

H.C. Hansens forhandlinger i Moskva 1956. Færøerne indgik i statsminister H.C. Hansens forhandlinger med den sovjetiske ledelse i Kreml i marts 1956. Disse forhandlinger drejede sig i høj grad om udenrigsøkonomi og sikkerhedsstrategi. På grund af NATO-medlemskabet måtte danske skibsværfter ikke eksportere tankskibe til Sovjetunionen og andre kommunistiske stater. Ifølge den såkaldte COCOM-liste over varer, som var underkastet eksportforbud, var tankskibe at betragte som et *strategisk* produkt. Den danske regering havde derfor været nødt til at annullere en sovjetisk ordre på et tankskib fra et dansk værft. Dette forhold søgte Moskva at udnytte til at påvise, hvor skadeligt NATO-medlemskabet var for Danmark også i økonomisk henseende.

Fra sovjetisk side rejstes også spørgsmålet om "rettigheder for sovjetiske forsyningsskibe i farvandet ved Færøerne", som det hed i den danske formulering i det officielle referat af H.C. Hansens besøg. Det var punkt 5 af i alt 7 spørgsmål. Spørgsmålet blev drøftet på forhandlingernes anden dag den 5. marts. Fra sovjetisk side deltog hele den øverste ledelse, 1. partisekretær Nikita Khrustjov, formand for Den øverste Sovjets Præsidium Nikolaj Bulganin, udenrigsminister Vjateslav Molotov og handelsminister Anastas Mikojan.^{cclxvi} Det var Molotov, der rejste spørgsmålet om ankerplads for de sovjetiske forsyningsskibe til fiskerflåden i de færøske farvande, hvorved han dog ikke havde en færøsk fjord i tankerne. Det færøske territorialfarvand var i 1955 blevet udvidet fra tre til seks sømil. Molotov sagde, at han ville sætte pris på, om Sovjetunionen kunne opnå en overenskomst med Danmark herom. Hidtil havde sovjetiske skibe kunnet ankre op inden for grænsen af det nuværende fisketerritorium, således som dette var trukket efter 1. juli 1955.

Fra dansk side udtalte statsministeren, at der ikke gjaldt særlige regler for Sovjetunionen. De nye regler gjaldt alle landes fiskeskibe. Direktør Nils Svenningsen tilføjede, at der tidligere i en note til den sovjetiske regering var blevet redegjort for de nye regler, der ikke blot gjaldt selve fiskeriet, men alt, hvad der var forbundet hermed, og som var forbudt inden for den nye fiskerigrænse. Der kunne ikke gøres undtagelser for Sovjetunionen. Mikojan understregede, at Sovjetunionen ikke bad om lov til at fiske, men kun ønskede ankerplads, for at skibene kunne indtage forsyninger. Det var vigtigt for Sovjetunionen, hvis baser befandt sig langt borte i modsætning til andre lande. Molotov håbede, at det ville være muligt at finde en praktisk ordning, således at der blev anvist et bestemt sted, hvor sovjetiske skibe kunne opankre.

H.C. Hansen gjorde det meget behændigt klart, "at en ordning kun kunne ske i fuld overensstemmelse med det færøske lagting". Man måtte tage i betragtning, at "i områder som Island og Færøerne optog spørgsmålet om fiskerigrænser sindene i en grad, som var vanskeligt for udenforstående at fatte. Det var et meget vigtigt politisk spørgsmål." Statsministeren antydede, at

^{cclxiv} AVP RF 085 39 154 2,40-43. Slavin til Semjonov 18.11.1955.

^{cclxv} AVP RF 085 39 154 2, 58-79. Slavin til Molotov 29.10.1955.

^{cclxvi} UM 5 D 30 d/1. Referat af møde i Kreml 5.3.1956. Cirkularskrivelse 19.3.1956

man eventuelt kunne se på spørgsmålet, hvis det [officielt] blev forelagt fra sovjetisk side, men at det ville være meget vanskeligt - også i betragtning af, at det var et lovgivningsanliggende. Man måtte ikke fra sovjetisk side opfatte det som udtryk for dansk uvilje mod at søge at imødekomme det sovjetiske ønske. Det *var* meget vanskeligt.

Derpå lod Bulganin hele spørgsmålet falde: "Hvis spørgsmålet var så vanskeligt for Danmark, ville man trække det tilbage." Han tilføjede, at dette var et eksempel på, hvordan man burde forhandle. Herved tænkte den sovjetiske regeringschef givetvis på, at det var et eksempel til efterfølgelse for Danmark, der også burde vise imødekommenhed i spørgsmål, hvor det var vanskeligt for Sovjetunionen at gøre indrømmelser. I øvrigt opnåede sovjetiske skibe i 1959 ret til at ankre op inden for den nye 12-mile grænse, nemlig på udvalgte steder i området mellem den nugældende 12-mile og den gamle 6-mile grænse.

Hovedspørgsmålet for Sovjetunionen under forhandlingerne med den danske statsminister var at få genoptaget de handelsforhandlinger, der var blevet afbrudt i 1954 som følge af sovjetisk insistering på og dansk vægring ved at levere det omtalte tankskib. Dette hovedformål lykkedes ved, at Kreml accepterede et dansk forslag, der reelt indebar, at Sovjetunionen ikke fik det begærede tankskib, men som samtidig reddede stormagtens ansigt.

Sovjetunionen og Færøernes fiskerizoner 1958-1959. Lagtinget vedtog den 6. juni 1958 at indføre en 12-sø miles zone for fiskefangst omkring Færøerne.^{cclxvii} Den færøske beslutning var fremkaldt af Islands beslutning om at indføre en lignende 12-miles zone. Lagtinget vedtog beslutningen uden hensyn til, at den danske regering gjorde gældende, at spørgsmål om søterritoriet var den danske regerings kompetence ifølge Hjemmestyreloven af 1948.

Beslutningen var yderligere generende for den danske regering, fordi Danmark og England i april 1955 havde underskrevet en overenskomst om søterritoriet ved Færøerne. Der var altså ikke alene tale om et dansk-færøsk anliggende, men også om et internationalt spørgsmål. England var meget utilfreds og ville ikke anerkende de ensidige færøske og islandske skridt. Danske fiskere var også utilfredse med at blive udelukket fra givtige fiskepladser inden for den nye 12-miles zone. Det satte regeringen i København i en vanskelig situation. Statsminister H.C. Hansen erklærede imidlertid, at regeringen støttede lagtingets beslutning om en 12 miles grænse. H.C. Hansen tilføjede dog, at den nye fiskerigrænse burde være blevet bragt til veje ved forhandling og ikke ved en ensidig færøsk erklæring.

For at komme ud af dilemmaet foreslog den danske regering, at NATO-landene skulle indkaldes til en drøftelse af Islands beslutning på ministerplan - et ønske der dog ikke blev opfyldt. Der blev på den anden side i slutningen af august indledt uofficielle drøftelser om spørgsmålet på ekspertplan i NATO's hovedkvarter i Paris. En repræsentant for Færøernes landsstyre, kontorchef Johan Djurhuus, deltog i disse drøftelser.

Danmarks officielle politik var at støtte en tremiles grænse, i visse tilfælde seks sømil og i særlige tilfælde - som ved Island og Færøerne - 12 sømil. Regeringens folkeretsekspert Max Sørensen havde kritiseret Islands beslutning for at være et ensidigt indgreb i princippet om havenes frihed.^{cclxviii}

^{cclxvii} Det følgende bygger på et notat af den sovjetiske attaché ved den sovjetiske ambassade i Danmark 10.9.1958, sendt til Rodionov m.fl.. AVP RF 85 48 49 23, 7-21.

^{cclxviii} AVP RF 85 48 49 23, 39-40. F. Mikhajlov til G.I. Pusjkin 2.11.1958.

DKP intervenserer. Danmarks kommunistiske Parti blandede sig direkte i sagen ved den 3. september 1958 at sende en delegation af folketingsmedlemmer til statsministeren, hvem de tilrådede at støtte Islands beslutning. De advarede Storbritannien mod at krænke Islands suverænitet og gjorde gældende, at NATO slet ikke burde beskæftige sig med fiskerigrænser. DKPs organ *Land og Folk* kritiserede, at den danske regering ikke åbent støttede Færøernes krav om 12 miles grænsen. Republikanernes avis *14. september* brugte langt stærkere sprog. Den skrev, at Danmark havde stukket en kniv i ryggen på Færøerne.

Moskva fulgte med stor interesse konflikten i 1958. I flere rapporter fra ambassaden i Danmark til udenrigsministeriet i Moskva fremhævedes den knibe, den danske regering var kommet i. På den ene side frygtede Danmark, at Færøerne skulle løsrive sig, hvis ikke den danske regering støttede det færøske krav. På den anden side ønskede Danmark ikke at belaste forholdet til London ved at støtte færingerne.

Finansminister Viggo Kampmann blev i september 1958 sendt først til Thorshavn og derpå til London for at finde en løsning på konflikten. Et kompromis blev udarbejdet, hvorefter en midlertidig 6-miles grænse foreløbig blev anerkendt, således at engelske fiskere fik lov til at fiske fra seks mil og udefter, indtil en endelig løsning blev fundet.^{cclxix}

Den danske regering holdt Sovjetunionen orienteret om udviklingen ved bl.a. at overrække det sovjetiske udenrigsministerium udkast til noteudveksling mellem den danske og den britiske regering om fiskerigrænserne ved Færøerne.^{cclxx}

I slutningen af april 1959 underskrev Danmark og England en midlertidig overenskomst, hvorefter det nye færøske søterritorium på 12 sømil blev opdelt i to underzoner á seks sømil hver med forskellige regler for de to zoner. Samme dag blev der udstedt en kongelig forordning herom.

Sovjetiske ankerpladser ved Færøerne. Ved samme tid havde den sovjetiske regering påny taget det tidligere ønske om ankerplads i færøsk farvand for sovjetiske moderskibe op. Samme dag, som lagtinget vedtog at indføre 12-miles zonen for fiskeri, gjorde Den statslige Planlægningskomité, *Gosplan*, opmærksom på, hvor værdifuldt det ville være for sovjetisk fiskeri, hvis de sovjetiske "flydende baser" kunne ankre op i færøske fjorde for dels at kunne modtage fisk fra trawlerne på det åbne hav, dels at kunne reparere skader på skibene.^{cclxxi}

Den fungerende chef for Afdelingen for Fiskeriindustri i *Gosplan*, S. Butysin, henvendte sig i januar 1959 til den fungerende chef for Den skandinaviske Sektor i Sovjetunionens udenrigsministerium for at gøre opmærksom på, at omkring 650 sovjetiske fiskeskibe drev fangst i området omkring Færøerne uden at kunne benytte sig af ankerpladser i Færøernes nye fiskerizone, hvor de kunne overføre fangsten til de flydende fabrikker og få forsyninger. Det havde man tidligere haft ret til. Sovjetunionen havde bedt Danmark om at få en sådan tilladelse 3-4 sømil fra Færøernes kyst, men den danske regering trak svaret ud. Butysin, som frygtede for en nedgang i hjemtagningen af fisk, ville også gerne vide, om sovjetiske skibe måtte kaste anker og udføre disse operationer i bæltet mellem 6 og 12 sømil fra kysten.^{cclxxii}

^{cclxix} AVP RF 85 48 49 23, 22-38. 3. sekretær G. Motjalovs spravka om forhandlingerne mellem Danmark og England 12.10.1958.

^{cclxx} AVP RF 85 49 53 26, 4-11. Udkast til noteudveksling og memorandum af 26.1.1959 overrakt V.A. Zorin af ambassadør A. Mørch 19.2.1959.

^{cclxxi} AVP RF 085 42 162 6, 33. A. Isjkov til A. V. Zakharov 4.6.1958.

^{cclxxii} AVP RF 85 49 53 26, 48. S. Butysin til S.P. Kirsanov, MID 26.1.1959.

Den danske ambassadør Otto Mørch fortalte i februar 1959 viceudenrigsminister Valerij Zorin, at den danske regering var vidende om, at sovjetiske skibe havde fisket inden for 12-miles grænsen, og at sovjetiske skibe under de nye forhold ville få lov til at kaste anker og udføre de nødvendige operationer i området mellem 12 sømil og den modificerede 6-miles grænse - dog ikke alle steder.^{cclxxiii} Fra sovjetisk side var man oven i købet rede til at betale for en sådan ret. Efter yderligere langtrukken noteudveksling om spørgsmålet modtog den sovjetiske regering i oktober 1959 et negativt svar på ønsket om ankerplads så tæt på som tre-fire sømil fra kysten. Det var *militære* sikkerhedsinteresser, der fra dansk side vejede tungest ved denne afgørelse. Den eksisterende plan om, at en færøsk fjord under krig skulle bruges som NATO-havn, kolliderede med det sovjetiske ønske. På dette tidspunkt, oktober 1959, opholdt der sig over 500 sovjetiske fiskeskibe ved Færøerne.^{cclxxiv}

Denne hovedårsag til afslaget blev naturligvis ikke nævnt i det officielle danske svar. Her hed det blot, at spørgsmålet havde været overvejet af både det færøske landsstyre og af de rigsdanske myndigheder. Svaret udtrykte håb om, at de sovjetiske fiskere kunne bruge de fire gode pladser, som de færøske myndigheder havde anvist i zonen mellem 6 og 12 sømil. Den sovjetiske ambassadør i Danmark, K. Levytjkin, anbefalede derfor sin regering at finde andre måder at løse spørgsmålet på. Selv foreslog han indgåelsen af en aftale direkte med de færøske myndigheder på kommercielt grundlag. Et udkast til et notat til *Instansen* (Sovjetunionens kommunistpartis Centralkomité) blev forberedt.^{cclxxv}

Danmarks argumenter imod sovjetiske ankerpladser. Fra dansk side blev der rejst en række indvendinger mod det sovjetiske ønske, der blev præciseret til adgang til en af de færøske fjorde eller et sted, som lå beskyttet tæt ved kysten. Blandt de danske indvendinger var, at den sovjetiske betaling for ankerplads ville tilflyde den færøske landskasse, hvorved Færøerne kunne blive økonomisk afhængige af Sovjetunionen med de politiske konsekvenser, dette kunne få. Alene dette *sikkerhedspolitiske* hensyn måtte ifølge dansk opfattelse betyde, at Danmark måtte modsætte sig en sådan ordning. Men bortset fra dette forhold blev der yderligere fremført følgende argument:

”Hertil kan føjes det rent politiske hensyn, at det i den situation, hvori Danmark befinder sig som medlem af en alliance af frie lande med front mod østlandene, ikke ville være heldigt, om man gav Sovjetunionen en præferencestilling i de færøske farvande.”

Det sikkerheds- og alliancemæssige aspekt var det væsentlige. Allerede den store sovjetiske fiskerflådes nuværende tilstedeværelse i de færøske farvande var bekymrende. Og det krævede ikke nærmere forklaring,

”at opankring af sovjetiske fartøjer i umiddelbar nærhed af den færøske kyst frembyder store muligheder for uønsket virksomhed, så meget mere som der findes vigtige militære installationer på øerne (NATO’s radarvarslingsstation, [den amerikanske] LORAN C-stationen og nationale danske marineanlæg). Til illustration kan nævnes, at i hvert fald ét af de sovjetiske moderskibe har en helikopter ombord.”^{cclxxvi}

^{cclxxiii} AVP RF 85 49 53 20, 49-50. S. Kirsanov til Butysin 25.9.1959.

^{cclxxiv} UM 105 L 1. Notits 7.12.1959.

^{cclxxv} AVP RF 85 49 53 20, 52-55. Svenningsen til Levytjkin 12.10.1959. K. Levytjkin til viceminister Pusjkin 14.10.1959.

^{cclxxvi} UM 105 L 1. Referat 26.11.1959.

Spørgsmålet om ankerpladser for den sovjetiske fiskeflåde i færøsk territorialfarvand var et emne, der blev diskuteret under hele Den kolde krig. I anden halvdel af 1980'erne forsøgte man fra færøsk-dansk side at finde en løsning. Ifølge færøsk lov var omladning af fisk fra fangstfartøjer til transportskibe eller flydende fabrikker nu ikke tilladt inden for 200-sømile grænsen. For de sovjetiske skibe var det imidlertid upraktisk at sejle uden for zonen eller lægge sig i læ af Shetlandsøerne. I stedet blev det overvejet at give de sovjetiske skibe lov til at omlade i færøske havne.

Árni Olafsson fra udenrigsministeriet talte med Færøernes Kommando om, at landstyret og Færøernes Kommando i fællesskab skulle finde frem til, hvilken færøsk havn der var mindst kontroversiel set med Færøernes Kommandos øjne. Kommandoen pegede på Tvøroyri på Suderø. Da forslaget blev forelagt til politisk godkendelse (formentlig i lagtinget), var der imidlertid politisk modstand imod en sådan ordning, og planen blev derfor skrinlagt.^{cclxxvii}

Sovjetisk helikopterflyvning over Færøerne? I efteråret 1959 mente det danske forsvar, at en helikopter baseret på et af de sovjetiske fiskerskibe ved Færøerne havde overfløjet færøsk territorialfarvand. Det viste sig senere, at oplysningerne ikke kunne bekræftes, men de danske militære myndigheder ville gerne have at vide, hvordan de skulle forholde sig, hvis sovjetiske helikoptere overfløj færøsk territorialfarvand. Udenrigsministeriet resolverede, at sådanne overflyvninger ville være ulovlige.^{cclxxviii}

Færøernes Marinedistrikt havde i begyndelsen ladet helikopterflyvningen til søs passere, men fik nu instruks om, ”at der af militære sikkerhedshensyn bør nægtes tilladelse til sovjetisk helikopterflyvning på og ved Færøerne”, for så vidt som et sådant forbud ikke kolliderede med folkeretten. Der skulle fra sovjetisk side i hvert enkelt tilfælde ad diplomatisk vej indhentes dansk tilladelse til helikopterflyvning, men en sådan tilladelse kunne i øvrigt ikke forventes givet. Beflyvning af og landing på Færøerne måtte kun finde sted i egentlige nødsituationer.^{cclxxix}

Sovjetunionens interesse i Færøerne som ubådsbase. Ifølge et usigneret notat, der blev udfærdiget i forsvarsministeriets 1. kontor i begyndelsen af 1958, fulgte SACLANT ”meget interesseret” de sovjetiske aktiviteter på og omkring Færøerne.

Som forklaring på denne interesse blev anført det cirkelargument, at ”øerne har stor værdi for russerne som potentiel ubådsbase, hvilket bekræftes af russernes interesse for Færøerne, en interesse som er vel motiveret ud fra rent fiskerimæssige synspunkter, men samtidig indebærer betydelige sømilitære momenter.”^{cclxxx} Af hensyn til denne NATO-interesse henstillede notatet til overvejelse, hvorvidt et planlagt fiskerimøde på Færøerne med sovjetisk deltagelse burde undgås.

Som man vil se af forsvarsministeriets argumentation, forelå der ikke konkrete indicier på den formodede sovjetiske interesse for Færøerne som mulig sovjetisk ubådsbase. Af en påtegning på notatet fremgår det, at statsministeriet blev inddraget i sagen, og at dette ministerium ønskede at få at vide, hvad der i givet fald kunne gøres for at forhindre det omtalte møde.^{cclxxxi}

^{cclxxvii} FM 87-04610-1. Notits af Árni Ólafsson 18.1.1988.

^{cclxxviii} UM 105 L 1. Notits 26.11.1959.

^{cclxxix} UM 105 L 1. Referat 26.11.1959.

^{cclxxx} FM 1. kt. 034-2. PM vedrørende fiskerimøde med sovjetisk deltagelse i Tórshavn, dateret 12.2.1958.

^{cclxxxi} FM 1. kt. 034-2. Påtegning af 25.2.1958 på notat dateret 12.2.1958, signeret ”K”.

Sovjetiske ubådsbaser i færøske fjorde? Dagbladet *Information* offentliggjorde den 14. maj 1960 på forsiden en artikel, der var forsynet med den dramatiske overskrift "Sovjet forbereder baser til ubåde i færøske fjorde". Det næste, læserne fik at vide, var, at den "enlige danske fregat [ved Færøerne] har hidtil ikke kunnet hindre den camouflerede [sovjetiske] rekognosceringsaktivitet." Det var artiklens påstand, at sovjetiske trawlere og moderne havundersøgelsesskibe under foregivende af at opspore fiskeforekomster systematisk kortlagde bundforholdene i de indre færøske farvande, uden at der fra dansk side blev grebet ind mod dette uvæsen.

Længere nede i avisens artikel blev der taget det ikke uvæsentlige forbehold, at de sovjetiske myndigheder havde beordret den omfattende rekognosceringsaktivitet omkring Færøerne "øjensynligt i den hensigt at skaffe sig baser i afsides liggende dybe fjorde, hvorfra deres ubåde i tilfælde af krig kan operere mod NATO's skibsruter uden at skulle være afhængige af, om hovedbaserne er intakte, eller de gennemsejlingsfarvande, som skiller dem fra disse, er farbare." (Min kursivering, bj)

Artiklen hævdede, at de sovjetiske havundersøgelsesskibe om natten i ly af mørket foretog hemmelige togter ind i de færøske fjorde og indskæringer. Hidtil havde den enlige danske fregat, der gjorde tjeneste i de færøske farvande som fiskeriinspektionsskib, ikke haft held til at overraske og gribe de sovjetiske spionskibe på fersk gerning "under de natlige manøvrer, selv om den på sin radar uden tvivl har kunnet følge, hvad der foregik så at sige for næsen af den." Når fregatten havde forsøgt at liste sig ind på skuepladsen for de mystiske begivenheder, lå de sovjetiske skibe fredeligt dér, hvor de var ankret op aftenen i forvejen. Forklaringen var ifølge den danske avis, at sovjetiske trawlere i nærheden havde advaret spionskibene om den danske fregats ankomst.

Bladets opsigtsvækkende artikel mandede ud i, at der ikke krævedes megen fantasi til at forestille sig, hvilke konsekvenser for NATO's forsvar det ville få, hvis Sovjetunionen uantastet kunne forberede oprettelsen af "undersøiske ubådsbaser på Færøerne." Og efter at den sovjetiske ministerpræsident Khrustjovs aktion i spionflyaffæren havde gjort det umuligt for sovjetiske fly at fortsætte rekognosceringstogterne ind over USA, fik det større betydning, at sovjetiske ubåde kunne foretage "langt udgående spionagetogter mod de amerikanske kyster. Hertil var forsyningsbaser ude i det åbne ocean en akut nødvendighed."^{cclxxxii}

Artiklens kilde(r) var ikke anført, men det fremgår indirekte, at oplysningerne må stamme fra tjenstgørende i den danske orlogsflåde. Artiklen, signeret "lic-", sluttede da også med, at "danske flådekredse" ikke lagde skjul på, at de var dybt foruroliget over disse udsigter, og at man med stigende undren var vidne til, at de ansvarlige danske myndigheder ikke tog de nødvendige skridt til at lægge denne sovjetiske virksomhed hindringer i vejen.

Der forelå altså ikke håndfaste beviser for den påståede sovjetiske militære aktivitet. Avisens artikel afspejler formodninger og mistanker, der fandtes i danske militære kredse, som åbenbart ønskede flere ressourcer tilført. Det var jo artiklens budskab, at den danske flådes tilstedeværelse i de færøske farvande ikke var tilstrækkeligt omfattende til at kunne hamle op med de talrige sovjetiske skibes aktiviteter ("den enlige danske fregat").

Den danske avisartikel blev af det sovjetiske udenrigsministerium påtalt over for den danske ambassadør i Moskva, Gunnar Seidenfaden. Ambassadøren var meget irriteret over artiklen (og en

^{cclxxxii} "Khrustjovs aktion" var nedskydningen af et amerikansk spionfly over Sovjetunionen den 1. maj 1960. Det er i øvrigt ikke rigtigt, at sovjetiske spionfly havde overfløjet USA.

anden artikel af samme journalist den 12. maj om, at Aeroflots civile rutemaskiner spionerede mod Danmark).^{cclxxxiii} Ambassadør Seidenfaden gjorde over for det danske udenrigsministerium opmærksom på, at avisartiklen ikke indeholdt nogen dokumentation for påstandene. Han fandt det ejendommeligt, at danske militære kredse "ved indiskretioner synes at drive en privat udenrigspolitik" på områder, der generelt var ømfindtlige, og hvor Danmark havde særlige grunde til at vise forsigtig omtanke. Han tænkte her på varetagelsen af de færøske fiskeriinteresser og nævnte konkret opankringsspørgsmålet og de danske erstatningssager over for Sovjetunionen.^{cclxxxiv}

Der er den ironiske omstændighed ved påstanden om, at Sovjetunionen i al hemmelighed var ved at anlægge ubådsbaser i færøske fjorde, at NATO på dette tidspunkt havde indgået en aftale med Danmark om, at en velegnet færøsk fjord skulle tjene som ubådsbase i tilfælde af krig.

Trusler mod Færøerne. Efter at det i slutningen af 1950'erne var blevet besluttet at opføre et militært kommunikationsanlæg ved Thorshavn, opstod der frygt på Færøerne for, at anlægget ville kunne blive mål for kernevåben under en krig. En sådan frygt blev imidlertid afvist af den danske regering, som henviste til "sagkyndiges vurdering". Risikoen ville være mindre end for andre områder i den vestlige verden, hed det.^{cclxxxv}

Vi skal i det følgende se på en række fortrolige, sagkyndige vurderinger af bl.a. dette spørgsmål.

Forsvarets Efterretningstjenestes vurdering af truslen (1969). Forsvarets Efterretningstjeneste udarbejdede løbende vurderinger af den militære trussel mod Færøerne, ligesom tjenesten udarbejdede trusselsvurderinger for de øvrige dele af riget. I 1969 mente tjenesten, at Færøerne var velegnede som baseområde, og som vi ved, var det da også meningen, at Skålefjorden skulle bruges som NATO-base under en krig. Ifølge Forsvarets Efterretningstjeneste havde Sovjetunionen allerede udnyttet dette potentiale ved at opnå dansk tilladelse til at anvende visse færøske fjorde som ankerpladser i forbindelse med reparation af sovjetiske (fiske)skibe. En stor sovjetisk ferskvandstankbåd havde desuden fået fast tilladelse til at anløbe Fuglefjord for at få påfyldt vand.

Forsvarets Efterretningstjeneste gjorde opmærksom på, at sovjetiske ubåde var blevet observeret umiddelbart ved Færøerne, og at sovjetiske orlogsskibe ved Øst-Vest kriser havde været opankret omkring Færøerne – f. eks. ved krisen om Tjekkoslaviet i 1968, der kulminerede med Sovjetunionens og andre Warszawapagt-magters militære intervention i Tjekkoslaviet for at kvæle reformregimet i Prag. En egentlig – dvs. permanent – sovjetisk besættelse af Færøerne skønnede Forsvarets Efterretningstjeneste ville kræve en styrke på omkring 10.000 mand ligesom den britiske besættelse i 1940. Konklusionen på tjenestens analyse i 1969 var, at der eksisterede en *vis* sovjetisk militær interesse for Færøerne, men at Sovjetunionen på den anden side ikke for tiden var interesseret i en besættelse af øerne.^{cclxxxvi}

Færøernes Kommandos vurdering af truslen (1970). I 1970 udarbejdede Færøernes Kommando sin egen trusselsvurdering. Færøernes Kommando mente, at de moderne sovjetiske bombefly (*Bear*, *Badger* og *Bison* i NATO-sprog) havde en rækkevidde, der var tilstrækkelig til, at de kunne angribe Færøerne – en opfattelse, der interessant nok ikke deltes af Forsvarets Efterretningstjeneste fire år

^{cclxxxiii} "Aeroflots rutemaskiner spionerer mod Danmark", *Information* 12.5.1960.

^{cclxxxiv} UM AMB Moskva 5 D 2. Seidenfaden til UM 17.5.1960.

^{cclxxxv} *Berlingske Aftenavis* 17.4.1959.

^{cclxxxvi} FE K.1.p. Færøerne. FE's vurdering 8.9.1969.

senere (1974) med disse flys daværende basering.^{cclxxxvii} Som angrebsmål angav Færøernes Kommando Flydetachmentets (Radarstationen) antenner på Nugvan og Skælling fjeldene (Sornfelli), olietankene i Thorshavn og Solmunde, flyvepladsen på Vågø og kasernebygningerne i Mørkedal. Færøernes Kommandos eget antenneområde lå åbent tilgængeligt på en bakketop et par kilometer uden for Thorshavn.

Fra sovjetiske overfladefartøjer forelå der også en trussel, mente Færøernes Kommando. Ud over egentlige orlogsskibe var der også den sovjetiske fiskerflåde, ”der med sin velkendte sømilitære ledelse og sit hævdvundne anløbsarrangement af visse færøske fjorde alene ved sin tilstedeværelse udgør en potentiel trussel mod Færøerne.” Endelig var der sovjetiske ubåde, som havde mulighed for at landsætte specialstyrker - *spetsnaz*, som ville kunne ødelægge de militære installationer på øerne.

Færøernes Kommandos analyse konkluderede, at der eksisterede en *sandsynlig* trussel i form af et overraskelsesangreb af sovjetiske specialenheder, som skulle tage sig af nøglepersoner på Færøerne (VIP) og klassificeret materiale. Sådanne specialstyrker ville kunne landsættes enten af sovjetiske ubåde, fiskefartøjer eller militære overfladeenheder. Trusselsvurderingen fjøede til, at sådanne sovjetiske specialenheder formentlig ville kunne hente støtte fra ”visse her på Færøerne boende – specielt uddannede kollaboratører.” (Min fremhævelse, bj).^{cclxxxviii}

Hvem disse færøske kollaboratører var, blev dog ikke nærmere oplyst. Men den valgte, uforbeholdne sprogbrug tyder på, at Færøernes Kommando havde viden om sådanne specialuddannede kollaboratører,

Forsvarets Efterretningstjeneste (1972): ”Visse mulige militære operationer mod Færøerne”. I 1972 lavede Forsvarets Efterretningstjeneste en fyldig trusselsvurdering vedrørende Færøerne til brug for overordnede danske militære og civile myndigheders planlægning af forsvaret af Færøerne. Formålet med trusselsvurderingen var at belyse ”visse mulige [sovjetiske] militære operationer mod Færøerne” under en krig mellem Øst og Vest. Konklusionen på den 17 sider lange trusselsrapport lød, at Færøerne ikke i sig selv var et lønnende mål for et fjendtligt angreb, men at området antagelig ville kunne blive skueplads for ”omfattende sømilitære kampe”. Da Færøerne tillige havde ”flere vigtige militære installationer”, måtte det forventes, at disse anlæg ville ”blive udsat for direkte [sovjetiske] angreb.”^{cclxxxix}

Rapporten var meget detaljeret og omtalte alle de mulige primære og sekundære militære mål på øerne samt Færøernes strategiske betydning for såvel NATO som Warszawapagten. Om det sidste hed det, at Færøerne ikke i sig selv havde særlig militær værdi (for Sovjetunionen/Warszawapagten), hvis man ikke samtidig havde søherredømmet i området – og det havde Sovjetunionen næppe mulighed for at få. For NATO havde Færøerne ”væsentlig betydning” for alliansens forsvar i Atlanterhavet. Det skyldtes de vigtige militære varslings- og navigationsanlæg på Færøerne. Herfra kunne også såkaldte STOL- og UTOC-fly samt kamphelikoptere operere, fordi sådanne fly ikke krævede store start- og landingsbaner.^{ccxc} Desuden havde Færøerne gode beskyttede havne og ankerpladser, hvorfra orlogsskibe kunne operere og

^{cclxxxvii} FE K.1.p. Færøerne. ”Truslen mod Færøerne”. Genoptryk af kapitel P til ”Truslen mod Danmark”, stemplet 13.4.1974.

^{cclxxxviii} FE K.1.p. Færøerne. FKO til FE 24.3.1970. Nr. 206 – HEM U 4/70.

^{cclxxxix} FE ”Truslen mod Færøerne”(1972), duplikeret hefte.

^{ccxc} STOL står for Short Take Off and Landing. UTOC står for Underwater Tactical Operations Center og synes at referere til fly, som kunne dirigeres fra et kommandocenter i en neddykket ubåd.

konvojer samles. Rapporten nævnte ikke, at en færøsk fjord for længst var øremærket som NATO-baseområde i tilfælde af krig.

Færøerne ville altså under en kommende krig være et *potentielt* vigtigt baseområde for såvel vestlige krigsfly og kamphelikoptere som for vestlige orlogsskibe. Denne mangesidede anvendelighed som base for NATO under krig gjorde det efter rapportens mening nødvendigt for Sovjetunionen at forsøge at forhindre, at NATO kunne drage nytte af det færøske territorium og de militære installationer på Færøerne.

Rapporten forudså derfor, at det ville være ”overordentlig sandsynligt”, at de primære mål som radar-, radio- og LORAN-stationer på Færøerne forholdsvis hurtigt ville blive angrebet. Angrebet ville sandsynligvis blive foretaget af sovjetiske fly. Senere ville der formentlig blive foretaget sovjetiske luft-, sø- eller kommandoangreb mod civile og sekundære militære mål på øerne. Forsvarets Efterretningstjeneste ville heller ikke udelukke sovjetiske angreb med *atomvåben*: Hvis Sovjetunionen skulle vise sig at have væsentlig luftunderlegenhed, kunne ”indsættelsen af mindre atomvåben først og fremmest mod radarstationen [på Sornfelli] være tænkelige”. Atomvåben kunne tænkes affyret både ved hjælp af missiler fra sovjetiske ubåde samt fra sovjetiske overfladeskibe og fly.

De *primære* mål for sovjetiske angreb ville ifølge trusselsrapporten fra 1972 være Eskadrille 605, altså Flyvestation Thorshavn med radarstationen på Sornfelli, Flåderadio Thorshavn, Marinestation Thorshavn (på grund af dens betydning i forbindelse med Flåderadioen) og LORAN-C-stationen ved Ejde på Østerø.

Som *sekundære* mål udpegede rapporten brændstoflagrene i Thorshavn, Solmunde og Sørvåg; flyvepladsen på Vågø, LORAN-A-stationen i Våg på Suderø samt kasernebygningerne i Thorshavn og Mørkedal.

Eskadrille 605/Flyvestation Thorshavn gav sig selv ifølge den danske trusselsvurdering. Dette militære anlægs antenneinstallationer omfattede jo både Early Warning- anlægget og det amerikanske Forward Scatter-anlæg; disse anlæg havde stor betydning for NATO’s kontrol- og varslingstjeneste. Flåderadio Thorshavns betydning var ifølge Forsvarets Efterretningstjenestes analyse vanskeligere at vurdere, fordi det ikke var sikkert, at Sovjetunionen var klar over stationens betydning som sekundær sender til NATO’s såkaldte Strike Fleet, dvs. den stående slagflåde, STAVNAVFORTLANT. Hvis stationens virkelige betydning var kendt af fjenden, måtte man forvente et hurtigt sovjetisk forsøg på at ødelægge den fra luften. Det samme gjaldt for Marinestation Thorshavn, som også indgik i kommunikationskæden til Strike Fleet.

LORAN-C-stationen ved Ejde var også anvendelig som instrument under krig, fordi stationens signaler kunne kodes. Den måtte derfor også forventes ødelagt af Sovjetunionen i tilfælde af krig.

Alt i alt var der altså tale om ganske mange mål på Færøerne, som i krigstilfælde forventedes at blive genstand for sovjetiske angreb.

Sovjetisk aktivitet i Nordatlanten. Som baggrund for denne trusselsvurdering indgik iagttagelser af de sovjetiske væbnede styrkers øvelsesaktivitet i Nordatlanten. Der var tale om defensive øvelser mod en indtrængende flåde i farvandet mellem Skotland og Island, dvs. i det område, hvor Færøerne befandt sig. Der blev anvendt missilkrydsere, missilbærende ubåde og missilbærende fly.

Desuden blev Færøerne hyppigt passeret af sovjetiske ubåde på vej mellem den sovjetiske Nordflåde og Østersøen samt fra og til patruljeområder i Atlanter- og Middelhavet. Der var sovjetiske patruljer ved USA's østkyst og Storbritanniens vestkyst samt desuden permanent stationeret et sovjetisk bjærgningsfartøj ved Shetlandsøerne og et sovjetisk efterretningsskib ved den britiske atomubådsbase Holy Loch.

Endelig var der den omfattende sovjetiske fiskeriaktivitet, som til stadighed fandt sted ved Færøerne. Den sovjetiske fiskerflåde kunne i givet fald yde forsyningsstøtte til sovjetiske flådeenheder og kunne ligeledes transportere tropper.^{ccxci}

De sovjetiske øvelser blev nøje overvåget. I foråret 1970 ønskede SACLANT at lade STANAVFORLANT skygge en sovjetisk flådestyrke, der havde forladt dansk farvand for at begive sig på øvelse i Nordsøen og Atlanterhavet. NATO's Militærkomité afslog dog ønsket med henvisning til, at der var nationale – formentlig britiske - flådestyrker, som kunne tage sig af skygningen.^{ccxcii}

Forsvarets Efterretningstjenestes trusselsvurdering 1974. Det danske forsvars trusselsvurdering blev i sagens natur revideret med mellemrum. I en trusselsvurdering fra 1974 blev LORAN-A-stationen på Suderø ikke længere nævnt blandt de sekundære militære mål for en fjende, ej heller kasernebygningerne i Thorshavn og Mørkedal. Om anvendelse af atomvåben mod mål på Færøerne hed det nu mere forsigtigt, at i tilfælde af en nuklear krig kunne indsættelse af sovjetiske atomvåben mod radarstationen i Mørkedal ikke helt udelukkes.

Til gengæld blev der nu omtalt en anden form for atomkrig, som ville kunne få konsekvenser for Færøerne og færingeres livsgrundlag – selv om en sådan krig ikke ville dreje sig om Færøerne. Hvis der – hed det i Forsvarets Efterretningstjenestes reviderede rapport – skulle blive anvendt taktiske atomvåben i omfattende kamphandlinger på havet omkring og i luftrummet over Færøerne, ”vil[le] den færøske befolkning risikere at blive udsat for eftervirkninger af sådanne våben.”^{ccxciii}

Truslen fra den færøsk-sovjetiske fiskeriaftale. I 1976 drøftede de to danske hemmelige tjenester de sikkerhedsmæssige forhold på og ved Færøerne. De sovjetiske forsyningskibe, der anløb Thorshavn, mentes at henhøre under den sovjetiske krigsmarine og at have delvis militær besætning. De to danske tjenester mente ikke, at der kunne herske tvivl om den egentlige hensigt med disse skibes virksomhed. Det var de to tjenesters opfattelse, at man kunne forvente en forstærket sovjetisk efterretningsmæssig indsats på Færøerne i de kommende år. Efter at de sovjetiske skibe havde forlagt deres fiskepladser fra Færøerne, havde skibe fra Sovjetunionen dog sjældent anløbet Thorshavn.^{ccxciv}

I 1977 blev der på sovjetisk initiativ afsluttet en 10-årig aftale mellem Færøerne og Sovjetunionen om fiskerisamarbejde samt en aftale om teknisk og videnskabeligt samarbejde mellem de to lande. Der blev oprettet en såkaldt blandet kommission, der mødtes hvert år henholdsvis i Sovjetunionen og på Færøerne. De danske sikkerhedstjenester fulgte nøje de sovjetiske delegationers sammensætning. Udenrigsministeriet var på sin side på vagt overfor, at den færøsk-sovjetiske aftale

^{ccxci} FE ”Truslen mod Færøerne”(1972), duplikeret hefte.

^{ccxcii} FM 1. kt. 153. 1-34. Notat 23.4.1970.

^{ccxciii} FE K.1.p. Færøerne. ”Truslen mod Færøerne”. Genoptryk af kapitel P til ”Truslen mod Danmark”, stemplet 13.4.1974.

^{ccxciv} Referat af møde mellem FE og PET 22.4.1976 om forholdene på Færøerne.

ikke skulle smitte af på Grønland. Sovjetunionen var fra slutningen af 1970'erne meget aktiv over for det grønlandske hjemmestyre med en række vidtgående forslag.^{ccxcv}

I 1980'erne blev danske myndigheder foruroliget over den færøsk-sovjetiske fiskeriaftale og dennes mulige implikationer for øernes sikkerhed. Færøernes Kommando indsendte i august 1981 en oversættelse af fiskeriaftalen af 18. december 1980 til Forsvarskommandoen - en aftale, der hvert år blev fornyet for det kommende år.^{ccxcvi} Man skulle i øvrigt have troet, at Forsvarskommandoen kunne have fået en kopi af denne aftale i udenrigsministeriet i København.

Senere kom også det færøsk-østtyske fiskerisamarbejde til. I udenrigsministeriet mente man ikke, at der var forhold, som afgørende talte imod at tillade østtyske fiskefartøjer, som fiskede i færøske farvande, at udveksle mandskab på Færøerne ved hjælp af fly, der landede på flyvepladsen på Vågø, eller at anløbe færøske havne med henblik på at få forsyninger. Landsstyret på Færøerne var dog endnu i slutningen af 1983 tøvende og henholdende over for DDR's ønsker, først og fremmest fordi færingerne var usikre med hensyn til rigsmyndighedernes indstilling til spørgsmålet. Men færingerne ville gerne kunne imødekomme de østtyske ønsker.^{ccxcvii}

Da Forsvarskommandoen af forsvarsministeriet blev bedt om en udtalelse i sagen om de østtyske skibe og disses mandskab, lød svaret, at man ikke mente, at det omhandlede fiskerisamarbejde havde militære og efterretningsmæssige implikationer. Ikke desto mindre - og ganske i modsætning til det første - anførte Forsvarskommandoen, at man ud fra et militært synspunkt principielt måtte tage afstand fra det færøsk-østtyske samarbejde, fordi der herved åbnedes muligheder for østlandene til på længere sigt at udnytte aftalen også efterretningsmæssigt.^{ccxcviii}

Forsvarets Efterretningstjeneste, der også blev bedt om en udtalelse, nærede også "nogen betænkelighed" ved at give DDR-fartøjer permanent tilladelse til at anløbe færøske havne, fordi deres antal og varigheden af deres ophold ikke kunne kontrolleres. Forsvarets Efterretningstjeneste forventede også, at DDR ligesom Sovjetunionen permanent ville have fartøjer og besætninger liggende i færøske havne, besætninger som danske og færøske myndigheder intet kendskab havde til. Hvis DDR også fik lov til at udskifte skibsbesætninger med fly, ville østtyske piloter desuden få mulighed for at uddanne [militære] piloter til beflyvning [og eventuel senere besættelse] af Færøerne.^{ccxcix} Forsvarsministeriet mente, at man burde følge de militære myndigheders negative indstilling til de østtyske ønsker.^{ccc} Der var i sommeren 1983 blevet fundet en sovjetisk radiobøje ved Færøerne. En sådan bøje blev brugt til at opretholde kontakten mellem en neddykket ubåd og hjemmebasen.^{ccci} Dette fund gjorde de danske forsvarsmyndigheder endnu mere skeptiske over for Færøernes samarbejde med kommunistiske stater.

Sovjetisk trojanske heste på Færøerne (1984). I slutningen af 1984 udarbejdede Forsvarets Efterretningstjeneste et notat vedrørende Færøerne, landets strategiske betydning og de potentielle militære trusler mod øerne. Som et nyt element anførtes, at i en spændingsperiode kunne der tænkes gennemført "militære eller andre aktioner af trusselsmæssig art i området med henblik på at øve politisk pression" mod såvel det færøske landsstyre som den danske regering.

^{ccxcv} UM 5 E 110 a/5. Udateret notat fra 1979.

^{ccxcvi} FM 1. kt. 034-2. FRK til Forsvarskommandoen 6.8.1981.

^{ccxcvii} FM 1. kt. 034-2. Notits i Udenrigsministeriet 31.10.1983 (5 D 182 a).

^{ccxcviii} FM 1. kt. 034-2. Forsvarskommandoen til FM 7.11.1983.

^{ccxcix} FM 1. kt. 034-2. FE til FM 8.11.1983.

^{ccc} FM 1. kt. 034-2. Notat 11.11.1983.

^{ccci} FM 1. kt. 358.14-1. Diverse papirer vedrørende fund af radiobøjer ved Færøerne og Grønland.

Notatet indeholdt også et større afsnit om Sovjetunionens interesse i at udbygge relationerne til Færøerne i fredstid med henblik på at svække Danmarks og især NATO's position på øerne. Konkret pegede analysen på sovjetiske avisartiklers kritik af dansk indflydelse på Færøerne og af NATO's tilstedeværelse i form af militære installationer.

Forsvarets Efterretningstjeneste så også med stor betænkelighed på de mange sovjetborgere, der nu til stadighed opholdt sig på eller ved Færøerne. Efter den færøsk-sovjetiske aftale i 1981 om reparation af sovjetiske trawlere på et færøsk skibsværft var der permanent mellem 50 og 200 besætningsmedlemmer på Færøerne. Dertil kom omkring 2.000 søfolk på de omkring 20 østmagtskibe i farvandene omkring Færøerne. Dele af dette personale ville i givet fald hurtigt kunne nå frem til færøsk havn, hvorfra militære nøglepunkter på Færøerne kunne nås. Til at bekæmpe denne trussel fra Sovjetunionen og Warszawapagten rådede man på Færøerne kun over ca. 220 personer inden for det danske militær og politiet.

Nogle af østmagtskibene kunne desuden virke som moderskibe for miniubåde eller løse andre opgaver i samarbejde med sovjetiske ubåde. Endelig var der de sovjetiske militære havforskningsskibe, der foretog hydrografiske undersøgelser i området. For Forsvarets Efterretningstjeneste var der ingen som helst tvivl om, at hovedparten af dette arbejde havde sømilitære formål og var til brug for den sovjetiske orlogsflåde.

Blandt østmagtskibene var også østtyske. DDR ønskede i årene 1983-1988 tilladelse til havforskning i fiskerizonen omkring Færøerne. I 1983 og 1984 meddelte Færøernes landstyre selv tilladelse til et norsk, et østtysk og et sovjetisk skib, som ønskede at foretage havforskning på færøsk søterritorium. Den østtyske efterretningstjeneste rådede over avancerede spionskibe eller opklaringsfartøjer.^{ccci}

Forsvarsministeriet gjorde udenrigsministeriet opmærksom på problemet, og udenrigsministeriet skrev til statsministeriet den 6. maj 1983 og den 29. juni 1984 for at få sidstnævnte til at indskærpe over for de færøske myndigheder, at tilladelse til udenlandske statsskibe *udelukkende* kunne meddeles af udenrigsministeriet. Ansøgninger til færøske myndigheder skulle tilbagesendes til ansøgerne med meddelelse om korrekt procedure.^{ccci}

I 1984 fik DDR tilladelse til et togt med havforskningsskibet *Eisbär*, dog måtte skibet ikke sejle inden for 3 sømilegrænsen. I 1985 ønskede DDR tilladelse til havforskning i Færøernes fiskerizone med skibet *Walter Barth*, men annullerede senere selv togtet. I 1987 fik forskningsskibet *Eisbär* tilladelse til at sejle i færøsk territorialfarvand, men på betingelse af, at skibet meldte sin ankomst til Færøernes Kommando 12 timer inden besejling af de færøske farvande, at skibet dagligt kl. 7.00 opgav position og intentioner for de næste 24 timer til Kommandoen, og at der efter togtet blev indsendt rapporter til Udenrigsministeriet.^{ccci}

Forsvarets Efterretningstjeneste var også betænkelig ved, at så mange sovjetborgere frit kunne bevæge sig rundt på Færøerne, selv om der ikke hidtil var konstateret kontakt til færing i større omfang. Den færøsk-sovjetiske Venskabsforening blev i den forbindelse særskilt, omend indirekte nævnt som en mulig sikkerhedsrisiko.^{cccv} Der blev dog ikke, som i en tidligere rapport, ligefrem talt om færøske kollaboratører.

^{ccci} Thomas Wegener Friis: *DDR's militære efterretningstjeneste og Danmark* (2003), s. 163.

^{ccci} UM 55 Dan 9/13.FM til UM 20.6.1984; kopi af UM til SM 29.6.1984.

^{ccci} UM 55 Dan 9/13. Diverse skrivelser.

^{cccv} FE D 5 b Færøerne. FE/IC M 9610. Notat om Færøerne 16.11.1984.

Potentielle sovjetiske stormtropper. I en analyse af den mulige trussel fra de sovjetiske skibsbesætninger på skibe på færøske værfter brugte Forsvarets Efterretningstjeneste betegnelsen potentielle ”stormtropper”. De sovjetiske skibsbesætninger i land vurderedes til at udgøre en større sikkerhedstrussel end besætningerne på sovjetiske og østtyske skibe, der befandt sig på havet. Man var dog fortsat ikke i besiddelse af beviser på konkret, ulovlig aktivitet. Alt i alt var der tilsyneladende ringe samkvem mellem de sovjetiske besætninger og færingerne.^{cccvi} Ved samme tid gjorde også Politiets Efterretningstjeneste opmærksom på, at et stigende antal sovjetiske skibe befandt sig på værftet i Skåle ”med deraf følgende mulighed for indflydelse”, som det hed.^{cccvii}

Den socialdemokratiske avis *Sosialurin* offentliggjorde en stor artikel i sommeren 1984 om de sovjetiske skibsbesætninger på Færøerne. Det er interessant at notere sig, at kaptajnen på en sovjetisk trawler, der var ved at blive repareret på et færøsk værft, beklagede sig til avisen over færingernes manglende gæstfrihed. Der synes altså ikke at have været meget samkvem mellem færingerne og de sovjetiske gæster. Den sovjetiske kaptajn afviste ligeledes alle rygter i de færøske medier om spionage, men det modsatte ville naturligvis også have været utænkeligt.^{cccviii}

”Efterretningsplatforme” til planlægning af sabotage. I en skrivelse til Forsvarsministeriet i slutningen af 1985 gav Forsvarets Efterretningstjeneste ligefrem og uden forbehold udtryk for, at østlandene anvendte deres skibe som ”efterretningsplatforme” ved anløb af danske og færøske havne. Tjenesten mente også, at østmagtskibene blev anvendt i forbindelse med planlægning af sabotage mod militære og civile mål i en krise- og krigssituation. Forsvarets Efterretningstjeneste tilsluttede sig derfor Politiets Efterretningstjenestes vurdering af den sikkerhedsmæssige risiko ved disse østskibes ukontrollerede anløb og afgang.^{cccix}

Forsvarsministeriet tilsluttede sig tjenesternes kritiske opfattelse og gav i en redegørelse til udenrigsministeriet i foråret 1986 udtryk for, at det delte Forsvarets Efterretningstjenestes og Politiets Efterretningstjenestes vurdering.^{cccix} De danske hemmelige tjenester konkretiserede deres opfattelse ved at oplyse, at østskibe blev anvendt som efterretningsplatforme i danske havne og under værftsophold. Der foregik talentspejdning, kontakt- og hverveforsøg, indhentning af oplysninger om (civile) nøglepunkter og nøgleobjekter samt om militære installationer og militære øvelsesaktiviteter. Visse østmagtskibe kunne også fungere som moderskibe for miniubåde. I 1985 var det Forsvarets Efterretningstjenestes og Forsvarschefens opfattelse, at visse observationer tydede på, at sovjetiske ubåde var begyndt at operere ved Færøerne ligesom ved Grønland. Der var også næsten daglig sovjetiske fly fra Den sovjetiske Nordflåde, som fløj over det nordatlantiske område.^{cccxi}

Specielt om Færøerne hed det, at her var situationen anderledes end i det øvrige Danmark. På Færøerne var situationen præget af, at et stigende antal sovjetiske skibe anløb og i længere tid befandt sig i færøske havne ”med deraf følgende sovjetisk dominans og mulighed for indflydelse.” Især situationen på Skåle Skibsværft var bekymrende med det stadigt stigende antal reparationer af sovjetiske skibe med mandskab om bord. De sovjetiske og andre østmagtskibe i og omkring

^{cccvi} FE D 5 b Færøerne. FE/IC M 9610. Diverse papirer fra 1984.

^{cccvii} PET. Ekstrakt fra månedsberetning september 1984, b) Færøerne.

^{cccviii} *Sosialurin* 9.6.1984.

^{cccix} FM 1. kt. 150-2. FE til FM 3.12.1985 med bilag i form af FE-notat 6.11.1985.

^{cccix} FM 1. kt. 150-2. FM til UM 16.4.1986 med bilag i form af FE-notat 6.11.1985.

^{cccxi} FE FE/IC 350.03. „Forsvarschefen. Februar 1985. Truslen mod Færøerne og Grønland. 1985.”

Færøerne havde ikke alene betydning for de spionagemuligheder, de repræsenterede, ”men også i relation til sabotage- og kupforsøg umiddelbart før et eventuelt krigsudbrud.”^{cccxi}

I 1990 var det dog Forsvarets Efterretningstjenestes opfattelse, at der var en ”uhyre begrænset” kontakt mellem den færøske civilbefolkning og de sovjetiske besætninger.^{cccxi} På dette tidspunkt sang Sovjetunionen på allersidste vers, selv om ingen naturligtvis kunne vide, at unionen ville gå under året efter.

Sovjetiske *spetsnaz*-enheder på Færøerne. Spørgsmålet om, hvor grænserne i forsvars- og sikkerhedsspørgsmål gik i forhold til hjemmestyret, kom klart frem i spørgsmålet om de sovjetiske skibsbesætninger, der permanent befandt sig på Færøerne, efter at der i 1981 var blevet underskrevet en aftale mellem Sovjetunionen og et færøsk skibsværft om reparation og eftersyn af sovjetiske trawlere på værftet.

I et andet NATO-land var der også interesse for de sovjetiske skibsbesætningers ophold på Færøerne. Et medlem af parlamentet stillede i efteråret 1985 spørgsmål om sagen, og Forsvarets Efterretningstjeneste blev bedt om at hjælpe landets regering med at besvare spørgsmålet. De danske myndigheder informerede i største fortrolighed de relevante myndigheder om den sovjetiske trussel mod Færøerne – dvs. mod de militære installationer på øerne og mod NATO’s planlagte anvendelse af Færøerne under en krig – som man efter dansk opfattelse stod overfor.

Af det danske svar på den udenlandske henvendelse fremgår det, at man fra dansk side anså denne permanente sovjetiske tilstedeværelse for ”en sandsynlig base for at iværksatte undergravende aktiviteter”. Værre endnu: På et givet tidspunkt kunne denne base sammen med besætningerne fra de 15-20 sovjetiske trawlere ved Færøerne om foråret og sommeren udgøre ”en base for *spetsnaz*-operationer”. Man var i Danmark i besiddelse af beviser på, at nogle af de sovjetiske besætningsmedlemmer på Færøerne var fra det sovjetiske marineinfanteri. De sovjetiske skibsbesætninger blev altså ligefrem anset for at bestå af kamouflerede marineinfanterister. Det danske forsvar frygtede, at der på denne måde kunne installeres *spetsnaz*-enheder på Færøerne, som på et givet tidspunkt kunne slå til.

Dette emne ønskede de danske myndigheder imidlertid udtrykkeligt på ingen måde at drøfte med de færøske hjemmestyremyndigheder på grund af, som det hed i en fortrolig skrivelse, at der var tale om ”delikate” emner, og at man i Thorshavn og København så forskelligt på, hvad hjemmestyre indebar, og hvad fuld suverænitet betød. De udenlandske myndigheder måtte heller ikke offentliggøre disse fortrolige danske oplysninger.^{cccxi}

Anvendelse af atomvåben mod Færøerne. Ifølge Forsvarschefens vurdering i 1985 kunne anvendelse af atomvåben mod Færøerne ikke udelukkes ved et sovjetisk angreb. De primære mål for et sovjetisk angreb blev nu anset for at være radar- og troposcatterstationerne på Sornfelli. Sekundære mål udgjordes af den civile og militære radiostation i Thorshavn, flyvepladsen på Vågø samt de store brændstofslagre i Sørvåg og Solmunde.^{cccxi} Forsvarschefen omtalte også den trussel, som de sovjetiske skibsbesætningers permanente ophold på Færøerne udgjorde. Han tilsluttede sig

^{cccxi} FE FE/IC 350.03. „Forsvarschefen. Februar 1985. Truslen mod Færøerne og Grønland. 1985.”

^{cccxi} FE IC-1/RGNELM. Referat 13.6.1990.

^{cccxi} FE D 5 b Færøerne. FE/IC 68752/1985. DNINL til DDIS 17.10.1985 og DDIS til DNI NL 18.10.1985.

^{cccxi} Såkaldte POL-lagre, hvilket står for Petrol, Oil og Lubricants.

opfattelsen af, at en del af disse besætninger måtte antages at være ”specialstyrker med sabotageopgaver.”

I november 1986 stjal to færøske søfolk under besøg på et sovjetisk fartøj på værftet i Skåle et detaljeret sovjetisk søkort med russiske betagelser over færøske fjorde og andre lokaliteter. Den sovjetiske vagtmand på skibet havde været fuld, hvilket havde gjort tyveriet muligt. Det sovjetiske kort blev fra Thorshavn sendt til vurdering i Farvandsdirektoratet, som dog ikke fandt noget usædvanligt ved kortet. Det indeholdt ikke andet og mere end normale dansk-færøske søkort.^{ccccvi}

Uændret trussel 1987 I Efteråret 1987 udarbejdede Forsvarets Efterretningstjeneste et notat om, hvorvidt der var sket en ændring af truslen mod Færøerne. Anledningen var rigsombudsmandens oplysninger til regeringen i København om, at antallet af sovjetiske trawlere, der blev repareret på færøske værfter, var faldet stærkt. Måske kunne det hænge sammen med, at Sovjetunionen mentes at være utilfreds med den ringe færøske import af sovjetiske produkter. Forsvarsministeriet udbad sig Forsvarets Efterretningstjenestes vurdering af situationen.

Tjenesten mente ikke, at den halvering af antallet af sovjetiske skibe på de færøske værfter, som havde fundet sted, betød ”nogen væsentlig ændring i det forhold, at man [dvs. de sovjetiske væbnede styrker] via sovjetisk tilstedeværelse på havet omkring Færøerne, værftsbesøg og anløb af skibe i havnene kan indsluse specialstyrker, der må kunne forventes at kunne foretage ødelæggelser af civile og militære nøglepunkter og objekter, idet der vil være tale om forholdsvis få specialuddannede enheder.” Tjenesten mente videre, at ”den nogenlunde konstante tilstedeværelse af sovjetisk personel” på Færøerne gav tilstrækkelige muligheder for ”efterretningsmæssig indhentning af oplysninger til brug for planlægningen af sådanne operationer”.

I øvrigt understregede Forsvarets Efterretningstjeneste, at truslen mod Færøerne ”i hovedsagen indledningsvis” ville omfatte angreb fra luften på de militære installationer og derudover indsættelse af specialstyrker mod civile og militære mål. Antallet af sovjetiske skibe på færøske værfter havde således ikke ”afgørende indflydelse på truslen mod Færøerne.”^{ccccvii} Tidligere havde tjenesten som påvist argumenteret for det modsatte.

Forsvarets Efterretningstjeneste gik i rette med rigsombudsmandens opfattelse af Færøernes import: Den var ikke faldet, men Moskva var utilfreds med, at importen kun udgjorde 2 promille - 6 mio. kr. - af den samlede færøske import på 2.6 mia. kr. Til gengæld havde Sovjetunionen normalt et kæmpemæssigt overskud i handelen med Danmark.

”Truslen ikke ændret i nævneværdig omfang” 1988. På baggrund af det britiske tidsskrift *The Economists* artikel i januar 1988 om, at NATO var nervøs for den omfattende sovjetiske tilstedeværelse på Færøerne blev Forsvarets Efterretningstjeneste bedt om en ny trusselsvurdering. Konklusionen i den nye vurdering lød, at ”Forsvarets Efterretningstjeneste finder *ikke*, at truslen mod Færøerne har ændret sig i nævneværdigt omfang i forhold til tidligere foretagne vurderinger.” Politiets Efterretningstjeneste var enig i denne vurdering.

Til grund for denne vurdering lagde Forsvarets Efterretningstjeneste som tidligere, at ”de store militære styrker, som Sovjetunionen er i stand til at indsætte i det nordlige Atlanterhav, vurderes at

^{ccccvi} FE FE/IC M 9610 060055. Notat 12.11.1986.

^{ccccvii} FM 1 kt. 87-35046-3. FE's notits vedrørende evt. ændring af truslen mod Færøerne 20. 10. 1987.

udgøre en trussel også mod Færøerne som følge af øernes beliggenhed i eller i nærheden af et område, der må forventes at blive skueplads for afgørende sømilitære operationer."

Der havde dog været tale om en faldende østskibsaktivitet i farvandene siden 1987. Men der var fortsat årligt anløb af sovjetiske militære hydrografskibe, som var af stor betydning for den sovjetiske anti-ubådskapacitet i Nordatlanten. Hydrografskibene opererede sammen med ubåde. Der havde også været fald i antallet af sovjetiske skibe, som blev repareret på færøske værfter siden 1987.

Den konkrete trussel vurderedes fortsat at omfatte angreb fra luften eller indsættelse af kommandostyrker fra søen mod de vigtigste militære installationer. Kommandostyrker kunne indsættes enten fra sovjetiske fiskeskibe eller ved anvendelse af ubåde. Først i tilfælde af opnået sø- og luftherredømme i området kunne en sovjetisk besættelse af Færøerne dog forventes. Hertil krævedes baser i det sydlige Norge. Sovjetunionen ville under alle omstændigheder have en interesse i at forhindre NATO i at kunne benytte Færøerne ved at ødelægge NATO's og USA's radar- og radiostationer samt brændstoflagre og ved at isolere øerne.

Notatet indeholdt også en vurdering af de færøsk-sovjetiske relationer i fredstid. Det hed herom, at der ikke havde været større mærkesager i den senere tid, men der var vedvarende en kritisk sovjetisk omtale af dansk indflydelse og af NATO's tilstedeværelse på Færøerne. Sovjetunionens hensigt med disse kommentarer var at svække vestlig indflydelse i området og styrke egne relationer til Færøerne.

Moskvas interesse for at styrke indflydelsen på meningsdannelsen i de nordiske lande ved hjælp af den sovjetiske "fredspolitik" måtte anses for at ville fortsætte i de kommende år. En lignende indflydelse var dog ikke slået igennem for Færøernes vedkommende.^{cccxviii} Denne kendsgerning var altså stik i strid med opfattelsen af, at færinger var naive og ude af stand til at forstå, hvad der foregik i den store verden.

Den offentlige omtale af den stærke sovjetiske tilstedeværelse på Færøerne og NATO's angivelige utilfredshed hermed blev fra dansk side taget så alvorligt, at regeringens særlige sikkerhedsudvalg blev orienteret på et møde den 9. februar 1988.^{cccxix}

^{cccxviii} FM FE til SM og FM 4.2.1988.

^{cccxix} FM 87-01139-7. SMs mødeindkaldelse og dagsorden for møde i Sikkerhedsudvalget 28.1.1988; referat af møde i regeringens Sikkerhedsudvalg 9.2.1988.

Fremmede ubåde og andre skibe ved Færøerne. Med mellemrum indløb der gennem årene rapporter til de danske myndigheder om, at der var blevet observeret uddykkede ubåde ved Færøerne og andre steder i riget.^{cccxx} Den 12. december 1972 meddelte forsvarsminister Kjeld Olesen offentligheden via *Ritzau*, at han havde meddelt sine kolleger i regeringen, at der måske befandt sig en fremmed ubåd ved Christianshåb i Grønland. Tre rejekuttere havde observeret en genstand.

Året efter rapporterede Grønlandskommandoen om en formodet ubådsaffære i Diskobugten. Ifølge et notat i Forsvarsministeriet fra 1985 var det dog ikke bevist, at der havde været en (sovjetisk) ubåd ved Grønland i december 1972. Der var derimod et antal sovjetiske trawlere i området i denne periode. I december 1974 havde der også været observationer af en formodet ubåd i Diskobugten.

I april 1973 var der visse observationer af en uddykket ubåd ved Færøerne. Observationerne havde dog ikke givet anledning til yderligere undersøgelser.^{cccxxi} Det tyder på, at de militære og politiske myndigheder ikke har taget observationerne helt alvorligt. I 1983 blev der fundet sovjetiske radiobøjer fra ubåde ved både Færøerne og Grønland. Radiobøjerne blev brugt til at opretholde forbindelsen mellem neddykkede ubåde og hjemmebasen i Sovjetunionen. I 1980'erne var der ifølge en trusselsvurdering, som Forsvarschefen lagde navn til i begyndelsen af 1985, visse observationer, der gjorde, at man måtte regne med, at sovjetiske ubåde var begyndt at operere ved Færøerne ligesom ved Grønland.^{cccxxii}

I 1986 observerede en færing fra Skopun "et ubådslignende fartøj" ikke langt fra land. Den pågældende person, der selv varskoede politiet, blev afhørt af politiet, og Forsvarets Efterretningstjeneste ville på grund af den optagne rapport ikke udelukke, at en (sovjetisk) ubåd havde opereret i færøsk territorialfarvand, selv om det ikke kunne bekræftes af andre kilder.^{cccxxiii}

I 1988 oplyste Forsvarets Efterretningstjeneste, at der var modtaget meldinger om sovjetisk ubådsaktivitet ved Færøerne i Skålefjord i 1984 og ved Sandø i 1986/87. Tjenesten mente nu, at der muligvis kunne være tale om, at sådanne sovjetiske ubådes tilstedeværelse i området skyldtes den periodevisse forlægning af sovjetiske ubåde fra Østersøen til Nordsøen/Norskehavet. Men det kunne også være indicier på, at den sovjetiske orlogsflåde indøvede indsættelse af specialenheder mod Færøerne.^{cccxxiv}

Det lykkedes aldrig med sikkerhed at identificere sovjetiske ubåde i færøske vande. Det udelukker på den anden side naturligvis ikke, at der godt *kan* have været sådanne sovjetiske krigsfartøjer på færde.

Sovjetisk atomdreven ubådsforlis ved Færøerne? I værket *Soviet Submarines*, udgivet af den anerkendte britiske institution Jane's Information Group i 1989, var der indeholdt en oversigt over ulykker og havarier med sovjetiske ubåde i perioden 1966-1986. Oversigten omtalte en ikke

^{cccxx} I november 1968 modtog FE en melding om, at en toldbetjent i Rørvig havde observeret en gummibåd med påhængsmotor ved havnen, som så ud til at være på vej ud til et ubådslignende fartøj. Der var to personer ombord, og de skulle have gjort forsøg på at bortføre toldbetjenten. Da FE havde kunnet registrere radarspor af en ubåd, blev sagen efterforsket af SVK, SOK og SUM. FST og PET blev orienteret. FM 1. kt. 358.14/1. FM til DC 21.11.1968. Et par måneder senere meldte havnevagten i Thyborøn, at et antal sovjetiske trawlere var observeret morsende mod land mellem Klitmøller og Vangsaa. Signalerne blev besvaret fra land. Politiet i Thisted, som efterforskede sagen, kunne dog ikke observere noget usædvanligt på stranden. Sst. Notat 10.1.1969.

^{cccxxi} FM 1. kt. 358. 14-1. FM til FKO 12.12.1972; notits 21.6.1973 og 17.5.1983.

^{cccxxii} FE FE/IC 350.03."Forsvarschefen. Februar 1985. Truslen mod Færøerne og Grønland. 1985."

^{cccxxiii} FE FE/IC. 063702. Notat januar 1987.

^{cccxxiv} FM FE til SM og FM 4.2.1988.

nærmere identificeret sovjetisk atomdreven ubåd, som efter en brand ombord blev sænket af besætningen nær Færøerne i april-maj 1970 for at hindre branden i at brede sig til reaktorummet. Havariet skulle være sket under den store flådeøvelse "Okean 70".^{ccccxxv} Som man vil se, var oplysningerne ikke særligt nøjagtige. Ifølge værket var flere af oplysningerne baseret på anden- og tredjehåndsuplysninger fra sovjetiske emigranter. Havariet var ikke bekræftet fra officiel sovjetisk side, hvilket dog ikke kan tillægges nogen betydning.

Danske forsvarskredse fulgte åbenbart ikke med i den britiske institutions udgivervirksomhed (som også omfattede ugeskriftet *Jane's Defence Weekly*), og den danske presse eller forskningsverden havde heller ikke bemærket oplysningen. Danske myndigheder fik oplysningen fra chefen for Islands nukleare sikkerhedsmyndighed, Sigurdur Magnusson under et møde i Stockholm. Den danske civilforsvarsstyrelse lod oplysningerne gå videre til forsvarsministeriet, som dog ikke kunne bidrage med oplysninger om sagen. Også statsministeriet blev orienteret om det angivelige ubådshavari ved Færøerne.

Civilforsvarsstyrelsen mente ikke, at der var tilstrækkeligt grundlag for en officiel henvendelse til Sovjetunionen med anmodning om oplysninger. I stedet henvendte styrelsen sig uformelt til den sovjetiske ambassades militærattaché. Henvendelsen blev begrundet med, at det var civilforsvarsstyrelsens forpligtelse at informere de færøske myndigheder om en eventuel strålefare, ligesom styrelsen henviste til den offentlige mening i de nordiske lande. Det fremgår ikke af akterne, om der kom noget sovjetisk svar på henvendelsen.^{ccccxxvi}

Overflyvning af Færøerne. Danske militære myndigheder modtog mange rapporter om overflyvning af færøsk (og grønlandsk) territorium. I februar 1970 mente Sirius-patruljen at have observeret et sovjetisk 4-motorers transportfly i lav højde ved Danmarkshavn. Flyet havde ikke nationalitetsmærker. Der synes dog i stedet at have været tale om et *canadisk* fly, der deltog i NATO-øvelsen *Arctic Express*.^{ccccxxvii}

Med hensyn til Færøerne skete der mange ulovlige overflyvninger i 1970, men der var i alle tilfælde bortset fra ét tale om *amerikanske* militærfly, der krænkede færøsk luftterritorium. Den ene undtagelse udgjordes af et hollandsk fly. Efter en hel serie overflyvninger skrev forsvarsministeriet til den amerikanske ambassades luftattaché for at henlede opmærksomheden på, at reglerne for NATO-medlemmers militærfly over dansk luftrum ikke omfattede Færøerne og Grønland. De amerikanske overflyvninger fortsatte dog i den følgende tid.^{ccccxxviii}

I sommeren 1984 fraveg et polsk fly fra den polske stats flyselskab, LOT, den angivne flyverute og fløj lavt hen over den militære radarstation ved Thorshavn, hvorved besætningen var i stand til at iagttage det militære objekt på nærmere hold og måske også fotografere den.

I foråret 1985 overfløj fire danske F-16 jagere Færøerne. Rigsombudsmanden indberettede herom til statsministeriet og gjorde i den forbindelse opmærksom på, at hverken de militære myndigheder på

^{ccccxxv} Jan Breemer: *Soviet Submarines. Design, Development and Tactics* (Jane's Information Group 1989), s. 170.

^{ccccxxvi} FM 87-11869-2. Notits om eventuelt forlis i april-maj 1970 nær Færøerne af sovjetisk atomdreven ubåd 31.5.1989; Pro Memoriam af H.P. Ryder 31.5.1989.

^{ccccxxvii} FM 1. kt. 152.1-0. Notater af 27.2. og 17.3.1970.

^{ccccxxviii} FM 1. kt. 152. 1-0. CHF til FMN FKO 2.6.1970; G.K. Christensen til amerikanske ambassade 11.9.1970; FKO til FM gentagne gange i 1970-1971.

Færøerne eller rigsombudet var blevet underrettet på forhånd. Overflyvningen havde dog ikke vakt politisk opstandelse, og der havde kun været ”neutral” omtale af affæren i dagspressen.^{cccxxix}

Total omvurdering af situationen på Færøerne 1989. I efteråret 1989 hed det i et notat fra Forsvarets Efterretningstjeneste, at man måtte påregne, at der ville blive foretaget ”en total revurdering” af situationen på Færøerne og Grønland.^{cccxxx} Der siges intet om, hvorfor der skulle foretages en omvurdering af den militære situation og trussel mod de nordatlantiske dele af riget.

Formentlig var det et resultat af de nye og milde vinde, der nu var begyndt at blæse fra øst under generalsekretær Mikhail Gorbatsjovs ledelse af Sovjetunionen. På dette tidspunkt knagede det ydre sovjetiske imperium i fugerne, og snart skulle regimerne i de østeuropæiske politistater bryde sammen under et folkeligt pres.

I hvert fald konkluderede de danske tjenester i sommeren 1990, efter at Politiets Efterretningstjeneste havde foretaget en inspektionstur til Færøerne i slutningen af maj og begyndelsen af juni, at der nu kun fandtes ”et beskedent efterretningsmæssigt pres på Færøerne” - muligvis udelukkende af rent topografisk/geografisk karakter. Øerne blev karakteriseret som et område, der sikkerhedsmæssigt forekom stabilt og uden større problemer for de militære installationer.^{cccxxxi}

Mens Forsvarets Efterretningstjeneste endnu i november 1989 fastholdt, at *lystfartøjer* fra de socialistiske lande udgjorde en potentiel trussel, fordi de blev anvendt som efterretningsplatforme, blev vurderingen ændret nogle få måneder efter. Der blev også i sommeren 1990 indført en ny praksis vedrørende østeuropæiske lystfartøjers sejlads i danske farvande og anløb af danske havne. Både Forsvarets og Politiets Efterretningstjeneste samt Forsvarskommandoen foreslog nu, at private fartøjer fremover ikke skulle ansøge om tilladelse til anløb, men blot skulle have visum eller pas. Der skulle foretages stikprøvekontrol med hensyn til ejerforholdet.

De restriktioner, som under Den kolde Krig havde været gældende for Limfjorden, Vestkysten og kysterne nord for Limfjorden (hvor til lystskibe østfra var forment adgang), blev nu ophævet. Restriktionerne vedrørende Færøerne og Grønland ønskedes dog opretholdt.^{cccxxxi}

Endnu i 1992 ønskede Forsvarskommandoen også de gældende regler for *forskningsskibes* adgang til danske og færøske territorialfarvand opretholdt. Det var forsvarrets opfattelse, at der fortsat bestod en efterretningsmæssig trussel mod dansk område, og for færøske (og grønlandske) farvande gjorde særlige sikkerhedsinteresser sig gældende. Der opererede nemlig fortsat sovjetiske ubåde i Nordatlanten. De grønlandske (og formentlig også færøske) fjorde udgjorde perfekte skjulesteder for strategiske atomdrevne ubåde, og det var derfor vigtigt at kende dybdeforholdene.^{cccxxxiii}

I Forsvarets Efterretningstjeneste generelle vurderinger af den sovjetiske trussel hed det det følgende år, at truslen om et massivt angreb på Vesteuropa ikke længere var til stede som følge af de politiske omvæltninger i den socialistiske lejr. Nu pegedes der i stedet på de trusler, der kunne udgå som følge af de ustabile politiske forhold i området.

^{cccxxix} SM ROM til SM 22.4.1985. Overflyvningen fandt sted den 17. april.

^{cccxxx} FE FE/IC M 9610. Notat af CH/IC 2 18.10.1989.

^{cccxxxi} FE IC-1/RGNELM. Referat 13.6.1990.

^{cccxxxii} FM 87-11869-2. FE til Forsvarskommandoen m.fl. 28.11.1989. FM 87-11863-3. Notat 26.7.1990.

^{cccxxxiii} FM 1. kt. 811863-3. Forsvarskommandoen til FM 3.11.1992.

10. Sovjetunionens og Warszawapagtens efterretningsvirksomhed

Indledning. Det har ikke været muligt at få adgang til russiske arkiver, der direkte kunne oplyse om sovjetiske efterretningsvirksomhed på Færøerne. I stedet er danske og færøske kilders oplysninger lagt til grund for dette kapitel.

Spørgsmålet om udenlandsk efterretningsvirksomhed på Færøerne under Den kolde Krig har optaget sindene både på Færøerne og i Danmark, såvel befolkning som myndigheder. Det er også et vigtigt emne, som i det følgende skal belyses og vurderes så godt, som det er muligt på det givne kildegrundlag.

Udlændinges besøg på Færøerne. Spørgsmålet om udlændinges adgang til Færøerne (og Grønland) optog rigsmyndighederne stærkt. Det skyldtes primært øernes strategiske betydning, de militære installationers vigtighed og den ringe mulighed for at beskytte disse. Men rigsmyndighedernes opfattelse af færingerne som naive og derfor lette ofre for fremmede magters infiltrering og propaganda (se kapitel 4) spillede givetvis også en rolle. Bekymringen for udlændinges rejser til Færøerne gjaldt naturligvis i første række folk fra de socialistiske stater, især Sovjetunionen og de øvrige medlemmer af Warszawapagten. Borgere fra disse stater, både officielle repræsentanter og andre, var principielt under mistanke for at have andre formål end dem, der officielt blev anført.

Trods de danske myndigheders udtalte bekymring må man på den anden side konstatere, at myndighederne i hele perioden alligevel havde problemer med eller ikke afsatte tilstrækkelige ressourcer til effektivt at kontrollere de udlændinge fra de socialistiske stater, som faktisk ankom til Færøerne. Problemerne hang nøje sammen med den særlige status, Færøerne havde i det danske rige – på én og samme tid en del af riget og alligevel lidt udenfor.

Når udlændinge fik udstedt visum til kongeriget Danmark, dækkede dette ikke automatisk Færøerne og Grønland. Ville man til disse dele af riget, skulle de pågældende derfor søge særskilt tilladelse. Udenlandske statsborgeres personalia blev undersøgt af Politiets og Forsvarets efterretningstjenester. Udenlandske diplomater stationeret i Danmark skulle forud for en rejse til Færøerne oplyse udenrigsministeriets Protokol herom.

Trods de gældende regler foretog adskillige personer fra Sovjetunionen med visum til Danmark ikke desto mindre rejser til Færøerne uden i forvejen at have ansøgt om tilladelse. Intet forhindrede dem nemlig i uden videre formaliteter at købe en fly- eller skipsbillet fra Danmark til f. eks. Thorshavn og rejse dertil.

Sovjetiske diplomaters besøg. I december 1956 meddelte den sovjetiske ambassade udenrigsministeriet, at attaché Jakov Kohdouly agtede sig til Færøerne for at besøge syge og sårede sovjetiske statsborgere, som var blevet indlagt på et færøsk sygehus. I den anledning ønskede udenrigsministeriet at få vished for, om der overhovedet var indlagt sovjetborgere på sygehuse på Færøerne, og hvad den sovjetiske diplomats ”påskud” var for at rejse til Færøerne. Statsministeriet oplyste, at der havde været et lignende tilfælde for nogen tid siden, hvor en sovjetisk attaché var rejst til Færøerne, angiveligt på sygebesøg. Ved ankomsten til Thorshavn havde det imidlertid vist sig, at der ikke var syge sovjetborgere på nogen af hospitalerne. Statsministeriet kontaktede derfor

nu rigsombudsmanden, som kunne oplyse, at der faktisk i december 1956 var indlagt tre russere på Dronning Alexandrines Hospital.^{cccxxxiv}

I august 1960 var den sovjetiske ambassadør Kliment D. Levytjkin på besøg i Thorshavn og inviterede efter en frokost lagmand Peter Mohr Dam ud på en flyvetur med en sovjetisk helikopter, som ambassadøren rekvirerede fra den sovjetiske fiskeflåde i området. I følge gældende regler måtte færøsk territorium ikke overflyves af fremmede fly uden forudgående tilladelse. Rigsombudsmanden var blevet spurgt og havde indvilliget. *Dagbladet* skrev, at man på sådan en tur kunne se ting, som man ikke skulle se: "Når et vodka-selskab overflyver et NATO-anlæg, risikerer man, at alle kostbare hemmeligheder også bliver deres." Helikopteren kunne være forsynet med udstyr til fotografering. Bladet brugte lejligheden til et skarpt angreb på lagmand Dam, der ifølge bladet lå på maven for udenlandske besøgende.^{cccxxxv}

Sovjetiske søfolk og fiskere. En anden og endnu større gruppe af udlændinge, der satte fødderne på færøsk grund, var sovjetiske søfolk og fiskere. Her var de gældende regler, at søfolk, som var opført på et skibs besætningsliste, havde lov til at gå i land på Færøerne uden først at skulle søge om særlig tilladelse hertil. Fremmede skibe skulle under *normale* forhold melde deres ankomst til færøsk havn, men i tilfælde af havari, sygdom om bord, vand- eller proviantmangel eller anden *force majeure* havde et skib ret til uden videre formaliteter at anløbe danske og færøske havne.

Dansk sorgløshed. Selv om danske myndigheder som omtalt var bekymret over, at folk fra de kommunistiske stater ukontrolleret kom til Færøerne, hvor de frit kunne gå eller køre rundt og f. eks. fotografere eller gøre optegnelser, må man igen konstatere en vis dansk sorgløshed med hensyn til at få de nødvendige kontrolprocedurer håndhævet. Endnu så sent som i november 1984 var de udenlandske diplomatiske repræsentationer i Danmark således ikke blevet informeret om, at visum til Danmark *ikke* omfattede Færøerne og Grønland. Hvad selve de udenlandske diplomater angår, var de heller ikke blevet udtrykkeligt informeret om, at de ved ønske om at besøge Færøerne og Grønland forinden skulle meddele udenrigsministeriets Protokol deres ønske herom.

Dette forhold blev blotlagt, da tredjeseekretæren ved den sovjetiske ambassade, Valentin Sytshev, i 1984 henvendte sig til udenrigsministeriet for at få tilladelse til sammen med en sovjetisk journalist i Danmark at rejse til Færøerne, hvor de skulle have møder med færøsk-sovjetiske foreninger. Den pågældende journalist, Ilja Baranikas, var leder af det sovjetiske pressebureau APN's kontor i Danmark, der traditionelt var mistænkt for også at være pålagt efterretningsopgaver. Den sovjetiske diplomat fik ved den lejlighed at vide, at han som akkrediteret diplomat ikke skulle søge tilladelse, men at man fra dansk side "gerne" så, at udenrigsministeriets Protokol forud for en rejse fik meddelelse herom.^{cccxxxvi}

I flere tilfælde både før og efter denne henvendelse rejste sovjetiske og andre diplomater imidlertid til Færøerne uden at informere danske myndigheder om rejsen.

"Grå sager" vedrørende Færøerne. I perioden 1985-1989 noterede Forsvarets Efterretningstjeneste sig følgende "grå" sager af interesse for Færøernes sikkerhed - dvs. sager, hvor man ikke med bestemthed kunne sige, om der var tale om regulære sovjetiske efterretningsoperationer eller måske blot begivenheder med et efterretningsmæssigt aspekt:

^{cccxxxiv} SM F 767/1956. Referat 13.12.1956.

^{cccxxxv} *Ekstra Bladet* 18.8.1960 "Sovjets ambassadør i Danmark i helikopter over Færø-NATO-anlæg".

^{cccxxxvi} UM Pro 4 P 37 a.

1. En sovjetisk journalist havde aflagt besøg på Færøerne.
2. Et sovjetisk militært skoleskib og otte havforskningsfartøjer havde anløbet Færøerne foruden fyrrer fiskefartøjer og tretten andre skibe.
3. Yderligere tre sovjetiske skibe havde anløbet Færøerne for at få udskiftet besætning, eller for at besætningen kunne hvile ud.
4. Tolv sovjetiske fartøjer havde anløbet Færøerne for at få foretaget mindre reparationer eller få materiale.
5. Elleve skibe havde søgt færøsk havn på grund af sygdom eller ulykker.
6. I alt 64 sovjetiske skibe havde været på færøsk værft, og hvert skib havde haft en besætning på omkring 75 mand.^{cccxxxvii} Dvs. at der på fire år havde været mere end 4.500 sovjetborgere på Færøerne.

Færøsk aftale med DDR. Færøerne afsluttede også fiskeriaftaler med DDR, den første i 1980. Ligesom i forholdet til Sovjetunionen kan man konstatere modsatrettede interesser hos Færøerne og Danmark. For Færøerne var det økonomisk vigtigt at kunne fiske i Østersøen, ligesom det for DDR var vigtigt at kunne fiske ved Færøerne. For de danske myndigheder spillede sikkerhedsinteresserne en hovedrolle. Aftalen med Færøerne gav DDR mulighed for at have en fiskeflåde liggende i et område, som var af betydning for både Warszawa-pagtens og NATO's flådeenheder.

Under forhandlingerne mellem Færøerne og DDR om fiskeri for året 1988 drøftede embedsmandsudvalget for sikkerhedsspørgsmål (Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe) det færøsk-østtyske forhold på et møde, hvor et udkast til fiskeriaftale blev fremlagt.^{cccxxxviii}

DDR ønskede bl.a. tilladelse til, at østtyske skibe kunne anløbe færøske havne for at udskifte besætninger på østtyske fiskefartøjer. Der kunne også være behov for at få foretaget reparationer af fartøjer. Senere bad DDR om at måtte udskifte besætninger via fly, der skulle lande på flyvepladsen på Vågø. Ifølge en velplaceret østtysk kilde havde den østtyske fiskeflåde ikke fået pålagt efterretningsopgaver ved Færøerne. Hvis det var rigtigt, var der ikke nogen risiko forbundet med mandskabsudskiftningen. Problemet var imidlertid, at den østtyske kilde ikke selv havde nogen efterretningsmæssig baggrund og derfor måske ikke var fuldt vidende om den østtyske fiskeflådes opgaver.

Permanent sovjetisk opkøber af fisk i Thorshavn. Året efter opstod der et nyt problem for de danske myndigheder. Anledningen var nogle forhandlinger mellem det færøske firma *Føroya Fiskasøle* og Sovjetunionen. Det færøske firma havde fra sovjetisk side fået anmodning om at ansætte en sovjetisk medarbejder på indkøbssiden i Sovjetunionen. Den pågældende ville garantere, at der så skete en fordobling af den færøske fiskeeksport til Sovjet.

Føroya Fiskasøle ville helst have den pågældende ansat i Thorshavn. De danske myndigheder reagerede med at sige, at den pågældende måtte indgive ansøgning om opholds- og arbejdstilladelse.

Det er indlysende, at spørgsmålet set fra dansk side havde principiel betydning. Samme år søgte en polsk ingeniør arbejde på Færøerne som filetarbejder. Den pågældende polske statsborger havde tidligere opholdt sig i Norge, hvor han var blevet mistænkt for at være agent. I 1974 havde den polske ingeniør søgt om politisk asyl i Danmark og angivet et ønske om at komme til at arbejde for

^{cccxxxvii} FE FE/IC M 9610. Notat af CH/IC-1 28.6.1989.

^{cccxxxviii} UM 55 DDR 12. Diverse sager.

den danske stat. Senere havde han frafaldet sin ansøgning og var vendt tilbage til Polen. Politiet i Thorshavn mente, at der var forsøg på at ”plante” folk i området.

Allerede i 1973 havde en polsk fiskerirepræsentant fået lov til at virke på Færøerne som tolk og forbindelsesled for polske trawlere, der landede fisk på Færøerne. Den pågældende fik et 6-måneders visum til formålet.

Sovjetisk ønske om permanent repræsentation på Færøerne. I slutningen af 1980’erne og begyndelsen af 1990’erne aflagde diplomater fra den sovjetiske ambassade i København årlige besøg på Færøerne. Det drejede sig om attaché Viktor Belobragin, ambassadør Pastukhov og ambassadør Gennadij G. Vedernikov.^{cccxxxix}

I sommeren 1989 var DDR’s viceminister for trafik i Thorshavn sammen med den østtyske ambassadør i Danmark.^{cccxi}

1989 blev de danske myndigheder igen stillet over for et sovjetisk ønske om at få oprettet en permanent tilstedeværelse på Færøerne i form af en sovjetisk repræsentation i Thorshavn. Ambassaderåd Nikolaj Chatskikh henvendte sig i januar 1989 i det danske udenrigsministerium for at diskutere, hvordan Sovjetunionen kunne få bedre muligheder for at yde hjælp til de mange sovjetiske fiskere på og omkring Færøerne. Ambassaderåden omtalte konkret behovet for hjælp til fiskere i tilfælde af sygdom. Det var ikke første gang, man fra sovjetisk side rejste dette spørgsmål. Udenrigsministeriet havde dog betydet ambassaderåden, at der ikke kunne blive tale om at oprette nogen form for sovjetisk konsulær repræsentation på Færøerne.^{cccxli}

I stedet for denne mulighed blev de danske myndigheder i sommeren 1989 stillet over for et sovjetisk ønske om at få tilladelse til at stationere en repræsentant for de statslige sovjetiske fiskerirederier på Færøerne. Forsvarsministeriet var meget afvisende,^{cccxlili} og Politiets Efterretningstjeneste karakteriserede det sovjetiske forslag som ”en dårlig idé”. De sovjetiske interesser på Færøerne blev ifølge tjenesten varetaget på udmærket måde af et færøsk skibsmæglerfirma.

Politiets Efterretningstjeneste fandt heller ikke, at der var nogen grund til at ændre reglerne for sovjetiske diplomater, der ønskede at rejse til Færøerne. Disse diplomater havde ikke noget påtrængende behov for med kort varsel at kunne rejse dertil. I det seneste år havde der således kun været tale om en enkelt rejse.

Tjenesten begrundede sin afvisende holdning med, at det ville være betænkeligt ud fra et *sikkerhedssynspunkt*. Både konsulen og vicekonsulen ved det sovjetiske konsulat i Danmark var identificeret som KGB-officerer, der beskæftigede sig med kontraspionage. Begge var, hed det, særdeles aktive inden for deres felt.^{cccxliv}

Forsvarets Efterretningstjeneste støttede Politiets Efterretningstjenestes opfattelse. Den stigende vækst i forskellige sovjetiske aktiviteter på Færøerne kunne ifølge den militære tjeneste indebære en

^{cccxxxix} FM 87-2055/L001-4. Diverse skrivelser og notater.

^{cccxi} FM 87-2055/L0116-1. Diverse skrivelser.

^{cccxli} FE FE/IC M 9610. Notits af Jørgen M. Behnke 18.1.1989.

^{cccxlili} FM. 1. kt. 87-2055/L 001-4. FM til UM 17.7.1989.

^{cccxliv} FE FE/IC M 9610. PET til UM 20.3.1989.

tilsvarende vækst i efterretningsaktiviteterne rettet mod militære forhold og civile infrastrukturer på Færøerne.

Både af hensyn til Danmarks allierede og til den nationale sikkerhed ville det være betænkeligt at tillade en fast sovjetisk repræsentation på Færøerne. En sådan institution ville i givet fald kunne benyttes til - som det hed - at styre uønsket aktivitet på Færøerne.^{cccxliv}

Kommunistisk infiltration. En norsk statsborger, som i mange år havde levet på Færøerne, anså det i 1952 for en given sag, at der fandt kommunistisk infiltration sted på Færøerne. I en længere rapport til lagmand Kristian Djurhuus fra maj 1952 talte han om det økonomiske sammenbrud på Færøerne og om, at kommunisterne i den anledning havde deres øjne rettet mod øerne. Han henviste i den forbindelse til DKP's tilbud om understøttelse af strejken på Færøerne i 1950. Nordmanden var ængstelig for et almindeligt kommunistisk fremstød mod det færøske samfund. Samtidig havde to polske delegationer været på Færøerne for at se på brugte trawlere, som de ville bemane med polske officerer og færøsk mandskab. Når man sammenholdt dette med anløbet af en sovjetisk trawler i begyndelsen af året i Vidareide (på fjorden), anså han det som "et infiltrationsforsøg af første klasse, for at skaffe en 5te kolonne herop." Hvis man desuden tog Færøernes strategiske betydning i betragtning både som potentiel servicestation for ubåde og som udgangspunkt for "islands-jumping" både syd- og nordpå, fandt nordmanden sin tankegang sandsynliggjort. Direktøren på skibsværftet i Thorshavn, Kjartan Mohr, og lagmand Kr. Djurhuus var enig i denne opfattelse og frygtede et kommunistisk fremstød til efteråret.

Den norske færing gik langt videre med sin opfattelse. Han ønskede nemlig at gøre udenlandske investorer interesseret i at investere i erhvervslivet på Færøerne for at modvirke et kommunistisk fremstød. Han skrev således til statsminister Erik Eriksen og talte med den amerikanske administrator af Marshall-hjælpen i Danmark, Mr. Marshall, om kommunistisk infiltration på Færøerne og behov for penge for at modvirke infiltrationen. Han henvendte sig endda til selveste NATO's generalsekretær, Lord Ismay, for at henlede dennes opmærksomhed på den kommunistiske trussel mod Færøerne.^{cccxlv}

Hvorvidt det lykkedes Nils Ihlen at overbevise den danske statsminister eller bekræfte NATO og USA i, at der eksisterede en overhængende trussel mod Færøerne, vides ikke. Det synes i det mindste ikke at være lykkedes ham at rejse penge i udlandet.

Sovjetiske agenter (spioner) ved og på Færøerne. Som altid, når det drejer sig om hemmelig virksomhed, er der ingen mangel på rygter om diverse personer og forskellige aktiviteter, som ikke eller kun meget vanskeligt kan verificeres på grund af mangel på autentiske og relevante kilder. Det gælder f. eks. radioamatører, som i kraft af deres hobby ofte sættes i forbindelse med efterretningsvirksomhed. Helt tilbage til året for Danmarks indtræden i Atlantpagten (1949) foreligger der således rygter om en dansk arbejder på Færøerne, som angiveligt var tilsluttet et sovjetisk spionnet.^{cccxlv} Desværre foreligger der ikke et kildemateriale, der kan be- eller afkræfte de pågældende rygter

^{cccxliv} FE FE/IC M 9610/36288/89. FE til FM 30.6.1989.

^{cccxlv} UM 105 L 1. Ihlen's rapport 27.5.1952 (afskrift); Kr. Djurhuus til Erik Eriksen 20.5.1952; notits 9.5.1952 af Hjorth-Nielsen.

^{cccxlv} PET. Diverse sager.

I september 1951 skrev to sovjetiske militære aviser – *Røde Stjerne* og *Den røde Flåde*, at der i forbindelse med ”militariseringen” af Færøerne var ved at blive bygget en kraftig militær radarstation. Det var de danske kommunisters avis *Land og Folk*, der var kilden til de to sovjetiske organers artikler. Det penible ved oplysningen om radarstationen var, at den var hemmelig, og at det derfor kunne tyde på, at de danske kommunister og dermed også Sovjetunionen havde adgang til hemmelige danske militære informationer. Der var nemlig på det pågældende tidspunkt overvejelser om at anlægge en militær radiopejlestation på Færøerne, som fra dansk og britisk side blev søgt kamoufleret som en mindre, civil vejrobservationsstation.^{cccxlvi}

Kilden til sådanne fortrolige militære oplysninger kunne enten være folk i det danske forsvar eller i et dansk ministerium. DKP’s ledelse var ved flere lejligheder i stand til at komme i besiddelse af strengt fortroligt materiale af interesse for Sovjetunionen. Det kan også have været en prøveballon eller et bevidst forsøg på at sætte den danske regering i forlegenhed ved at påstå, at der var tale om en militær station. Den slags aktioner var der også flere af under Den kolde Krig.

I færøske aviser er der gennem årene med mellemrum dukket anonyme læserindlæg op, som har berettet om flere særdeles interessante former for sovjetisk agentvirksomhed. Redaktionerne på de forskellige aviser har været bekendt med indsendernes identitet, men har ikke ønsket at røbe, hvem der var tale om. En læser fortalte således i 1985 *Dimmalættings* læsere, at han i sin tid i Syrien havde truffet nogle folk fra Sovjetunionen, der fortalte ham, at de i 1950’erne havde udført militære efterretningsopgaver ved Færøerne. De pågældende havde arbejdet på en sovjetisk slæbebåd, der var stationeret ved Færøerne. Efterretningsfolkene havde imidlertid udrettet andre opgaver end at betjene slæbebåden. De skulle således engang have fået til opgave at fæste et elektronisk ”øje”, der blev forsynet med energi fra et batteri. Lignende objekter blev anbragt forskellige steder ved Skålefjorden, ved Gøtevig og ved Fuglefjord. Den anonyme færing, der skrev om disse ting i den færøske avis, oplyste, at han under en vandretur i fjeldene i et af de nævnte områder havde fundet et sådant øje ved Skålefjord.^{cccxlvii}

En anden færing, som var bosiddende på Grenada, fortalte i 1984 om nogle agenter, som angiveligt også havde arbejdet for den sovjetiske militære efterretningstjeneste ved Færøerne i perioden 1957-1958. Færingen havde i 1983 mødt en cubaner, som i 1957 skulle være blevet oplært i Sovjetunionen af KGB. Hans arbejdsområde var Færøerne, og han var blevet påmønstret et fiskefabriksskib i Murmansk. Skibet var først sejlet til Jan Mayen, hvor den norske fiskeriinspektion imidlertid havde været meget striks. Derpå var det sovjetiske skib gået til Færøerne, hvor det angiveligt i ro og mag kunne sejle ind i fjordene, måle op, fotografere osv. Agenten var blevet sendt tilbage til Cuba i 1958. I 1980 var cubaneren igen blevet sendt til Sovjetunionen, denne gang for at blive oplært i at manøvrere i mini-ubåde i Sortehavet. Cubaneren havde ifølge den færøske hjemmelsmand sagt, at han vidste alt om Marinestationen i Thorshavn og kommunikationsanlægget i Mørkedal. Han var blevet påmønstret en stor sovjetisk blåhvillingstrawler, der skulle på ”fiskeri” ved Færøerne. Trawleren var forsynet med to mini-ubåde; opgaven var at finde egnede områder til en sovjetisk mini-ubådsbase.^{cccxlvi} Om de sovjetiske ubåde havde fundet passende steder til en sådan base, meldte historien dog ingenting om.

^{cccxlvi} UM 105 L 1. ”Oprettelse af britisk pejlestation på Færøerne”, 19.2.1951 af Preben Eider. Danske AMB i Moskva til UM 5.9.1951.

^{cccxlvi} *Dimmalætting* 2.11.1985.

^{cccxlvi} *Dimmalætting* 27.3.1984. Læserbrevet blev gengivet i et soldaterblad, *Mjorkadalur*, der blev udgivet på stationen i Mørkedal. Det hed heri, at læserbrevet var forsynet med en russisk overskrift, ”Stadur i Foro[m]”. Disse ord har dog intet med russisk at gøre.

Vurdering. Det er forbundet med store vanskeligheder at vurdere sådanne anonyme beretningers troværdighed. Det faktum, at avisredaktøren, som besluttede at offentliggøre disse beretninger, også kendte de to fortælleres identitet, må sandsynligvis borge for, at han har anset dem for at være pålidelige og troværdige folk. På den anden side har de sovjetiske og cubanske hjemmelsmænd løbet en stor risiko ved at fortælle disse ting til ukendte udlændinge – forudsat naturligvis, at de virkelig var efterretningsagenter. Dette forhold svækker troværdigheden af de to færingers beretninger. Måske har der blot været tale om almindelige sovjetiske fiskere og søfolk, som har fisket ved Færøerne, og som har bundet færingerne en historie på ærmet.

Hvad selve *indholdet* af beretningerne angår, forekommer det dog ikke ganske usandsynligt. Det var ikke forbundet med store vanskeligheder for eventuelle sovjetiske agenter at bevæge sig rundt på Færøerne og gøre observationer. Fra de skibe, der anløb Thorshavn, har man naturligvis kunnet fotografere adskillige interessante objekter. Ligeftrem opmåling af de enkelte fjorde ved højlys dag ved hjælp af overfladeskibe har der dog næppe kunnet være tale om. Hvis en agent skulle vide "alt" om marinestationen og det militære kommunikationsanlæg på Sornfelli, har det forudsat kontakt til medlemmer af den danske regering eller højtstående embedsmænd i centraladministrationen.

Den sovjetiske efterretningstjeneste *var* faktisk i stand til i disse år at få oplysninger om, hvad der blev sagt på fortrolige møder mellem danske ministre om danske forsvarsspørgsmål.^{cccl} Det vides dog ikke, om der også sivede oplysninger ud om forsvarsanlæg på Færøerne.

Dagbladet *Information* skrev i 1960 på basis af fortrolige oplysninger fra danske forsvarskilder, at Sovjetunionen forberedte "baser til ubåde i færøske fjorde". Det hed i artiklen, at sovjetiske trawlere og havundersøgelsesskibe under foregivende af at opspore fiskeforekomster systematisk kortlagde bundforholdene i de indre færøske farvande, ja at de i ly af mørket om natten sejlede ind i færøske fjorde for at rekognoscere.^{cccli} En dansk militær efterretningsrapport har ligeledes omtalt sovjetiske militære havforskningsskibe, der foretog hydrografiske undersøgelser i området. For Forsvarets Efterretningstjeneste var der ingen som helst tvivl om, at hovedparten af dette arbejde var til brug for den sovjetiske krigsflåde.^{ccclii}

Med hensyn til mini-ubåde findes der også andre efterretninger om den slags fartøjer i forbindelse med efterretningsaktivitet mod Færøerne. Forsvarets Efterretningstjeneste skrev således i en rapport fra november 1984, at flere østmagtskibe, der opererede ved Færøerne, *kunne* fungere som moderskibe for mini-ubåde eller løse opgaver i samarbejde med ubåde.^{cccliii} Tjenesten var dog ikke i besiddelse af konkrete oplysninger om, at de pågældende sovjetiske skibe *faktisk* fungerede som moderskibe for miniubåde eller lignende.

Det er samtidig vigtigt at være opmærksom på, at i 1983 – da cubaneren skal have fortalt færingen om sovjetiske mini-ubådes aktivitet ved Færøerne – var lige præcis den type undervandsbåde meget omtalt i medierne i forbindelse med det svenske forsvars mistanke om sovjetiske mini-ubådes aktivitet i den svenske skærgård.

Når der er omfattende medieomtale af et bestemt fænomen, er der en tendens til, at det pågældende fænomen rapporteres iagttaget af adskillige andre og ligeledes på andre steder.

^{cccl} Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, s. 526-527.

^{cccli} *Information* 14.5.1960.

^{ccclii} FE D 5 b Færøerne. FE/IC M 9610. Notat om Færøerne 16.11.1984.

^{cccliii} FE D 5 b Færøerne. FE/IC M 9610. Notat om Færøerne 16.11.1984.

Andre sovjetiske agents aktiviteter på Færøerne. Flere medarbejdere ved den sovjetiske ambassade, det sovjetiske konsulat og de sovjetiske pressebureauer APN og TASS var under mistanke af danske myndigheder for at være efterretningsagenter. Det var der erfaringsmæssigt også gode grunde til. I flere tilfælde var den slags medarbejdere af de danske tjenester ligefrem blevet identificeret som enten KGB- eller GRU-agenter. GRU er forkortelsen for *Gosudarstvennoe Rasvedyvatel'noe Upravlenie Gensjtaba VS* – De væbnede Styrkers Generalstabs Statslige Efterretningsstyrelse.

I sommeren 1958 foretog en sovjetisk vicemilitærattaché en helt legal rejse til Færøerne. Han benyttede dog rejsen til at drive omfattende efterretningsvirksomhed. Ved skæbnens lune kom han til at bo på hotel i Thorshavn dør om dør med en gruppe amerikanske militære specialister, som var på Færøerne for at finde et egnet sted til at opføre en station til betjening af de nye amerikanske Polaris-ubåde. Ifølge en amerikansk kilde havde den sovjetiske militærattaché rejst hele Færøerne rundt og fotograferet havne, anløbsforhold og andre ting af militær interesse. Den sovjetiske udsending havde også været i Ejde, hvor amerikanerne ville opføre den omtalte station.^{cccliv} Om den sovjetiske agent også vidste, hvad amerikanerne lavede på Færøerne, ved vi desværre intet om.

Den sovjetiske militærattaché Vladimir Vinokurov, som talte dansk, henvendte sig i 1973 på Gentofte Bibliotek for at låne filmen ”BALTAP Enhedskommandoen”. Den sovjetiske militærattaché var også interesseret i at se en film om det amerikanske raketforsvar på Grønland, ”Arktisk beredskab”. Her var der imidlertid tale om åbne kilder, som det var lovligt at beskæftige sig med – også for en professionel udenlandsk spion.

På lignende, lovlig måde må man antage, at sovjetiske og andre udenlandske efterretningsfolk har skaffet sig viden om Færøerne. Alene ved avis- og tidsskriftslæsning har de kunnet indsamle mange nyttige informationer. Det vides også, at personer med tilknytning til DKP, og som ellers ikke interesserede sig for Nordatlanten, indkøbte kort over Færøerne. En journalist ved *Land og Folk* blev anholdt på grund af ulovlig fotografering af anlægget på Sornfelli. Østtyske ”frimærkesamlere”, som korresponderede med danske frimærkesamlere, udviste særlig interesse for postkort med motiver fra Færøerne, Bornholm og danske havnebyer.

En færing med tæt tilknytning til det organiserede færøsk-sovjetiske samarbejde var ved midten af 1980'erne mistænkt for at udføre militær spionage for Sovjetunionen. Det samme var en udlænding gift med en færing

Sovjetiske og østtyske skibes anløb af færøske havne. I november 1961, en nat mellem lørdag den 4. og søndag den 5., ankom den sovjetiske slæbebåd *Stojkij* til Thorshavn for at landsætte en syg matros. Matrosen blev indlagt på hospitalet. Slæbebåden afgik igen søndag eftermiddag.

Samme eftermiddag, en times tid senere, ankom en sovjetisk vandbåd, *Alitus*, efter at have indhentet tilladelse af Marinestationen. Vandbåden skulle tanke vand til den sovjetiske sildeflåde, som fiskede ud for Færøerne. Vandbåden lå et døgn i Thorshavn.

Både den sovjetiske slæbebåd og vandbåden fik anvist kajplads ved siden af det amerikanske skib *Maine*, der var ved at udlosse NATO-materiel i Thorshavn. De sovjetiske skibe blev holdt under observation af Marinestationen, som dog ikke kunne konstatere nogen som helst interesse fra

^{cccliv} UM 105 L 1. Notits 4.9.1958.

sovjetisk side for, hvad der foregik på Maine, som lossede amerikansk krigsudstyr. Det udlossede amerikanske NATO-materiel var emballeret, så det ikke var muligt at se indholdet.¹

Kurgan-affæren 1969. I sommeren 1969 opstod der en delikat affære, da det sovjetiske skoleskib *Kurgan* uanmeldt lagde til i Thorshavn i tre døgn. Skibet var omfattet af de danske adgangsbestemmelser og skulle derfor have anmeldt besøget ad diplomatisk vej. Kun i tilfælde af *force majeure* kunne der afviges fra denne regel. Da *Kurgan* anmodede om at få lov til at påfylde vand i Thorshavn, havde chefen for Færøernes Kommando skønnet, at der netop var tale om *force majeure*. Påfyldningen varede imidlertid hele tre døgn.

To gange beordrede chefen for Færøernes Kommando forgæves det sovjetiske skib til at afgang. Lagmanden var meget utilpas ved skibets tilstedeværelse og var i tæt kontakt med chefen for Færøernes Kommando. Han frygtede uro i byen. Tre døgn efter skibets ankomst gik to danske søofficerer om bord i det sovjetiske skib og meddelte skibsføreren, at han omgående skulle afsejle. I modsat fald ville der ske politimæssig foranstaltning. Der blev posteret en militærpatrulje på kajen, og inspektionsskibet "Vædderen" blev beordret til assistance på Thorshavns rhed. Først derpå forlod *Kurgan* havnen.

Både statsministeren og udenrigsministeriet blev orienteret om episoden. Ifølge Søværnskommandoens rapport om sagen var *Kurgan* blevet afvist fra Thorshavn, fordi lagmanden ikke ønskede skibet i byen på Olai-dagen. Lagmanden var foruroliget over, at den sovjetiske besætning havde uddelt dansksproget propagandamateriale om Sovjetunionen. Hvis det sovjetiske skib havde siddet den tredje ordre om afgang overhørig, skulle det have været anholdt, om fornødent med magt ved hjælp af det stedlige politi og Færøernes Kommando.¹

Akademik Kurtjatov-sagen 1972. I juli 1972 anmodede det sovjetiske videnskabelige ekspeditionsskib *Akademik Kurtjatov* om at måtte anløbe Thorshavn og derpå Angmassalik på Grønland. De danske myndigheder afviste imidlertid anmodningen. I den interne argumentation blev der henvist til Koordinationsudvalget, der helt tilbage i november 1959 havde drøftet spørgsmålet om tilladelse for en stor sovjetisk fiskeriflåde, som permanent opholdt sig i de færøske farvande, til at gå inden for 6-miles grænsen for at foretage omladning af fisk til moderskibe.

Koordinationsudvalget havde ved den lejlighed henvist til, at en af de færøske fjorde var udset til NATO-havn under krig. Udvalget fandt det yderligere sikkerhedsmæssigt meget betænkeligt, at sovjetiske skibe benyttede helikoptere mellem fartøjerne så tæt under land.

Forsvarets og politiets tjenester udtrykte også stor betænkelighed ved at have et sovjetisk ekspeditionsskib med en så stor besætning og et så stort antal videnskabsmænd - henholdsvis 85 og 72 - arbejdende ved Grønland i så lange perioder. Både Sovjetunionen og DDR havde angiveligt forsøgt at få agenter til Grønland. De to stater havde dog hidtil haft store problemer med at indhente de ønskede oplysninger.

Kavrajskij's anløb 1975. I august 1975 anløb det sovjetiske ekspeditionsskib *Kavrajskij* Thorshavn. Skibets besætning uddelte under landlov sovjetisk propagandamateriale, bl.a. brochurerne *Den store Fædrelandskrig* og *USSR (1972)* på engelsk. Denne titel er den sovjetiske betegnelse for Sovjetunionens deltagelse i verdenskrigen 1941-1945. Den anden tryksag var en engelsksproget

^{ccclv} SM 40-17-60. ROM til SM 11.11.1963.

^{ccclvi} FM 1. kt. 126. 11-1. Notat 29.7.1969. Søværnskommandoens rapport 26.7.1969. Færøernes Kommando til Søværnskommandoen 25.7.1969.

sovjetisk årbog, som indeholdt officielle statistiske oplysninger om den virkeliggjorte socialismes landvindinger over en bred front. Ingen af de to engelsksprogede publikationer har formentlig været særlig effektive som propaganda over for Thorshavns indbyggere.

De sovjetiske besætningsmedlemmer havde imidlertid ikke alene åndelig føde til færingerne. Nogle havde således solgt vodka for på denne måde at supplere deres indtægter.

Under det sovjetiske skibs ophold i Thorshavn havde en tidligere tjenstgørende dansker ved Flyvestation Thorshavn regelmæssigt besøgt *Kavrajiskij* og kørte sovjetiske officerer rundt i sin bil. Den pågældende dansker, som var gift med en færøsk kvinde, havde i årene 1968-1970 virket som varslingshjælper på Flyvestationen.

Disse periodevis besøg af sovjetiske skibe blev i 1980'erne afløst af en næsten permanent tilstedeværelse af sovjetiske skibe i færøske havne.

Færøske værfters reparation af sovjetiske trawlere. Efterretningsopgaver? I 1981 blev der underskrevet en aftale mellem det færøske værft Skåla Skipasmidja ved Skåle-fjorden og det sovjetiske fiskeriministerium om reparation af sovjetiske trawlere. I 1984 tegnede skibsværftet yderligere kontrakt med Sovjetunionen om ombygning af 11 sovjetiske trawlere.ⁱ I 1985 blev der også underskrevet en kontrakt mellem Sovjetunionen og værftet i Våg på Suderø om reparation af sovjetiske fiskefartøjer. Året efter traf værftet i Skåle aftale om reparation af 15-20 sovjetiske trawlere i 1986, mens værftet i Våg skulle reparere 15-18 sovjetiske skibe.^{ccclvii}

Om Sovjetunionen var interesseret i disse aftaler med færøske skibsværfter *alene* af økonomiske grunde, eller om der lå andre motiver bag, lader sig ikke påvise på grund af manglende adgang til relevant sovjetisk materiale. Men aftalerne mellem færøsk erhvervsliv og Sovjetunionen skabte stor bekymring hos danske myndigheder, først og fremmest i det danske forsvar og i de danske efterretningstjenester, som havde ansvaret for forsvaret af og sikkerheden på Færøerne. Det foruroligede bl.a. danske myndigheder, at værftet i Skåle befandt sig lige i strålen ("*beam'en*") for radiokædeforbindelsen mellem Klaksvig og Thorshavn. Der var under telefonsamtaler på denne linie hørt russisk tale som baggrundsstøj.

Der var også nogle ikke nærmere præciserede eller dokumenterede forlydender om, at der slet ikke var spor efter fisk i de sovjetiske fisketrawlere, der blev sendt til reparation på de færøske værfter – underforstået: de sovjetiske fiskeskibe havde helt andre, nemlig efterretningsmæssige eller militære opgaver. Det blev også gjort gældende, at den færøske befolkning var utryk ved de mange sovjetborgere, der gik rundt i Thorshavn, hvor de bl.a. solgte vodka og kaviar. Der var dog på den anden side hidtil ikke set nogen som helst sovjetisk interesse for de militære anlæg, og ingen af fiskerne havde gjort forsøg på at knytte nærmere kontakt til den færøske befolkning.

Den første sovjetiske trawler, der i begyndelsen af 1985 ankom til skibsværftet i Våg, blev nøje kontrolleret og observeret af myndighederne. Der blev foretaget paskontrol, og besætningen blev orienteret om, at hvis nogen ønskede at forlade bygden Våg, skulle de først indhente tilladelse fra politiet. Der skulle i så fald udstedes nødvisumkort til de pågældende.

^{ccclvii} SM ROM til SM 15.2.1984.

^{ccclviii} SM ROM til SM 12.3.1986.

Der blev tilsyneladende aldrig udstedt sådanne nødvisa, fordi de sovjetiske søfolk ikke henvendte sig til politiet, når de ønskede at forlade Våg for at tage andetsteds hen. Der var al grund til at tro, at de sovjetiske kontrollører på skibene rejste uhindret frem og tilbage mellem værfterne i Våg og Skåle, uden at det blev registreret på nogen måde.

Politiets utilfredshed med situationen. Landfogeden (Politimesteren) på Færøerne ved afdelingsleder Súni Vinther var stærkt utilfreds med denne trafik, hvilket fremgik af hans orientering af Rigspolitichefen den 2. maj 1985. Det havde således end ikke været muligt for politiet i Thorshavn at få udleveret aftalen om reparation af de sovjetiske skibe, idet værftet i Skåle havde nægtet at udlevere reparationsaftalen. De sovjetiske statsborgere opholdt sig på Færøerne i flere måneder. Reglerne for landlov blev overtrådt, når søfolkene rejste til Thorshavn og andre steder uden først at ansøge om tilladelse. Det var derfor nødvendigt at skærpe kravene således, at mandskabet skulle ansøge om visum på normal vis ifølge gældende regler.

Landfogedens oplysninger blev bekræftet af den kommunistiske avis *Land og Folk*, der i en stor artikel, ”Russere på Færøerne”, fortalte, hvordan sovjetiske søfolk uden videre sejlede færøske gæster fra Skåle til Thorshavn og selv overnattede dér, hvis de havde lyst. Det fremgik også af artiklen, at der var blevet opsat parabolantennor og andet grej i Skåle ved en sovjetisk trawler ved reparationskajen, angiveligt til modtagelse af sovjetisk TV.¹

Sovjetisk fotografering og opmåling. En dansk hjemmeværnsmand fra Roskilde, som var på besøg på Færøerne, viderebragte informationer til myndighederne i Danmark om tilsyneladende omfattende sovjetisk efterretningsaktivitet på øerne. Den pågældende havde tilfældigt talt med en færøsk kvinde i rutebilen til lufthavnen. Kvinden havde sagt, at der var så mange russere på Færøerne, at færingerne ligefrem var bekymret for en sovjetisk invasion. De sovjetiske søfolk gik i hele skarer og målte op, fotograferede og besigtigede forskellige objekter, f. eks. en benzinstation og andre installationer i Runavik på Østerø ved Skålefjorden.

Det er på det foreliggende grundlag umuligt at afgøre, om der blot har været tale om almindelige besætningsmedlemmer på de sovjetiske skibe, der blev repareret på skibsværftet i Skåle, eller om der blandt de fotograferende og opmålede sovjetborgere også var egentlige efterretningsagenter. Det sidste kan naturligvis ikke udelukkes.

De danske efterretningstjenester kunne endnu i 1989 ikke med sikkerhed sige, om de mange sovjetiske søfolks færden på Færøerne faktisk blev benyttet til at indsamle militære efterretninger.

Man kan på den anden side sige, at en efterretningstjeneste, som ikke benyttede sig af de rigelige muligheder for at drive efterretningsarbejde, som forholdene på Færøerne frembød, ikke ville være sin opgave voksen.

"Sovjetagenter styrer Færøerne". Fiskeri- og værftsaftalerne mellem Færøerne og Sovjetunionen blev debatteret i danske aviser ved årsskiftet 1987-1988. Det skete, efter at det ansete britiske blad *The Economist* havde udtrykt stærk bekymring over den sovjetiske tilstedeværelse på Færøerne. *The Economist* kritiserede indirekte lagmand Atli Dam for ikke at bekymre sig om de sikkerhedsmæssige konsekvenser af det nære samarbejde med Sovjetunionen. Ud over fiskeriaftalen omtalte det britiske blad også aftalerne med Sovjetunionen om reparation af sovjetiske skibe på de to færøske værfter. NATO-eksperter frygtede ifølge det britiske blad, at den store sovjetiske

^{ccclix} *Land og Folk* 4.7.1985.

fiskeflåde omkring Færøerne og det sovjetiske mandskab på de færøske værfter kunne udgøre en indsatsstyrke (*task force*), som en dag ville kunne overtage kontrollen med Færøerne og de militære installationer dér, længe før NATO kunne nå at reagere.ⁱ

At det nære samarbejde med Sovjetunionen bekymrede mange færinger, så det britiske blad godtgjort af det store stemmetal, som NATO-tilhængeren Óli Breckmann havde opnået ved valget til Folketinget i september 1987.

Den danske avis *B.T.* bragte et par dage efter *The Economists* kommentar en alarmerende artikel under overskriften "Sovjetagenter styrer Færøerne". Bladet henviste til "en fremtrædende NATO-kilde" og skrev, at "Sovjetunionen langsomt men sikkert er ved at sætte sig fast på Færøerne i Nordatlanten." De danske øer var angiveligt det ene af to støttepunkter i Europa, som man i internationale efterretningskredse havde konstateret, at Sovjetunionen i øjeblikket var ved "at sikre sig kontrollen over til brug i en krise eller krigssituation." Det andet støttepunkt var lufthavnen i Luxembourg.

Konkret skulle man i NATO være "dybt bekymrede" over fiskeriaftalen mellem Sovjetunionen og Færøerne, der netop var blevet fornyet. Den fremtrædende NATO-kilde havde ifølge *B.T.* sagt, at "der er ingen tvivl om, at Sovjetunionen er ved at sætte sig på Færøerne, så man i en krisesituation kan bruge øerne som base." Færøerne var "økonomisk stærkt afhængige" af aftalen med Sovjetunionen.

En anden kilde, som måske var PET ("en fremtrædende efterretningskilde"), havde til avisen udtalt, at der ikke var nogen kontrol med, hvilke sovjetiske statsborgere ("russere") der opholdt sig på Færøerne. Myndighederne havde nemlig i realiteten opgivet enhver kontrol med de personer, "der under dække af at være søfolk" opholdt sig på øerne. Der var ifølge kilden ingen tvivl om, at der blandt de sovjetiske søfolk skjulte sig "agenter fra det sovjetiske militær og efterretningstjenesten KGB." Ifølge bladets oplysninger befandt der sig til tider 3-400 sovjetiske søfolk på Færøerne i forbindelse med eftersyn af sovjetiske trawlere på færøske værfter.

Det var disse forklædte søfolk på værfterne i samarbejde med den sovjetiske fiskeriflåde på havet omkring Færøerne, der i en krisesituation frygtedes at kunne besætte øerne.

Rigsombudsmanden: "Sovjetisk charmeoffensiv". Rigsombudsmanden sendte i anledning af den store offentlige opmærksomhed et notat til statsministeriet.ⁱ Han gjorde heri opmærksom på, at reparation af sovjetiske trawlere ikke var omfattet af fiskeriaftalen, men var blevet aftalt direkte mellem værfterne og de sovjetiske myndigheder. Normalt blev der på de to værfter i Våg og Skålefjord repareret fem sovjetiske trawlere med en bemanning på i alt omkring 100 mand. Et par gange om året kunne der være yderlige sovjetiske skibe inde, således at der i alt kunne være 150-200 mand samtidig. Undertiden kunne der også ske det, at større sovjetiske trawlere med 50 mands besætning anløb Færøerne. Det samlede antal kunne derfor komme op på ca. 250 mand. Politiet kontrollerede pas og bemanningslister, men der var ikke begrænsninger i mandskabets adgang til at gå i land og aflægge besøg rundt omkring på øerne.

Ifølge Rigsombudsmanden var der intet nyt i situationen i forhold til tidligere år, men generelt var der tale om det, han kaldte en sovjetisk "charmeoffensiv". Intet tydede dog på, at offensiven skulle

^{ccclx} *The Economist* 16.1.1988, "Red Blue Whiting".

^{ccclxi} FM 87-04612-4. Rigsombudsmanden på Færøerne til Statsministeriet 19.1.1988.

give anledning til en særlig sovjetvenlig indstilling i befolkningen på Færøerne. Notatet kommenterede ikke sikkerheds- og efterretningsaspekterne.

Lagmanden: ”Praktisk samarbejde”. Omvendt så de færøske myndigheder på aftalerne med Sovjetunionen som noget rent praktisk og erhvervsmæssigt – et kærkomment bidrag til den svigtende økonomi på Færøerne. Lagmand Atli Dam udtalte således i Færøsk Radio den 16. januar 1988, at reparationsaftalen med Sovjetunionen var udtryk for et rent praktisk samarbejde, som i øvrigt også NATO-lande som USA og andre havde med Sovjetunionen. Det var, sagde lagmanden, ”meget fjollet” at forestille sig, at disse søfolk og fiskere skulle forberede en sovjetisk besættelse af Færøerne på denne måde. Hvis Sovjetunionen ville, kunne de til enhver tid sende et krigsskib til Færøerne med rigtige soldater. Det ville være mere praktisk. Og ingen ville kunne forhindre dem i at gøre det, understregede han.

Der lå altså udsagt i lagmandens udtalelse, at når Sovjetunionen ikke havde besat Færøerne, var det, fordi Sovjetunionen ikke ønskede at besætte øerne.

Han mere end antydte, at det var færøske kredse i Folkeflokkens frihedsforening *Vesturleid*, som havde fået det britiske blad til at videregive deres propaganda. De vestlige lande skulle - i stedet for at bekymre sig om de færøsk-sovjetiske erhvervsaftaler - tænke på at give Færøerne gode muligheder for fiskeri i deres farvande. NATO skulle ikke tage det for givet, at ”de kan lade os sulte ihjel, samtidig med at vi skal ofre blod, liv og helbred og økonomisk effektivitet for at være en del af denne sammenslutning [NATO].”ⁱ

Lagmandens ordvalg var meget drastisk og skal ses på baggrund af den generelle NATO-kritiske holdning, der ved denne tid prægede socialdemokratiske partier.

Sovjetisk talsmand: ”NATO-skræmmekampagne”. Talsmanden for det sovjetiske udenrigsministerium, Gennadij Gerasimov, afviste sarkastisk det britiske blads påstande. Det var blot et af de sædvanlige NATO-forsøg på at skræmme de nordiske folk i Den kolde Krigs værste tradition, mente han. Gerasimov latterliggjorde bladets formodning om, at de sovjetiske fiskere i færøske havne skulle kunne besætte Færøerne under en krise. Det var beklageligt, at den danske presse havde videregivet *The Economists* ”tåbelige påstande.” Hvis man skulle anvende samme logik, skulle Sovjetunionen også være bekymret over en invasion af Odessa, hvor der befandt sig langt flere udenlandske søfolk end på Færøerne. De virkelige problemer i Norden havde Gorbatsjovs nævnt i sin tale i Murmansk.ⁱ

Den sovjetiske talsmands parallel haltede. Der var en stærk militær tilstedeværelse i Odessa, men næsten ingen på Færøerne.

Generalsekretær Mikhail Gorbatsjovs tale i Murmansk den 1. oktober 1987 drejede sig om at skabe en såkaldt ”fredszone” i de nordiske have. Konkret nævnte han Østersøen, Norskehavet, Nordsøen og Grønlandshavet, men ikke Barentshavet, hvor Sovjetunionens Nordflåde med interkontinentale atomraketter var stationeret. Da admiral Sergej Gorsjov i 1983 definerede, hvad Norden omfattede, talte han om ”den region, der beskylles af Østersøen, Norskehavet, Nordsøen og Atlanterhavet”. *Norden* omfattede altså efter sovjetisk definition også Færøerne, Island og Grønland, men ikke sovjetisk Norden.

^{ccclxii} FM 87-04612-4. Atli P. Dams udtalelser til Færøsk Radio, bilag til ROM til SM 19.1.1988.

^{ccclxiii} FM 87-04612-4. AMB Moskva til UM 22.1.1988.

Det, som det sovjetiske udenrigsministeriums talsmand kaldte for ”de virkelige problemer i Norden”, var NATO’s tilstedeværelse i nærheden af det område, som Sovjetunionens vigtigste militærkompleks på og ved Kolahalvøen befandt sig i. Gorbatjovs tale gik ud på, at de nordiske lande og farvande udgjorde et sikkerhedsproblem for Sovjetunionen, fordi ”militariseringen af denne del af verden [var] ved at antage en truende karakter.” Konkret omtalte generalsekretæren moderniseringen af radaranlægget på den amerikanske Thulebase.

Gorbatjovs tale var et af sidste sovjetiske udtryk for den vedvarende sovjetiske bestræbelse på at få de nordiske lande neutraliseret for herved at få USA på afstand. Den tidligere omtalte Ilja Baranikas, chefen for det sovjetiske bureau APN, som i 1984 var på Færøerne med propaganda om, at USA udgjorde en trussel mod Færøerne, skrev da også i anledning af Gorbatjovs Murmansk-tale: ”Det er af NATO, det afhænger, om de nordiske folk kan sove roligt.”ⁱ

Dezinformatsija. I efteråret 1981 rejste en sovjetisk TASS-medarbejder, Igor Revjakin, til Færøerne sammen med en dansk statsborger, der var ansat på fuldtid som sekretær i Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen. Den sovjetiske TASS-medarbejder havde også forsøgt at overtale en ikke-sovjetisk journalist i København til at tage med på rejsen – efter de danske myndigheders opfattelse for herved at kunne ”legalisere” rejsen.

TASS-manden var med sikkerhed identificeret som GRU-medarbejder. Officielt var han korrespondent, mens hans egentlige virksomhed i Danmark syntes at bestå i at sprede desinformation. Det skulle også være lykkedes ham at infiltrere den danske fredsbevægelse og på denne måde påvirke fredsbevægelsen ved hjælp af sovjetisk propaganda.

Myndighederne mente, at et af formålene med den sovjetiske agents rejse til Færøerne sammen med sekretæren i Landsforeningen Sovjetunionen-Danmark var at så tvivl i den færøske befolkning om NATO-alliansens formål. Et helt konkret formål med hans virksomhed kunne være at støtte de færøske kræfter, som krævede NATO-installationerne væk fra Færøerne. Den pågældende TASS-medarbejder havde forbindelse til kendte Sovjet-sympatisører på øerne, herunder det sovjetiske nyhedsbureau APN’s repræsentant i Thorshavn, André Niclasen. Blandt den sovjetiske militære efterretningsagents øvrige, nære færøske bekendtskaber var Andreas Højgaard, formand for den færøsk-sovjetiske venskabsforening.^{ccclxiv}

I slutningen af 1984 foretog lederen af det sovjetiske pressebureau APN i Danmark, Ilja Baranikas, en rejse til Thorshavn. Det havde oprindeligt været meningen, at også den sovjetiske ambassades kulturattaché, Prokopovitj eller dennes stedfortræder, Sytjev, skulle have været med på rejsen til Færøerne. Ved denne tid gennemførte ambassaden imidlertid nogle sovjetiske kulturdage, som lagde beslag på dens arbejdskraft i Danmark. Kulturattachéen kom derfor alligevel ikke med til Færøerne.

Ilja Baranikas - der fotograferede ivrigt i lufthavnen på Vågø - blev i Thorshavn modtaget af APN’s repræsentant André Niclasen. APN udgav på Færøerne nyhedsbulletinen *Novosti-nyt*, som bragte sovjetiske artikler om Sovjetunionen og Færøerne. Senere mødtes den sovjetiske udsending med Egon Thomsen, formand for Færøernes Kommunistiske Parti. Under sit ophold fik den sovjetiske repræsentant af sine kontakter også udleveret en del oplysningsmateriale om Færøerne af almindelig karakter.

^{ccclxiv} Bent Jensen: ”Gorbatjovs nordiske Fredszone”, *Jyllands-Posten* 15.10.1987.

^{ccclxv} Skrivelse til politimester Nepper Christensen i Thorshavn 16.9.1981.

Avisen *Socialurin* offentliggjorde en meget stor artikel med udtalelser fra den sovjetiske bureauchef, der sagde, at han var på Færøerne for at blive informeret om situationen dér. Baranikas ville gerne formidle kontakt mellem færøske og danske fredsfolk, da der snart skulle afholdes en stor fredskonference i Danmark. Norden som atomvåbenfri zone skulle være hovedemnet, og tre færinger skulle deltage i konferencen. Den ene var Erlendur Patursson, leder af Tjodveldisflokkun. Baranikas fortalte den færøske avis' læsere, at Sovjetunionen - der gik ind for, at de nordiske lande skulle udgøre en atomvåbenfri zone - kun ønskede fred, og at "NATO-basen" på Færøerne var farlig for færingerne.^{ccclxvi} Óli Breckmann fra Folkeflokkun tog til genmæle mod den sovjetiske journalist i *Dagbladet*.^{ccclxvii}

Der er således ingen tvivl om, at sovjetiske repræsentanter, der også virkede som indflydelsesagenter og tillige antageligt havde efterretningsopgaver, var aktive på Færøerne om end sandsynligvis i begrænset omfang. Det kan ligeledes dokumenteres, at de havde kontakter til personer på Færøerne, som tilhørte Færøernes Kommunistiske Parti eller andre partier og organisationer, som ønskede den danske og den vestlige alliances militære tilstedeværelse på Færøerne fjernet, og/eller Sovjetunionens indflydelse styrket.

Nøjagtig samme former for aktivitet og kontakter fandtes i Danmark og i mange andre vestlige lande. I sig selv var en sådan aktivitet og sådanne kontakter ikke ulovlige, hvis der i øvrigt ikke foregik eller blev aftalt ulovligheder ved disse kontakter.

I 1973 noterede danske myndigheder sig, at der for første gang opholdt sig en *polsk* fiskerirepræsentant på Færøerne. Den pågældende polak havde tidligere deltaget i forhandlinger med firmaet Føroya Fiskasøla i Thorshavn og havde nu fået et visum for seks måneder. Den polske repræsentant skulle fungere som tolk og som forbindelsesled for polske trawlerskipper, der skulle lande fisk på Færøerne. Det var den færøske fiskeriindustri, som havde ytret stor interesse i noget sådant.

Sovjetisk afhoppere på Færøerne. I sommeren 1954 hoppede en kvindelig sovjetisk statsborger af på Færøerne. Den 16. juni mødte ambassaderåd Anatolij Kaplin op i udenrigsministeriet og gjorde krav på at få den pågældende sovjetiske statsborger udleveret. Kaplin ville gerne have oplyst, hvor den pågældende kvinde opholdt sig og ligeledes gerne have mulighed for at lade en repræsentant for gesandtskabet besøge hende. Den sovjetiske gesandt Mikhail Vetrov henvendte sig selv tre dage senere, den 19. juni, til selveste statsminister H.C. Hansen for at få ham til at udvirke, at gesandtskabet kunne besøge den sovjetiske kvinde på Færøerne og få hende bragt tilbage til Sovjetunionen.

H.C. Hansen stillede dog kun den sovjetiske gesandt i udsigt, at gesandtskabet ville få svar på henvendelsen. Under en reception på det thailandske gesandtskab nogle dage senere rykkede den sovjetiske gesandt for et snarligt svar på henvendelsen, hvilket statsministeren lovede. Den 4. juli kom der et afvisende dansk svar.

Dagen efter, den 5. juli mødte gesandten igen op hos statsminister H.C. Hansen. Vetrov sagde, at han ikke kunne anerkende det danske svar som overensstemmende med de ønsker, der var indeholdt i den sovjetiske henvendelse - hvilket for så vidt var rigtigt. Efter instruktion fra Sovjetunionens

^{ccclxvi} *Socialurin* 8.12.1984.

^{ccclxvii} *Dagbladið* 12.12.1984. Baranikas blev få år senere stærkt anti-sovjetisk.

udenrigsministerium måtte han på ny anmode den danske regering om bistand til, at danske myndigheder imødekom den sovjetiske henvendelse – dvs. dansk bistand til tvangsudlevering af kvinden.

H.C. Hansen svarede, at efter hans opfattelse var den sovjetiske henvendelse allerede blevet besvaret med den skrivelse, der netop var blevet afleveret. Statsministeren mente videre, at Vetrov fra sit ophold i nordiske lande gennem lang tid måtte være bekendt med "vor tradition i forbindelse med politisk asyl." Han ville dog gerne endnu engang se på skrivelsen for at undersøge, om der skulle være mangler i besvarelsen. Herpå reagerede Vetrov ved at understrege, at der var tale om en *sovjetisk statsborger*.^{ccclxviii}

Den implicitte tankegang ved denne understregning var, at den sovjetiske stat havde krav på at få "sin" personlige ejendom i form af en sovjetisk statsborger udleveret.

Forgæves sovjetisk afhørningsforsøg. I juni 1991 modtog Færøernes Kommando en henvendelse fra en anonym færing, der fortalte om et sovjetisk afhørningsforsøg i Våg på Suderø.

Afhørningen var imidlertid blevet forhindret ved sovjetisk selvtægt. Nogle sovjetiske statsborgere – formentlig KGB-folk - tiltvang sig simpelthen adgang til den færøske Vagt- og Bjergningstjenestes skib *Tjaldrid*, hvor de pågreb den pågældende, som formentlig ville have anmodet de danske myndigheder om politisk asyl. Han blev af sine landsmænd ført tilbage til et af to sovjetiske fabriksskibe, som var opankrede i Våg.

Færøernes Kommando drog omsorg for, at hændelsen blev registreret ved den færøske myndighed Vagt- og Bjergningslaget. Politimesterembedet i Thorshavn blev informeret dagen efter, den 13. juni. Politiet var da allerede i gang med at undersøge sagen. Færøernes Kommando betragtede sig i øvrigt som værende uden for sagen.^{ccclxix}

^{ccclxviii} UM 3 D 19 b. H.C. Hansens notater 25.6. og 5.7.1954.

^{ccclxix} FM 87-358283-1. Færøernes Kommando til RDFLG/FE 13.6.1991.

11. Kommunistiske og socialistiske organisationer samt sympatisører med de socialistiske stater

Indledning. Alle efterretningstjenester har bestemte skabeloner og rutiner i deres arbejde. De foretager rutinemæssigt observationer af et vidt felt, som i en given situation skønnes at kunne udgøre en sikkerhedsrisiko for den stat, hvis sikkerhed de skal vogte. De foretager også observationer af aktiviteter, som ikke i sig selv er ulovlige. Under Den kolde Krig bestod dette felt bl.a. af partier, organisationer, foreninger og personer, hvis virksomhed havde umiddelbar eller middelbar interesse for Sovjetunionen og de øvrige socialistiske stater.

Det siger sig selv, at kommunistiske partier og andre organisationer i Danmark og på Færøerne, som havde nær forbindelse til kommunistiske partier, var i efterretningstjenesternes søgelys. Men også organisationer, institutioner, virksomheder og personer, som af erhvervsmæssige, tjenstlige eller faglige årsager havde at gøre med de socialistiske lande, blev holdt under observation – ikke fordi de nødvendigvis var under mistanke for at bedrive ulovlig virksomhed, men simpelthen fordi de i kraft af deres virksomhed kunne være mål for modpartens efterretningstjenester. Begrebet ”lovlig” politisk eller anden virksomhed er ikke altid let at afgrænse fra klart ulovlig virksomhed. Og selv om et parti eller en organisation er ”lovlig” i den forstand, at det/den er oprettet ifølge gældende lov, er det ikke i sig selv er nogen garanti for, at partiets eller organisationens handlinger er lovmedholdelige.

Under Den kolde Krig blev også organisationer og bevægelser, som vendte sig mod EF/EU, eller som agiterede for afrustning og ”fred”, holdt under observation. I en færøsk sammenhæng interesserede de danske efterretningstjenester sig naturligvis for de repræsentanter for de socialistiske stater, der i politisk, erhvervsmæssigt eller kulturelt øjemed besøgte Færøerne. Ligeledes interesserede de danske tjenester sig for færøske partier, organisationer og personer, som havde kontakter til de socialistiske lande (først og fremmest Sovjetunionen), eller hvis virksomhed skønnedes at tjene Sovjetunionens og den socialistiske lejrs interesser.

Agenter og meddelere. Vi ved, at både den sovjetiske og den østtyske efterretningstjeneste hvervede agenter og meddelere af forskellig art i Danmark. Vi ved også, at disse agenter forsynede Sovjetunionen og DDR med militære og andre oplysninger. Det er ligeledes dokumenteret, at Danmarks kommunistiske Partis ledelse videregav både politiske og militære oplysninger til Moskva og Østberlin. Endelig var danske videnskabsmænd og danske virksomheder udsat for efterretningsoperationer.

Oplysningerne spændte fra fotografier og tegninger af danske havne og forsvarsanlæg til oplysninger om, hvordan det danske forsvars ledelse vurderede diverse våbens effektivitet og forswarets formåen i forhold til den potentielle fjendes formåen og formodede hensigter. Informationerne drejede sig også om militære depoter og forstærkningsruter i en krise- eller krigssituation.

Hertil kom alle de oplysninger og vurderinger af militære og sikkerhedspolitiske forhold, som legalt kunne indsamles fra åbne kilder, og som danske kommunister og andre danske statsborgere havde meget lettere ved at indsamle end udenlandske diplomater og agenter.^{ccclxx}

¹ Bent Jensen: *Bjørnen og haren* (1999), passim; Jakob Andersen: *De Røde spioner* (2002); Mette Herborg og Per Michaelsen: *Stasi og Danmark* (1996) og *Ugræs. Danske Stasi-kontakter* (1999); Ole Hasselbalch: *Den stille krig* (2001) For Norges vedkommende se Trond Bergh og Knut Einar Eriksen: *Den hemmelige krigen 1-2* (1998).

Det ville være mærkeligt, om noget lignende om end i mindre målestok ikke også skulle have fundet sted med hensyn til Færøerne. Det gjorde det da også.

Rigsmyndighederne: "Vekslede bekendte". Skiftende danske regeringer og ledende embedsmænd i militære og civile institutioner kan dog ikke have opfattet situationen på Færøerne som særligt faretruende. Hverken forsvarrets eller politiets hemmelige tjenester synes at have haft så meget som en eneste fast medarbejder på øerne i mange år efter 2. Verdenskrig – heller ikke efter, at Danmark og dermed Færøerne i 1949 var blevet medlem af NATO.

Så sent som i 1952 ønskede Politiets Efterretningstjenestes chef, politimester Ernst Brix, at få oplyst, hvem Generalstabens Efterretningssektion havde anbragt som agent på Færøerne. Efterretningssektionens chef, oberst H.M. Lunding måtte (i en noget fornærmet tone) oplyse sin kollega i politiets efterretningstjeneste om, at man ikke rådede over nogen fast repræsentant dér. Han ville gerne have en sådan repræsentant, men det var der ikke råd til, lød svaret. Forsvarets Efterretningstjeneste havde dog gennem tiderne altid haft kilder på Færøerne at trække på - "vekslede bekendte" på øerne, som det blev udtrykt. Men den officielt udsendte stabsofficer af marinen (Færøernes Kommandos chef) var udsendt af forsvarsministeriet og havde ingen forbindelse til Lundings tjeneste.

Justitsministeriet afslog i 1954 trods Politiets Efterretningstjenestes indstilling at bevilge midler til en kriminalbetjent på Færøerne, som også skulle bestride efterretningsopgaver. Forsvarets Efterretningstjeneste havde i begyndelsen af 1980'erne en regionsofficer, som beskæftigede sig med Færøerne. Senere synes en medarbejder ved landfogeden (politimesteren) i Thorshavn dog at have fået efterretningsopgaver som en del af sit arbejdsområde.

Ifølge en tidligere højtstående person i Politiets Efterretningstjeneste var det især Forsvarets Efterretningstjeneste, som interesserede sig for Færøerne på grund af de militære installationer og de mange sovjetiske trawlere. Politiets tjeneste var ikke så optaget af situationen på Færøerne. En tidligere minister med ansvar for disse områder har oplyst, at det hele foregik stille og roligt; der var ingen særlige problemer på Færøerne.^{ccclxxi}

Når udenlandske statsborgere ønskede at besøge Færøerne (og Grønland), blev både Politiets og Forsvarets Efterretningstjeneste som omtalt inddraget. Langt de fleste af sådanne rejser drejede sig om Grønland. Der kom mange anmodninger fra den amerikanske ambassade i Danmark om militærpersoner, der ønskede at besøge Færøerne og Grønland. Journalister og videnskabsmænd var et andet større kontingent.^{ccclxxii}

Færøske forretningsmænd og Sovjetunionen. Nogle færøske forretningsmænds transaktioner med Sovjetunionen blev fulgt af de danske myndigheder, enten fordi transaktionerne forekom mistænkelige, eller fordi myndighederne frygtede, at de pågældende forretningsfolk ufrivilligt kunne

^{ccclxxi} Mundtlige meddelelser til forf.

^{ccclxxii} I 1972 skulle nogle sovjetiske repræsentanter deltage i en orienteringsrejse på Grønland. Grønlandsfly ønskede at prøve at flyve med sovjetiske helikoptere i Sovjetunionens arktiske område og ville i den forbindelse tilbyde Sovjetunionen en modydelse. Forsvarsministeriet var betænkelig og fandt det "mere hensigtsmæssigt", at et sådant arrangement blev aftalt med et NATO-land med tilsvarende forhold, f. eks. Canada. Hvis det ikke var muligt, ville ministeriet ikke ligefrem modsætte sig en sådan orienteringsrejse, men der skulle i så fald deltage forbindelsespersonel, udpeget af danske sikkerhedsmyndigheder. FE var betænkelig. Der kunne blive tale om en uønsket kontakt med den lokale befolkning, og de sovjetiske repræsentanter kunne indhente mange oplysninger.¹ FM 203-14-1. FM til Ministeriet for Grønland 4.7.1972.

blive redskaber for etablering af en form for sovjetisk fodfæste på Færøerne via deres transaktioner. Samme form for efterretningsaktivitet foregik også i Danmark.

I 1976 ville en færing således sælge en del af sit rederi til Sovjetunionen. Direktøren forsøgte at få et møde i stand mellem den sovjetiske ambassadør, sig selv og den færøske lagmand. Der synes dog ikke at være kommet noget ud af den færøske skibsreders tilbud.

Salg af baser til højstbydende stormagt. En anden færing, som ganske vist ikke var forretningsmand i den normale betydning af dette ord, men som mente, at Færøerne skulle sælge sig til den højstbydende, vakte også nogen opmærksomhed. Det drejede sig om advokat Halgir Winther-Poulsen, som i 1972 fortalte chefen for Færøernes Kommando, at det ville være muligt at samle et flertal af færinges for løsrivelse fra Danmark, hvis Færøerne kunne opnå større økonomiske tilskud fra USA eller Sovjetunionen end det, man fik fra Danmark.

Færøerne skulle efter advokatens mening simpelthen tilbyde de to stormagter basefaciliteter og sælge sig til den højstbydende. Man havde lært af Malta, sagde Winther-Poulsen, og ønskede derfor at spille de to supermagter ud mod hinanden. Færøerne kunne tilbyde Suderø som militærbase, og den eksisterende flyvestation på Vågø og marinebasen i Thorshavn kunne så flyttes derved. Han håbede dog, at USA ville betale mest.

På Malta, der siden 1964 var en selvstændig stat, kom Arbejderpartiet til magten under Dom Mintoff i 1971. Den vestvenlige politik blev nu udskiftet, Malta blev omdannet til republik og optog kontakter til bl.a. Libyen og Kina. Den britiske flådebase blev lukket.

Winther-Poulsen var ifølge den danske marineofficer meget nationalistisk indstillet, anti-dansk, yderliggående konservativ og primus motor i bevægelsen "NATO ud af Færøerne". Han var imidlertid ikke tilhænger af Tjodveldisflokk (Republikanerne).

Den danske militærmand konkluderede: Færøsk politik er i almindelighed uforståelig for udenforstående.¹

Moskva og Nordatlantens kommunister. På Færøerne fandtes der ikke noget kommunistisk eller sovjetloyalt parti i 1945 og de nærmeste år derefter. Derimod eksisterede der på Island et kommunistisk parti. Som alle andre kommunistpartier leverede også det islandske parti informationer til Kreml om forhold af interesse for Sovjetunionen, ligesom partiet bad om vejledning og støtte, så Sovjetunionens interesser kunne blive fremmet. Under 2. Verdenskrig mødtes den ledende islandske kommunist Einar Olgeirsson hemmeligt med udsendte sovjetiske militære efterretningsagenter.^{ccclxxiv}

Man må formode, at de islandske kommunister også har leveret moderpartiet i Moskva oplysninger om deres kendskab til forholdene på Færøerne og i den grad, det var muligt, via færøske meningsfæller forsøgt at påvirke den færøske politik i sovjetvenlig retning. Faktisk ved vi, at Erlendur Pattursson i 1955 modtog et telegram fra Islands kommunistiske Partis Centralkomité,

^{ccclxxiii} PET's arkiv.

^{ccclxxiv} Jón Ólafsson: "The Nature of Friendship. Icelandic Socialists and Their Special Relations with the Communist International and the CPSU According to Soviet Sources", Bent Jensen och Sune Jungar (red.): *Sovjetunionen och Norden* (1997), s. 251.

hvori den færøske politiker blev opfordret til at fortsætte sin kamp for at svække den danske indflydelse på Færøerne.^{ccclxxv}

I efteråret 1945 var formanden for Islands kommunistiske parti, Einar Olgeirsson, som var blevet skolet i Sovjetunionen i mellemkrigstiden^{ccclxxvi}, i Moskva for at give fortrolige informationer og søge råd. I et brev til formanden for den organisation, der i 1943 havde afløst det opløste Komintern, Georgij Dimitrov, bad den islandske kommunist om at måtte få personligt foretræde for denne. Olgeirsson gjorde Dimitrov opmærksom på, at de islandske kommunister nu var med i Islands regering. Det første spørgsmål, han nævnte i brevet, var USA's interesse i at beholde sin store militærbase på Island efter krigen. Olgeirsson spurgte, hvad Moskva ønskede, at de islandske kommunister skulle gøre i denne sag?

De islandske kommunister ønskede også at omorientere Islands handel mod Øst, således at handel med Sovjetunionen, de østeuropæiske og skandinaviske lande kunne afbalancere den amerikanske indflydelse. Endelig ønskede Olgeirsson vejledning i en række organisatoriske spørgsmål. Hans parti holdt i øvrigt kongres, mens han var i Moskva.^{ccclxxvii}

Vi ved, at Einar Olgeirsson opnåede den eftertragtede audiens hos Georgij Dimitrov. Den fandt sted den 25. oktober 1945.^{ccclxxviii} Af det meget kortfattede notat i Dimitrovs journal fremgår det kun, at talte om den amerikanske base på Island (som man frygtede ville skade Islands uafhængighed) og om partispørgsmål. Men det ville ikke have været unaturligt, om de sovjetiske partirepræsentanter og andre, som havde ansvaret for Island og andre nordiske lande, også havde talt med den islandske kommunist om situationen på Færøerne. Og Olgeirsson har i givet fald nok også talt om de vestlige imperialisters interesse i at få en base på Færøerne.

Bagefter fik den islandske kommunistleder også foretræde for Politbureauemedlem Anastas Mikojan, der var politisk ansvarlig for udenrigshandel. De to drøftede muligheder for at udvide den islandsk-sovjetiske samhandel.^{ccclxxix} Sovjetunionen var også på dette tidspunkt interesseret i at få etableret samhandel med Danmark.

Senere fik også Færøerne sit eget kommunistiske parti. Det vil blive behandlet senere i dette kapitel.

Erlendur Patursson og Tjodveldisflokkun. Det politiske parti Tjodveldisflokkun (Republikanerne) blev af USA i 1950'erne opfattet som et pro-kommunistisk parti. Dets leder, Erlendur Patursson, skal af en dansk statsminister i en samtale med en amerikansk ambassadør være blevet betegnet som afgjort kommunist ("definitely a communist"). Vi kender kun til denne udtalelse fra en amerikansk kilde. Patursson blev dog også opfattet som kommunist af mange færinger. Den amerikanske ambassade i Danmark mente, at han måske fik støtte fra (de danske) kommunister, og at denne støtte kunne bidrage til, at Sovjetunionen fik fodfæste på Færøerne.¹

Spørgsmålet er, hvad der menes med betegnelsen "kommunist". Er det en person, der er medlem af et Moskva-loyalt og Moskva-finansieret kommunistisk parti, en person, der opretholder tætte

¹ *Føroyar í kalda krígunum*, s. 74.

¹ Arnór Hannibalsson: *Moskvulínan* (Reykjavík 1999).

¹ RGIASPI 17 128 809. Olgeirsson til Dimitrov, Moskva 24.10.1945. På tysk med russisk oversættelse.

¹ *Георги Димитров: Дневник 9 март 6 февруари 1949* (София 1997), s. 508.

¹ *Георги Димитров: Дневник 9 март 6 февруари 1949* (София 1997), s. 508

^{ccclxxx} *Føroyar í kalda krígunum*, s. 64, 68 og 73-75.

kontakter til et Moskva-loyalt parti, eller er det en person, hvis synspunkter og handlinger er påvirket af ”rigtige” kommunister?

Som tidligere nævnt havde Erlendur Patursson forbindelse til ledelsen af det islandske kommunistparti. Det forlød, at han modtog såvel politisk som økonomisk støtte fra dette parti, og at Tjodveldisflokkens blad *14. September* og det islandske kommunistorgan *Tjodviljinn* var helt på linie. Hans gøren og laden blev opmærksomt fulgt af bl.a. den amerikanske efterretningstjeneste. Den danske kommandørkaptajn Hviid, som gjorde tjeneste på Færøerne i 1950'erne, hævdede i 1959 ifølge en amerikansk kilde, at de islandske kommunister havde tilbudt republikanerne penge til avisen *14. September*. Det var dog på betingelse af, at den færøske avis *á bent* fremstod som et kommunistisk organ. Ifølge kommandørkaptajnens oplysninger til en amerikansk efterretningsagent skulle DKP's tilbud have gjort republikanerne nervøse.^{ccclxxxi}

Kommandørkaptajn Hviid angav tilsyneladende ingen kilde til sine oplysninger, men hans oplysninger er interessante, fordi de ikke uden videre kan afvises som blot og bart gætteri eller løse formodninger. Dertil var de for konkrete. Noget tyder på, at Hviid har haft en færøsk kilde i Tjodveldisflokken eller i nærheden af Erlendur Patursson. ”Politiske” penge ville i givet fald være blevet overført i hemmelighed og uden nogen form for bogføring. På dette område havde DKP omfattende ekspertise.

Danmarks kommunistiske Partis forbindelser på Færøerne. Interessant nok findes der en sovjetisk kilde, som støtter den danske og amerikanske opfattelse af Erlendur Patursson som kommunist. I maj 1955 havde den ledende danske kommunist Ib Nørlund en samtale med en sovjetisk diplomat i Danmark, I.G. Sysojev. Blandt andre emner drøftede de to også ”begivenhederne på Færøerne”, dvs. Klaksvig-urolighederne. Ifølge Ib Nørlund fandtes der ikke nogen egentlig kommunistisk organisation på Færøerne, ja end ikke en eneste kommunist. Med det sidste mente Nørlund, at der ikke blandt DKP's medlemmer var færinger.

De danske kommunister havde imidlertid med Nørlunds udtryk ”forbindelser” på Færøerne, og DKP forsøgte ifølge den ledende danske kommunist at få indflydelse på færøsk politik ved hjælp af socialdemokratiske og borgerlige politikere. I samtalen løb nævnte Ib Nørlund også Erlendur Patursson. Denne var ifølge den danske kommunist ”tæt på DKP med hensyn til synspunkter”. Patursson var dog ikke medlem af DKP, fordi han ikke ville risikere at blive kaldt for kommunist. ”Netop via Patursson forsøger DKP at øve indflydelse blandt færingerne”, hed det i det sovjetiske referat af samtalen med Ib Nørlund.

De danske kommunister havde dog også ifølge Ib Nørlund indflydelse på Færøerne via socialdemokraten (Jákup í) Jákupsstovu, som samarbejdede med DKP's dagblad *Land & Folk*. (Det er ikke rigtigt, at Jákup í Jákupsstovu var socialdemokrat; han udgjorde sammen med Erlendur Patursson og Hanus við Høgadalsá Tjodveldisflokkens ledelse).¹ Nørlund var i øvrigt af den opfattelse, at Klaksvig-affæren ville styrke DKP's ”indflydelse på de nævnte personer” og i det hele taget på de ”progressive elementer” i den færøske befolkning.¹

^{ccclxxxi} *Føroyar í kalda krígunum*, s. 69.

^{ccclxxxii} *Føroyar í kalda krígunum*, s. 65. Jakob av Jakobstova, der indtog en tillidspost i Fiskernes erhvervsmæssige Sammenslutning på Færøerne, var også i PET's kikkert. Han havde inden valget den 22.11.1966 udsendt frieksemplarer af *14. September* til samtlige husstande i Thorshavn og Klaksvik. Normalt udkom bladet kun i et oplag på 3.000.

^{ccclxxxiii} RGANI 5 28 32, ll. 105-107. Referat af Sysojevs samtale med Ib Nørlund 11.5.1955, dateret 12.5.1955.

Det var en opfattelse, PET senere var enig i. I 1966 karakteriserede tjenesten Tjodveldisflokkens blad *14. September*, der blev redigeret af Erlendur Patursson, som ”østorienteret” og på det udenrigspolitiske område som ”et ekko af *Land & Folk*” og af det islandske kommunistblad. Der eksisterede som nævnt forbindelse mellem de islandske kommunister og de færøske republikaneres leder.

Erlendur Patursson, der i 1970’erne var medlem af Folketinget, rejste gentagne gange spørgsmålet om Færøerne og NATO i Folketinget og klagede over, at rigsmyndighederne havde ignoreret de færøske erklæringer om ikke at ville have militære installationer på Færøerne.¹ Det var der også andre færøske politikere, der gjorde. Paturssons parti er af den politisk modstander Óli Breckmann blevet karakteriseret som ”et marxistisk løsrivelsesparti”, der ønskede NATO slettet af verdenshistorien.¹

William Heinesen. Forfatteren William Heinesen stod i 1950’erne ifølge den ledende danske kommunist, Alfred Jensen, ”vennerne” (sovjetisk jargon for kommunisterne) nær. I en samtale med en sovjetisk diplomat i februar 1956 fortalte Alfred Jensen ligeledes, at Heinesen havde skrevet nogle artikler om de danske politiaktioner ”mod den færøske befolkning” i foråret og efteråret 1955 (Klaksvig-urolighederne), som det kommunistiske dagblad *Land og Folk* om nogle dage ville begynde at offentliggøre.¹

Der er i hvert fald ingen tvivl om, at William Heinesen *ikke* brød sig om NATO. I en stor artikel om det militære byggeri på Færøerne, som blev offentliggjort i en dansk avis i sommeren 1961, spillede Heinesen på begrebsparret NAZI og NATO.¹ Magasinet *Jólaskekulen* indeholdt i 1964 en tegning af William Heinesen, hvor

NATO-officerer er fremstillet som fulde svin, hunde og andre dyr.

Oyggjaframi, Færøske Socialister. I 1960’erne ændrede billedet sig i mere radikal politisk retning. I 1962 dannede unge færøske studerende i København foreningen *Oyggjaframi, Færøske Socialister*. Færøske Socialister fik senere en afdeling i Thorshavn, og i 1973 blev der også oprettet en afdeling i Aarhus, ligesom der fandtes enkelte medlemmer i andre byer. De første medlemmer var knyttet til Tjodveldisflokken, men havde for de flestes vedkommende sympati for socialistiske og kommunistiske ideer. Snart frakendte Tjodveldisflokken sig dog enhver forbindelse med Oyggjaframi, der arbejdede med studier af marxisme og deltagelse i studenterpolitik. Efterhånden fjernede foreningen i København navnet Oyggjaframi, mens afdelingen i Thorshavn tilføjede et m-l (marxister-leninister) i parants efter det oprindelige navn. Man ville bekæmpe (den vestlige) imperialisme, NATO og EF samt drive marxistisk skoling af færing i Danmark.¹

Foreningen beskrev sig selv som ”et politisk kammeratskab, som arbejder for sand folkemagt og socialisme i Færøerne.”¹ Som kamptegn havde Færøske Socialister et DDR-lignende symbol bestående af en klipfisk oven på et tandhjul under en rød, femkantet stjerne. I 1972 beskrev Færøske Socialister sit slutmål som ”en færøsk socialistisk republik”. Færøske Socialister stod ”på

ccclxxxiv Erlendur Patursson i Folketinget 21.3.1974, 11.3.1975 og 9.10.1975.

ccclxxxv Óli Breckmann i *Dagbláðið* 6.9.1985.

ccclxxxvi RGANI 5 28 435, 92-97. A. Kaplins referat af samtale med Alfred Jensen 4.2.1956.

ccclxxxvii *Information* 16.6.1961.

ccclxxxviii *Socialistisk Håndbog* 1975, s. 12.

ccclxxxix *Framin* nr. 10 september 1970, s. 7.

marxistisk grund” og sympatiserede med andre socialistiske bevægelser. Kapitalismen og imperialismen (som hævdedes at indebære truslen om atomkrig) skulle erstattes af socialisme.¹

I 1979 kunne man finde denne målsætning – under en knyttet næve:

”Færøske Socialister virker for grundlæggelse af en færøsk, socialistisk republik, som er den grundvold, det klasseløse kommunistiske samfund skal bygges på.”^{cccxcxi}

En specialist i færøske politiske forhold har karakteriseret Oygjjaframi som en marxistisk-leninistisk organisation med hældning mod maoisme.^{cccxcii}

Tidsskriftet *Framin*. I oktober 1962 begyndte Færøske Socialister at udgive tidsskriftet *Framin* (Fremskridt) for færing i Danmark og Færøerne. Tidsskriftets undertitel lød: ”Færøsk tidsskrift for selvstyre og socialisme” (*Føroyskt tíðarrit fyri sosialismu og sjálvstýri*). Bladet, der blev trykt på det kommunistiske trykkeri KOMPA-PRINT, udkom ti gange om året, og skal i første halvdel af 1960’erne have haft et oplag på 1.500 og i 1970 et oplag på 800 eksemplarer, hvilket er ganske mange i forhold til befolkningens størrelse.

Bladets kollektive ledelse bestod gennem årene af skiftende personer, bl.a. Jens M. Dalsgaard, Arnbjørn Danielsen, H.J. Debes, Rolf Gutesen, Gunnar Hoydal, Kjartan Hoydal, Maris Jacobsen, Elmar Johannesen, Albert Mortensen, Marita Mortensen, Árni Nikolajsen, Liv Simonsen, Hans Pauli Strøm, Synnøve Samuelsen, Bjarni Sørensen, Jákup Petersen, Katrin Petersen, Arnbjörn R. Thomsen og Johnny Thomsen. Sidstnævnte var i 1967 i Sovjetunionen. Også André Niclasen var tilknyttet foretagendet.

Framins forside blev bl.a. prydet af portrætter af V.I. Lenin, Che Guevara, Huey og Bobby Seale (De sorte Pantere). Inde i bladet var der foruden karikaturer af politiske modstandere på Færøerne et stort udvalg af anti-amerikanske inklusive sovjetiske illustrationer, men aldrig nogen anti-sovjetiske. Når det drejede sig om illustrationer til artikler om de socialistiske lande, anvendtes disse regimers egen propaganda. I to store programartikler blev der i 1968 gjort rede for det ideologiske grundlag. Der var også godt med maskinpistoler og andre symboler på revolutionær voldsideologi på bladets sider. Den sovjetiske trussel afvistes som en kapitalistisk-imperialistisk løgn.

Bladet offentliggjorde artikler om kapitalismens forbrydelser og om kapitalisternes brug af religion til at føre folket bag lyset. Artikler om Sovjetunionen, DDR, Cuba, Afghanistan og andre kommunistiske stater var meget positive, for ikke at sige overstrømmende ukritiske. Bladet indeholdt også dogmatiske marxistisk-leninistiske artikler af D.P. Danielsen, som priste de kommunistiske lande. Arnbjörn Thomsen karakteriserede Cuba under kommunistisk styre som et sandt demokrati. NATO blev fremstillet som en nazistisk alliance. Den sovjetiske forfatter Mikhail Sjolokovs tale på kommunistpartiets 23. partikongres i Moskva, hvor han fordømte de arresterede forfattere Julij Daniil og Andrej Sinjavskij som landsforrædere, blev bragt i oversættelse af André Niclasen.¹

^{cccxc} *Framin* 10. årg. nr. 3, forsiden og nr. 4, s. 16.

^{cccxc} *Framin* 1979:3.

^{cccxcii} Henning von Löwis: ”Færøernes politiske fremtid”, *Føroyar* 1976.

^{cccxciii} *Framin* 8. årg. nr. 10 1970, s. 2-3, 5-7 og 23. *Framin* 1966 nr. 7.

"En helt ny politisk kraft". Den tidligere nævnte sovjetisk forsker Jurij Anokhin, der var specialist i Færøerne, gav i 1970 udtryk for den opfattelse, at en helt ny politisk kraft havde vist sig på den politiske horisont, nemlig nogle "bærere af principielt nye klasseideer". Det var Færøske Socialister, den sovjetiske specialist havde i tankerne. Anokhin beskrev, hvordan færøske studerende i Danmark, havde stiftet bekendtskab med "den marxistisk-leninistiske videnskabelige teori". De havde dannet en studiekreds, der studerede marxismen-leninismens klassikeres såkaldte "videnskabelige arv", dvs. Karl Marx og Vladimir Lenins ideologiske skrifter. Den sovjetiske ekspert fremhævede, at *Det kommunistiske Manifest* var blevet oversat til færøsk, og at der i 1970 var blevet oversat en sovjetisk brochure fra russisk, Til hundredåret for V.I. Lenin. Der skulle yderligere oversættes og udgives hele otte artikler, skrevet af "Den sovjetiske stats grundlægger", Lenin.¹

Disse oplysninger bekræftes af, at forlaget Oyggjaframa i 1972 havde udgivet Lenin: *Udvalgte værker*, T. Jóansson: Lenin 100 år og Marx/Engels: *Det kommunistiske Manifest*.¹ Danmarks kommunistiske Partis forlag Tiden annoncerede ligeledes i *Framin* for sovjetisk og anden marxistisk-leninistisk litteratur.

Danske efterrettningsmyndigheder rubricerede ligeud Færøske Socialister som en "DKP-forening".

Trusler om sabotage mod NATO-installationer. I 1969 førte *Framin* og folkene bag tidsskriftet sig voldsomt frem med trusler om, at NATO-stationen ved Torshavn skulle "knuses ved sabotage", som det hed i en overskrift i *Sosialurin* 12.7.69, der i stor opsætning gengav *Framin*-artiklen. Det socialdemokratiske blad tog dog ikke de voldsomme trusler alvorligt, men skrev med slet skjult ironi, at det var vældig flinkt af de revolutionære sabotører at meddele offentligheden om deres sabotage i forvejen.

De danske militære myndigheder så imidlertid alvorligt på situationen og mente ikke, at man skulle ignorere de revolutionære marxisters trusler. Chefen for stationen på Sornfelli gav udtryk for, at hvis stationens radarantennor blev ødelagt, ville man komme ud for ganske uoverskuelige konsekvenser, fordi stationens eget personel så måtte træffe de fornødne foranstaltninger til at neutralisere sabotørerne. Det ville også være nemt for revolutionære gerningsmænd at ødelægge Færøernes Kommandos sendemaster og derved totalt afbryde forbindelsen til den overordnede allierede kommando.^{cccxcvi}

Forbindelser til kommunistiske organisationer. Færøske Socialister engagerede sig også i kampagnen mod USA's krigsførelse i Vietnam og var tilsluttet organisationen De danske Vietnamkomiteer.¹ Denne organisation var stærkt præget, for ikke at sige domineret af DKP, hvilket bl.a. fremgår af, at der i organisationens præsidium i 1967 sad folk som DKP's formand Knud Jespersen, DKP's nummer to Ib Nørlund samt Hans Scherfig, Carl Madsen, Robert Mikkelsen, Søren Søltoft Madsen, Ludvig Hansen, Ole Willumsen, Hanne Reintoft og Ulla Ryum - alle kommunister. Blandt andre præsidiemedlemmer var Alfred Petersen, formand for Dansk Arbejdsmands Forbund, og medlem af Folketinget for Socialistisk Folkeparti, Holger Vivike.

^{cccxciv} Анохин, Г.И.: «К проблемам формирования фарерского народа и возникновения на Фарерах национально-освободительного движения», О.А. Гантская и др.: *Этнические процессы в странах зарубежной Европы* (Москва 1970), s. 276-277.

^{cccxcv} *Framin* 10. årg. Nr. 3 1972, s. 21.

^{cccxcvi} PET's arkiv. Notat 15.7.1969.

^{cccxcvii} *Vietnam-Solidaritiet* april 1969, her efter Mikkel Plum: *Bombardér hovedkvarteret* (1998), s. 97.

Det er senere blevet dokumenteret, at Holger Vivike var KGB-agent, og at Alfred Petersen, som officielt var socialdemokrat, var meddeler til den sovjetiske ambassade i Danmark, som han forsynede med vigtige oplysninger om, hvad der foregik på møder mellem LO og Socialdemokratiets ledelse.¹ Vi ved også nu, at Knud Jespersen indvilligede i at rekruttere unge, veluddannede mennesker til den sovjetiske efterretningstjeneste¹ og at Ib Nørlund forsynede Sovjetunionen med fortrolige dokumenter og viden fra og om den danske statsadministration og udenrigspolitik.¹

Forbindelser til DDR og andre kommunistiske stater og organisationer. Færøske Socialister deltog i en række aktiviteter i de socialistiske (kommunistiske) stater. I 1966 opfordrede *Framin* stærkt unge færingar til at tage på sommerlejr i Graal-Müritz i DDR. Det kostede kun 300 kr. for to uger, og rejsen fra København til DDR var gratis (betalt af DDR).^{cdi} Færøske Socialister deltog også i den i 1972 nedsatte Dansk Festivalkomité, der skulle forberede Den 10. Verdensungdomsfestival i Østberlin i 1973. Komiteen samlede også penge ind til et børnehospital i Hanoi. Det var DKP's ungdomsorganisation, Danmarks Kommunistiske Ungdom (DKU), som var initiativtager til Festivalkomiteen.

Færøske Socialister sendte i 1972 repræsentanter til det østtyske kommunistpartis ungdomsafdeling, Freie Deutsche Jugends seminar i Graal-Müritz i forbindelse med "Østersøugerne". På seminaret deltog de færøske socialister i diskussionen af temaet "Kæmpende ungdom i kamp mod imperialisme, monopolvælde og udbytning" (De to andre temaer var "De unge i kamp for fred, europæisk sikkerhed og samarbejde" og "Ungdommen, den videnskabeligt-tekniske revolution, udbytning og samfundet"). Danmarks kommunistiske Ungdom havde udarbejdet arbejdsgrundlag for diskussionen. Man vedtog en række paroler, herunder én om solidaritet med politiske fanger i kapitalistiske og fascistiske lande. Repræsentanten for Danmarks socialdemokratiske Ungdom, Sten Christensen, opfordrede til kamp mod NATO, som Danmark var blevet "kuppet" ind i. NATO's opgave var ifølge Sten Christensen at holde udviklingslandene nede, så de kapitalistiske lande kunne udpine dem.¹

I november 1974 var Færøske Socialister inviteret med som gæster til den kommunistiske *World Federation of Democratic Youth's* (WFDY) 9. generalforsamling i Varna i Rumænien. Danmarks Kommunistiske Ungdom var repræsenteret i denne forsamling med tre repræsentanter, bl.a. John Berg Larsen. Færøske Socialister ville ansøge om optagelse i WFDY, og det lykkedes da også at blive medlem.

"Østersøugerne" og "sommerlejrene" i DDR og andre kommunistiske stater blev brugt af bl.a. den østtyske efterretningstjeneste Stasi som reservoir til at hverve meddelere og agenter. Stasi var så emsig, at en af DKP's ledende personer fandt det betænkeligt. Ifølge et notat i det østtyske kommunistpartis Centralkomites arkiv sagde medlem af DKP's Centralkomité, Ingmar Wagner, at

^{ccxcviii} Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen* (1993), s. 693; Jakob Andersen: *De røde spioner* (2002), s. 156-158; Bent Jensen: *Bjørnen og haren* (1999), s. 595-596.

^{ccxcix} Christopher Andrew og Vasili Mitrokhin: *The Sword and the Shield. The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB* (New York 1999), s. 281.

^{cd} RGANI 5 50 160. Referat af samtale med Ib Nørlund 6.5.1959 med bilag: Udenrigsministeriets skrivelse 13.3.1959 til generaldirektørerne, samtlige departementschefer og medicinaldirektøren, j. nr. 42 D 30, signeret Nils Svenningsen. Se også Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, passim.

^{cdi} *Framin* 1966 nr. 7.

^{cdii} *Framin* 10. årg. Nr. 5-6, s. 2.

Stasi ikke burde foretage sig den slags.^{cdiii} Årsagen til den danske kommunistes betænkelighed var, at at det kunne ramme tilbage på DKP, hvis den slags blev afsløret for den danske offentlighed.

Samarbejde med Venstresocialisterne. Den 24. februar 1971 foranstaltede en gruppe fra *Færøske Socialister* en demonstration i folketinget i forbindelse med en forespørgselsdebat om NATO-installationer på Færøerne. Spørgsmålet var stillet af et medlem af det marxistisk(-leninistiske) parti Venstresocialisterne (VS), Svend Erik Kjær Rasmussen, der karakteriserede Danmark som en kolonimagt i forhold til Færøerne.¹

De demonstrerende færinger kastede løbesedler ned i salen fra tilhørerlogerne, og samtidig rullede de transparenter ud med påskriften: "NATO ud af Færøerne – Færøerne ud af NATO". Der blev også kastet paptallerkener ned i salen med påskrifter som "NATO – fascismens håndlanger" og "Folkets krav – NATO ud".

Demonstranterne blev anholdt af politiet og sigtet for forstyrrelse af folketingets forhandlinger, men statsadvokaten opgav at forfølge sagen. Det drejede sig om i alt 25 unge færinger, de fleste som nævnt studerende. Blandt de anholdte var lærerinde Gunvør Djurhuus Hoydal, stud. soc. Jens M. Dalsgaard, arkitektstuderende Arni Winther, videnskabelig assistent Kjartan Hoydal, stud. mag. Arnbjørn Danielsen og stud. mag. Johny Thomsen.

Aktionen i folketinget var formentlig aftalt og tilrettelagt mellem demonstranterne og partiet Venstresocialisterne. Løbesedlen var underskrevet "Aktionsgruppen NATO ud af Færøerne" og henviste til lagtingets vedtagelse i 1970 af en opfordring til landsstyret om at meddele rigsdagen¹ i København, at Færøerne skulle holdes uden for militære alliancer. Ifølge løbesedlen havde rigsmyndighederne aldrig reageret på lagtingets vedtagelse

Anti-NATO virksomhed. Færøske Socialister deltog også i anti-NATO aktiviteter i forbindelse med NATO-mødet i København i juni 1973. Disse aktiviteter var i de danske myndigheders søgelys, bl.a. fordi den danske organisation *Revolutionære Socialister* (RSF) var indblandet. Myndighederne frygtede, at det kunne komme til voldelige foranstaltninger, da de danske revolutionære grupperinger havde kontakt til voldelige, revolutionære grupperinger i udlandet.

I anti-NATO aktiviteterne indgik et såkaldt "Folketribunal mod NATO", hvor repræsentanter for "undertrykte befolkningsgrupper" i NATO-stater skulle fordømme den vestlige forsvarsorganisation. Organisationen *Rødt Europa*-grupperne havde i den forbindelse inviteret repræsentanter for Færøerne og det grønlandske folk samt for Angola, Guinea og Mosambique.

Komiteen til bekæmpelse af NATO besluttede på et møde i begyndelsen af juni 1973, som fandt sted i Danske Studerendes Fællesråds lokaler i København, at der skulle organiseres en høring, hvor bl.a. repræsentanter for Færøerne skulle deltage. Blandt emner på høringen var "NATOs undertrykkelse af Færøerne".

De danske efterretningsmyndigheder advarede desuden om, at organisationen Revolutionære Socialister havde talt med Færøske Socialister om at lave "et eller andet" med udgangspunkt ved den britiske ambassade.

^{cdiii} SAPMO DY 30 IV A 2/20/547. Udateret Aktennotitz om samtale med Ingmar Wagner.

^{cdiv} *Folketingstidende* 24.2.1971. *Land & Folk* og *Ekstra Bladet* 25.2.1971.

^{cdv} Rigsdagen eksisterede ikke længere i 1970, idet den ny grundlov af 1953 afskaffede Landstinget.

Radikalisering. Færøske Socialisters afdeling i Torshavn blev efterhånden meget radikaliseret og indtog standpunkter, som næsten var identiske med den danske organisation *Kommunistisk Forbund Marxister-Leninister* (KFML). Medlemmerne af den såkaldte Blekingegadebande – en bevæbnet, revolutionær organisation, der under et væbnet røveri dræbte en politibetjent i København - kom fra KFML.

I 1978 abonnerede Færøske Socialister på den italienske revolutionære avis *La Voce Operaia* (Arbejderens stemme), som var organ for et italiensk marxistisk-leninistisk parti, der havde forbindelse til den revolutionære, marxistiske terrororganisation *Brigate Rossi* (De røde Brigader). Det var Brigate Rossi, der i 1978 myrdede lederen af de kristne demokrater, Aldo Moro.

Det synes dog, som om Færøske Socialisters reelle betydning på Færøerne var ringe.

Samsos og studieophold i Sovjetunionen. I slutningen af 1960'erne var der unge færing, der ytrede ønske om at komme til Sovjetunionen for at studere. De pågældende må have haft kontakt til DKP, for den ledende danske kommunist Ib Nørlund kunne i maj 1969 fortælle det sovjetiske kommunistpartis Centralkomité i Moskva, at de pågældende færing havde til hensigt at oprette et marxistisk orienteret parti på Færøerne.¹

I oktober 1969 dannede unge marxister i Thorshavn et selskab ved navn "*Det færøske selskab for samarbejde med socialistiske lande*", Samsos. Der var igen tale om unge færing, der efter endt uddannelse i Danmark var vendt tilbage til Færøerne. Lederen af Samsos var Tordur Jóansson, lærer på seminariet i Thorshavn, og som havde studeret i Sovjetunionen.

Det vides ikke, hvor mange unge færing der kom på studieophold i Sovjetunionen, eller hvilke studier der var tale om. Formentlig har der kun været tale om nogle få personer. Ifølge Ib Nørlund havde den tidligere omtalte André Niclasen været i Moskva for at studere, hvilket bekræftes af andre kilder. Niclasen var også medlem af DKP. En anden færing, Valdemar Dalsgaard, som også havde studeret i Sovjetunionen, havde ifølge Nørlund en "positiv politisk indstilling" til Sovjetunionen og kommunismen, selv om han ikke var partimedlem. Johny Thomsen havde også studeret i Sovjetunionen.^{cdvii}

I 1972 fik den kendte færøske kunstmaler Eyvindur Mohr via Samsos tilbudt et stipendium på kunstakademiet i Moskva. Det var naturligvis et fristende tilbud, og Mohr søgtes lokket med, at det var en vældig chance for at blive en verdenskendt kunstner. Eyvindur Mohr var dog betænkelig ved tilbuddet og endte med at afslå det efter at have rådført sig med Rigsombudsmanden.

Færøernes kommunistiske Parti. På et møde i Thorshavn den 14.-15. juni 1975 blev der stiftet et færøsk marxistisk-leninistisk parti, *Færøernes Kommunistiske Parti*. Der var allerede i 1974 blevet nedsat en arbejdsgruppe med det formål at stifte et kommunistisk parti, og den 14. juni mødte 15 færing op til det stiftende møde, hvor der blev vedtaget love og program samt nedsat en centralkomité. Partiformanden var arbejdsmand Egon Thomsen fra Suderø. De færøske kommunister udgav partibladet *Tidin* med André Niclasen som redaktør. Kasserer var lærer Ragnar Magnussen, mens lærer Tordur Jóansson var partisekretær og efter alt at dømme partiets teoretiske drivkraft.

^{cdvi} RGANI 5 61 605. Ib Nørlund til CK KPSS 6.5.1969.

^{cdvii} RGANI 5 61 605. Ib Nørlund til CK KPSS 6.5.1969.

Det ny parti ville gerne i kontakt med DKP i København i juli 1975. I efteråret samme år var FKP til stede på Det norske Kommunistpartis partikongres.

Ifølge Egon Thomsen var FKP uafhængigt af DKP. I øvrigt havde der, sagde han, længe været kommunister på Færøerne, de havde blot tidligere støttet Tjodveldisflokk. Selv om de færøske kommunister ikke var afhængige af det danske kommunistparti, skulle DKP ifølge Egon Thomsen repræsentere de færøske kommunister i Folketinget vedrørende rent færøske anliggender som fiskerigrænser, udenrigspolitik, NATO og EF-spørgsmål. De to partier var også enige om, at enhver dansk indblanding i færøske anliggende måtte ophøre.¹ Hermed mentes givetvis fjernelse af militære anlæg på Færøerne. Der blev ikke talt om løsrivelse fra Danmark. Ifølge Ib Nørlund var det færøske partis politik den samme som DKP's, dvs. et 100 pct. Moskva-loyalt parti.¹

I maj 1976 var Egon Thomsen med som udenlandsk gæst på SED's 9. partikongres i Østberlin. Det samme var naturligvis ledende repræsentanter for DKP (Knud Jespersen, Ingmar Wagner og Robert Sartori, forretningsfører i SiD). FKP's formand informerede sine østtyske kammerater om, at der var sket store fremskridt med hensyn til skoling af nye færøske kammerater, og at FKP støttede kampen for frihed, fred og demokrati – dvs. kommunisme - i verden, ligesom man ville fremme "den proletariske internationalisme" – dvs. Sovjetunionens udenrigspolitik.¹

De færøske kommunister synes dog hverken at have været talrige eller haft nogen stor indflydelse på Færøerne. Det færøske kommunistparti ophørte med at eksistere som parti i 1981, da den daværende partiformand, Tordur Jóansson, rejste til Glasgow - angiveligt for at studere engelsk.

Man må formode, at de færøske kommunister ligesom alle andre kommunistiske partier har modtaget økonomisk støtte og andre former for bistand fra Moskva og Østberlin. Finansieringen af de skandinaviske kommunistpartier er veldokumenteret.^{cdxi} Også det islandske parti og dets forlag, Mál & Menning, modtog hemmelig økonomisk støtte fra Sovjetunionen, ligesom partiet Folkeunionens ledere også under Den kolde Krig opretholdt kontakter til det sovjetiske kommunistparti.^{cdxii} Ifølge en rapport blev der på et fredsstævne f. eks. solgt propagandamateriale DDR. Uden støtte udefra ville de færøske kommunister næppe heller have været i stand til at udgive bladet *Tidin*.

Færøsk-Sovjetisk Venskabsforening. Rektor for lærerseminariet i Thorshavn, Andreas S. Højgaard fik i 1978 et tilbud – formentlig fra den dansk-sovjetiske venskabsforening - om at komme til Sovjetunionen sammen med sin bror og 20 danskere. Efter hjemkomsten tog han kontakt til Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen for at få hjælp til at stifte en færøsk-sovjetisk venskabsforening.

^{cdviii} *Land & Folk* 26.6. og 24.7.1975.

^{cdix} RGANI 5 69 2682. Samtale med Ib Nørlund 6. og 14.4.1976. Lomakins dagbog.

^{cdx} *Land & Folk* 18.5. og 21.5. 1976, *Neues Deutschland* 19.5.1976 + manus på tysk af Egon Thomsen.

Knud Jespersen sagde meget rigtigt i sin tale i Østberlin, at Danmark og DDR var naboer, men tilhørte to forskellige verdener. Den sovjetiske intervention i Afghanistan i 1979 blev således foretaget med henvisning til "den proletariske internationalisme".

^{cdxi} Morten Thing: "Kommunisternes kapital", *Arbejderhistorie* 3/1995, s. 1-13.

^{cdxii} Jon Ólafson: "The Nature of Friendship. Icelandic Socialists and their special relations with the Communist International and the CPSU according to Soviet sources", Sune Jungar og Bent Jensen (red.): *Sovjetunionen och Norden* (1997), s. 244.

Derpå blev der i november 1979 stiftet en færøsk-sovjetisk venskabsforening, tilsyneladende som en afdeling af Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen. Formanden for den ny forening var Andreas Højgaard, som ikke var erklæret kommunist, men af andre grunde synes at være gået ind i denne virksomhed. Ifølge Højgaard lå Færøerne på hovedvejen for de sovjetiske skibe, og derfor var det rigtigt at have en venskabsforening med Sovjetunionen på Færøerne.

Næstformanden i venskabsforeningen var den allerede nævnte Valdemar Dalsgaard med nær tilknytning til kommunisterne. Det var i øvrigt den klassiske måde at organisere den slags frontorganisationer på. Den danske venskabsforening havde også altid en ikke-kommunist som formand, og en betroet person fra DKP som næstformand.

André Niclasen, der som sagt var medlem af DKP og APN, det sovjetiske nyhedsbureau m.m.s repræsentant i Thorshavn, spillede også en stor rolle i venskabsforeningen og var på et senere tidspunkt foreningens næstformand, altså faktiske formand. I 1983 skal foreningen have haft omkring 100 medlemmer. Niclasen virkede desuden som tolk under fiskeriforhandlinger mellem Sovjetunionen og Færøerne. Han havde tidligere været på studieophold i Sovjet. Niclasen og Valdemar Dalsgaard underviste tillige i russisk på gymnasiet i Thorshavn.

Venskabsforeningens aktiviteter. Der var ifølge Højgaard tale om en upolitisk forening, som ville udbrede kendskabet til Sovjetunionen og styrke samarbejdet med samme stat. Allerede i Påsken 1980 var ikke færre end 25 færing med på en rejse til Sovjetunionen, som var arrangeret af den danske venskabsforening, Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen. I 1981 arrangerede venskabsforeningen atter en rejse til Sovjetunionen.

Sovjetiske kunstnere fra Murmansk besøgte Færøerne, og det sovjetiske skoleskib *Sedov* aflagde i 1979 besøg i Thorshavn. Måske havde skibet andre opgaver end blot at demonstrere Sovjetunionens venskab med Færøerne. En medarbejder ved den sovjetiske ambassade i Danmark har oplyst, at der var ”delikate” sager, som ikke skulle drøftes, når andre kunne høre det.

Højgaard fremhævede også de mange sovjetiske fiskere, der kom til Færøerne. Der var endvidere mulighed for at sende færing på kurser på Pusjkin-universitetet i Moskva. En færing havde været der 1982-1983 og i øjeblikket var der en friplads.¹ Også andre unge færing tog til Sovjetunionen for at studere. Høgni av Heidi var på studieophold et år i 1980'erne.

Venskabsforeningens finansiering. Den færøske venskabsforening modtog økonomisk støtte fra det kommunistisk ledede, danske Sømandsforbund. På Landsforeningen Danmark-Sovjetunionens hovedbestyrelsesmøde den 1.9.1984 takkede Andreas Højgaard Sømandsforbundet for dets hjælp til den færøske forening. Sømandsforbundets formand, medlem af DKP's Centralkomité, Preben Møller Hansen mente, at man måtte finde en anden løsning med hensyn til støtten, da der til stadighed var sovjetiske søfolk at tage sig af på Færøerne på grund af, at sovjetiske skibe blev repareret dér. Den kommunistiske forbundsformand lovede dog økonomisk støtte til den færøsk-sovjetiske venskabsforening i endnu et år.

Fredsbevægelser. De af Moskva stimulerede og andre fredsbevægelser i Vesteuropa, herunder Danmark, var særdeles aktive i to perioder under Den kolde Krig. Første periode var i Stalins sidste år 1949-1953. En hektisk aktivitet mod USA og NATO blev udfoldet med Moskva som igangsætter og hovedkoordinator. Der blev arrangeret møder og kongresser i Sovjetunionen og i en række

^{cdxiii} Se interview med Andreas Højgaard i *Frii Føroyar* 11.11.1983.

hovedstæder i de folkedemokratiske og demokratiske lande i Europa. En storstilet underskriftsindsamling blev sat i værk for at opnå støtte til den såkaldte Stockholm-fredsappel, og hele den omfattende aktivitet foregik under den totalitære diktator, Stalins parole: Freden kan kun sikres, når folkene selv tager den i sine hænder!

Denne første fase af Den kolde Krigs fredsbevægelse opnåede en vis, men meget begrænset politisk betydning i Danmark, fordi Socialdemokratiet, Venstre og Det konservative Folkeparti stod sammen om at afvise den sovjetiske fredspropaganda. Da denne periodes fredsbevægelse ikke synes at have sat sig mærkbare spor på Færøerne, skal den ikke nærmere omtales her.

Anden periode, der strakte sig fra slutningen af 1970'erne til slutningen af 1980'erne, fik derimod udløbere på Færøerne. Denne anden store "fredsbølge" nåede et omfang i Danmark, der satte sig tydelige spor i dansk sikkerhedspolitik. Den traditionelle enighed mellem Socialdemokratiet, Venstre og Det konservative Folkeparti ophørte, da Socialdemokratiet begyndte at støtte en række af Moskvas og fredsbevægelsens paroler, herunder parolen om Norden som en atomvåbenfri zone.

Perioden kaldes i dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik historie for "fodnoteperioden", fordi den danske regering – bestående af de konservative og Venstre – fik en række pålæg af det "alternative sikkerhedspolitiske flertal i Folketinget (Socialdemokratiet, Socialistisk Folkeparti, Det radikale Venstre og Venstresocialisterne) om at tage forbehold over for (indsætte danske fodnoter til) en række NATO-beslutninger. Danmarks kommunistiske Parti var ikke repræsenteret i Folketinget i 1980'erne, men spillede en stor rolle i en række organisationer, som påvirkede partier i Folketinget.¹

Denne anden periode i fredsbevægelsernes virksomhed under Den kolde Krig ophørte, da der kom en ny politisk ledelse til i Moskva. Under generalsekretær Mikhail Gorbatsjov og udenrigsminister Eduard Sjevardnadze opgav Sovjetunionen doktrinerne om "fredelig sameksistens" og "socialistisk internationalisme", ligesom den af Moskva inspirerede parole om Norden som atomvåbenfri zone blev lagt på hylden. Sjevardnadze karakteriserede ligefrem hoveddoktrinen om "fredelig sameksistens" som aggressiv, mens Gorbatsjov kaldte Sovjetunionen for "en militariseret lejr".

Da pengestrømmen fra Moskva ophørte i 1989, ophørte også DKP med at eksistere. Danmarks kommunistiske Parti måtte likvidere sit partisekretariat, sit dagblad (*Land og Folk*), partiets store bygning i det centrale København og til sidst selve partiet.

Fredsbevægelser og NATO-kritik. I dette afsnit skal tiden fra slutningen af 1970'erne til slutningen af 1980'erne behandles. I dette tiår blev også Socialdemokratiet på Færøerne påvirket af fredsbevægelsens paroler.

I august 1976 blev der afholdt et protestmøde i Mørkedal, rettet mod radarstationen og generelt mod NATO. Friluftsmødet samlede nogle hundrede deltagere, mest unge, og blev ledet af sagfører og redaktør af bladet *Rodin*, D.P. Danielsen. Det var Danielsen, der i sin tid havde skrevet marxistisk-leninistiske artikler i *Framin*. På mødet blev der vedtaget en erklæring om, at landsstyret og lagtinget skulle kræve af rigsmyndighederne, at NATO-stationer på Færøerne blev nedlagt, og at Færøerne helt blev frigjort fra NATO-medlemskabet.¹

^{cdxiv} Om fodnoteperioden i dansk sikkerhedspolitik se Bent Jensen: *Tryk og tilpasning*, s. 162-180.

^{cdxv} *Dagbladet* 25.8.1976.

Folkeflokkens *Dagbladið* omtalte protestmødet meget positivt, mens *Dimmalætting* gav udtryk for, at det var ”vore lokale kommunister”, der havde indkaldt til mødet.¹

Den umiddelbare anledning til protestmødet var en udtalelse, som den danske major B. J. Jensen havde fremsat til et færøsk blad. Majoren, der var næstkommanderende på radarstationen i Mørkedal, havde bl.a. sagt, at der var risiko for et (sovjetisk) angreb på stationen i tilfælde af krig. Han havde også udtalt sig på en noget overraskende måde om forbindelsen mellem militæret og politiet.

Majoren blev derpå forflyttet, og de danske militære myndigheder dementerede hans udtalelser.^{cdxvii}

Fólkafylkingin móti NATO blev styret af en arbejdsgruppe bestående af Gunvør Hoydal, Johan Hendrik Winther Poulsen og Steinbjørn B. Jacobsen. Det var unge intellektuelle, og deres virksomhed og arbejdsmetoder afspejlede dette forhold. Gruppen var især aktiv i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne.

Fólkafylkingen móti NATO anlagde i sine aktiviteter en statsretlig tilgang til spørgsmålet om Færøerne og NATO. Man rejste nemlig spørgsmålet, om ikke de færøske myndigheder skulle have været spurgt, inden Færøerne blev tilsluttet NATO i 1949. I den forbindelse gjorde man opmærksom på, at selve bekendtgørelsen om Danmarks tiltrædelse af Atlantpagten – der fandt sted i 1949 – først var blevet offentliggjort på Færøerne tre år senere, i 1952. Landsstyret var ganske vist blevet spurgt af regeringen i København og havde også samtykket, men uden at have forelagt sagen for lagtinget, før samtykket blev givet.

I slutningen af 1979 henvendte Fólkafylkingen móti NATO ved Zakarias Wang sig skriftligt til statsminister Anker Jørgensen for – som det hed – at få en kopi af landsstyrets godkendelse af, at NATO-traktaten også kom til at omfatte Færøerne. Formentlig har færingerne været klar over, at en sådan skriftlig godkendelse ikke eksisterede. Statsministeriet svarede, at ifølge statsminister Hans Hedtofts udtalelser i landstinget i 1949 faldt traktaten uden for de tilfælde, hvor forelæggelse for hjemmestyret skulle ske. Der fandtes ikke i statsministeriets arkiv akter, der tydede på, at Atlantpagten havde været forelagt hjemmestyret til godkendelse.¹

I begyndelsen af 1980 udsendte initiativgruppen en pjece med titlen *NATO úr Føroyum*. Karsten Hoydal citerede heri den tidligere omtalte major B.J. Jensens interview til bladet *Magn* i juli 1976 om stationen i Mørkedal og om faren for, at stationen kunne blive angrebet udefra. *Fólkafylkingen móti NATO* konkluderede på grundlag af majorens udtalelser, at Færøerne i kraft af NATO-stationen var blevet gjort til et angrebsmål.¹

Den røde 1. maj-gruppe I 1980 eksisterede der en radikal politisk gruppering på Færøerne, der kaldte sig *Den røde 1. maj-gruppe*. Republikanernes partiblad *14. September* refererede den 17. maj 1980 en 1. maj tale i Våg, som Gunvør Hoydal havde holdt for grupperingen Sammenslutningen imod NATO. *Den Røde 1. Maj-gruppe* stod som indbyder til arrangementet. Gunvør Hoydals stærkt marxistisk farvede tale gik ud på, at NATO var garant for en kapitalistisk samfundsorden, at NATO

^{cdxvi} *Dimmalætting* 24.8.1976.

^{cdxvii} *NATO úr Føroyum* februar 1980.

^{cdxviii} SM j.nr. 40-32. SMs skrivelser 7.12.1979 og 24.1.1980. Hans Hedtofts redegørelse i Landstinget findes i *Rigsdagstidende*, Landstinget, 100 ordentlige samling 1948-49, sp. 1007 f.

^{cdxix} ”NATO úr Føroyum” februar 1980.

ville blive sat ind mod strejker på Færøerne, og at der derfor var anbragt 100 bevæbnede militærpersoner i Mørkedal.

Videre hævdede hun i lighed med mange andre i den tids fredsbevægelser, at USA brugte Færøerne som skjold, for at USA selv kunne forblive uskadt under en krig. Hvis Sovjetunionen besatte Finland, ville USA ikke betænke sig på at bombe færingerne tilbage til stenalderen, erklærede Gunvør Hoydal med et ikke helt logisk udsagn. På Vågø var der stationeret Hercules fly, hvis opgave var at eftersøge sovjetiske ubåde i farvandet mellem Færøerne og Island og Skotland. Derfor måtte udbygningen af stationen på Sornfelli bekæmpes, og NATO skulle væk fra Færøerne.

Danske myndigheders vurdering af NATO-kritikerne. Danske myndigheder og myndighedspersoner vurderede den begyndende fredsbevægelse og radikaliseringen af Socialdemokratiets syn på NATO meget forskelligt. Der skal i det følgende gives en række konkrete eksempler herpå.

Forsvarskommandoen i Danmark modtog i juni 1980 en meget pessimistisk rapport fra chefen for Færøernes Kommando, kommandør M. Rørly, som virkede nervøs på grund af den politiske udvikling på øerne.¹ Kommandør Rørly gjorde først opmærksom på den traditionelle modstand blandt færinger mod blokdanelser. Han fandt det nødvendigt, at der fra dansk side blev foretaget en ”objektiv oplysning” af befolkningen, hvilket imidlertid var vanskeligt, da de fleste politiske partier ikke ønskede noget sådant. Kommandøren konkluderede, at ”forsvarets fortsatte tilstedeværelse på Færøerne synes at være mere afhængig af de heri beskrevne forhold end den tilfældige og begrænsede velvilje, som Søværnets og Flyvevåbnets personel i almindelighed modtager på Færøerne.”

”De heri beskrevne forhold”, som havde foruroliget den danske kommandør, var en række færøske aktiviteter og avisartikler om bl.a. NATO og Sovjetunionen. *Oyggjatidindi* havde således den 30. april 1980 i en artikel lovprist Sovjetunionen for dens fredspolitik i anledning af, at en gruppe færinger i Påsken 1980 havde været med den færøsk-sovjetiske venskabsforening på rejse i Sovjet – en rejse, som den dansk-sovjetiske venskabsforening havde fået organiseret.

Også Den Røde 1. Maj-gruppe og Folkafylkingen mod NATO optrådte i kommandør Rørlys rapport, herunder *14. Septembers* referat af den tale, som betegnede NATO som et instrument for kapitalismen og Færøerne som bombeskjold for USA.

Kommandør Rørlys alarmerende rapport satte sig spor i Forsvarsministeriet. I foråret 1981 drøftede Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe spørgsmålet om udarbejdelse og offentliggørelse af en pjece eller et temahefte om færøske forsvarspolitiske forhold. Formand for kontaktgruppen, kommitteret Henning Gottlieb fra statsministeriet, ytrede sig positivt. Kommandørkaptajn P. Broberg fra Forsvarskommandoen mente imidlertid, at hans kollega, chefen for Færøernes Kommando, ”ser spøgelse overalt”.

Beslutningen blev derfor *ikke* at udsende nogen pjece. I stedet for ville man ”følge udviklingen”, forsøge at få Sikkerhedspolitisk Studiegruppe under Det Udenrigspolitiske Selskab til at tage emnet op på et seminar med færøsk deltagelse, ligesom Den sikkerhedspolitiske Kontaktgruppe skulle

^{cdxx} FM 1. kt. 011. 2-2. Chef for FRK til Forsvarskommandoen 12.6.1980.

orientere den kommende chef for Færøernes Kommando.¹ Det Udenrigspolitiske Selskab var en privat forening, men med tætte kontakter til forsvaret.

Som vi skal se i det følgende, havde chefen for Færøernes Kommando i høj grad fingeren på den færøske politiske puls. Det, der havde forskrækket ham, var blot begyndelsen til en radikaliserings og styrkelse af anti-NATO kræfter på Færøerne. I øvrigt havde udenrigsministeriet året før anbefalet aktive forholdsregler til at modvirke påvirkning af færingerne udefra. Ellers risikerede man, at Færøerne kom i drift væk fra NATO.^{cdxxii}

Socialdemokratisk kritik af NATO. I foråret 1981 offentliggjorde NATO-kritiske kræfter på Færøerne nye, skarpe udfald mod den vestlige alliance. *Oyggjatidindi* bragte den 18. februar 1981 en artikel med overskriften "Er Færøerne til salg?" af Jóannes Dalsgaard, der var medlem af lagtinget for Socialdemokratiet. Artiklen var meget radikal i sit indhold og præget af et ordvalg og en bagvedliggende tankegang, som ikke tidligere var kommet til udtryk hos socialdemokraterne på Færøerne. NATO blev således betegnet som et redskab for den amerikanske og europæiske imperialisme, ja som en trussel mod frihed og demokrati.

De militære stationer i Mørkedal og på Sornfelli blev erklæret for ulovlige, fordi Færøernes lagting havde vedtaget, at de skulle fjernes fra landet. Jóannes Dalsgaard advarede også sine landsmænd om, at Færøerne ville blive et af de allerførste mål i en krig mellem NATO og Warszawa-pagten.

Normalt var den slags ytringer forbeholdt mere yderliggående partier og organisationer. Ungdomsafdelingen i Tjodveldisflokkun vedtog den 19. marts 1981 en resolution om den planlagte NATO-udbygning på Færøerne, hvorom det bl.a. hed: "Over hele verden vinder kolde og mørke kræfter frem. Fascisme og presset fra Højre gør sig ikke kun gældende på Færøerne." Også Socialistisk Ungdomsforening - hvis formand var Martin S. Ejdesgaard - krævede, at lagtinget sørgede for, at stationerne i Mørkedal og på Sornfelli blev nedlagt.¹

Mere NATO-positive politiske kræfter ønskede også Færøernes forhold til NATO bragt i spil, men på en måde, der kunne give færingerne økonomiske fordele. Fremskridts- og Fiskeripartiet krævede forhandlinger med NATO, fordi visse NATO-medlemmer havde påført Færøerne alvorlige økonomiske problemer. Partiet understregede, at Færøerne udgjorde "et af de vigtigste led" i NATO's forsvarskæde. Da NATO havde sat sig fast på Færøerne, måtte organisationen også sikre øerne [økonomisk] i fremtiden som tak for denne færøske ydelse.¹

Sovjetisk inspiration af færøsk fredsbevægelse? Trods de skærpede angreb på NATO generelt som forsvarsorganisation og på NATO-installationerne på Færøerne specielt som både farlige og uacceptable mente danske myndigheder endnu så sent som i begyndelsen af 1983 *ikke*, at der eksisterede en egentlig fredsbevægelse på Færøerne. To kvinder - Marianne Debesdahl og Elenborg Johansson - var dog yderst aktive, men uden nogen egentlig organisation bag sig. De agiterede for at gøre Færøerne til et atomvåbenfrit område. De to kvinder havde deltaget i en "fredsmarch" i Sovjetunionen i sommeren 1982, hvor skandinaviske kvinder under sovjetisk vejledning gik i optog iført hvide gevandter.

^{cdxxi} FM 1. kt. 011.2-2. Notat af 11.2.1981 med tilføjelse 6.4.1981.

^{cdxxii} SM 40-17-60. Notat 10.8.1979.

^{cdxxiii} *Sosialurin* 4.3.1981.

^{cdxxiv} *Dimmalætting* 3.3.1981.

Efter en ny anti-NATO demonstration i Thorshavn i sommeren 1983 begyndte de danske myndigheder imidlertid at interessere sig for, om der var nogen sammenhæng mellem fredsfolkenes aktiviteter på den ene side og de sovjetiske skibe, der anløb Skåle skibsværft for at blive repareret, på den anden side. Politimesteren i Thorshavn blev bedt om en vurdering.

Initiativet til den danske forespørgsel kom fra Forsvarets Efterretningstjeneste, som var interesseret i at få belyst en mulig forbindelse mellem de sovjetiske skibe og de færøske anti-NATO fredsdemonstranter. Spørgsmålet måtte jo siges at være både interessant og vigtigt. Men selv om politiet i Thorshavn blev rykket for et svar i april 1984, synes den danske henvendelse ikke at være blevet besvaret.¹

”NATO-base” på Færøerne afsløret. Snart skulle der udefra komme langt mere aktivitet for freden på Færøerne og i verden. Danske fredskæmpere interesserede sig nemlig også for de militære installationer på Færøerne. I foråret 1984 offentliggjorde et dansk militærkritisk tidsskrift, *Forsvar*, to detaljerede og kritiske artikler om de militære installationer på Færøerne. Artiklerne vakte stor opsigt, dels fordi de syntes at være velinformerede, dels fordi de hævdede, at der fandtes *amerikanske* militære anlæg på Færøerne, anlæg som var blevet etableret i strid med den officielle dansk basepolitik og uden dansk politisk kontrol eller officiel dansk anerkendelse.

Artiklerne gav anledning til ubehag i forsvarsministeriet og i den danske regering. Forsvarsministeriet havde allerede i efteråret 1983 fået en henvendelse fra det kritiske blad *Forsvar*, som bad om, at Forsvarskommandoen besvarede en række spørgsmål. Ifølge forsvarsministeriet afslørede spørgsmålene ”dyb indsigt i forhold, der ikke er almindeligt tilgængelige”¹ – underforstået: Det forsvarskritiske blad måtte have fået oplysninger fra en kilde i forsvaret eller centraladministrationen.

Det blev ikke bedre af, at de to venstreorienterede aviser *Land og Folk* og *Information* også tog emnet op den 15. marts, og at *Pravda* og TASS hurtigt fulgte trop. *Pravdas* medarbejder Mikhail Kostikov understregede, at Færøerne var en del af det danske kongerige og således omfattet af den danske regerings forsvarspolitik. Ikke desto mindre var det nu blevet afsløret, at USA havde et kommunikationscenter for elektronisk spionage, som var direkte styret af Washington og uden for dansk kontrol.¹

Forinden de sovjetiske mediers omtale havde Socialistisk Folkepartis fredspolitiske ordfører Jens Thoft bragt sagen op i folketinget med et spørgsmål om, hvilket formål den NARS-station havde, som USA angiveligt drev på Sornfelli, og om denne stations virksomhed var i overensstemmelse med Danmarks officielle basepolitik. Udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen afviste at kalde en station med så lille en bemanning (ti amerikanere) for en base. Stationen indgik ifølge udenrigsministeren i både NATO’s og USA’s kommunikationssystem. Jens Thoft mente, at Danmark med bl.a. denne station var ”et springbræt for USA” mod Sovjetunionen og de andre socialistiske lande.^{cdxxviii}

^{cdxxv} PET’s arkiv.

^{cdxxvi} FM 1. kt. 034-2. Notat 11.11.1983.

^{cdxxvii} *Pravda* 19.4.1984.

^{cdxxviii} *Folketingstidende* 2. samling 1983-1984, sp. 2505-2509. Jens Thoft var også samtidig aktiv på andre fronter end den færøske. Han gav således udtryk for, at Danmark i Østersøen drev en ”gigantisk oprustningspolitik”, og at Danmark ved at lade sig bruge af USA/NATO som ”affyringsrampe” mod Sovjetunionen måtte forvente sovjetiske gengældelsesslag, *Information* 20.2.1984.

De to artikler i *Forsvar* kom til at spille en betydelig rolle i den sikkerhedspolitiske diskussion på Færøerne og i den politiske debat om Færøernes forhold til Danmark og dansk NATO-politik. Dette spørgsmål blev behandlet i kapitel 5. Bl.a. erklærede formanden for lagtingets markedsudvalg, at artiklerne havde vakt dyb uro på Færøerne. Atli Dam brugte udtrykket "foruroligende".

Senere blev stationen på Sornfelli kædet sammen med det såkaldte "stjernekrigsprojekt", som USA's præsident Ronald Reagan ønskede udviklet. "Stjernekrig" var journalistisk jargon for det amerikanske forsvarsinitiativ, SDI (Strategic Defense Initiative) til afværgelse af sovjetiske raketangreb. *Oyggjatidindi* viderebragte i februar 1987 den danske journalist og fredsaktivist Jørgen Dragsdahls artikel om Thule-basens udbygning i forbindelse med det amerikanske SDI-projekt Dragsdahl, der havde tætte kontakter til bl.a. Ilja Baranikas, chefen for det sovjetiske nyhedsagentur APN i Danmark, inddrog også Færøerne i sin kampagne. Han karakteriserede stationen på Sornfelli som "et led i Reagans SDI-plan".¹

Færøerne som (del af nordatlantisk) atomvåbenfri zone. I 1973 var der i Nordisk Råd blevet fremsat forslag om en fredszone i Nordøstatlanten. Fra Danmark var Poul Dam og Arne Larsen fra Socialistisk Folkeparti med som forslagsstillere; derudover var bl.a. svenskeren Lars Werner, Venstrepartiet Kommunisterne, nordmanden Finn Gustavsen, Socialistisk Venstre, og nordmanden Gils Gudmundsso, Arbejderpartiet, forslagsstillere.

Forslaget blev taget under behandling af den danske regering. I en kommentar til forslaget hed det i udenrigsministeriet, at det nordatlantiske område var af vital interesse for forsvaret af Danmark inklusive Færøerne og Grønland, både i henseende til varsling og fremførelse af de forstærkninger, som Danmarks forsvar hvilede på i kraft af vort medlemskab af NATO. Det var ligeledes usandsynligt, at de store flådemagter ville være interesseret i dette forslag. Forslaget blev i øvrigt stemt ned i Nordisk Råd, der af hensyn til Finland normalt afstod fra at beskæftige sig med sikkerhedspolitiske emner.¹

Initiativet til at omdanne de nordiske lande og farvande til en "nordisk fredszone" stammede oprindeligt fra Moskva. Efter at den danske regering i december 1957 på et møde i NATO-rådet havde erklæret, at Danmark *ikke i fredstid* ville modtage atomvåben, opfordrede den sovjetiske regering i 1958 statsminister H.C. Hansen til at erklære, at Danmark *aldrig under nogen omstændigheder* ville modtage atomvåben. Dette forslag, der ville have bundet den danske regerings hænder, afviste regeringen. Denne afvisning blev en fast bestanddel af dansk sikkerhedspolitik under skiftende regeringer i årene fremefter.

I begyndelsen af 1980'erne blev den sovjetiske idé imidlertid antaget i princippet af en række fredsbevægelser. Som noget nyt gik nu også Socialdemokratiet i Danmark og Arbejderpartiet i Norge ind for tanken. I februar 1984 vedtog lagtinget en erklæring, der betegnede Færøerne som atomvåbenfrit område. Den danske regering var i 1983 af det alternative flertal i folketetinget blevet pålagt at arbejde for, at Danmark blev en del af en nordisk atomvåbenfri zone. Socialistisk Folkeparti tog sagen op i folketetinget, hvor Pelle Voigt mente, at Danmark skulle respektere beslutningen og bidrage til at få den stadfæstet. Regeringen svarede, at Færøerne allerede var atomvåbenfri, og at emnet var den danske regerings ansvar.^{cdxxxi}

^{cdxxix} *Oyggjatidindi* 4.2.1987.

^{cdxxx} UM 119 K 4 a/15. Notits 20.12.1973 af C.F. Kissum.

^{cdxxxi} *Folketingstidende 1983-1984*. 2. samling, sp. 185-186.

I august 1984 deltog repræsentanter for ”fredsgrupper fra militærstrategisk vigtige øer i Norden” i et møde på Ålandsøerne for at drøfte fælles sikkerhedsproblemer. Fra Danmark deltog det socialdemokratiske medlem af folketinget, Jytte Hilden. Der synes ikke at have været deltagere fra Færøerne, selv om et af de diskuterede emner på mødet faktisk var situationen for Færøerne, og selv om Færøerne jo må siges at være militærstrategiske øer i Norden.

Formålet med dette initiativ fremgik af, at Ålandsøernes afmilitariserede status var udgangspunkt for diskussioner om alternativer til den eksisterende situation på andre nordiske øer, herunder også øerne Bornholm og Færøerne.

Sovjetunionen interesserede sig for konferencen på Ålandsøerne, og sovjetiske agenter var i kontakt med deltagere i mødet, bl.a. Jytte Hilden.

Atomvåbenfrit Nordatlanten. I efteråret 1988 blev der i Glasgow afholdt et møde, hvor fredsfolk fra en række lande diskuterede forskellige aktioner for at tilvejebringe et atomvåbenfrit Nordatlanten. Selv om emnet var centralt for Færøerne, synes der dog ikke at have været færøske repræsentanter til stede.

Kampagnen for et atomvåbenfrit Nordatlanten havde Sovjetunionens bevågenhed og må - ligesom kampagnen for en nordisk atomvåbenfri zone (på sovjetisk: en nordisk fredszone) - ses som rettet mod USA og NATO. I mødet i Glasgow deltog da også repræsentanter for *Sovjetunionens Fredskomiteé*, et organ der var stramt styret af Sovjetunionens kommunistpartis Centralkomiteé. Fra Danmark var der en repræsentant for den kommunistisk dominerede *Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed*, Søren Rasmussen, som skrev om mødet i DKP's organ *Land og Folk*. Også organisationerne Nej til Atomvåben og Greenpeace var repræsenteret på mødet i Glasgow.

Den eneste politiker, der deltog i mødet, var Jens Thoft, det danske Socialistisk Folkepartis fredspolitiske ordfører.¹

På dette tidspunkt - efteråret 1988 - var det dog for sent at agitere for en atomvåbenfri zone i Norden og i Nordatlanten. Som led i det sovjetiske regimes udenrigspolitiske ”nytænkning” og omvurdering af tidligere strategiske og sikkerhedspolitiske positioner besluttede Moskva at skrotte ideen om ”en nordisk fredszone”. Da udenrigsminister Eduard Sjevardnadze var på officielt besøg i Danmark i 1988 nævnte han overhovedet ikke den gamle sovjetiske idé om en nordisk zone. Og uden Sovjetunionens og sovjetloyale partier, organisationer og personers aktive støtte til ideen døde den hurtigt hen. I sig selv en tankevækkende kendsgerning.

Den færøske fredsmarch '85 og Folk fyri Fridi. Anden Pinsedag 1985, i slutningen af maj, blev der gennemført en fredsmarch fra Flyvestation Thorshavn i Mørkedal til Thorshavn, hvor der blev afholdt møder fem forskellige steder. Ifølge en færøsk politirapport syntes fredsmarchen arrangeret af organisationen *Folk fyri Fridi*, som var stiftet af præsten Kjartan Mørkøre. En meget aktiv person i organisationen var Anna Dalsgaard. Hovedtaler ved mødet på Skansen var Jørgen Thomsen, medlem af lagtinget og Socialdemokratiets næstformand. Ved Marinestationen (Færøernes Kommando) holdt en studerende, Magni Arge, en ildfuld tale om, at færingerne måtte tage sig sammen, tage sagen i egne hænder og drive militærmagten ud af landet uanset rigsfællesskabet.¹ Ifølge rigsombudsmanden, der kaldte arrangørerne af fredsmarchen for ”den færøske

cdxxxii *Land og Folk* 17.-18.9.1988.

cdxxxiii Rapport fra politiet i Thorshavn 27.5.1985.

fredsbevægelse”, var der 100-150 deltagere - i sig selv ikke noget imponerende antal. Der blev vedtaget resolutioner rettet til lagtinget, byrådet i Thorshavn, Færøernes Kommando og rigsombudet.¹

Resolutionen til rigsombudet var undertegnet ”Den færøske fredsmarch ’85”. Den var rettet til den danske regering og indeholdt en protest imod, at denne gentagne gange havde siddet lagtingets beslutninger overhørig og på denne måde negligeret den færøske folkevilje. Denne daglige krænkelse rettede sig imod en række forhold: Færøerne som en neutral nation; Færøernes ikke-deltagelse i militærpagter; færøske beslutninger om, at der ikke skulle være militære installationer og personale på Færøerne; og endelig lagtingets beslutning om en traktatmæssig sikring af Færøerne som atomvåbenfrit område.

Resolutionen mindede om, at den danske regering ved at tilslutte sig FN’s pagt og ved tilslutningen til Den europæiske Konference om Fred og Sikkerhed havde forpligtet sig til at respektere ”en folkemajoritets udtrykte vilje.” Resolutionen sluttede med et krav til den danske regering om, at den levede op til disse forpligtelser og omgående tog initiativ til at sætte lagtingsvedtagelserne i kraft.¹

Folk fyri Fridi arrangerede samme år den 6. august en mindedemonstration for atombomben mod Hiroshima i 1945. Karin Kjølbro var hovedtaler ved arrangementet, som mest samlede unge folk. De to lagtingsmedlemmer, Jóannes Dalsgaard og Erlendur Patursson fra henholdsvis Socialdemokratiet og Tjodveldisflokken deltog også i arrangeentet.

Land og Folk: ”Det færøske fredsfolks stemme”. Vejledt og finansieret af Moskva spillede Danmarks kommunistiske Parti en væsentlig rolle i den danske fredsbevægelse, og DKP’s organ *Land og Folk* prioriterede ”fredsstof” meget højt i disse år. I sommeren 1985 begyndte avisen også at skrive om fredsbevægelsen på Færøerne. I juni bragte det kommunistiske dagblad ikke færre end tre meget store artikler om dette emne.

DKP’s organ var selv meget tilfreds med sin indsats og refererede færøske politikere og fredsfolk for at sige, at *Land og Folk* var ”det færøske fredsfolks stemme” i Danmark. De færøske protester mod påtvunget NATO-medlemskab, som var blevet holdt hemmelige for den danske befolkning, var nu blevet loyalt viderebragt af *Land og Folk*, hed det.

Blandt de tilfredse færøske fredsfolk omtalte Danmarks kommunistiske Partis organ Erlendur Patursson og Randi Jacobsen fra *Fólk fyri Fridi* og samtidig medarbejder ved *Sosialurin*. De to roste begge roste *Land og Folk* for avisens indsats.¹ Det var helt i tråd med udviklingen i Danmark, hvor man også kunne se fredsaktivister fra Socialistisk Folkeparti og Socialdemokratiet rose det kommunistiske dagblad for dets uundværlige indsats.^{cdxxxvii}

14. September-gruppen. Da forsvarsminister Hans Engell i begyndelsen af september 1985 var på officielt besøg på Færøerne, forhindrede demonstranter ham og lagmanden i at komme ind i landsstyrets bygning på Tinganes. Mødet måtte holdes andetsteds, hvor lagmanden overrakte forsvarsministeren en skrivelse, forfattet af *Fólk fyri fridi*, som erindrede om lagtingsvedtagelserne.

cdxxxiv SM ROM til SM 28.5.1985.

cdxxxv SM Resolution dateret 27.5.1985 bilagt ROM til SM 28.5.1985.

cdxxxvi *Land og Folk* 4.10.1985.

cdxxxvii *Fredsavisen* 1986:1-2. Det drejede sig om Gertrud Hoffmann, medlem af Socialdemokratiets Udenrigspolitiske Udvalg og Jens Thoft, fredspolitikens ordfører for Socialistisk Folkeparti.

I samme anledning blev rigsombudets og forsvarrets bygninger bemalet med anti-militære slagord som ”Ud med NATO”.¹

Det var *14. September*-gruppen, der stod for demonstrationerne på Tinganes, hvor der blev holdt taler af Jóanes Nielsen og Árni Dahl.^{cdxxxix}

14. September-folkene angreb USA, Danmark og NATO i meget stærke vendinger. Sprogbrugen mindede meget om sovjetisk og danske kommunisters retorik: I Sydafrika blev der forøvet ”folkemord”, som angiveligt blev støttet af lande, der havde presset Færøerne ind i NATO. ”Krigsminister” Hans Engell blev angrebet for at tillade ubåde fra ”fascistlande” som Tyrkiet og Chile at blive repareret i Danmark. Som minister rettede Engell sig ikke efter Folketingets flertal. For 50 år siden havde ”storkapitalen” fået Mussolini, Hitler og Franco til magten. Efter at folket havde kastet fascismen af sig, havde ”kollaboratører” bagtalt Sovjetunionen og skabt NATO, hvor ”nazi-generaler” nu udfoldede sig. Det eneste, Færøerne kunne forhandle med krigsminister Engell om, var, hvornår de udenlandske militæranlæg blev nedlagt.¹

Ifølge *Oyggjatíndi* havde ”denne repræsentant for NATO” i sinde at gøre Færøerne til et militærområde ”til fordel for Danmark, USA og kapitalismen.” Øerne var allerede blevet til ”krigskolonien Færøerne”.¹

23. august-gruppen. I efteråret 1986 blev der øvet hærværk mod nogle nyopsatte radioantenner ved Færøernes Kommando i Thorshavn. En gruppe, der kaldte sig *23. august-gruppen* påtog sig ansvaret, og flere af gruppens medlemmer trådte offentligt frem.

Gruppen erklærede, at dens formål med hærværket mod de militære installationer var at protestere mod, at den danske regering ikke respekterede lagtingets vedtagelser om Færøerne som et militærfrit område.¹

Socialdemokratiet og Folkeflokk. Som tidligere nævnt skærpede også det færøske socialdemokrati sin sikkerhedspolitik og blev meget NATO-kritisk i 1980’erne. Socialdemokraternes blad *Sosialurin* ytrede sig også stærkt kritisk og anklagede bl.a. skiftende danske regeringer for at have krænket både FN-pagten og Helsingfors-aftalen af 1975. I en ledende artikel i september 1985 satte det socialdemokratiske organ endda spørgsmålstegn ved bevarelsen af rigsfællesskabet, hvis Danmark fortsatte politikken med ikke at respektere lagtinget, som det blev udtrykt.¹

I en anden artikel i *Sosialurin* – ligeledes fra september 1985 - hed det om den danske forsvarsministers besøg, at Hans Engells hensigt var at besøge ”militærbaserne her i landet”. De militære anlæg blev i artiklen konsekvent kaldt ”militærbaser”, og selv i en tilsyneladende ordret gengivelse af en udtalelse, som forsvarsministeren offentligt havde fremsat, hed det, at ”militærbaserne har så stor betydning, at vi [den danske regering] så afgjort ønsker at beholde dem.” Det er helt utænkeligt, at den danske forsvarsminister skulle have brugt denne betegnelse om

^{cdxxxviii} *Tingakrossur* 6.9.1985

^{cdxxxix} Ifølge *Dagbladið* 6.9.1985 var *14. September*-gruppen en pacifistisk sekt, som også var aktiv i socialistisk funderet løsrivelsesaktivitet.

^{cdxl} Indlæg i *Sosialurin* 10.9.1985.

^{cdxli} *Oyggjatíndi* 6.9.1985.

^{cdxlii} SM 4056-2. ROM til SM 10.9.1986.

^{cdxliii} *Sosialurin* 5.9.1985.

forsvarsinstallationerne på Færøerne. Det var *Sosialurin*, der lagde ham dette ord i munden. Bladet nævnte også, at forsvarsministeren lagde stor vægt på troskab mod NATO – underforstået: uanset hvad færingerne måtte mene.¹

Samtidig med, at Socialdemokratiet blev mere NATO-kritisk, blev Folkeflokket mere NATO-positiv. Ikke mindst partiets medlem af folketinget, Óli Breckmann, gik i brechen for den vestlige alliance. Han opfordrede offentligt Tjodveldisflokket til at bøje sig for den kendsgerning, at et flertal af befolkningen på Færøerne ønskede at beholde NATO-stationer, og at et meget stort flertal ønskede den vestlige alliance alt det bedste. Dette fremgik af en vælgerundersøgelse, som Erlendur Paturssons partifælle Zacharias Wang havde foretaget. Lagtingets anti-militære beslutninger havde altså ikke et flertal i befolkningen bag sig.

Breckmann opfordrede også Erlendur Patursson til at kigge ind i ”de hemmelige rum på et hvilket som helst sovjetisk fiskeskib ved kajen i Skåle eller Thorshavn; disse skibe var utvivlsomt meget bedre udstyret med våben end samtlige NATO-installationer. Breckmann anslog, at styrkeforholdet Sovjetunionen-NATO på Færøerne var 2-1, idet der var ca. 100 NATO-folk stationeret på Færøerne, mens russerne altid havde mindst 200 militærfolk i de færøske havne. Dette tal kunne oven i købet let fordobles, således at en skønne dag 500 mand let og elegant kunne springe i land rundt omkring på øerne – ”og så var det slut”.¹

Også tidligere havde Folkeflokkets organ *Dagbladið* gjort gældende, at Færøerne ikke kunne være neutrale. Den sovjetiske militære tilstedeværelse ved Færøerne var nemlig så omfattende, at øerne kunne besættes en af de første dage af en krig i kraft af, at de sovjetiske søstridskræfter havde overtaget i Nordatlanten.

Formanden for Folkeflokkets gruppe i lagtinget, Jógvan Sundstein, udtalte, at Færøerne burde være med i NATO og nyde godt af den sikkerhed, denne forsvarsalliance gav. Men færingerne måtte selv beslutte dette. Det skulle ikke presses igennem af Danmark. Han anførte Island som model. Landet var medlem af NATO, men havde ikke de store militære forpligtelser. Hjemmestyreordningen måtte revideres, så færingeres selvbestemmelsesret kunne komme til udtryk.

Samtidig med denne bekendelse til NATO ønskede Sundstein dog noget inkonsekvent Færøerne erklæret for atomfrit område. I den forbindelse omtalte han en henvendelse fra Socialdemokratiets formand Anker Jørgensen, hvori denne inviterede Folkeflokket til at deltage i en konference om at gøre de nordiske lande til atomvåbenfrit område. Sundstein forestillede sig, at hvis Færøerne kunne få garanti som atomvåbenfrit område, og hvis et lignende territorium i den sovjetiske magtsfære også fik en sådan garanti, ville man være kommet stykke ad vejen. Større og større områder på begge sider af jerntæppet ville så kunne blive erklæret for atomvåbenfrie.¹

McCloy's besøg i Thorshavn. Det amerikanske orlogsskib *McCloy*s besøg på Færøerne i 1987 er allerede blevet omtalt (se kapitel 5). McCloy lagde til i Thorshavn, uden at landsstyret havde fået garantier for, at det ikke medførte atomvåben.

cdxlv *Sosialurin* 7.9.1985.

cdxlv *Dagbladið* 6.9.1985.

cdxlvi *Dagbladið* 9.9.1985.

Som de første medier omtalte *Land og Folk* og derpå det sovjetiske telegrambureau TASS de færøske demonstrationer i forbindelse med det amerikanske krigsskibs besøg.¹ Danske myndigheder antog, at inspirationen til demonstrationerne i Thorshavn i sommeren 1987 kom fra de samme kræfter som i 1985, dvs. fra Sovjetunionen og sovjetloyale kræfter. Helt konkret blev der desuden peget på en konference i Aarhus den 22. maj 1987 om Norden som atomvåbenfri zone. Her havde deltaget ikke mindre end seks repræsentanter for Den sovjetiske Fredskomite.¹

*McCloy*s besøg i Thorshavn fik et færøsk-dansk efterspil. Landsstyret afkrævede skriftligt rigsombudsmanden en redegørelse for, hvorfor det amerikanske orlogsfartøj havde fået tilladelse til at komme i havn, uden at den ønskede sikkerhed for, at det ikke medførte atomvåben var givet. Den færøske note blev videresendt til statsministeren.

Samme måned fejrede radarstationen på Sornfelli 25-års jubilæum. Den 1. juli 1987 holdt Óli Breckmann tale i Mørkedal over emnet "NATO som fredens og frihedens beskytter". Den færøske politiker understregede imidlertid også, at lagtinget skulle have større ansvar i forsvarsspørgsmål, der angik Færøerne.¹

Forsvarsmodernisering og fortsatte angreb på NATO. Så sent som i oktober 1988 kunne man i færøske medier læse artikler om, at Danmark havde begået brud på sin egen officielle politik om ikke at tillade fremmede baser i Danmark og på Færøerne. Anledningen var nedtagningen af fire radarskærme fra NARS-anlægget på Sornfelli fra begyndelsen af 1960'erne.¹

I foråret 1989 blev moderniseringen af stationen i Mørkedal omtalt og kommenteret i færøsk presse. Moderniseringen ville angiveligt koste 800 millioner kr. og havde stået på siden 1983. Den ville først være afsluttet i 1990. En avis beskrev moderniseringen som et led i NATO's udbygning med henblik på at koordinere luftforsvaret på Færøerne med forsvaret af England og Shetlandsøerne.¹

Anledningen var et besøg af chefen for det varslingsystem i England (Air Defence Region), som Færøerne indgik i, general Sir Patrick Hine. Den britiske general var på Færøerne for at tildele chefen for Flyvestation Thorshavn, oberstløjtnant Niels R. Lundbye, en orden. Oberstløjtnanten karakteriserede stationen i Mørkedal som "den nordligste skanse" for radarsystemet i England.¹

Andre stemmer på Færøerne beskrev det samme på en anden måde. *Frii Föroyar* mente, at fredsfolkene havde haft ret: Hver eneste færing var i livsfare på grund af stationen på Sornfelli. Over Færøerne kredsede radarfly, og i havene omkring øerne var der mange ubåde. Bladet henviste til, at der havde været et sovjetisk ubådshavari syd for Bjørneø. Konklusionen var, at færingerne måtte kæmpe for at få "NATO ud af vort land." Erfaringen havde vist, at ikke engang lagmanden kunne stille noget op på det udenrigspolitiske område. Kun frigørelse ville give mulighed for en selvstændig færøsk udenrigspolitik.¹

Myndighedernes syn på kommunistiske og andre grupperinger. De danske rigsmyndigheder så med interesse og undertiden også med bekymring på de forskellige grupperinger, der enten havde

cdxlvii *Land og Folk* 22.7.1987.

cdxlviii FE IC-2. 18.7.1987; FE/IC 357.30. 3.8.1987.

cdxlix *Dagbladið* 3.7.1987 og *Dimmalætting* 2.7.1987.

cdl *Tingakrossun* 28.10.1988.

cdli *Dimmalætting* 6.4.1989.

cdlii *Dimmalætting* 3.4.1989.

cdliii *Frii Föroyar* 14.4.1989.

tilknytning til Sovjetunionen, eller som gebærdede sig revolutionært og/eller anti-vestligt. Da Forsvarets Efterretningstjeneste i sommeren 1989 lavede en opgørelse over diverse hændelser på Færøerne, blev der noteret ét tilfælde af mistænkelig adfærd og 17 tilfælde af demonstrationer mod NATO eller dansk forsvars tilstedeværelse på Færøerne. Der havde været to tilfælde af hærværk eller sabotage mod de militære anlægs antenner.¹

Forsvaret forestillede sig, som også tidligere omtalt, at venstreorienterede aktivt ville støtte en sovjetisk invasion af Færøerne. En menig dansk soldat ved Flyvestation Thorshavn havde i oktober 1973 klaget til Forsvarskommandoen over, at der i øvelsesoplægget til øvelsen *Gul midnatssol* på flyvestationen var forudset, at venstreorienterede færinger aktivt støttede Orange parti, dvs. fjenden. Det, fandt den menige, var at stemple venstreorienterede generelt som 5. kolonne. Han karakteriserede det som politisk misbrug af forsvaret. Forsvarsministeriet nægtede ham aktindsigt, men bestred i øvrigt ikke hans oplysninger. Man ville fremover søge at undgå den slags ordvalg.

Bladet *14. September* hævdede i 1976, at det havde set lister over færinger, som kunne tænkes at være upålidelige.¹ Bladet oplyste ikke mere konkret om, hvad det var for lister, eller hvilke færinger der var opført som mistænkelige.

Som tidligere nævnt mente rigsombudsmanden i et notat fra begyndelsen af 1988 ikke, at der var grund til bekymring over de mange sovjetborgere, der kom til Færøerne i forbindelse med reparation af sovjetiske fiskeskibe. Anledningen var det britiske magasin *The Economists* artikel herom.¹

Forsvarets Efterretningstjeneste tog ikke helt så let på sagen og fremhævede, at der var en vedvarende, kritisk, sovjetisk propaganda om den danske indflydelse og NATO's tilstedeværelse på Færøerne. Hensigten hermed var generelt at svække den vestlige indflydelse og øge den sovjetiske. Tjenesten måtte dog medgive, at den indflydelse på den offentlige mening, som den sovjetiske "fredspolitik" havde opnået i de nordiske lande, ikke var blevet opnået på Færøerne.

Imidlertid kunne sovjetiske søfolk frit bevæge sig rundt på Færøerne og skaffe sig oplysninger om militære forhold, og der forelå rapporter om østborgeres "mulige efterretningsmæssige indhentning mod totalforsvarsinstallationer" på Færøerne. Der var ganske vist ikke konstateret forbindelser mellem færinger og sovjetiske statsborgere "i større omfang", men en vis forbindelse via Venskabsforeningen Sovjet-Færøerne havde kunnet iagttages. Derimod var der kun ringe kontakt mellem sovjetiske søfolk og færinger.

Forsvarets Efterretningstjeneste konkluderede, at demonstrationer mod NATO, hærværk mod antenner og andre ulovlige aktioner var "indikationer på, at sådanne aktioner til en vis grad har været initieret via det sovjetiske meningspåvirkningssystem."¹

Men længere end til disse indikationer kunne tjenesten ikke komme. Det er sandsynligt, at den sovjetiske propaganda og sovjetiske indflydelsesagenter har bidraget til at styrke anti-NATO stemningen i visse færøske kredse. De mange demonstrationer og aktioner faldt i hvert fald tidsmæssigt sammen med den forstærkede sovjetiske propagandaoffensiv.

cdliv FE FE/IC M 96/0. Notat af CH/IC-1. 28.6.1989.

cdlv *14. September* 31.8.1976.

cdlvi FM 87-35046-3. Notat vedrørende sovjetisk tilstedeværelse på Færøerne 8.1.1988.

cdlvii FM 87-35046-3. FE til SM of FM 4.2.1988.

I 1988 var denne propagandaoffensiv imidlertid kørt fast, og der var begyndt at lyde helt andre, fordragelige toner i Moskva. I den kommende tid ebbede demonstrationerne og aktionerne mod NATO og de militære anlæg på Færøerne (derfor) ud.

Namibia-sagen. I 1988 indgik færøske redere en aftale med Sydafrika, som gav færøske fiskere mulighed for at fiske i Namibias rige fiskevande. Den danske regering blandede sig i sagen, og udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen opfordrede i et brev til lagmand Atli P. Dam landsstyret til at forhindre det planlagte fiskeri. Udenrigsministeren meddelte lagmanden, at den danske regering "på det kraftigste" misbilligede den indgåede fiskeriaftale. Fiskeriet stred nemlig mod den danske sanktionspolitik mod regimet i Sydafrika.¹

Der var for så vidt tale om en klassisk dansk-færøsk modsætning, men med den forskel, at den danske regering i denne sag fik støtte fra den færøske venstrefløj. Asbjørn Thomsen fra den kommunistiske avis *Frii Føroyar* var meget opbragt over, at færøske fiskeskibe skulle til at fiske ved Namibia efter aftale med regeringen i Sydafrika. De færøske kommunister ville have skibene kaldt hjem. De forsøgte at involvere den sovjetiske ambassade i København i sagen, men fik blot en kold skulder. Sovjetunionen drev selv et omfattende fiskeri sammested.

I 1989 fremsatte socialdemokraterne på Færøerne forslag om forbud mod samhandel med Sydafrika, og landsstyret foreslog afvikling af det fiskeri, som tre færøske skibe allerede drev ved Namibia. Sagen om det færøske fiskeri vakte en voldsom debat. Oli Breckmann fra Folkeflokken ville ikke støtte forslaget, men de øvrige medlemmer i landsstyrekoalitionen stemte forslaget igennem.¹

Næsten samtidig fornyede landsstyret uden nogen form for modstand ude- eller hjemmefra fiskeriaftalerne med de to politistater Sovjetunionen og DDR.

^{cdlviii} *Jyllands-Posten* 7.10.1988: "Ellemann vil stoppe færøsk fiskeplan".
^{cdlix} SM Ringbind med ROM's indberetninger. ROM til SM 22.1.1989.

12. Konklusion

Kildematerialet. Som nævnt i kapitel 3 Kildegrundlaget har det ikke i tilfredsstillende omfang været muligt at få adgang til alt relevant *sovjetisk kildemateriale* i de russiske arkiver. Det har betydet, at mange væsentlige spørgsmål ikke har kunnet behandles så dybtgående, som det ville have været ønskeligt. Sovjetunionens hensigter, strategi og mål kan nu engang bedst belyses ud fra sovjetisk materiale. På den anden side viser erfaringerne fra andre historiske studier af Sovjetunionens politik, at man kan komme et langt stykke ad vejen ved at analysere offentliggjort sovjetisk materiale. Der har vist sig at være en høj grad af overensstemmelse mellem offentliggjorte synspunkter og fortrolige overvejelser.

Det sovjetiske materiale, der har været adgang til, er blevet intensivt udnyttet og suppleret med et omfattende og varieret, materiale fra især en række danske statslige institutioner. Der er herved blevet tegnet et mangefacetteret billede af Færøernes stilling under Den kolde Krig med hovedvægt på den rolle, som Sovjetunionen/Warszawa-pagten spillede for Færøerne - enten rent faktisk eller i Danmarks og NATO's mere eller mindre begrundede forestillinger om denne rolle.

Sovjetunionen. Sovjetunionen var både en supermagt og et imperium med et indre og et ydre imperium, som blev behersket af et ideologisk-revolutionært regime. Dette regime var forvisset om, at fremtiden med naturnødvendighed tilhørte socialismen i sovjetisk aftapning, og at det var i alle nationers interesse at overgå til et politisk-økonomisk system som det sovjetiske. Erfaringen havde vist, at dette regime ikke veg tilbage for at give en hjælpende hånd med for at få denne naturnødvendighed til at ske fyldest.

Regimet i Kreml betragtede sig som værende i en fundamental konflikt med de kapitalistiske stater og "imperialismen" - en konflikt, som først ville ophøre, når den var endt med socialismens sejr over kapitalismen i verdensmålestok.

Militær styrke blev anset for afgørende i denne globale styrkeprøve, selv om den faktor, der i sidste instans ville gøre udslaget, var det overlegne socialistiske økonomisk-sociale system. Som vi ved nu, men som man ikke med sikkerhed kunne vide dengang, var det sovjet-socialistiske system håbløst underlegent både med hensyn til produktivitet og velfærd samt frihed og værdighed for den brede befolkning.

Denne dimension skal med. Ellers forstår man ikke, hvad Den kolde Krig handlede om. Den var en kamp om, hvordan Europa og verden skulle være; om totalitære politistater med undertrykte og forarmede befolkninger som den sovjetiske, østtyske og rumænske skulle sejre, eller om frie og demokratiske lande skulle kunne trives.

Sovjetunionens syn på Færøerne. Færøerne spillede ikke nogen stor rolle for Sovjetunionen under 2. Verdenskrig og i den umiddelbare efterkrigstid. Men i takt med øst-vest modsætningens skærpelse fik Færøerne en større betydning i de sovjetiske strategiske overvejelser. Da det sovjetiske regime besluttede, at Sovjetunionen skulle være en global flådemagt med Nordflåden som den mest betydningsfulde af de sovjetiske krigsflåder, blev Nordatlanten og hermed Færøerne en vigtig arena for de sovjetiske militære planlæggere. Nordflåden var selve ryggraden i Sovjetunionens strategiske gengældelsesstyrke.

Sovjetunionen anlagde et *realistisk* syn på Færøerne og Danmark. Moskva var på den ene side på det rene med, at Danmark ikke selv ville kunne forsvare Færøerne (og Grønland) og heller ikke i stand til at forhindre Færøernes løsrivelse. Spørgsmålet for Sovjetunionen var, om det ville være i sovjetisk interesse, at Færøerne eventuelt løsrev sig fra rigsfællesskabet.

Selv om Kreml ifølge sin ideologi og sine interesser i praksis og i sin propaganda støttede løsrivelsesbevægelser i vestligt dominerede områder over hele verden, var Moskva ikke interesseret i Færøernes løsrivelse. Det skyldtes den realistiske vurdering, at Færøerne ikke ville have mulighed for at henligge uberørt af den globale modsætning mellem "krigens lejr og fredens lejr", men med eller mod sin vilje ville blive inddraget i Øst-Vest konflikten. Alternativet til rigsfællesskabet med den svage småstat Danmark ville være afhængighed af de store og stærke vestmagter, Storbritannien og USA.

Derfor blev det sovjetisk politik *ikke* at støtte en egentlig løsrivelse, men i stedet at forsøge at påvirke situationen på Færøerne og det dansk-færøske forhold så godt det lod sig gøre. Påvirkningen skulle naturligvis modvirke Færøernes integrering i den vestlige forsvarsalliance. For så vidt mindede Sovjetunionens politik over for Færøerne om den sovjetiske politik over for Danmark. Der var i høj grad tale om bestræbelser på skadebegrænsning og om at få det bedst mulige ud af en situation, som man ikke afgørende kunne påvirke. Ligesom Danmark lå Færøerne i den vestlige del af verden.

Danmarks frygt for en sovjetisk sammenkædning af Bornholm med Færøerne havde ikke noget på sig. For Moskva var det to forskellige problemer. Derimod forsøgte Sovjetunionen på andre måder at påvirke Danmark og Færøerne for herved at forhindre de store vestmagter og NATO i at etablere sig militært (anlægge "baser") på Færøerne. Ligesom det ikke lykkedes Moskva at forhindre Danmarks integrering i den vestlige alliance, lykkedes det heller ikke at forhindre Færøernes integrering i samme alliance.

Færøernes strategiske betydning. Der er ingen tvivl om, at den vestlige forsvarsalliance tillagde *Færøernes strategiske position i Nordatlanten* en væsentlig betydning. Færøerne indgik i NATO's varslingskæder, og de forholdsvis beskedne militære installationer på Færøerne var led i de anlæg, der var med til at opretholde den strategiske balance mellem Øst og Vest.

Færøerne kom til at befinde sig i *krydsfeltet* mellem de to militæralliancers ledende magter, Sovjetunionen og USA. Nordatlanten var vital for forbindelsen over havet og gennem luften mellem USA og dets vesteuropæiske allierede. Uden denne forbindelse ville alliancen bryde sammen og de europæiske nationer overladt til Sovjetunionen.

Færøerne var velegnede som *baseområde* for såvel ubåde som overfladeskibe. Og Færøerne lå godt for kontrollen med trafikken til søs og i luften i Nordatlanten.

Lige så vigtigt som det var for den vestlige verden, konkret NATO, at have Færøerne med i den vestlige alliance, lige så vigtigt var det for alliancen og dermed Danmark at forhindre, at Sovjetunionen eller dens allierede opnåede fodfæste på Færøerne. *Frygten for sovjetisk fodfæste* eller sovjetisk indflydelse går som en rød tråd gennem hele Den kolde Krigs periode fra tiden umiddelbart efter 2. Verdenskrig og frem til Sovjetunionens og Warszawa-pagtens opløsning.

Den kolde Krig var ikke nogen entydig størrelse. Der var perioder, hvor Den kolde Krig var koldere - eller rettere varmere; hvor spændingen mellem de to alliancer eller mellem Sovjetunionen

og USA var større end ellers. Den kolde Krig havde også sine konjunkturer. Der var tidspunkter, hvor spændingsforholdet blev meget omtalt i medierne og spillede en stor rolle i mange menneskers bevidsthed. Og der var tider, hvor Den kolde Krig næsten syntes glemt. Den kolde Krig var ikke noget altopslugende fænomen, der fortrængte alt andet. Både for befolkning og for politikere var der mængder af andre spørgsmål og problemer, glæder og sorger, at forholde sig til.

Spændingen og frygten var stærkest i Stalin-perioden og lige efter indtil midten af 1950'erne, men på dette tidspunkt var Færøerne ikke rigtigt kommet i fokus strategisk og sikkerhedspolitisk. Det skete faktisk først i den følgende periode, som blev indledt med det såkaldte "tøvejr" i storpolitikken under Nikita Khrustjovs ledelse af Sovjetunionen. Den almindelige frygt for en storkrig var så udbredt i Den kolde Krigs første periode, at chefen for det danske forsvars efterretningstjeneste i 1955 mente at kunne se tegn på, at Sovjetunionen forberede et storstilet angreb på Nordamerika. Derpå ville turen komme til Vesteuropa.

Den kolde Krig var andet og mere end en militær konfrontation. Det var en "krig", som også blev ført på økonomi, sociale forhold, kultur og ideologi - det var i sidste instans en kamp om sjæle.

Da Danmark valgte side i denne konflikt i 1949 og opgav den alliancefri neutralitetspolitik, blev også Færøerne (og Grønland) omfattet af Atlantpagten. Det skabte i sig selv et ømtåleligt forhold mellem Danmark og Færøerne, fordi allianceforholdet meget føleligt kom til at berøre færingernes ret til selv at bestemme - som de så det - om krig og fred, ja i sidste instans om nationens overlevelse.

Militære installationer. De vigtigste militære anlæg på Færøerne blev anlagt i perioden slutningen af 1950'erne-begyndelsen af 1960'erne. Det var også en periode, der i Danmark var præget af afgørende sikkerhedspolitiske og militære beslutninger. Det var årene, hvor skiftende danske regeringer og folketinget skulle tage stilling til spørgsmålet om stationering eller ikke af kernevåben på dansk territorium i fredstid; spørgsmålet om militære depoter beregnet på allierede styrker på dansk territorium; og det integrerede militære samarbejde mellem danske og tyske styrker i den såkaldte Østersø-kommando (BALTAP). Spørgsmålet om stationering af allierede styrker og fly i fredstid var derimod blevet afklaret allerede i 1953.

I hvert fald det rent amerikanske anlæg, som var skjult på Sornfelli-stationen var på kanten af den selvpålagte begrænsning, som indgik i skiftende danske regeringers sikkerhedspolitik siden 1953. Den selvpålagte begrænsning gik ud på at sige nej til permanent stationering af allierede styrker på dansk territorium i fredstid.

Opmærksomheden om de militære anlæg på Færøerne blev for alvor vakt til live igen i 1980'erne, da fredsbevægelserne oplevede en ny storhedstid. Der var mange lighedstræk mellem udviklingen på Færøerne og i Danmark i disse år. Men der var også vigtige forskelle. Situationen på Færøerne lignede situationen i Danmark derved, at socialdemokraterne i sikkerhedspolitisk og anti-amerikansk henseende blev radikaliseret og nærmede sig en neutralistisk holdning. Det store problem i verdenspolitikken blev nu ikke længere set som Sovjetunionen, men som både USA og Sovjetunionen - og i virkeligheden med en tydelig hældning i retning af, at det var USA, som var det store problem.

Men Færøerne adskilte sig i denne periode fra Danmark derved, at Folkefokken bevægede sig hen til en klar og meget positiv holdning til NATO og nødvendigheden af et militært forsvar af den vestlige verden, som Færøerne tilhørte.

Endelig adskilte Færøerne sig fra Danmark ved, at der i den færøske befolkning blev en større tilslutning til den vestlige forsvarsalliance end tidligere.

Risiko for varm krig? Et af de spørgsmål, der helt naturligt optog færøske politikere og borgere under Den kolde Krig, var spørgsmålet om risikoen for rigtig, varm krig; og i den forbindelse, hvor stor risikoen var for, at Færøerne ville blive inddraget i en sådan krig. Her spillede spørgsmålet om en kernevåbenkrig en betydelig rolle. Ifølge den danske militære sagkunds-kabs vurdering i 1982, befandt Færøerne sig i brændpunktet for en eventuel krig mellem Øst og Vest.

Der eksisterede på Færøerne som i Danmark og andre steder *to modsatrettede opfattelser* af betydningen af at tilhøre en militær alliance. Den ene opfattelse så et medlemskab som en slags forsikring eller garanti for, at landet ikke ville blive inddraget i en krig. Den anden opfattelse så omvendt medlemskab som en risiko og dermed garanti for, at landet ville blive inddraget i krig.

Den første opfattelse hvilede på det ræsonnement, at fællesskab, sammenhold og solidaritet giver styrke og dermed mulighed for at afskrække en eventuel aggressor. Den anden opfattelse byggede på en opfattelse af, at et land kunne stå uden for blokkene, hvis en krig skulle komme. Og at et medlemskab af en alliance automatisk ville rette en modstanders opmærksomhed mod landet.

I den forstand, at der faktisk ikke udbrød krig i det område, som Atlantpagten dækkede, vil tilhængere af alliancemedlemskabet se et bevis på, at de havde ret: Alliancen virkede afskrækkende og afholdt Sovjetunionen fra at angribe. Modstanderne af alliancemedlemskabet vil derimod hævde, at Sovjetunionen ikke angreb, fordi Sovjetunionen aldrig havde til hensigt at angribe. Hvis det var kommet til storkrig mellem de vestlige demokratier og de totalitære politistater, ville Færøerne efter alt at dømme være blevet ramt af krigen uanset medlemskab.

Risiko for sovjetisk besættelse? Spørgsmålet om Sovjetunionen i givet fald ville have okkuperet Færøerne er hypotetisk og dermed ubesvarligt. Problemet er, hvad "i givet fald" betyder. Der er ingen tvivl om, at Sovjetunionen militært set ville have kunnet besætte Færøerne uden besvær, ligesom sovjetiske styrker uden videre ville have kunnet besætte Bornholm eller Anholt. Men de politiske og især sikkerhedspolitiske omkostninger ville være blevet omfattende. Og jo mere Færøerne blev integreret i NATO, desto større ville omkostningerne have været.

Spørgsmålet lader sig ikke entydigt besvare, et vilkår der gælder alle væsentlige historiske spørgsmål. Det ville kræve, at man kunne gøre historien om, rulle tiden tilbage og prøve forfra med en anden opstilling af brikkerne. Men historien tilbyder kun éngangsforestillinger.

Mulighed for Færøerne som afmilitariseret område? Det er vigtigt at erindre sig, at Færøernes strategiske betydning ville have været uændret, uanset om Færøerne indgik i NATO's område eller ej. Det egentlige spørgsmål var i virkeligheden, om Færøerne skulle integreres i den vestlige alliance eller i den sovjetiske. Det er mere end vanskeligt at forestille sig, at Færøerne ville have kunnet henligge som et totalt alliancefrit, ubeskyttet og afmilitariseret helle eller tomrum under Den kolde Krig.

Selv om Færøerne, som påvist i denne rapport, var fast integreret i NATO, var det en meget lempelig form for integration. Den var ikke forbundet med nogen udgifter, tværtimod; der var ingen allierede kamptropper eller krigsskibe stationeret på eller ved Færøerne; den danske militære tilstedeværelse var yderst beskeden og omfattede heller ingen kamptropper eller kampfly; og endelig

var der ingen færøske militære enheder til forsvar af øerne mod et eventuelt angreb. Færingerne skulle end ikke aftjene værnepligt.

Risiko for angreb med atomvåben? Spørgsmålet om risikoen for et sovjetisk angreb på Færøerne med kernevåben for at ødelægge de militære anlæg på øerne blev ofte rejst på Færøerne under Den kolde Krig. Ikke så meget som et spørgsmål, men som en påstand om, at Færøerne ville blive ramt af kernevåben på grund af de militære installationer.

Det, vi nu med bestemthed kan sige, er, at danske (og andre) militære sagkyndige under Den kolde Krig ikke ville udelukke, at et sovjetisk angreb med kernevåben kunne komme på tale. Det var en risiko, som vi nu ved også gjorde sig gældende for Danmark. Ifølge Warszawa-pagtens planer ville Danmark allerede i en krigs begyndelsesfase være blevet udsat for massive angreb med sovjetiske kernevåben.

Hvis Den kolde Krig havde udviklet sig til en varm og omfattende militær konflikt, ville Færøerne naturligvis være blevet inddraget i krigen. Med den sovjetiske militærdoktrins optimistiske syn på muligheden for at føre og vinde en kernevåbenkrig, ville Færøerne måske også være blevet omfattet af angreb med kernevåben. Kun adgang til de lukkede sovjetiske militære arkiver kan imidlertid skabe grundlag for at besvare spørgsmålet mere tilfredsstillende.

Rigsmyndighederne og truslen mod Færøerne. Man kan undre sig over, at Danmark ikke afsatte militære ressourcer til forsvar af de militære anlæg, der blev betegnet som så vitale for den vestlige alliance. I virkeligheden lå Færøerne og anlæggene forsvarsløse hen, som både den danske militære efterretningstjeneste fortroligt og en færøsk lagmand offentligt og uden sminke gjorde opmærksom på.

Betød denne mangel på konsekvens, at danske politikere, som jo i sidste instans var ansvarlige for den militære sikkerhed, ikke anså sovjetiske anslag mod de militære installationer for en realistisk mulighed? Eller at det kunne være ligegyldigt med militær beskyttelse, som alligevel ikke ville kunne stille noget op i tilfælde af en omfattende krig?

Der kan konstateres en klar modsætning mellem de ansvarlige danske *militære organer* og de *politiske ansvarlige*. De militære myndigheder var meget optaget af Færøernes udsatte position og øernes manglende forsvarsberedskab. Men de politisk ansvarlige indtog en langt mere afslappet holdning, i hvert fald hvad angår vilje til at afsætte ressourcer til forsvar af Færøerne.

Det var ikke alene den sovjetiske militære tilstedeværelse omkring Færøerne, som gav næring til de danske myndigheders bekymring. Også den store sovjetiske fiskeflåde på havet ud for Færøerne samt de sovjetiske og østtyske fartøjers hyppige besøg i færøske havne foruroligede det danske forsvar - for slet ikke at tale om de sovjetiske trawlere med besætning, som permanent opholdt sig på færøske værfter i 1980'erne.

Det kan bestemt ikke afvises, at de sovjetiske fiskefartøjer havde andre opgaver, herunder efterretningsopgaver, og at de indgik i de sovjetiske militære planer med henblik på indsats i tilfælde af krig. Det er oven i købet sandsynligt. Men det er ikke muligt at sige noget mere konkret herom. Det sovjetiske ønske om at kunne benytte færøske havne og fjorde til omladning af fisk, til at få forsyninger, indbringe syge fiskere osv. var begrundet i reelle behov. Men sandsynligvis har der derudover også været et ønske om at kunne indhente efterretninger af militær interesse. De

sovjetiske skibe *kunne* udgøre en potentiel trussel. Men de arkiver, der måske kunne fortælle, om der også var en *reel* trussel, er lukkede.

Det var de danske efterretningstjenesters professionelle opgave at beskrive de værst tænkelige situationer på grundlag af de observationer og analyser, som de kunne foretage. Der vil altid hos sådanne institutioner være en indbygget tendens til skærpelse og overdrivelse af mulige farer og trusler. Det er så at sige disse tjenesters opgave. Det er så de *politisk* ansvarliges ansvar at foretage en samlet afvejning af alle hensyn og derpå træffe politisk beslutning om, hvad der tjener landets og rigets sikkerhed bedst.

De danske tjenester (og formentlig andre NATO-landes tjenester) beskrev de sovjetiske fartøjer og deres besætninger som potentielle trojanske heste, stormtropper, *spetsnaz*-enheder og efterretningsplatforme til planlægning af sabotage mod militære og civile objekter på Færøerne.

På den anden side kunne tjenesterne ikke fremvise nogen *konkrete*, substantielle vidnesbyrd om, at de sovjetiske søfolk også faktisk havde den slags opgaver. Muligvis/sandsynligvis havde de det. Gud ske lov forløb Den kolde Krig også for Færøernes vedkommende, uden at den slags muligheder blev virkeliggjort.

Sovjetisk efterretningsvirksomhed på Færøerne. Der er dog ingen som helst tvivl om, at Sovjetunionen drev forskellige former for efterretningsvirksomhed på og omkring Færøerne. Alt andet ville også have været pligtforsømmelse, især når man tager i betragtning, at Færøerne var et let tilgængeligt område, indeholdende fjendtlige militære objekter af stor interesse og med et betydeligt potentiale for egen (sovjetisk) udnyttelse. Efterretningsvirksomhed dækker enhver form for indsamling og bearbejdning af relevante oplysninger om et lands militære, politiske, økonomiske, sociale og andre forhold.

Sovjetiske og andre diplomater, som aflagde Færøerne besøg, brugte naturligvis deres øjne og øren. Bagefter skrev de rapporter om det, de havde set og hørt. Når der var tale om militærattachéer, giver tingene sig selv: deres opgave er simpelthen at indsamle efterretninger af militær interesse. Ligeledes når et drejede sig om "forklædte" KGB- eller GRU-agenter, som i skikkelse af diplomater og journalister besøgte Færøerne og deres kontakter dér. Kaptajner og udvalgte besætningsmedlemmer samt professionelle efterretnings- og sikkerhedsfolk på fiskefartøjer og andre sovjetiske skibe har naturligvis også skrevet rapporter om deres observationer. Ifølge visse kilder foregik der en omfattende fotografering af forskellige objekter og af infrastrukturen på Færøerne. Flere af den slags aktiviteter tilhører de såkaldte "grå sager".

Igen kan man undre sig over, at danske myndigheder ikke håndhævede de regler for kontrol med udenlandske tilrejsende, der gjaldt, og som de selv havde udformet, men i stedet ofte lod stå til.

Det materiale, der ligger til grund for denne undersøgelse, tyder på, at der også har opereret egentlige, professionelle, militære, sovjetiske agenter på Færøerne. Om sovjetiske skibe ligefrem har forberedt baser for sovjetiske ubåde i færøske fjorde, er vel mere tvivlsomt - i hvert fald hvis det skal forstås helt bogstaveligt. Derimod kan sovjetiske myndigheder udmærket have udpeget og øremærket nogle færøske fjorde, som i givet fald - dvs. i tilfælde af krig - skulle anvendes som nødhavne for den sovjetiske krigsflåde.

Støtte på Færøerne til Sovjetunionen/Warszawa-pagten. Et af de svære spørgsmål er vurderingen af omfanget og betydningen af forskellige former for støtte til

Sovjetunionen/Warszawa-pagten på Færøerne, spændende fra sympati og medløberi over aktiv propaganda til egentlig meddeler- og agentvirksomhed. Også her gør der sig de samme problemer gældende som i Danmark og i mange andre lande: Det er svært og i mange tilfælde umuligt at få adgang til relevant kildemateriale eller få lov til at bruge oplysninger fra fortroligt og ikke normalt tilgængeligt materiale.

Færøerne havde i en periode i 1970'erne og 1980'erne et sovjetloyalt kommunistisk parti, *Færøernes kommunistiske Parti*. Alle sådanne partier havde til opgave at agitere for Sovjetunionen og andre socialistiske landes samfundssystem og politik på den ene side, og at undertrykke og tilbagevise negative oplysninger om disse totalitære systemers mørke sider. Det var det, der var deres funktion, og det, de blev betalt for. Som vi ved fra en række kommunistpartier inklusive det danske, ydede de også Sovjetunionen og de øvrige socialistiske lande andre tjenester. Folk fra DKP's ledelse forsynede således Sovjetunionen og DDR med fortrolige militære oplysninger, oplysninger om politiske økonomiske og sociale forhold - herunder også vigtige oplysninger om fremtrædende politikere og andre nøglepersoners svage sider, som i givet fald kunne udnyttes. Kommunistiske partier inklusive DKP veg heller ikke tilbage fra direkte eller indirekte at bidrage til hvervning af agenter til de sovjetiske og østtyske (og måske andre) hemmelige tjenester.

Færøernes kommunistiske Parti var i sagens natur et lille parti og nød ikke samme bevågenhed i Moskva og Østberlin som større partier. Det var dog sammen med DKP indbudt til det østtyske partis kongres i Østberlin i 1976. Det ville være meget mærkeligt, om ikke også de færøske kommunister efter evne og mulighed havde leveret de samme ydelser til de kommunistiske stater som andre loyale kommunistpartier gjorde.

Færøerne havde også en *færøsk-sovjetisk venskabsforening*. Igen var der af naturlige grunde tale om en ret beskeden forening, men den synes at have fungeret, som den slags foreninger skulle fungere - dvs. med hovedformålet at udbrede den sovjetiske partistats propaganda samt formidle unge færingers skoling og uddannelse i Sovjetunionen. Vi ved nu også, at den færøske venskabsforening blev finansieret af midler fra et dansk fagforbund, som var ledet og kontrolleret af et medlem af DKP's Centralkomité.

Det sovjetiske bureau APN (*Novosti*) havde også et kontor i Thorshavn, og det udgav gennem flere år en bulletin på færøsk. Kontoret og dets leder fungerede som kontaktled til den større APN-organisation i København. APN-kontorerne og deres ledende medarbejdere havde i alle lande to hovedfunktioner, som er veldokumenteret: 1) påvirkning af den offentige mening og 2) efterretningsfunktioner i de lande, de fungerede i.

Hertil kom de mere klodsede sovjetiske forsøg på meningspåvirkning, som når sovjetiske søfolk og andre uddelte sovjetisk propagandamateriale på engelsk, samtidig med at de forsøgte at afsætte vodka og kaviar.

Som det vil være fremgået af denne rapport, samarbejdede professionelle sovjetiske efterretningsfolk med base i den sovjetiske ambassade, det sovjetiske konsulat og det sovjetiske APN-kontor i København med folk fra den dansk-sovjetiske venskabsforening og med andre danske statsborgere. Hvad disses præcise funktion var, vides ikke. Det samme gælder for de færingers, som samarbejdede med eller opretholdt nær kontakt til sådanne sovjetiske talsmænd og agenter. Der skal, som allerede understreget i indledningen, ikke her tages stilling til et sådant samarbejdes lovlighed eller ej. Udadtil var det formentlig fuldtud lovligt. Der var imidlertid færingers, som var

under stærk mistanke for at drive aktiv agentvirksomhed og forsyne Sovjetunionen/Warszawapagten med militære og andre oplysninger.

Bortset fra FKP, den sovjetisk-færøske venskabsforening og det sovjetiske APN-kontor i Thorshavn, hvor forbindelserne til Moskva står uden for diskussion, var der en række andre organisationer, foreninger og personer, som er af interesse. Vigtige oplysninger om disse forhold findes i de russiske arkiver, som dog også på dette område har været karrige med adgang. De sovjetiske efterretningsorganers arkiver er slet ikke tilgængelige, men andre - herunder de forhenværende sovjetiske partiarkiver - har været mere liberale.

Oyggjaframi, Færøske Socialister var ikke en kommunistisk organisation i traditionel forstand. Foreningen ses således ikke at have haft direkte politisk, organisatorisk eller anden forbindelse til Sovjetunionens kommunistiske Parti. Organisationen var imidlertid i marxistisk-leninistisk orienteret, og bladet *Framin* offentliggjorde mange pro-kommunistiske og pro-sovjetiske, pro-østtyske, pro-cubanske osv. artikler, ligesom forlaget Oyggjaframa udgav marxistisk-leninistisk litteratur samt sovjetisk og kommunistisk propaganda. Organisationen havde forbindelse til DKP og til DKP's ungdomsorganisation Danmarks kommunistiske Ungdom (DKU.) Oyggjaframi deltog i kommunistiske og sovjetloyale foranstaltninger i Danmark og i udlandet, således "sommerlejre" i DDR, i Freie Deutsche Jugends seminar i Graal-Müritz i DDR i 1972, i Verdensungdomsfestivalen i Østberlin i 1973 og i WFDY's 9. generalforsamling i Varna i Rumænien i 1974. Danske myndigheders karakteristik af Færøske Socialister som en DKP-forening var i en vis forstand rammende.

De færinger, der deltog i den slags arrangementer, blev ikke blot udsat for meningspåvirkning og holdningsbearbejdelse, men risikerede også at blive udsat for hvervningsforsøg fra f. eks. den meget aktive hemmelige østtyske tjeneste, Stasi. Om nogen blev hvervet, kan der kun gisnes om.

Marxisterne bag selskabet *Samsos* ønskede at fremme samarbejdet med de socialistiske lande. De var meget positive for ikke at sige ukritiske i deres syn på Sovjetunionen, hvor flere havde været på studieophold. De havde kontakt til DKP. Selskabet synes at have overlappet den færøsk-sovjetiske venskabsforenings arbejde. Samsos' leder blev senere partisekretær i Færøernes kommunistiske Parti.

Fredsbevægelserne på Færøerne var af vidt forskellig slags. Nogle var pacifistiske i klassisk forstand, andre var færøsk-nationale, og atter andre decideret anti-NATO bevægelser eller grupperinger med eller uden kommunistisk deltagelse. Nogle personer går igen i forskellige foreninger og initiativer fra begyndelsen af 1970'erne til slutningen af 1980'erne. Fra sovjetisk side forsøgte man at påvirke og infiltrere fredsbevægelserne bl.a. ved hjælp af APN-kontoret og på anden vis, indtil dette kontor blev lukket, og den sovjetiske meningspåvirkning og pengestrøm ophørte som følge af beslutninger truffet i Kreml. Samtidig indstillede fredsbevægelserne over hele Europa inklusive Færøerne deres omfattende aktiviteter rettet mod den vestlige forsvarsalliance.

De færøske bevægelser og organisationer virkede over en bred front. Nogle forsøgte at påvise det efter deres opfattelse ulovlige i, at Færøerne var omfattet af NATO-alliancen, og at der var NATO- og USA-installationer på færøsk territorium. Andre forsøgte med demonstrationer og offentlige møder at påvirke befolkning og politikere. Atter andre forsøgte sig med forskellige former for hærværk eller milde former for sabotage - eventuelt trusler om sabotage.

Det *realpolitisk* betydningsfulde ved fredsbevægelserne var den indflydelse, de fik på politiske partier. En række europæiske *socialdemokratiske* partier viste sig her sårbare, til dels på grund af en pågående agitation fra venstre, som ikke udelukkende kunne afvises som kommunistisk eller sovjetisk inspireret. Færøernes socialdemokrater udgjorde ingen undtagelse. I 1980'erne blev NATO således stemplet som den vestlige imperialismes redskab og en trussel mod frihed og demokrati - en opfattelse, som var et ekko af den sovjetiske propaganda og ikke den traditionelle socialdemokratiske, positive opfattelse af den vestlige forsvarsalliance.

Tjóðveldisflokkur var på ingen måde et pro-kommunistisk parti. Den amerikanske opfattelse af partiet som pro-kommunistisk betød formentlig, at man betragtede løsrivelsespartiets virksomhed som indirekte til gavn for Sovjetunionen. Skal man tro en ledende dansk kommunist, var Erlendur Paturssons synspunkter tæt på DKP's, og DKP øvede efter eget udsagn indflydelse på Færøerne bl.a. via den kendte republikaner. Ifølge samme danske kommunist samarbejdede også andre ledende republikanere med DKP, nemlig Jákup i Jákupsstovu og Hanus við Høgadalsá. Man skal dog i den forbindelse huske, at DKP *ikke* skulle arbejde for Færøernes løsrivelse, fordi dette ikke var i Sovjetunionens interesse.

Der, hvor Tjóðveldis-lederne og DKP - men ud fra vidt forskellige beveggrunde - kunne have fælles interesser og synspunkter, var vedrørende NATO og spørgsmålet om militære anlæg på Færøerne. Da NATO var en forsvarsalliance, der var rettet mod Sovjetunionen, skulle DKP bekæmpe alt, der havde med denne alliance at gøre. Republikanerne angreb NATO og de militære installationer, bl.a. fordi de betragtede dem som anslag mod Færøernes ret til selvbestemmelse.

Forholdet mellem Færøerne og Danmark var ømtåleligt og blev til tider ret anspændt som følge af den stilling, Færøerne kom til at indtage i den vestlige alliance. Der bestod en hele tiden lurende konflikt mellem statsretlige formalia og politisk virkelighed eller politiske konjunkturer - mellem jura og politik, om man vil.

Begge parter spillede dette spil. *Statsretligt* havde Danmark fat i den lange ende, for så vidt som spørgsmålet om ansvaret for udenrigs- og sikkerhedspolitik klart var beskrevet i loven om hjemmestyre fra 1948. Men Danmark valgte i mange tilfælde også at tage *realpolitiske* hensyn for ikke at risikere at ødelægge eller skærpe forholdet til Færøerne. Spørgsmålet om løsrivelse lå hele tiden og lurede som en ikke-ønsket mulighed.

De færøske politikere var naturligvis lige så vidende om de statsretlige formalia som de danske. De forsøgte derfor at stille et andet sæt retlige forhold op, som skulle gøre hjemmestyrelovens regler rangen stridig. Her spillede det færøske parlament, lagtinget, en hovedrolle. Lagtinget blev holdt op som det færøske folks talsmand og talerør, og lagtingets beslutninger blev fremstillet som mere gyldige og genuine end det danske folketings, når det drejede sig om færøske anliggender.

Med hjemmestyreloven i hånd, og når der var tilstrækkeligt tungtvejende politiske og sikkerhedsmæssige grunde til det, satte Danmark sin vilje igennem - ofte tilskyndet hertil af den forsvarsalliance, Danmark var medlem af, eller af alliansens ledende medlem, USA.

Og omvendt bøjede lagtinget og landsstyret af, når Danmark/NATO satte hårdt mod hårdt, om end det ofte skete i protest.

Forholdene på færøsk side var imidlertid ikke entydige. Spørgsmålet om løsrivelse eller bevarelse af rigsfællesskabet splittede den færøske nation og de færøske politiske institutioner. De politikere og

politiske kræfter, som gik ind for rigsfællesskabets bevarelse, var ikke interesseret i, at det skulle komme til et uopretteligt brud med den danske regering om forsvarsspørgsmål, konkret militære installationer og militært personel på Færøerne. Omvendt kunne løsrivelseskræfterne bruge forsvarsspørgsmål som ammunition til at virke for løsrivelse.

Dansk "fortjeneste" ved militære anlæg på Færøerne? Alt taler for, at det færøske territorium, som skiftende danske regeringer stillede til rådighed for NATO og USA til militær udnyttelse, har aflastet Danmark i forhold til forsvarsalliancen og USA. Med det "færøske bidrag" til det fælles forsvar kunne Danmark lettere sige nej til USA og alliancen på andre områder.

Om Danmark økonomisk har tjent på dette forhold i form af lavere forsvarsudgifter, lader sig ikke sikkert besvare, men er sandsynligt. Færøerne fik klart økonomisk udbytte af de militære anlæg. Færøernes infrastruktur blev forbedret, og de militære anlæg skabte arbejdspladser også for færinger.

Sovjetunionen som paradoks. Sovjetunionen var et overoprustet imperium og en forarmet politistat, som blev styret af et totalitært regime med globale ambitioner. Regimets ambitioner og demonstration af styrke over for både omverdenen og den sovjetiske befolkning stod imidlertid i skærende kontrast til de åbenbare svagheder, partistaten opviste over for befolkningen og verden.

Det gjaldt på så afgørende områder som det økonomiske systems enestående uproduktivitet og befolkningens lave levelfod i videste forstand. Men det gjorde sig allermest gældende i den mangel på frihed samt den censur og undertrykkelse, der karakteriserede alle væsentlige livsområder. Der var hverken ytrings-, forsamlings- eller trosfrihed, og befolkningen måtte ikke frit forlade landet eller vende tilbage.

Partistatens propaganda var til gengæld både massiv og omfattende. Selv om propagandaen ofte var primitiv, blev den troet af mange i Vesten. Og så længe systemet kunne holde sig selv oppe, virkede det i kraft af sine magtmidler frygtindgydende.

Under Leonid Brezjnevs ledelse 1964-1982 lykkedes det Sovjetunionen at opnå USA's anerkendelse af jævnbyrdighed med hensyn til kernevåben. Det skete i 1972 efter en storstilet sovjetisk oprustning. I Europa fik Sovjetunionen i 1975 de eksisterende grænser anerkendt som uforanderlige, dvs. en accept af de sovjetiske landvindinger som følge af 2. verdenskrig og dens forspil (bl.a. de baltiske lande). Efter Moskvas opfattelse havde man også herved opnået en anerkendelse af Europas permanente deling med Øst- og Centraleuropa som sovjetisk dominansområde.

Den langsigtede sovjetiske strategi gik ud på at fordrive USA fra Vesteuropa eller i det mindste at svække amerikansk indflydelse ved at svække NATO. De skandinaviske og nordatlantiske NATO-medlemmer Danmark, Norge og Island fik sammen med Sverige og Finland tilbud om status som del af en nordisk, neutral og atomvåbenfri, såkaldt "fredszone". I modsat fald - lød det ildevarslenende fra Kreml - risikerede bl.a. Danmark at gå til grunde under en krig, hvor de som USA's allierede ville blive mål for sovjetiske atombomber. "Sovjetunionen er parat til at ødelægge de steder, hvor man vil placere kernevåben [i de nordiske lande]", og de nordiske lande risikerede derfor at "blive ødelagt i tilfælde af en atomkrig", lød det ildevarslenende.¹

Fra slutningen af 1970'erne satte Moskva Vesteuropa under forstærket militær pres ved udstationering af nye mellemdistanceraketter med kernevåben rettet mod de vesteuropæiske

storbyer. Via vesteuropæiske kommunistpartier og frontorganisationer blev der udfoldet en omfattende anti-NATO og anti-amerikansk propaganda. Samtidig blev en vesteuropæisk fredsbevægelse meget aktiv. I 1980'erne hed det i den sovjetiske propaganda, at Sovjetunionen i modsætning til USA var et europæisk land både geografisk, historisk og kulturelt. Europa var, som det hed, "Oktoberrevolutionens vugge" og marxismen-leninismens fødested.

De socialdemokratiske ledende regeringer i Tyskland, England og Frankrig frygtede, at det skulle lykkes Sovjetunionen at "afkoble" Vesteuropa fra USA. Flere af de mindre NATO-medlemmer syntes på nippet til at bryde den indbyrdes solidaritet i den vestlige alliance. I Danmark blev der på grund af Socialdemokratiets kursskifte i folketinget politisk flertal for at gå imod den fælles NATO-politik.

Sovjetunionens leder fra 1985, Mikhail Gorbatsjov, kaldte senere Kremls opstilling af atomraketterne for "et utilgiveligt eventyr", der skete under tryk fra det sovjetiske militær-industrielle kompleks. Man satsede ifølge Gorbatsjov på, at fredsbevægelsen i Europa ville forhindre NATO's modforholdsregler.

"Den militariserede lejr" bryder sammen. I det lange løb var Sovjetunionens ineffektive økonomi ikke i stand til at bære de enorme udgifter, som oprustningen, det enorme bureaukrati, undertrykkelses- og sikkerhedsapparat samt den globale støtte til marxistisk-leninistiske regimer og bevægelser samt Moskva-loyale kommunistpartier over hele verden kostede. Gorbatsjov kaldte til sidst Sovjetunionen for "en militariseret lejr". To trediedele af investeringerne i maskinbygningssektoren gik til våben og militærteknologi. Udenrigsminister Eduard Sjeverdnadze erklærede, at marxismen-leninismen havde bidraget til at skabe en permanent trussel i verden og samtidig dømt Sovjetunionen til isolation og tilbagestående.

Efter at have afbrudt nedrustningsforhandlinger med USA i 1983 genoptog Sovjetunionen disse forhandlinger i 1985. Ét efter ét lod Moskva de krav falde, der havde forhindret aftaler om nedrustning, og som fredsbevægelsen i Vesteuropa havde støttet. I 1987 indgik USA og Sovjetunionen den første nedrustningsaftale siden 2. verdenskrig. To år senere blev en ny, omfattende aftale blev underskrevet, hvorved Sovjetunionens store militære overvægt blev udjævnet.

Samme år, 1989, faldt de socialistiske regimer i Øst- og Centraleuropa ét efter ét sammen som følge af et folkeligt, fredeligt pres. Berlin-muren, der var et symbol på kommunismens ufrihed og undertrykkelse, blev brudt ned. Snart gik både Warszawapagten og Comecon i opløsning. Efter det fejlslagne kommunistiske kup i Moskva i 1991 eksisterede den sovjetiske trussel ikke mere. Konflikten mellem øst og vest - Den kolde Krig - var forbi.

Færøerne som paradoks. Færøerne udgjorde under hele Den kolde Krig et paradoks. Landet var via rigsfællesskabet medlem af den vestlige alliance, uden at spørgsmålet om medlemskab havde været til debat eller afstemning på Færøerne.

Færøerne blev hurtigt integreret i NATO's forsvarsplaner og fandt sin præcise plads i alliancens militære struktur.

Der blev anlagt mindre, om end vigtige forsvarsanlæg på Færøerne, som spillede en ikke ubetydelig rolle i alliancens forsvarsberedskab. Under en eventuel krig ville disse anlægs betydning være blevet

dramatisk forøget. Hertil kom andre faciliteter, som ville være blevet aktiveret - den øremærkede lufthavn til krigsfly og den øremærkede fjord til ubåde og andre krigsskibe.

Men Færøerne henlå under hele Den kolde Krig - både i kolde og mere varme perioder - fuldkommen forsvarsløst hen. Færingerne som nation bidrog ikke til det militære forsvar af Færøerne, og der var ikke stationeret hverken danske eller allierede forsvarsstyrker på øerne.

Som lagmand Dam sagde det uden omsvøb i 1988: Sovjetunionen kunne uden videre besætte Færøerne, hvis Kreml ønskede at gøre det.

Danmark som paradoks. Den danske regering havde ansvaret for rigets forsvar og sikkerhed inklusive Færøernes forsvar og sikkerhed. Samtidig stod det skærende klart, at Danmark hverken evnede eller ønskede at gøre denne forpligtelse reel. Færøerne i almindelighed og de militære anlæg i særdeleshed lå i virkeligheden forsvarsløse hen.

For at afhjælpe denne mangel - og for også at yde et bidrag til den vestlige alliances forsvarsbestræbelser - tillod Danmark både NATO som organisation og USA som stat at etablere og drive vigtige forsvarsanlæg på færøsk territorium.

På grund af modvilje mod de militære anlæg i de repræsentative færøske institutioner forsøgte skiftende danske regeringer imidlertid at skjule væsentlige sider af de militære installationers formål og funktioner. Danmark satte sin vilje igennem over for færøsk modstand uden helt og fuldt at oplyse færingerne om rækkevidden af de gennemførte beslutninger.

13. Kilde og litteraturfortegnelse

Russiske arkiver

Den Russiske Føderations Arkiv for Udenrigspolitik (AVP RF), Moskva

06 8 33 519, 06 10 45 608

085 29 121 4, 085 30 123 5, 085 31 125 9, 085 31 127 36, 085 32 126 a 3, 085 33 131 33, 085 35 140 xx, 085 36 144 34, 085 39 154 2, 085 42 162 6, 085 47 45 110, 085 47 172 15, 085 48 49 23, 085 48 173 8. 085 49 53 20, 085 49 53 26

169 23 28 8

0512 2 8 6

Det Russiske Statslige Historiske Arkiv for Politisk Information (RGIASPI), Moskva

17 128 809

Det Russiske Statslige Arkiv for Nyeste Historie (RGANI), Moskva

4 24 1335

5 28 32?, 5 28 332, 5 28 435, 5 50 160, 5 61 605, 5 69 2682

Østtyske arkiver

Det tidligere Socialistiske Enhedspartis Centralkomites arkiv (SAPMO), Berlin

DY 30 IV A 2/20/547

Danske arkiver

Forsvarsministeriets arkiv (FM)

1. kontor

26-15 E/53-55 1953-1959

011.2-2 1970-1981

034-2 1958, 1972-1984

125.2-6 1963-1974

126. 11-1 1969-1986

150-2 1970, 1981-1986

152.1-0 1968, 1984-1987

171.11-1 1958

203. 13-3 1979

203. 13-3 1985

203.14-1 1968-1987

240.51-3

250. 1-6 1971-1978

315-4 1980-1984

358. 14-1 1968-1983

420. 10-4 1979-1981

658. 2-2 1958

717-9/71-72 1971-1972

812.11-1 1960

91-51/52-73

11. kontor

713/55, 29

(Ifølge Aktliste med særlige oplysninger)

87-017-1, 87-0114-1, 87-01139-7, 87-04610-1, 87-11863-3, 87-11869-2, 87-22764-2, 87-22404-1, 87-6529-1, 87-35046-3, 87-2055/L008-2, 87-2055/L001-4, 87-2055/L016-1, 87-358283-1, 87-22764-2, 87-22764-2

Forsvarets Efterretningstjenestes arkiv (FE)

FE/IC 350.03

FE IC-1/RGNELM

Politiets Efterretningstjenestes arkiv (PET)

Diverse sager

Statsministeriets arkiv (SM)

F 742/1956

F 767/1956

40-32, 40-17-60, 40-17-60-03, 40-18

87-04610-1

4056-2

Udenrigsministeriets arkiv (UM)

Pro 4 P 37 a

3 D 19 b, 3 E 92

5 D 30 d/1, 5 D 74, 5 E 110 a/5

8 F 7, 8 H 31, 8 H 33

55 Dan 9-1, 55 Dan 9-14

63. Færøerne-Sovjet

105 Dan 6, 105 F 21, 105. F. 29, 105 H 17, 105 I 1 c, 105. I. 46, 105 L 1

107 H 16/Dan 2, 107 H 17/Dan 2

119 K 4 a/15

London-ambassadens arkiv (AMB-LON)

Moskva-ambassadens arkiv (AMB-MOS)

63. d. 1/Færøerne

Washington-ambassadens arkiv (AMB-WAS)

5 F 2 (Baser i Nordatlanten: Politiske spørgsmål)

Trykte kilder

Andrew, Christopher og Vasili Mitrokhin: *The Sword and the Shield. The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB* (New York 1999)

Avisårbogen

Димитров, Георги: *Дневник 9 март - 6 февруари 1949* (София 1997)

Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966 bd. 1-2 (Udenrigsministeriet 1968)

«Заниматься Подготовкой Будущего Мира», *Источник* 1995:4, s. 119-132

Jensen, Kenneth M. (ed.): *Origins of the Cold War. The Novikov, Kennan, and Roberts' Long Telegrams of 1946* (Washington u.å.)

Problemer omkring dansk sikkerhedspolitik. Bilag (Seidenfaden-udvalget 1970)

Folketingstidende/Rigsdagstidende

Socialistisk Håndbog 1975

Известия, Красная звезда, Красный флот, Правда, Новое время, New Times

Dagbladið, Dimmalætting, 14. September, Framin, Friu Føroyar, Oyggjatidindi, Sosialurin, Tingakrossu,

Litteratur

- Алексеева, Т. А.: «Военно-политическое положение Севера Европы в начале 1980-х годов», *IX Всесоюзная конференция по изучению истории, экономики, литературы и языка скандинавских стран и Финляндии* (1982)
- Анохин, Г.И.: «К проблемам формирования фарерского народа и возникновения на Фарерах национально-освободительного движения», Гантская О.А. и др.: *Этнические процессы в странах зарубежной Европы* (Москва 1970), s. 224-283
- Васильев Ю.В.: *Внешняя политика скандинавских государств в 70-е годы* (МГИМО 1981)
- Военный энциклопедический словарь* (Москва 1983)
- Voronkov, Lev: *Non-Nuclear Status to Northern Europe* (Moskva 1984)
- Гейзеров Я.: «Север Европы в планах НАТО», *Красная звезда* 3.2.1984
- Горшков, Сергей: «Базы агрессии», *Известия* 9.12.1983
- Дипломатический словарь* том II (Москва 1985)
- Зубко М.: «На стыке двух океанов», *Известия* 9.10.1967
- Комиссаров, Ю.: «Проблемы мира и безопасности Севера Европы», *США* 1982:2, s. 20
- Николаев, В.: «Северный фланг НАТО», *Вестник противовоздушной обороны* 1976:1, s. 76-79
- Олех, Л.Г.: *Общее и особенное в революционном процессе современности* (Москва 1982)
- Петренко, А.И.: «США и проблемы безопасности Севера Европы», *США* 1982:2
- Суско Н.Я и С.А. Чускевич: *Марксизм-ленинизм о войне и армии* (Moskva 1965)
- Советская военная энциклопедия* 1-8, ред. А.А. Гречко и Н.В. Огарков (Moskva 1976-1980)
- Шахназаров, Г.Х.: *Грядущий Мировой порядок* (Москва 1981)
- Ausland, John C.: *Nordic Security and the Great Powers.*, Westview Special Studies in International Security 1986.
- Bjarnason, Björn: "Iceland and Soviet Security Policy", *Bidrag till Östststaforskningen* 11:4 (1983), s. 146-158.
- Bjøl, Erling: *Nordic Security*. Adelphi Papers 181 (London 1983)
- Breeme, Jan: *Soviet Submarines. Design, Development and Tactics* (Jane's Information Group 1989)
- Busch, Eckart (Hg.): *Nordeuropa. Ausfalltor der Sowjetunion zu den Weltmeeren* (Herford 1985)
- Claesson, Paul: „Forpost Færøerne“, *Forsvar – militærkritisk magasin* nr. 13-14 (1984), s. 21-23
- Claesson, Paul og Owen Wilkes: "USA-base på Færøerne", *Forsvar – militærkritisk magasin* nr. 13-14 (1984), s. 12-20
- "The Cold War in Asia", *CWIHP Bulletin* 6-7 (1995-1996)
- Cole, Paul M. og Douglas M. Hart (eds.): *Northern Europe: Security Issues for the 1990s*. Center for Strategic and International Studies, Georgetown University 1986
- Cosgrave, Patrick og George Richey: "A Case of Outdated Priorities?", *Occasional Paper* No. 11, Institute for European Defence & Strategic Studies (London 1985)
- Dyvig-rapporten. Danmarks sikkerhedspolitiske situation i 1980'erne* (SNU 1985)
- Ellemann-Jensen, Uffe: *Din egen dag er kort* (København 1996)
- Flynn, Gregory (ed.): *NATO's Northern Allies* (London 1985)
- Flådestrategier og nordisk sikkerhedspolitik* bd. 1-2 (SNU 1986)
- Færøerne, Danmark og EF*. Udgivet af EF-Kommissionens Generaldirektorat for Information (u.å.)
- Føroyar i kalda krignum* (Løgmannsskrivstovan 1999)
- Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68* (DUPI 1997)
- Hannibalsson, Arnór: *Moskvulínan* (Reykjavik 1999),
- Herrick, Robert Waring: *Soviet Naval Doctrine and Policy 1956-1986*. 1 . Studies in Russian History Vol. 8a (Lampeter, Wales 2003)

Holtmark, Sven: *Enemy Springboard or Benevolent Buffer? Soviet Attitudes to Nordic Cooperation 1920-1955* (Institutt for Forsvarsstudier, Oslo 1992)

Holtmark, Sven: *A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard and Northern Norway 1920-1953* (Institutt for Forsvarsstudier, Oslo 1993)

Jane's Defence Weekly 30.1.1988

Jensen, Bent: *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (Odense 1999)

Jensen, Bent: "Sovjetunionen og Danmark 1917-1991. Udenrigs- og sikkerhedspolitik", Jungar, Sune & Bent Jensen (red.): *Sovjetunionen och Norden – konflikt, kontakt, influenser* (Helsingfors 1997), s. 51-72

Jensen, Bent: *Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. Verdenskrig* (København 1987)

Bent Jensen: "Gorbatjovs nordiske Fredszone", *Jyllands-Posten* 15.10.1987

Jensen, Kenneth M. (ed.): *Origins of the Cold War* (Washington 1991)

Johansen, Sámal Tróndur Finsson: *Færøerne under den kolde krig* (Thorshavn 1999)

Jungar, Sune & Bent Jensen (red.): *Sovjetunionen och Norden – konflikt, kontakt, influenser* (Helsingfors 1997)

Lidegaard, Bo: *I Kongens Navn. Henrik Kaufmann i dansk diplomati 1919-1958* (København 1996)

Löwis, Henning von: "The Political Future", *Føroyar* 76 (1976)

Ólafsson, Jon: "The Nature of Friendship. Icelandic Socialists and their special relations with the Communist International and the CPSU according to Soviet sources", Jungar, Sune & Bent Jensen (red.): *Sovjetunionen och Norden – konflikt, kontakt, influenser* (Helsingfors 1997), s. 243-266

Ollivant, Simon: "Arctic Challenge to NATO", *Conflict Studies*, The Institute for the Study of Conflict nr. 172 (London 1984)

Petersen, Nikolaj: *Grønland i global sikkerhedspolitik* (SNU 1992)

Pipes, Richard: *Survival is Not Enough* (Washington 1985)

Plum, Mikkel: *Bombardér hovedkvarteret* (København 1998)

Problemer omkring dansk sikkerhedspolitik (Seidenfaden-udvalget 1970)

Sverdrup, Jakob: *Inn i storpolitikken 1940-1949* (Oslo 1996)

Sørensen, Niels Arne: "Militære aspekter af den britiske besættelse af Færøerne 1940-45", *Historie* 2000:1, s. 45-53.

"The Cold War in Asia", *CWIHP Bulletin* 6-7 (1995-1996)

Thorsteinsson, Jákup: *Føroyar i kalda krignum* (Thorshavn 1999)

Thorsteinsson, Jákup og Sjúrdur Rasmussen: *Rigsfællesskabet mellem Færøerne og Danmark* (København 1999)

Villaume, Poul: *Allieret med forbehold* (København 1994)

14. Ekskurs: USA-NATO-Danmark-Færøerne

Det spegede og ømtålelige forhold mellem NATO/USA, den danske regering samt Færøernes landsstyre og lagtinget kan illustreres ved de problemer, der opstod i perioden 1956-1961, da først NATO og derpå USA ønskede, at der skulle opføres forskellige radar- og radioanlæg på Færøerne. Resultatet af NATO's og USA's ønsker, der blev fremført under betydeligt pres mod Danmark, blev, at den danske regering på sin side pressede NATO's og USA's ønsker igennem over for de færøske myndigheders modvilje. Enden på det hele blev, at det *amerikanske* Forward Scatter anlæg blev anbragt sammen med NATO-anlægget på Sornfelli og administreret som en del af NATO-anlægget. Det amerikanske personale blev indskrænket mest muligt – 12-15 personer, og amerikanerne måtte ikke medbringe familie.^{cdlx}

Den danske regering holdt sig i fortrolig kontakt med de færøske myndigheder for at sikre sig tilslutning til de militære anlægs udførelse. Dvs. at regeringen fortroligt og uofficielt orienterede de skiftende lagmænd, Christian Djurhuus og P.M. Dam, men ikke andre. Lagmændene måtte på deres side balancere mellem de hensyn, som de mente at måtte tage til rigsmyndighederne på den ene side og deres kolleger i landsstyret, lagtingets medlemmer og den færøske befolkning på den anden side. Man opererede således under processen med begreber som "ikke officielt orienteret" og "officielt uvidende". For at få tingene til at glide, blev Færøerne fra dansk side stillet materielle fordele i udsigt – bl.a. vejbyggeri og beskæftigelse, ligesom færøske repræsentanter kunne bruge danske ønsker om militære anlæg på Færøerne til at kræve økonomisk compensation som modydelse.

I november 1956 blev rigsombudsmand N. Elkær-Hansen i hemmelige telegrammer af statsministeriet orienteret om, at der skulle anlægges en radarstation på Færøerne, og at en delegation af militære eksperter under ledelse af oberstløjtnant Knud P. Gundstrup ville komme op for at besigtige egnede arealer og føre forhandlinger med færøske teknikere. Delegationen havde også en forhandling med lagmand Christian Djurhuus (Sambandsflokkens), hvorunder denne blev orienteret om, at der var tale om oprettelse af en radarstation, "der først og fremmest havde militære varslingsopgaver", men i øvrigt også kunne få betydning for søfarten og som meteorologisk observationsstation. Stationen ville blive bemandet med dansk militær, men det kunne også komme på tale at ansætte færøske funktionærer. Radarstationen krævede en udbygning af Færøernes elektricitetsforsyning og en udvidelse af den påbegyndte vej fra Thorshavn mod Kollefjord.

Efter at lagmanden havde fortalt sine kolleger i landsstyret om sagen, ønskede disse en drøftelse med oberstløjtnant Gundstrup. Et møde med denne, hvori også deltog kontorchef Johan Djurhuus, chefen for Færøernes Kommando (kommandørkaptajn Lolle) og rigsombudsmanden, blev derpå afholdt. På mødet blev det fremhævet (af hvem?), at der burde udsendes en redegørelse fra regering og landsstyre om det planlagte anlæg, "når og i det omfang offentliggørelse til sin tid kunne finde sted." Det var rigsombudsmandens indtryk fra mødet, at der ikke i landsstyret var særlige betænkeligheder ved forslaget gennemførelse.^{cdlxi}

I slutningen af april 1957 orienterede rigsombudsmanden mere konkret og stadig fortroligt landsstyret om – som landsstyret udtrykte det – "sagen vedrørende eventuelt anlæg af en radarstation på Færøerne". Landsstyret forsøgte allerede i udgangspunktet at vende sagen til Færøernes fordel. I en skrivelse til rigsombudsmanden den 26. april understregede Christian Djurhuus radarstationens *militære* formål. Dette forhold gjorde, at det var nødvendigt at sikre

^{cdlx} SM 40-17-60. SM til UM 4.9.1961.

^{cdlxi} SM 40-17-60. Elkær-Hansen til SM 23.11.1956. Hemmeligt.

evakueringsmulighederne for Thorshavns befolkning, og dette gjordes bedst ved en forbindelsesvej til Kollefjord. Landsstyret fandt det derfor absolut nødvendigt, at en vej fra Thorshavn til Kollefjord blev ført igennem som følge af radarstationens opførelse. Desuden ville radarstationen dermed også få en alternativ forsyningsbase i de gode havne i Kollefjord og Vestmanhavn.

Til slut understregede lagmanden, at det ville blive politisk vanskeligt, for ikke at sige uigennemførligt at søge lagtingets tilslutning til deltagelse i udgifter, der helt eller delvist stod i forbindelse med opførelse af militære anlæg. Derfor måtte landsstyret meget henstille, at vejen fra Thorshavn til Kollefjord blev gennemført i normal bredde som led i radarstationens udbygning og uden færøsk tilskud.^{cdlxii}

I 1958 fortsatte tovtrækkeriet mellem de færøske myndigheder og rigsmyndighederne. Lagmand Djurhuus skrev direkte til statsminister H.C. Hansen for at gøre opmærksom på den politiske modvilje i den færøske befolkning ”mod ethvert militært anlæg”. Det politiske problem, der herved var opstået, kunne kun løses ved at få færdigbygget hele vejen Thorshavn-Kollefjord. For at kunne gå med til radarstationens opførelse krævede en del af de politikere, som støttede landsstyret, at vejen blev bygget samtidig med det militære anlæg. Lagmanden udtrykte håbet om, at statsministeren ville gøre sit til, at sagen fik en heldig løsning.^{cdlxiii}

I 1958 protesterede Tjodveldis’ to medlemmer af lagtinget - Karsten Hoydal og Sigurd Joensen - meget stærkt imod, at landsstyret havde ført hemmelige forhandlinger med NATO-repræsentanter og det danske forsvarsministerium i over to år og nu egenmægtigt givet fremmed - det må betyde ikke-dansk - militær indpas på Færøerne i fredstid. De mente ikke, at radar- og radiostationen på Sornfelli skulle værge Færøerne, men i stedet være led i NATO’s forsvarskæde og desuden var ”tænkt som led i *angreb*” [på Sovjetunionen. Min fremhævelse, bj]. Stationen kunne angiveligt styre NATO-raketter til mål i fjendelande.^{cdlxiv}

Det var meget alvorlige anklager. Uanset om de var rigtige eller ej, kunne de forværre Danmarks forhold til Sovjetunionen, hvis de var blevet troet af Moskva.

I februar 1959 sendte forsvarsministeriet et rekognosceringshold til Færøerne for at tilrettelægge bygge- og anlægsarbejderne ved radarstationen – herunder vejen ud til indkvarteringsområdet – samt den ny LORAN-station ved Eide. Lagmanden havde den 26. januar, under et møde i statsministeriet, erklæret sig indforstået med, at disse arbejder blev påbegyndt snarest. Resten af landsstyret gav næste dag deres tilsagn via rigsombudsmanden.^{cdlxv}

I marts blev der organiseret protestmøder i Thorshavn, og da lagmand P.M. Dam ville gå fra borde, da han vendte hjem efter sin rejse til København, blev han forulempet af demonstranter. Politiet måtte i aktion for at sikre, at lagmanden uskadt kunne forlade skibet.^{cdlxvi}

Den 23. marts 1959 stillede Tjodveldisflokkens forslag i lagtinget om, at dette krævede en fuldstændig redegørelse for det hidtil passerende om bygningen af en radarstation, at alle militære planer på Færøerne blev standset, og at det færøske folk fik anledning til ved en folkeafstemning at

^{cdlxii} SM 40-17-60. Chr. Djurhuus til ROM 26.4.1957. Se også ROM til SM 26.4.1957.

^{cdlxiii} SM 40-17-60. Chr. Djurhuus til H.C. Hansen 23.5.1958.

^{cdlxiv} SM 40-17-60-03. Tjodveldis’ mindretalsudtalelse i betænkning, lagtingssag 41/1958.

^{cdlxv} SM 40-17-60. Notat 26.1.1959 og notat 10.6.1959.

^{cdlxvi} Danske aviser 23.3.1959.

tage stilling til sagen. Lagtinget nedsatte derpå et udvalg til at behandle sagen. En officiel dansk redegørelse udarbejdet af forsvarsministeriet og statsministeriet blev offentliggjort i færøsk radio og presse.^{cdlxvii}

Redegørelsen af 25. marts sagde, at det danske forsvar havde planlagt bygningen af "to stationer til overvågning af søterritoriet og lufrummet omkring og over Færøerne." De to stationers *civile* formål blev kraftigt understreget. Stationen ved Ejde blev kaldt en "navigeringsstation" og "en art søsterstation til den allerede eksisterende LORAN-station" ved Skuvanæs. Den nye station ville dog blive "mere moderne" og derfor også få betydning for redningstjenesten i den nordlige del af Atlanterhavet. I øvrigt skulle stationen (udelukkende) betjenes af civilt personale fra Danmark og Færøerne.

Om det andet anlæg hed det, at det ville blive opført i et ubeboet fjeldområde i betydelig afstand fra Thorshavn og "væsentligt" få som opgave at overvåge lufrummet over en del af Atlanterhavet "med henblik på luftfarten". Stationen ville som følge heraf også kunne bistå ved redningsaktioner. Også denne station skulle betjenes af personel fra Danmark og Færøerne. Redegørelsen afviste, at anlægget ved Thorshavn skulle bruges til at oplagre ammunition, herunder atomammuniton. Det var endnu ikke afgjort, om det personale, der skulle betjene stationen, skulle være civilt eller militært. Endelig skulle der opføres et radioanlæg i nærheden af stationen, som skulle videresende de gjorte observationer. Da der ikke skulle installeres "skyts eller lignende våben", ville anlægget ikke få karakter af militærbase.^{cdlxviii}

Som man vil se, tav redegørelsen stort set om de militære formål med anlægget på Sornfelli.

I 1959 fik Færøerne nyt landsstyre, og socialdemokraten Peter Mohr Dam blev lagmand. Situationen om radarstationen spidsede til, idet P.M. Dam sammen med formanden for Sambandspartiets gruppe i Lagtinget, Trygve Samuelsen, den 6. april opsøgte rigsombudsmanden for at fortælle, at der var ved at rejse sig en betydelig politisk modstand mod planerne om en radarstation ved Thorshavn. Bl.a. havde de færøske læger holdt et møde og udtalt, at der var en betydelig fare for den færøske befolkning, idet et sådant militært anlæg kunne blive udsat for atombombeangreb.

Fra dansk side blev der reageret hurtigt. Statsminister H.C. Hansen sendte et kort telegram til lagmanden, og statsministeriet sendte korte svar på en række spørgsmål, som var rejst fra færøsk side. De danske svar kunne lagmanden bruge i sine overvejelser og samtaler med kolleger og fortrolige i lagtinget.

Spørgsmålene lød, om tilsvarende anlæg (early warning og forward scatter) også skulle opføres i Danmark? Svaret var, at det skulle der, selv om stedet ikke kunne oplyses. Var stationen på Færøerne så vigtig, at den under krig ville blive angrebsmål for atomvåben? Svaret lød, at forsvarsministeriet ikke mente, at anlægget havde en sådan militær karakter, at det ville udgøre angrebsmål for "atomvåben eller lignende". Kunne NATO undvære anlæggene på Færøerne? Det danske svar lød, at hvis de havde kunnet undværes, ville NATO ikke have insisteret på deres opførelse på Færøerne. Det fjerde spørgsmål var intrikat: Ville rigsmyndighederne - uanset lagtingsflertallet imod anlæggene - insistere på deres opførelse? Svaret var undvigende, men i virkeligheden en tilkendegivelse af, at regeringen i København ville insistere på en opførelse af anlæggene uanset den færøske modstand. Anlæggene var for det første nødvendige for NATO, og

^{cdlxvii} SM 40-17-60. Notat 10.6.1959.

^{cdlxviii} SM 40-17-60. Udkast til redegørelse 25.3.1959.

for det andet havde rigsmyndighederne helt fra begyndelsen holdt sig i kontakt med de færøske myndigheder. Sjette og sidste spørgsmål lød, om den danske forsvarsminister offentligt havde udtalt, at rigsmyndighederne ikke ville gøre noget, som de færøske myndigheder ikke var indforstået med? Det danske svar lød, at forsvarsministeren havde udtalt, at de færøske myndigheder havde tiltrådt anlæggenes udførelse.^{cdlxix}

H.C. Hansens meget kontante budskab til lagmanden lød, at han indtrængende ville gøre opmærksom på, at en eventuel lagtingsvedtagelse mod de militære anlæg måtte ”befrygtes at få ugunstig virkning på behandling af aftalte, men endnu ikke for Folketinget fremsatte planer om sociale og økonomiske foranstaltninger til gavn for Færøerne.” H.C. Hansen sluttede med at skrive, at en negativ lagtingsvedtagelse ville henlede hele den vestlige verdens opmærksomhed på Færøerne ”på en i alle henseender uheldig måde.” Statsministeren forventede derfor, at landsstyret ville stå fast på den trufne beslutning.^{cdlxx}

Rigsombudsmand Elkær-Hansen frygtede, at den danske statsministers telegram ikke var diplomatisk nok udformet og gav udtryk for sin ængstelse for, at telegrammet ville få den modsatte virkning af den tilsigtede. Efter at lagtingsmændene for de tre partier, der bar landsstyret, havde holdt møde om sagen en hel eftermiddag, kunne rigsombudsmanden imidlertid beroligende melde til København, at telegrammet havde haft den tilsigtede virkning. Dets indhold blev derpå også tilstillet lagtinget og dermed offentligheden.^{cdlxxi}

Den 25. april 1959 blev der af lagtinget vedtaget en flertalsindstilling - 17 for og 12 imod - om, at sagen måtte anses for afgjort og derfor tages til efterretning. Lagtinget understregede dog sin fortsatte modstand imod militær udbygning på Færøerne.^{cdlxxii} Men konkret og reelt havde lagtinget bøjet sig for det danske ønske eller krav.

Under Lagtingets drøftelser i 1959 og 1960 af spørgsmålet om de nye stationer på Sornfelli og ved Eide, som den danske regering efter amerikansk ønske ville anlægge, var det et hovedspørgsmål, om der var tale om militære eller civile anlæg. Rigsombudsmanden sagde i 1959 til lagtingets udvalg om sagen, at NATO-radar- og radiostationen på Sornfelli samt kasernen i Mørkedal skulle betjenes af mellem 100 og 150 *funktionærer*, som skulle være danske og færøske.^{cdlxxiii} Forsvarsministeren skrev imidlertid i oktober 1960 i et brev til medlem af lagtinget Kjartan Mohr, at stationerne skulle bemannes med *militært* personel. Rigsombudsmanden sagde, at han over for lagtingsudvalget havde sagt, at stationen var ”af forsvarsmæssig karakter”. Lagtinget var derfor ikke blevet ført bag lyset. Stationens ansatte var kun udrustet med håndvåben, og stationen som sådan var ikke udstyret med anti-luftskyts.^{cdlxxiv}

Valgkampen på Færøerne i november 1960 havde som altoverskyggende emne anlægsarbejderne i forbindelse med radarstationen. ifølge en dansk avis var den færøske valgkamp rettet mod NATO.^{cdlxxv}

^{cdlxix} SM 40-17-60-03. ROM til P.M. Dam 7.4.1959 (kopi).
^{cdlxx} SM40-17-60. H.C. Hansen til Peter Mohr Dam 7.4.1959.
^{cdlxxi} SM 40-17-60. Elkjær Larsens notat 8.4.1959.
^{cdlxxii} SM 40-17-60. Notat 10.6.1959.
^{cdlxxiii} SM 40-17-60-03. ROM til SM 19.1.1961.
^{cdlxxiv} SM 40-17-60-03. ROM til SM 19.1.1961.
^{cdlxxv} *Dagens Nyheder* 16.11.1960.

I mellemtiden var der kommet en ny militær sag til, som yderligere gjorde det vanskeligt for lagmanden. USA ønskede nemlig i 1960 endnu et anlæg i form af en selvstændig *amerikansk* kommunikationsstation anlagt på Færøerne. En mindre gruppe US Air Force folk ville derfor gerne hurtigt til Færøerne for at undersøge mulighederne. Lagmand P.M. Dam fik anmodningen forelagt via rigsombudsmanden. Dam mente ikke, at en sådan mindre gruppe ville vække særlig opsigt i betragtning af, at der alligevel ofte var besøg i forbindelse med den projekterede NATO-radarstation. Offentligheden måtte dog ikke få kundskab om, at der var tale om eventuelt at bygge yderligere et militæranlæg på Færøerne. Dam agtede i øvrigt foreløbig ikke at drøfte sagen med sine kolleger i Landsstyret, endsige forelægge den i lagtinget.^{cdlxxvi}

Den af USA ønskede radiostation skulle betjene NATO's flådestyrker i Atlanterhavet og figurerede i NATO's infrastrukturprogram for 1961. Der var overvejelser om at anlægge den nye station i tilslutning til den eksisterende flåderadio i Thorshavn. Både den danske forsvarschef og søværnskommandoen anbefalede stationen opført.^{cdlxxvii} Men efter at rigsombudsmanden havde drøftet sagen med lagmand Dam, indstillede rigsombudsmanden til statsministeriet at anbefale en skrinlæggelse af planerne om endnu en radiostation. Lagmanden havde nemlig sagt, at han af principielle grunde og under henvisning til den politiske situation hverken kunne godkende eller erklære sig indforstået med yderligere udbygning af militæranlæg på Færøerne.^{cdlxxviii}

Denne indstilling fulgte statsministeriet ved på sin side at henstille over for forsvarsministeriet, at en gennemførelse af planen blev udskudt indtil videre.^{cdlxxix} Statsministeren traf også personlig beslutning om, at den af SACLANT foreslåede del af Strikefleet-kommunikationssystemet, som skulle anbringes på Færøerne, ikke foreløbig skulle nyde fremme. Sagen kunne dog tages op om to-tre måneder igen, og ministeriets opfattelse ville kunne revideres, hvis anlægget kunne opføres som led i andre militære anlæg, f. eks. Flådestationen i Thorshavn.^{cdlxxx}

Når lagmand Dam modsatte sig endnu et militært anlæg, skyldtes det et politisk uvejr, som var trukket hen over Færøerne i oktober og november 1960. I forbindelse med opførelsen af NATO-stationen på Sornfelli skulle der anlægges en vej fra Thorshavn til stationen. Under arbejdet med vejen opstod der splid mellem Hærens Bygningstjeneste og landsstyret, som ved landsingeniøren stod for den praktiske udførelse af "NATO-vejen", og som havde overskredet bevillingen. Hærens Bygningstjeneste ville nøjes med en simpel vej, mens landsingeniøren ville have en mere komfortabel vej. Hvis NATO-vejarbejdet blev standset, ville "løsrivelsesprovokatørerne" ifølge Dams skrivelse til statsministeriet få alt for gode kort på hånden til at oppiske en anti-NATO og anti-dansk stemning. De pågældende provokatører var Folkeflokket og Tjodveldisflokket.^{cdlxxxi}

Dam skrev på lignende måde til sin "kære ven og partifælle" statsminister Viggo Kampmann og lidt senere til både Kampmann og forsvarsminister Poul Hansen samt flere gange til departementschef Elkjær-Hansen. Lagmanden advarede mod at undervurdere "de overeksponerede nationale følelser". Hvis NATO-vejen ikke blev en del af det almindelige vejnet, kunne det fremkalde "en politisk revolte".^{cdlxxxii} I København mente man at lagmanden var løbet fra sit løfte, men Dam – der

cdlxxvi SM 40-17-60. ROM til SM 6.5.1960 (kopi).

cdlxxvii SM 40-17-60. Færøernes Marinedistrikt til ROM med afskrift af SM til ROM 9.11.1960.

cdlxxviii SM 40-17-60. ROM til Færøernes Marinedistrikt med afskrift af ROM til SM 19.11.1960.

cdlxxix SM 40-17-60. SM til ROM med afskrift af SM til FM 2.12.1960.

cdlxxx UM 105 L 1. Referat 5.12.1960 af Inger Nielsen.

cdlxxxi SM 40-17-60-03. Dam til departementschef Elkjær-Larsen 12.10.1960.

cdlxxxii SM 40-17-60-03. Diverse skrivelser fra Dam oktober 1960.

fremhævede alle de tjenester, han havde gjort regeringen i København - erklærede nu, at han i givet fald ville "foretrække en konflikt med regeringen frem for en konflikt med det færøske folk".^{cdlxxxiii}

Under dette spektakel vendte USA tilbage til sagen om radiostationen til betjening af NATO's flådestyrker i Atlanterhavet. Den amerikanske ambassadør Val Peterson opsøgte statsministeren den 13. december 1960 for at sige, at det var meget uheldigt, hvis den amerikansk US Air Force-gruppe ikke kunne komme i gang med at rekognoscere på Færøerne. En station på Færøerne var nemlig uundværlig. Ambassadøren nævnte, at en radiostation økonomisk og beskæftigelsesmæssigt ville være en fordel for Færøerne. Kun tre af de i alt 18 mand, der skulle betjene stationen, skulle være amerikanere. Endelig havde stationen brug for en landingsbane, så Færøerne kunne måske på denne måde få deres ønske om en lufthavn opfyldt.

Efter denne fornyede amerikanske henstilling besluttede den danske regering at gå imod lagmand Dams ønske. Rigsombudsmanden fik instruks om blot at orientere landsstyret om, at regeringen ville tillade en amerikansk undersøgelsesgruppe at tage til Færøerne så snart som muligt.^{cdlxxxiv} Lagmand Dam reagerede ved at sige, at han *ikke* ville orientere sine kolleger i landsstyret om sagen. Hvis sagen blev rejst officielt, ville han protestere mod den fortsatte militære udbygning på Færøerne. Dam ønskede heller ikke at have nogen kontakt med den amerikanske undersøgelsesgruppe.^{cdlxxxv}

I begyndelsen af 1961 stod Danmark og Færøerne således over for hinanden i spørgsmålet om Færøerne og USA/NATO. Lagtinget arbejdede med sagen og stillede en række spørgsmål til regeringen i København. Under overvejelserne i statsministeriet slog et embedsmandsnotat til lyd for, at der var behov for at få sat tingene på plads. Det burde gøres "helt klart for færingerne, at regeringen ikke kan træffe sine afgørelser i militære spørgsmål alene ud fra rent færøske hensyn." På grund af "spørgsmålets ømtålelige karakter" skulle en udtalelse herom fra rigsombudsmanden dog nøje overvejes.^{cdlxxxvi}

I foråret 1961 ankom den amerikanske rekognosceringsgruppe til Thorshavn, og efter at have undersøgt omgivelserne, fandt man Vågø bedst egnet til formålet. I marts anmodede den amerikanske ambassade i Danmark om principiel dansk godkendelse af, at en "national amerikansk Forward Scatter station" blev opført på Færøerne. Stationen var led i en kæde af stationer, som skulle overføre data fra en amerikansk early warning station i England over Skotland, Færøerne, Grønland, Canada til et overordnet center i USA. Amerikanerne ønskede den ny station anlagt på Vågø, som man efter rekognoscering mente var det bedst egnede sted. Forsvarsministeriet var dog betænkelig ved, at nye færøske områder skulle inddrages til militære formål og foreslog derfor, at den nye amerikanske station blev anlagt i forbindelse med radarstationen på Sornfelli. Formelt burde den amerikanske stations drift overlades til danske myndigheder. Statsministeriet tilsluttede sig disse tanker og understregede, at radarstationen fortsat burde have karakter af en NATO (SHAPE) station. Rigsombudsmanden fik i begyndelsen af marts 1961 instruks om "i overensstemmelse med sædvanlig fremgangsmåde i disse sager [at] nævne sagen for lagmanden".^{cdlxxxvii} Lagmanden skulle altså blot have den danske regerings beslutning forelagt til efterretning, ikke til overvejelse eller beslutning.

^{cdlxxxiii} SM 40-17-60-03. Notat til statsministeren om Oyggarvejen 24.11.1960.

^{cdlxxxiv} SM 40-17-60. Elkjær Larsen til ROM 14.12.1960.

^{cdlxxxv} SM 40-17-60. ROM til Elkjær Larsen 7.1.1961.

^{cdlxxxvi} SM 40-17-60-03. Notat 16.1.1961.

^{cdlxxxvii} SM 40-17-60. SM til ROM 8.3.1961.

Lagmand Dam blev derpå øjeblikkelig orienteret i en personlig samtale med kontorchef Loiborg fra Rigsombudet. Dam sagde, at han *principielt* måtte henholde sig til sine tidligere udtalelser til rigsombudsmanden – nemlig at han var imod mere militær. I praksis bøjede han sig imidlertid. Han sagde, at det var hans opfattelse, at den ny amerikanske stations placering i tilknytning til den eksisterende radarstation måtte foretrækkes, fordi der jo i så fald kunne siges blot at være tale om en udvidelse af et igangværende projekt. Det lå i denne accept, at lagtinget ikke skulle informeres om det nye amerikanske anlæg. Hvis amerikanerne fastholdt en placering på Vågø, måtte lagmanden derimod kræve sagen forelagt officielt og til åben diskussion. I så fald kunne det blive afgørende for sagens udfald, at Færøernes ønske om flyforbindelse kunne opfyldes samtidig. I øvrigt understregede lagmanden, at han officielt betragtede sig som uvidende om den amerikanske station.^{cdlxxxviii}

Det fremgår af akterne, at lagmanden følte sig meget utilpas ved hele situationen. I april 1961 bad han rigsombudsmanden om at gøre statsminister Kampmann opmærksom på ”den ængstelse, befolkningen nærer”, fordi man havde lagt mærke til, at der blev foretaget opmålinger på Vågø og omkring Thorshavn. Det kunne ikke skjules, at opmålingerne stod i forbindelse med NATO-anlæggene, og en skønne dag ville planerne være almindelig kendt. Dam fandt derfor ikke situationen holdbar længere. Lagmanden havde ikke forelagt sagen for sine kolleger i landsstyret, da han jo havde bedt om ikke at blive officielt orienteret.

Lagmanden ønskede ifølge rigsombudsmand Elkær-Hansen, at regeringen afgav en redegørelse, der var så vidtgående som muligt. Redegørelsen skulle tilstilles landsstyret til efterretning. Den skulle også være udformet på en måde, at landsstyret kunne forelægge den for lagtinget – dvs. offentliggøre den. Dam så gerne, at redegørelsen blev udformet således, at det fremgik, at der ikke var nogen mulighed for at afværge anlæg af radarstationer, og at lignende anlæg også blev opført i Danmark, Island, England og Grønland. Det ville måske have betydning for sagens gennemførelse dvs. lagtingets accept, hvis det på diplomatisk måde kunne tilkendegives, at der var tale om anlæg, som ville blive opført, ”uanset om Færøerne var knyttet til Danmark, en anden stat eller var selvstændige.”

Elkær-Hansen var enig i lagmandens betragtninger. Det var uholdbart at fortie, hvad der skete i Mørkedal og ved Sornfelli. Det var også uholdbart at orientere landsstyret, men samtidig kræve, at de meddelte oplysninger blev holdt hemmelige. Rigsombudsmanden anbefalede derfor statsminister Kampmann, at der blev udarbejdet en redegørelse om de nye anlæg, som indeholdt så mange oplysninger som muligt, og at der samtidig fra regeringens side blev tilkendegivet, ”at det ikke er en sag, der kan forhandles om.”^{cdlxxxix}

Foreløbig fulgte regeringen i København dog ikke denne henstilling. I maj 1961 modtog den en protest fra lagtinget imod, at der blev tilknyttet militære personer til stationerne på Sornfelli og ved Eidi. Der måtte heller ikke være krigsudrustning opbevaret eller benyttet på færøsk land- eller søterritorium.^{cdxc} Den færøske protest gav anledning til, at regeringen udarbejdede en officiel meddelelse til landsstyret, som kunne offentliggøres.^{cdxci}

^{cdlxxxviii} SM 40-17-60. Loiborg til SM 9.3.1961.

^{cdlxxxix} SM 40-17-60. Elkær-Hansen til Kampmann 26.4.1961.

^{cdxc} SM 40-17-60. Loiborg til SM 11.7.1961.

^{cdxci} SM 40-17-60. Elkjær Larsen til M. Wahl 26.8.1961.

Bladet *14. September* mente, at den danske udtalelse var en hån mod færøsk selvbestemmelsesret, en undertrykkelse og overgreb mod den færøske nation. Militærstationerne ville føre Færøerne ud i stor ulykke, og under en krig ville Færøerne blive ødelagt.^{cdxcii}

Rigsombudet mente, at den officielle danske regeringsmeddelelse virkede ret gunstigt, ikke mindst henvisningen til, at det færøske folk tilhørte den vestlige verdens kulturkreds. Den konstituerede rigsombudsmand, H. Loiborg havde det indtryk, at ”mange fornuftige færinger har accepteret nødvendigheden af disse forsvarsforanstaltninger – om end nødtvungent” og under indtryk af de urolige forhold i verden, der havde tilspidset sig. På den anden side var der fortsat en stor gruppe mistænksomme over for NATO-anlæggene, og de blev hidset op af Tjodveldisflokkens kampagne for at mistænkeliggøre alt. Kampagnen blev også brugt til at skabe modvilje mod den danske regering og til at modvirke landsstyret og dets partier. Loiborg anbefalede, at anlæggene blev gjort færdige så hurtigt som muligt. Det færøske personale, som så ville blive ansat, ville hurtigt skabe forståelse i befolkningen. Den principielle kamp mod NATO ville blive sværere, når befolkningen så et praktisk udslag af forsvarsalliancen. Sådan havde erfaringen været med LORAN-C-stationen ved Ejde. En hurtig færdiggørelse ville være ”et slag mod løsrivelsesfolkene” forud for lagtingsvalget i efteråret 1962.^{cdxciii}

Danmark fik altså sin vilje, men i et kompliceret sam- og modspil med de færøske lagmænd og deres politiske allierede. De militære anlæg blev opført, selv om deres funktion og formål stadig var omstridt og ikke fuldt oplyst.

Det er ikke rigtigt, at Danmark gav USA ”frie hænder” eller lod USA få ”frit spil” på Færøerne for at aflaste kritik af Danmarks beskedne bidrag til NATO.^{cdxciv} Men både Danmark og ledende politikere på Færøerne ønskede at skjule, at der var *amerikanske* militære anlæg (”baser”) på Færøerne, som til dels blev betjent af amerikansk militær. Det rent amerikanske anlæg – US Air Force’s Forward Scatter station - blev kamoufleret som en del af en NATO-radarstation, og amerikanerne omtalt som teknikere.

Den danske regering ønskede ikke at offentliggøre aftalen med USA om den amerikanske station. Når regeringen end ikke ville orientere Udenrigspolitisk Nævn om stationen, skyldtes det, at Socialistisk Folkeparti var repræsenteret i Nævnet.^{cdxcv} Aksel Larsen var formand for SF. Han havde havde i mere end 30 år været leder af Kremls agentur i Danmark. Aksel Larsen samarbejdede ganske vist i disse år med den amerikanske efterretningstjeneste CIA, men danske myndigheder stolede ikke på hans loyalitet. Der var desuden adskillige andre tidligere kommunister i SF’s ledelse.

Det er interessant, at det danske hemmelighedskræmmeri blev udsat for kritik af Rigsombudsmanden i slutningen af 1962. Kritikken lød på, at den danske uvilje imod at oplyse om de militære installationer virkede mod sin hensigt. Når der ikke blev informeret, opstod alle hænder rygter og gisninger, der som regel overdrev betydningen af det, der var blevet besluttet at sætte i værk. Yderliggående elementer fik grundlag for en skadelig propaganda. Endelig var det krænkende for flertallet af færinger, som fornuftsbetonet ville acceptere de militære anlæg, at de ikke blev ordentligt oplyst.^{cdxcvi}

^{cdxcii} *14. September* 20.9.1961.

^{cdxciii} SM 40-17-60-03. Loiborg til Elkjær Larsen 22.9.1961.

^{cdxciv} Simon Andersen m. fl. i *Jyllands-Posten* 7.12.1998.

^{cdxcv} *Jyllands-Posten* 7.12.1998 med henvisning til amerikansk kilde.

^{cdxcvi} UM 66 N 62. SM til UM med referat af ROMs opfattelse 17.12.1962.

15. Personregister

Adenauer, Konrad, vesttysk kansler.
Albrechtsen, Kjeld, dansk politiker, VS
Andersen, Tage, dansk general
Anokhin, G.I., sovjetisk etnolog
Arge, Magni, færøsk student
Arnskov, A.J., dansk embedsmand, konstitueret rigsombudsmand

Bang, Kaj Nolsøe, dansk officer, kommandørkaptajn, chef for FRK
Baunsgaard, Hilmar, dansk statsminister, RV
Baranikas, Ilja, sovjetisk journalist, leder af APN i Danmark
Belobragin, Viktor, attaché ved den sovjetiske ambassade
Belov, N., medarbejder ved de sovjetiske gesandtskab i Danmark
Bentsen, Niels, dansk embedsmand, rigsombudsmand
Bonnek, Jørn Bjerre, dansk officer, chef for FRK
Bork, Jørgen F., dansk officer, chef for Søværnets Operative Kommando
Breckmann, Óli, færøsk politiker, medlem af lagtinget og folketinget
Brix, Ernst, dansk politimester, chef for PET
Broberg, P., dansk officer, kommandørkaptajn, ansat i FE
Brusendorff, J.D., dansk officer, kommandør, chef for FRK
Butysin, S., sovjetisk embedsmand i Gosplan

Chatskikh, Nikolaj, sovjetisk ambassaderåd i Danmark
Christensen, G.K., dansk officer, embedsmand i forsvarsministeriet
Christensen, Sten, dansk politiker (S)
Christophersen, Henning, dansk udenrigsminister (V)

Dahl, Arni, færøsk fredsaktivist
Dahlsgaard, Hans, officer, chef for FRK
Dalsager, Poul, dansk fiskeriminister (S)
Dalsgaard, Jens M., med i ledelsen af *Framin*.
Dalsgaard, Jóannes, færøsk politiker, SD
Dam, Atli, færøsk politiker, formand for Socialdemokratiet, medlem af lagtinget, lagmand, medlem af folketinget
Dam, Peter Mohr, færøsk politiker, Socialdemokratiet, medlem af lagtinget, lagmand, medlem af folketinget
Dam, Poul, dansk politiker (SF)
Danielsen, Arnbjørn, medlem af *Framins* kollektive ledelse
Dalsgaard, Jens M., medlem af *Framins* kollektive ledelse
Dalsgaard, Valdemar, næstformand for Færøsk-sovjetisk venskabsforening
Danielsen, D.P., færøsk advokat, redaktør af bladet *Rodin* og aktiv i færøsk fredsbevægelse
Debes, H.J., medlem af *Framins* kollektive ledelse
Debesdahl, Marianne, færøsk fredsaktivist
Derjabin, Jurij, se Komissarov, Jurij
Dimitrov, Georgij, bulgarsk kommunist, leder af Kommunistiske Internationale
Djurhuus, Christian, færøsk politiker, Sambandsflokket, medlem af lagtinget, medlem af landsstyret, lagmand

Djurhuus, Hákun (1908-1987), færøsk politiker, Folketflokk. Medlem af lagtinget, medlem af landsstyret, lagmand, medlem af folketinget
Djurhuus, Johan, færøsk embedsmand, kontorchef i landsstyret
Dragsdahl, Jørgen, dansk journalist og fredsaktivist

Ejdesgaard, Martin S., færøsk politiker, formand for Socialistisk Ungdomsforening
Elkær-Hansen, N., dansk embedsmand, rigsombudsmand
Ellefsen, Pauli, færøsk politiker, Sambandsflokk, lagmand
Ellemann-Jensen, Uffe, dansk udenrigsminister (V)
Engel, Hans, dansk forsvarsminister (K)
Eriksen, Erik, dansk statsminister (V)

Foighel, Isi, dansk professor, minister (K)
Franco, Francisco, spansk general og caudillo
Gerasimov, Gennadij, talsmand for det sovjetiske udenrigsministerium
Gorbatjov, Mikhail, sovjetisk generalsekretær
Gordievskij, Oleg, sovjetisk dobbeltagent
Gorsjkov, Sergej, sovjetisk admiral og viceforsvarsminister
Gram, Victor, dansk forsvarsminister (S)
Grentzmann, Wilhelm L., dansk officer, kontraadmiral, chef for Grønlands Kommando
Gottlieb, Henning, dansk embedsmand
Groth, Leif, dansk embedsmand, rigsombudsmand
Grøndal, Benedikt, islandsk udenrigsminister
Gudmundsso, Gils, norsk politiker
Gundstrup, Knud P., dansk officer, oberstløjtnant
Gustavsen, Finn, norsk politiker (SF)
Guttesen, Rolf, medlem af *Framins* kollektive ledelse

Hansen, Adolf, færøsk politiker, Fremskridts- og fiskeripartiet
Hansen, H.C., dansk statsminister (S)
Hansen, Ludvig, dansk kommunist
Hansen, Poul, dansk forsvarsminister (S)
Hansen, Preben Møller, dansk fagforeningsfører, kommunist
Hedtoft, Hans, dansk statsminister (S)
Heinesen, William, færøsk forfatter
Hitler, Adolf, tysk fører
Hoydal, Gunnar, medlem af *Framins* kollektive ledelse
Hoydal, Gunvør Djurhuus, lærerinde, med i ledelsen af *Folkefylkingen mod NATO*
Hoydal, Karsten, færøsk politiker, Tjodveldisflokk
Hoydal, Kjartan, medlem af *Framins* kollektive ledelse
Huitfeldt, Tønne, norsk officer, forsvarschef
Høgadalsá, Hanus vid, færøsk politiker
Højgaard, Andreas S., formand for færøsk-sovjetisk venskabsforening, rektor for lærerseminariet i Thorshavn

Ihlen, Nils, norsk-færøsk forretningsmand
Isjkov, Al., sovjetisk fiskeriminister

Jacobsen, Randi, færøsk journalist og fredsaktivist

Jacobsen, Steinbjørn B., medlem af ledelsen for *Folkafylkingan mod NATO*
Jákupsstovu, Jákup í, færøsk politiker, Tjodveldisflokkun
Jegorytjev, Nikolaj, sovjetisk ambassadør i Danmark
Jelsukov, Boris, sovjetisk diplomat i Danmark
Jensen, Alfred, dansk politiker, kommunist
Jensen, B.J., dansk officer
Jensen, P.A., dansk officer, oberstløjtnant, chef for Flyvestation Thorshavn
Jensen, Ragnhild, dansk politiker, kommunist
Jensen, Toudor, færøsk lærer og leder af *Samsos*
Jespersen, Knud, dansk politiker, formand for DKP
Jóansson, Tordur, sekretær i Færøernes kommunistiske Parti
Joensen, Sigurd, færøsk politiker, Tjodveldisflokkun
Johannesen, Elmar, medlem af *Framins* kollektive ledelse
Johansen, Trygve, leder af Færøernes kontor i Danmark
Johansson, Elenborg, færøsk fredsaktivist
Johnstad-Møller, dansk officer, oberst, chef for det danske hjemmевærn
Jørgensen, Anker, dansk statsminister (S)
Jørgensen, Eigil, dansk embedsmand, direktør i udenrigsministeriet

Kallsberg, Einar, færøsk embedsmand, kontorchef i det færøske landsstyre
Kampmann, Viggo, dansk finansminister, senere statsminister (S)
Kaplin, Anatolij, sovjetisk diplomat i Danmark
Kass, Hilmer, færøsk politiker, Selvstyrepartiet
Kauffmann, Henrik, dansk ambassadør i USA
Kirsanov, S.P., sovjetisk diplomat
Kjølbro, Karin, færøsk fredsaktivist
Klein, Hedin, færøsk landsstyremand
Kohdouly, Jakov, sovjetisk diplomat i Danmark
Komissarov, Sergej, sovjetisk diplomat i Danmark
Komissarov, Jurij, pseudonym for Jurij Derjabin, sovjetisk diplomat
Korst, Mogens, dansk journalist, medarbejder ved *Land og Folk*
Kostikov, Mikhail, sovjetisk journalist
Kraft, Ole Bjørn, dansk forsvarsminister (K)
Krag, Jens Otto, dansk statsminister (S)
Krasilnikov, sovjetisk diplomat på Island
Kristensen, Knud, dansk statsminister (V)

Lange, Preben, grønlandsk politiker
Larsen, Dan, dansk journalist
Larsen, Aksel, dansk politiker, formand for DKP
Larsen, Arne, dansk politiker (SF)
Larsen, John Berg, dansk ungkommunist
Laub, S.U.H., dansk officer, kommandør, chef for FRK
Levytjkin, Kliment, sovjetisk ambassadør i Danmark
Loiborg, H., dansk embedsmand, kontorchef i rigsombudet
Lolle, J.F.T., dansk officer, kommandørkaptajn, chef for FRM
Lundbye, Niels R., dansk officer, oberstløjtnant
Lunding, H.M., dansk officer, oberst, chef for den militære efterretningstjeneste

Madsen, Carl, dansk advokat og kommunist
Madsen, Søren Søltoft, dansk advokat og kommunist
Magnussen, Ragnar, færøsk kommunist
Magnusson, Sigurdur, chef for Islands nukleare sikkerhedsmyndighed
Marshall, X., chef for Marshall-administrationen i Danmark
Marstrand, Henning, leder af kulbrydning på Færøerne
Mikhajlov, F., sovjetisk diplomat
Mikkelsen, Robert, dansk advokat og kommunist
Mohr, Eyvindur, færøsk kunstmaler
Mohr, Kjartan, færøsk politiker, direktør for skibsværft i Thorshavn
Molotov, Vjateslav, sovjetisk udenrigsminister
Moro, Aldo, italiensk politiker, statsminister
Mortensen, Albert, medlem af *Framins* kollektive ledelse
Motjala, G., sovjetisk diplomat
Mussolini, Benito, italiensk fører
Müller, Eiden, dansk journalist
Møller, Orla, dansk forsvarsminister (S)
Mørch, Alex, dansk ambassadør i Moskva
Mørkøre, Kjartan færøsk præst og fredsaktivist

Niclasen, André, færøsk chef for APN-kontoret i Thorshavn
Niclasen, Poul, færøsk politiker, medlem af landstinget
Nielsen, Johan, færøsk politiker (S)
Nielsen, Poul, færøsk politiker
Nikolajev, V., sovjetisk militærskribent
Nikolajsen, Árni, medlem af *Framins* kollektive ledelse
Novikov, N., sovjetisk ambassadør i USA
Nørlund, Ib, dansk politiker (DKP)

Olaffson, Árni, færøsk embedsmand, udenrigsministeriets konsulent
Olgeirsson, Einar, islandsk politiker, formand for Islands kommunistiske Parti
Olsen, Frederik, færøsk politiker, Selvstyrepartiet
Olsen, Olaf, færøsk politiker, Folkeflokken
Palsgaard, Aa., dansk officer, kommandørkaptajn, chef for FRM
Pastukhov, sovjetisk ambassadør i Danmark
Patursson, Erlendur, færøsk politiker, formand for Tjodveldisflokken, medlem af lagtinget, medlem af landsstyret, medlem af folketinget
Petersen, Alfred, dansk fagbundsformand (S)
Petersen, Thorstein, færøsk politiker, Folkeflokken, medlem af lagtinget og af landsstyret
Poulsen, Johan Hendrik Winther, medlem af ledelsen af Folkafylkingen mod NATO
Propokovitj, sovjetisk kulturattaché i Danmark
Pusjkin, G.I., sovjetisk diplomat

Rasmussen, Gustav, dansk diplomat og udenrigsminister
Rasmussen, Svend Erik Kjær, dansk politiker (VS)
Rasmussen, Søren, dansk journalist
Reib, P.E.A., dansk officer, kommandørkaptajn, chef for FRK
Reinert, Petur, færøsk politiker,
Reintoft, Hanne, dansk politiker (DKP)

Reventlow, Eduard, dansk gesandt i England
Revjakin, Igor, sovjetisk TASS-medarbejder og GRU-agent i Danmark
Rodionov, Konstantin K., sovjetisk diplomat
Rusakov, K., sovjetisk vicefiskeriminister
Russell, Winnie, dansk politiker (S)
Ryum, Ulla, dansk forfatter
Rørly, M., kommandørkaptajn, chef for FRK

Samuelson, Andreas, medstifter af Sambandsflokk, medlem af lagtinget, lagmand
Saunders, britisk luftmarskal
Sartori, Robert, dansk fagforeningsleder, kommunist
Scherfig, Hans, dansk forfatter
Schlüter, Poul, dansk statsminister, (K)
Sjevadnadze, Eduard, sovjetisk udenrigsminister
Slavin, Nikolaj, sovjetisk ambassadør i Danmark
Slaymaker, britisk konsul på Færøerne
Sundstein, Jógvan, færøsk politiker, Folkeflokk
Svenningsen, Nils, dansk embedsmand, direktør i udenrigsministeriet
Sysojev, I.G., sovjetisk diplomat
Sytschev [Sytjov], Valentin, sovjetisk diplomat i Danmark
Sørensen, Ebbe, dansk embedsmand, kontorchef i indenrigsministeriet
Sørensen, Max, dansk professor, folkeretseksper

Thoft, Jens, dansk politiker (SF)
Thomsen, Arnbjörn R., medlem af *Framins* kollektive ledelse
Thomsen, Egon, formand for Færøernes kommunistiske Parti
Thomsen, Jonny, medlem af *Framins* kollektive ledelse.
Thomsen, Jørgen, færøsk politiker
Thorsen, A.W., dansk officer, kommandørkaptajn, chef for FRK

Vavilkin, V., leder af sovjetisk fagforeningsdelegation
Vedel, A.H., dansk officer, viceadmiral, chef for det danske søværn
Vedernikov, Gennadij G., sovjetisk ambassadør i Danmark
Vetrov, Mikhail, sovjetisk gesandt i Danmark
Vinokurov, Vladimir, sovjetisk militærattaché i Danmark
Vinther, Súni, færøsk politimand, afdelingsleder
Vivike, Holger, dansk politiker (DKP og SF)

Wagner, Ingmar, dansk kommunist
Wahl, M., dansk embedsmand, rigsombudsmand
Wang, Zakarias, færøsk aktivist
Werner, Lars, svensk politiker
Willumsen, Ole, dansk kommunist
Winther-Poulsen, Halgir, færøsk advokat

Zakharov, A.V., sovjetisk diplomat
Zjdanova, Tatjana, sovjetisk Danmarksspecialist i Sovjetunionens udenrigsministerium
Zorin, V.A., sovjetisk viceudenrigsminister
Zubko, M., sovjetisk journalist

Øregaard, Jákup Frederik, færøsk politiker, lagtingsformand (S)

16. Forkortelser

AMB, Ambassade

ASW, Anti Submarine Warfare

CHF,

CINCAIREASTLANT, Chief in Command Airforce East Atlantic

COMSTRIKFLTLANT, Commander Strike Fleet Atlantic

COMUKADR

DC,

DKP, Danmarks kommunistiske Parti

DKU, Danmarks kommunistiske Ungdom

DPC, Deputy Political Council

EW, Early Warning

FE, Forsvarets Efterretningstjeneste

FM, Forsvarsministeriet

FMN, forsvarsministeren

FRK, Færøernes Kommando

FKO, Forsvarskommandoen

FST, Forsvarsstaben

Gosplan, Den statslige Planlægningskomité

GRU, Den statslige Efterretningsstyrelse - den sovjetiske militære efterretningstjeneste

GSK, Gesandtskabet

HIRAN, High Range Navigation

HPRP, High Performance Reporting Post

ISCOM FAROES, Island Commander

ITT, amerikansk elektronikfirma

KE, Kontraetterretning

Komintern, Den kommunistiske Internationale

MARCONFORLANT,

MPA-fly, Maritime Patrol, også kaldt Anti Submarine

NAORPG, North Atlantic Ocean Planning Group

NARS, North Atlantic Radio System

NATO, North Atlantic Treaty Organisation

NSC, Naval Control of Merchant Shipping

PET, Politiets Efterretningstjeneste

ROM, Rigsombudsmanden

SACLANT, Supreme Allied Commander

SDI, Strategic Defence Initiative
SHAPE, Supreme Headquarters Allied Powers Europe
SHORAN, Short Range Navigation
SM, Statsministeriet
SOK, Søværnets Operative Kommando
SOSUS, Sound Surveillance System
STANAVFORLANT, Standing Naval Force Atlantic Ocean
STOL, Short Take Of and Landing
SUKP, Sovjetunionens kommunistiske Parti
SUM, Sundets [Øresunds] Marinedistrikt
SVK, Søværnskommandoen

UM, Udenrigsministeriet
UTOC, Underwater Tactical Operations Center

VBL,

Bilag

Militære anlæg på Færøerne under Den kolde Krig.

De militære anlæg, der blev opført på Færøerne under Den kolde Krig, og som indgik i Færøernes, NATO's, USA's og Storbritanniens militære forsvar, gav anledning til mange trakasserier i forholdet mellem Færøerne og Danmark. De vestlige stormagters og NATO's ønsker om etablering af militære anlæg på denne del af det danske riges territorium skabte en række dilemmaer for skiftende danske regeringer både på grund af det ømtålelige forhold til Færøerne og på grund af Danmarks først de facto og senere officielle basepolitik.^{cdxcvii}

Fra visse færøske kredse blev det gentagne gange hævdet, at de pågældende anlæg var blevet opført bag færingernes ryg, og at de derfor var ulovlige. Der blev som nævnt også henvist til de mange erklæringer, som lagtinget havde vedtaget gennem årene, og som vendte sig mod Færøernes inddragelse i militære alliancer og/eller krig. Den følgende redegørelse for militære og halvmilitære installationer på Færøerne bygger på fortrolige danske notater i en række danske arkiver.

Der synes ikke at have været anbragt egentligt dansk krigsmateriel på Færøerne, men kun almindelige håndvåben svarende til politibevæbning. Overvejelserne i 1950 om udstationering af allieret (dvs. amerikansk) infanteri og opstilling af antiluftskytskanoner på Færøerne blev aldrig virkeliggjort. Planen om et færøsk hjemmeforsvar kunne ikke gennemføres på grund af færøsk modstand. Der blev således aldrig organiseret et egentligt militært forsvar mod en fremmed magts eventuelle forsøg på fra søen eller luften at bemægtige sig øerne og deres militære installationer.

Mandskabet til at betjene de forskellige militære anlæg på Færøerne var beskedent. Der var i begyndelsen af 1970'erne ansat i alt 265 danske militære, fem danske civile, 47 civile færingere og 11 amerikanere, hvoraf én var militær officer. Forsvarsminister Kjeld Olesen mente, at det var mange, og så gerne antallet reduceret.^{cdxcviii}

Færøernes Kommando. I 1951 blev som allerede omtalt Marinedistrikt Færøerne oprettet - i 1976 ændret til Færøernes Kommando (FRK) - til at lede Søværnets inspektions- og redningstjeneste i færøske farvande. Under denne militære myndighed hørte også Fiskeriinspektionsenhederne under Forsvarets Fiskeriinspektionstjeneste, der udførtes af Søværnets og Flyvevåbnets enheder efter Forsvarskommandoens bestemmelser. Færøernes Kommando disponerede over et inspektionsskib og en inspektionsskutter. Bemandingen på FRK bestod i 1971 af fem officerer, ni stampersonel, 11 værnepligtige og tre civile foruden de to skibes besætninger.

Senere - i 1970'erne - oprettede Færøernes Landsstyre sin egen fiskeriinspektion, hvis virksomhed blev koordineret med Forsvarets Fiskeriinspektionstjeneste.

Marinestation Thorshavn i Thorshavns nordlige udkant hørte under Færøernes Kommando. Under Marinestation Thorshavn hørte Flåderadio Thorshavn.

Flåderadio Thorshavn varetog radiokommunikationen med søværnets enheder i området og i Danmark. Flåderadioens modtageantennener var anbragt i umiddelbar nærhed af stationen, mens

^{cdxcvii} Se også Sámal Tróndur Finsson Johansen: "Færøerne under den kolde krig. De militære installationer", i *Føroyar í kalda krignum* (1999).

^{cdxcviii} FM 1. kt. 011.2-2. Udateret påtegning på notat af 6.4.1972.

senderstationen var beliggende omkring fire kilometer vest for stationen. Flåderadio Thorshavn varetog også driften af *Faroes Terminal*, en modtagerstation som var oprettet under NATO's infrastrukturprogram med en kabelforbindelse til Skotland.

Den færøske modtagerstation modtog såkaldte *Strikefleet*-kommunikationer, der skulle videresendes til CINCNORTH i Kolsås i Norge. Denne facilitet havde tidligere været underbragt ved Forward Scatter-stationen på Sornfelli.

Placeringen af radiostationen for NATO's slagflåde ved Flåderadio Thorshavn var sket efter forslag fra SACLANT i december 1960.^{cdxcix}

Flyvestation Thorshavn (oprindeligt kaldt *Flyverdetachment 605*) blev oprettet i 1962 som et led i NATO's kæde af radarrelæstationer. Den blev anbragt i Mørkedal (på Sornfelli) nordvest for Thorshavn. Flyvestationens chef var efter 1.1.1970, da Flyverkommandoen blev nedlagt, direkte underlagt Forsvarskommandoen.

I 1971 var der ansat i alt 140 personer på flyvestationen, herunder 19 civile, som alle var færinger. Her var den såkaldte *Eskadrille 605*, der dog hverken disponerede over fly eller helikoptere, stationeret.

I 1989 karakteriserede chefen for Flyvestation Thorshavn, oberstløjtnant Niels R. Lundbye, stationen i Mørkedal som "den nordligste skanse" for radarsystemet i England. Anledningen var, at chefen for varslingsystemet i England (Air Defence Region), general Sir Patrick Hine, var på Færøerne for at tildele Niels Lundbye en orden.^d Vi skal længere fremme se, hvilke installationer installationer der fandtes på flyvestationen.

Britisk LORAN-A-stationen på Skuvanes. Under 2. Verdenskrig havde de britiske besættelsesstyrker anlagt en kommunikationsstation på Færøerne – en såkaldt LORAN-A-station - i forbindelse med slaget om Atlanten. LORAN er forkortelsen for *Long Range Navigation*. Stationen var placeret på Skuvanes, den sydvestlige del af Suderø.

Efter krigen blev den britiske station i juli 1945 overtaget og drevet videre af Danmark, selv om USA havde fremsat ønske om at overtage den. Stationen, som officielt kun havde civile funktioner, havde også stor *militær* interesse. Den havde under 2. Verdenskrig bidraget til, at de vestallierede fly og skibskonvojer kunne navigere over Atlanten. Søværnet overdrog i 1948 (1949) stationen til den civile institution Fyrvæsenet. Der var i 1972 ti mand ansat her, alle færinger. Stationen blev fællesfinansieret af Danmark og den internationale luftfartsorganisation ICAO og nedlagt i 1977, hvorefter bygningerne blev overdraget til Landsstyret. Skuvanes-stationen var den mindst kontroversielle af de forskellige anlæg på øerne efter 2. Verdenskrig.

Britisk radiopejlestation på Færøerne? Få år efter, at den britiske LORAN-station fra krigens tid var blevet overdraget til Danmark, ønskede det britiske admiralitet anlagt en radiopejlestation på Færøerne (februar 1951). Af sikkerhedsmæssige grunde ønskede briterne radiostationen betegnet som "en mindre vejrobservationsstation". I virkeligheden skulle stationen indgå i et system af pejlestationer til aflytning af signaler fra sovjetiske radiosendere, ikke mindst til og fra sovjetiske undervandsbåde. Den britiske station skulle samarbejde med en lignende station, man ville søge

^{cdxcix} UM 107 H 16/Dan 2. DANATO til UM 21.12.1960.

^d *Dimmalætting* 3.4.1989.

oprettet på Island. Stationens besætning skulle udgøres af en officer og 12 menige, og den ville komme til at ligge på to områder beliggende tre kilometer fra hinanden.

Ved denne tid foregik der svære overvejelser i Danmark om anlæggelse af amerikanske flybaser i Jylland – et emne, der udløste et kraftigt sovjetisk pres i årene 1951-1953.^{di} I Udenrigsministeriet ringede alarmklokkerne da også med det samme. Oprettelsen af en radiopejlestation på dansk (færøsk) territorium, bemannet med britisk personel "og med virksomhed direkte rettet mod russiske interesser, må give anledning til betænkeligheder fra dansk side, da det faktisk er *basespørgsmålet* [Min udhævelse, bj]

om end i lilleputformat, der herved bliver aktuelt", hed det i et notat.

Udenrigsministeriet ville dog ikke nødvendigvis afvise det britiske ønske: Såfremt det skønnedes, at den militære stations oprettelse var et nødvendigt led i atlantpagtlandenes forsvarsforanstaltninger, "som fra dansk side ikke bør modvirkes", måtte der sættes ind på, at pejlestationen helt og holdent blev et *dansk* foretagende, "hvorved baseproblemet undgås." Udenrigsministeriet mente, at en sådan løsning måtte være i samtlige atlantpagtlandes interesse, "da det synes politisk uholdbart at "udfordre" Sovjetrusland for så lidt." I den forbindelse mindede udenrigsministeriet om, at den sovjetiske udenrigsminister Vjateslav Molotov i 1946 i Moskva over for daværende udenrigsminister Gustav Rasmussen under en drøftelse af udenlandsk militær tilstedeværelse på Grønland og Færøerne havde udtalt: "Stationer på danske øer må naturligvis være danske".^{dii}

Lignende bestræbelser for ikke at udæske Sovjetunionen, men givetvis også for ikke at udæske færingerne, kan ses i udenrigsministeriets godkendelse af, at et britisk militært rekognosceringsbesøg på Færøerne fandt sted, hvis det vel at mærke blev kamufleret som et privatbesøg af 2-3 mand hos den engelske konsul i Thorshavn, og når virksomheden i øvrigt blev udøvet "under iagttagelse af fornøden diskretion".^{diii}

Overvejelserne om forsvaret af Færøerne og anlæggelse af en britisk pejlestation på øerne med dansk bemanning efter disse retningslinier kom til udtryk i forslaget om det danske forsvars ordning fra 1951. Heri var der indeholdt en bestemmelse om oprettelse af et særligt Marinedistrikt Færøerne. Og begrundelsen herfor var ifølge en højtstående embedsmand i Forsvarsministeriet just det britiske ønske om en pejlestation. Som tidligere omtalt var planerne om et færøsk marinehjemmeværn på tale ved samme tid. Rigsombudsmanden skulle høres, for at den danske regering kunne blive orienteret om hjemmestyrets stilling til sagen. Chefen for det nye marinedistrikt afrejste i efteråret 1951 til Thorshavn med instruktion om at søge kontakt til hjemmestyret og over for dette ventilere spørgsmålet om et færøsk hjemmeværn.^{div}

Den britiske pejlestation synes dog aldrig at være blevet anlagt.

NATO-nødflyveplads. Under krigen havde briterne anlagt en flyveplads på Færøerne. Efter krigen stod den og forfaldt, og landsstyret ønskede bygningerne nedrevet, så arealet på ny kunne bruges til græsning. Via den danske regering blev de britiske militære myndigheder spurgt om synet på denne sag. Det viste sig, at briterne helst så flyvepladsen bevaret, så den i givet fald kunne blive

^{di} Bent Jensen: *Bjørnen og haren*, s. 419-469.

^{dii} UM 105 L 1. FM til UM 16.2.1951; referat "Oprettelse af britisk pejlestation på Færøerne" 19.2.1951 af Preben Eider.

^{diii} UM 105 L 1. Referat "Oprettelse af britisk pejlestation på Færøerne" 19.2.1951 af Preben Eider.

^{div} UM 105 L 1. Notits 22.5.1951 af Preben Eider; tilføjelse i hånden 15.9.1951 af samme.

genopbygget. Da Færøerne hørte under NATO's Nordatlantiske Region, kunne alene *North Atlantic Ocean Regional Planning Group* (NAORPG) og ikke kun Storbritannien træffe bestemmelse om det fremtidige behov for de militære installationer på øerne.^{dv}

Den danske regering forelagde derpå NAORPG spørgsmålet. Dette NATO-organ ønskede også bygningerne bevarede i deres nuværende stand. Foreløbig kunne sagen dog ikke bringes til en definitiv løsning, da SACLANT endnu ikke var færdig med at udarbejde operationsplanerne for området.^{dvi} I mellemtiden forfaldt bygningerne på flyvepladsen i en sådan grad, at de frembød fare for både mennesker og dyr. Udenrigsministeriet mente derfor, at man uden videre skulle nedrive det mest faldefærdige.^{dvii}

Imens arbejdede NATO videre med sagen. CINCAIREASTLANT ønskede i november 1953 yderligere undersøgelser for at kunne tage stilling til en eventuel opførelse af en fuldt operationsduelig flybase på øerne. Hvad ville omkostningerne blive? I foråret 1954 mente chefen for Strike Fleet (COMSTRIKFLTANT), at en nødflyveplads på Færøerne ville være af særlig værdi for de hangarbaserede luftfartøjer fra Strike Fleet og – med henblik på redningstjeneste – for patruljefartøjer opererende i Norskehavet – farvandet mellem Norge, Jan Mayen, Island og Færøerne. CINCAIREASTLANT anmodede derpå om oplysninger og kommentar til spørgsmålet om det ønskelige i en rednings- og eftersøgningsstation på Færøerne.^{dviii}

Kort tid efter, i maj 1954, stillede CINCAIREASTLANT dog indtil videre spørgsmålet om en NATO-flyveplads på Færøerne i bero.^{dix} På dette tidspunkt må den færøske lagmand have hørt nys om planerne. Under en personlig samtale med udenrigsministeriets direktør spurgte Kristian Djurhuus nemlig Niels Svenningsen om, hvorvidt der var påtænkt anlagt en militær flyveplads på Færøerne. Svenningsen, der ikke synes at have været fuldt informeret om sagen, blev nu orienteret af en af sine underordnede i udenrigsministeriet om, at spørgsmålet om en NATO-rednings- og eftersøgningsstation fortsat blev drøftet. Direktør Svenningsen var dog enig med embedsmandens opfattelse, at "det næppe ville være rigtigt at nævne noget herom for lagmanden."

Lagmand Djurhuus synes ikke at have fremført indvendinger, endsige protesteret mod planerne om en militær flyveplads på Færøerne. Derimod synes han at have bedt udenrigsministeriet om, "at man fra Færøernes side, hvis der fremover skulle blive tale om at anlægge en militær flyveplads dér, måtte lægge vægt på, at denne i så fald også kunne udnyttes til civile formål, f. eks. flyvninger mellem Færøerne og København."^{dx}

Den tidligere britiske militære flyveplads på Vågø blev faktisk udpeget til NATO-nødflyveplads. Det fremgår bl.a. af, at USA i efteråret 1954 ønskede tilladelse for amerikanske militære fly til regelmæssigt at overflyve nødflyvepladsen, så piloterne kunne gøre sig fortrolige med dens beliggenhed.^{dx}

Færøsk alternativ til Keflavik? I 1956, da der var der udsigt til, at Island ville anmode USA om at forlade den store militærbase i Keflavik, hævdede et fortroligt sovjetisk notat, at statsminister H. C.

^{dv} UM 105 L 1. FM til UM 3.12.1951; Reventlow til UM 3.1.1952.

^{dvi} UM 105 L 1. FM til UM 17.1.1952; FM til UM 5.4.1952.

^{dvii} UM 105 L 1. Notat af Schram-Nielsen 12.9.1952.

^{dviii} UM 105 L 1. Notits 17.5.1954 med henvisning til COSMIC-dok. S.G. 196/6 af 15.4.1954, af Kjeld Mortensen.

^{dix} UM 105 L 1. FM til UM 11.5.1954.

^{dx} UM 105 L 1. Notits 31.5.1954. Spørgsmålet om en militær flyveplads på Færøerne af Birger Kronmann.

^{dx} UM 105 L 1. USA's ambassade til UM 29.9.1954.

Hansen i august sammen med chefen for det danske luftvåben, general Tage Andersen og den britiske luftmarskal Saunders havde været på Færøerne for at bese flyvepladsen på Vågø (Vagar). I Moskva var det opfattelsen, at besøget skulle ses på baggrund af Islands beslutning om at likvidere den amerikanske luftbase i Keflavik.^{dxii}

Det har ikke været muligt at verificere den sovjetiske påstand. H.C. Hansen aflagde ganske rigtigt officielt besøg på Færøerne i august 1956, og en besigtigelse af flyvepladsen på Vågø indgik i statsministerens program. På et møde med landsstyret sagde den danske statsminister, at han vidste, at der tidligere havde været tale om at anlægge en nødflyveplads under NATO på Vågø, men at dette spørgsmål ikke var aktuelt for tiden. Under besøget i 1956 drøftede statsministeren med landsstyret en udbygning af flyvepladsen som civil lufthavn samt muligheden for en fast flyforbindelse til Danmark.^{dxiii}

Statsministeren var hverken ledsaget af den danske chef for luftvåbnet eller den britiske luftmarskal. Besøget var helt civilt, og det er helt utænkeligt, at H.C. Hansen skulle have provokeret færingerne ved at ankomme i et sådant militært selskab.

”Hemmelige forsvarsspørgsmål vedrørende Færøerne”. Selv om den konkrete sovjetiske mistanke var ukorrekt, var statsminister H.C. Hansen i forbindelse med det officielle besøg i august 1956 involveret i overvejelser om det amerikanske luftvåben, Keflavikbasen og Færøerne - blot på et meget mere beskedent plan. Udenrigsministeriet havde nemlig i forbindelse med besøget udarbejdet en erindringsnotits til statsministeren om ”hemmelige forsvarsspørgsmål vedrørende Færøerne”.

Huskesedlen indeholdt tre punkter. Det første punkt drejede sig om den af NATO ønskede radarstation på Færøerne, som skulle indgå i det fremskudte europæiske luftforsvar. Det andet punkt var udpegningen af Skålefjord som alternativ havn for NATO-ubåde i krigstid. Og det tredje punkt angik dansk tilladelse til, at fly fra det amerikanske luftvåben, som var stationeret på Keflavikbasen, dels måtte overflyve færøsk territorialfarvand for at følge den sovjetiske fiskerflådes gøren og laden i farvandene omkring Færøerne, dels måtte overflyve NATO-nødlandingspladsen i Vågø.^{dxiv}

Formentlig bygger det sovjetiske notats påstand om Færøerne som alternativ til Keflavikbasen på spekulationer med udgangspunkt i omtalen af NATO-nødflyvepladsen i Vågø. Bladet *14. September* skrev i august 1956 i en meget kritisk kommentar om statsministerens besøg, at H.C. Hansen måske var kommet som ”NATO-mand”, og at hans ”egentlige ærinde” senere ville komme frem i lyset.^{dxv} Forestillingerne om den egentlige hensigt med det officielle besøg kan via DKP være blevet kanaliseret til Moskva.

Da Keflavik alligevel ikke blev lukket, bortfaldt Færøerne som et muligt alternativ. Om det i det hele taget var muligt at udvide flyvepladsen på Vågø til en kæmpemæssig militærbase som Keflavik, er en anden sag. Det var det næppe. SACLANT skal have betegnet Færøerne som direkte uegnede som erstatning for Island.

^{dxii} AVP RF 085 47 45 110, 9. Udateret notat.

^{dxiii} SM F 742/1956. Referat af møde 11.8.1956.

^{dxiv} UM 105 L 1. Erindringsnotits 18.7.1956. *Føroyar í kalda krígunum*, s. 120-121.

^{dxv} *14. September* 7.8.1956. Bladets kommentar brugte udtrykket „danske voldsmænd“ og „denne udenlandske minister og hans voldsherrevud.“

Flyvepladsen på Vågø havde naturligvis potentiel militær betydning. Denne betydning var dog begrænset af den kendsgerning, at landingsbanen var kort. Den kunne således ikke benyttes af Orion og Nimrod MPA-fly. Fremkomsten af lodret startende fly i 1980'erne øgede imidlertid Færøernes betydning som mulig base for militærfly.^{dxvi} Flyvepladsen var også velegnet for helikoptere.

Flyvepladsen på Vågø må i øvrigt ikke forveksles med den senere oprettede og tidligere omtalte Flyvestation Thorshavn, som ikke var nogen flyvestation.

Kanonbatteri ved Thorshavn? Under 2. Verdenskrig havde de britiske besættelsesstyrker også opført et befæstningsanlæg ved Thorshavn bestående af et batteri på fire svære antiluftskytsskanoner 3-400 meter nord for det sted ved Hoyviksvejen, hvor Færøernes Marinedistrikts stationsbarak var beliggende i 1952. Fra dette sted var der skudfrihed over Thorshavn, den nordlige del af Nolsø Fjord samt indsejlingen til Skålefjord og Tangebjerg. De fire svære fundamenter fandtes endnu i 1952 med brystværn og ammunitionsrum samt kommandocentral, nedsprængt i klippegrunden. Anlæggene kunne være af værdi, hvis et havnebatteri og/eller luftværnsbatteri kunne tænkes etableret.

I foråret 1952 havde Søværnskommandoen dog ingen planer om opstilling af svært skyts på Færøerne, og det var heller ikke på tale i de af NAORPG udarbejdede planer. Også dette spørgsmål blev derfor af Danmark forelagt Den nordatlantiske regionalgruppe.^{dxvii} Et par måneder senere NATO's øverstkommanderende for Atlantområdet, SACLANT meddele, at han ikke for øjeblikket havde til hensigt at gøre operativ brug af anlæggene. Han henstillede dog, at de eksisterende installationer ikke blev fjernet, da NATO muligvis senere kunne få anvendelse for dem.^{dxviii}

NATO-ankerplads. Færøernes rolle i en fremtidig krig skulle - som det senere vil fremgå - også bestå i at være base for NATO-orlogsskibe, ligesom det havde været tilfældet under 2. Verdenskrig. Hertil egnede de dybe færøske fjorde sig godt. I 1952 eksisterede der en såkaldt *Emergency Defense Plan*, udarbejdet af Den øverstkommanderende for Atlanterhavsområdet (SACLANT) og en instruks fra Chefen for luftstyrkerne i den østlige del af Atlanten (CINCAIREASTLANT) til chefen for Færøernes Marinedistrikt (ISCOM FAEROES) af 22. december 1952 vedrørende ansvaret for planlægning af forsvaret for det østatlantiske område og ansvaret for det, der på NATO-sprog hed "Tanker Anchorage", dvs. tankskibsankerplads.

Forudsætningen for, at chefen for Færøernes Marinedistrikt kunne udføre de ham af forsvarsministeriet i almindelighed og som økommandant (*Island Commander*) i særdeleshed pålagte opgaver (som Søværnskommandoen udtrykte det i 1953), var imidlertid, at hans hovedkvarter inklusive muligheder for underbringelse af mandskab og kommunikationsmidler blev etableret. Det må altså forudsætte, at dette hovedkvarter endnu ikke var funktionsdygtigt i foråret 1953. Søværnskommandoen gjorde tillige forsvarsministeriet opmærksom på, at et lokalt landforsvar af Færøerne reelt ikke eksisterede, og at det først ville eksistere, når et lokalt færøsk hjemmeforsvar var blevet oprettet.^{dxix} Dette sidste blev aldrig tilfældet.

Lidt senere informerede Søværnskommandoen forsvarsministeriet om, at kun Skålefjord (Skálafjörður) kunne anbefales som tankskibsankerplads. Skålefjord, tidligere også kaldt

^{dxvi} FE FE/IC 350.03. "Forsvarschefen februar 1985. Truslen mod Færøerne og Grønland. 1985."

^{dxvii} UM 105 L 1. FM til UM 21.4.1952.

^{dxviii} UM 105 L 1. FM til UM 18.6.1952.

^{dxix} FM 26 – 15 E/53-55. Søværnskommandoen til Forsvarsministeriet 21.4.1953 med henvisning til diverse NATO-dokumenter.

Kongshavn, er en naturhavn, der skærer sig 13 km ind i Østerø fra syd. Denne lokalitet var i øvrigt det britiske admiralitet bekendt, idet samme fjord var blevet benyttet som britisk flådebase under 2. Verdenskrig. Søværnskommandoen anbefalede derfor, at chefen for Færøernes Marinedistrikt satte sig i forbindelse med chefen for NATO's nordlige underregion (*Commander Northern Subarea*) i Skotland med henblik på at indlede planlægningsarbejdet, baseret på britiske erfaringer. En plan for forsvaret af Færøerne og forberedelse af tankskibsankerplads skulle derpå fremsendes til de nationale, dvs. danske, myndigheder.

Søværnskommandoen gjorde opmærksom på, at der kunne opstå den situation, at etableringen af en tankskibsankerplads ville medføre forpligtelser for Danmark, som af økonomiske eller andre grunde ikke kunne forventes tilgodeset fra dansk side.^{dxv}

Alternativ fremskudt NATO-ubådsbase. Spørgsmålet synes at være blevet løst i begyndelsen af 1956. På dette tidspunkt havde SACLANT allerede sikret sig, at han kunne disponere over Lervick-fjorden på Shetlandsøerne. I 1956 modtog den danske regering fra SACLANT en forespørgsel om Skålefjord som alternativ ankerplads for NATO's flådestyrker i Nordatlanten.

Et ja fra Danmarks side ville ikke medføre hverken anlægsarbejder eller oplagring i fredstid, og der skulle heller ikke oprettes installationer af nogen art på land. I statsministeriet havde man ingen indvendinger. Oprindeligt var det planlagt, at chefen for Færøernes Marinekommando skulle underrette rigsombudsmanden, men først efter at SACLANT havde fået tilladelsen fra den danske regering.^{dxvi}

Efter at udenrigsministeriets direktør havde drøftet spørgsmålet med stats- og udenrigsminister H.C. Hansen blev proceduren dog en anden. H.C. Hansen ville ikke give SACLANT lov, før Danmark havde sikret sig, at lagmand Kristian Djurhuus var indforstået. Rigsombudsmanden skulle derfor i strengt fortrolig samtale forklare Djurhuus sagen. Sagen måtte ikke komme ud, og det var bedst, hvis den ikke kom længere end til Djurhuus. Hvis denne anså det for nødvendigt at forelægge sagen for kolleger i landsstyret, "men naturligvis ikke lagtinget", ville den danske regering dog være indforstået, forudsat at streng fortrolighed blev iagttaget.^{dxvii}

Lagmanden ønskede ikke, at andre på Færøerne blev orienteret om denne sag - heller ikke kolleger i landsstyret.^{dxviii} Skålefjord blev derpå i 1956 øremærket som en "*emergency advanced submarine staging base*",^{dxix} dvs. en alternativ fremskudt ubådsbase og altså ikke blot en nødhavn og alternativ ankerplads. Betegnelsen "fremskudt ubådsbase" er det danske forsvarsministeriums. I en senere dansk kilde fra 1959 hedder det, at NATO af Danmark havde fået lov til at anvende Skålefjord i krigstid som "NATO-havn".^{dxv}

Den skulle anvendes som sådan, hvis det skulle blive nødvendigt at flytte de planlagte NATO-ubådsruter vestpå, eller hvis sovjetiske angreb skulle gøre Lervick-fjorden ubrugelig for NATO-ubåde. Basen i Skålefjord skulle bl.a. anvendes til formering af eskortegrupper af ubåde og som

^{dxv} FM 26 – 15 E/53-55. Søværnskommandoen til Forsvarsministeriet 27.4.1953.

^{dxvi} UM 105 L 1. Notits 9.2.1956 af W. M. Schmidt.

^{dxvii} UM 105 L 1. Nils Svenningsen til Elkjær Larsen SM 13.2.1956.

^{dxviii} UM 105 L 1. Notits 18.7.1956 af W.M. Schmidt.

^{dxix} *Føroyar í kalda kríget*, s. 12.

^{dxv} Møde i Koordinationsudvalget 30.11.1959. Departementschef i FM Carl Langseth oplyste, at der eksisterede en flere år gammel plan om, at en af de færøske fjorde var udset til i tilfælde af krig at skulle benyttes som NATO-havn.

nødhavn for beskadigede ubåde. Forsvarschefen og Søværnskommandoen tiltrådte denne anmodning, hvorpå forsvarsministeriet godkendte.^{dxxvi}

NCS-forberedelser på Færøerne. Danmark forpligtede sig til over for NATO at forberede flådekontrol med *civil* skibsfart, en såkaldt *Naval Control of Merchant Shipping*. Konkret skulle den danske regering forberede en organisation i Thorshavn, som i givet fald skulle varetage beskyttelsen af dansk og allieret skibsfart inklusive fiskeflåden. Forsvarsministeriet havde således i november 1956 instrueret Søværnskommandoen herom. Chefen for Færøernes Marinedistrikt, senere Færøernes Kommando, skulle planlægge og under krigsforhold udøve denne kontrol inden for sit kommandoområde. En sådan kontrolfunktion forudsatte udstrakt medvirken af og samarbejde med de civile færøske myndigheder.

I slutningen af 1959 forelå der ved marinedistriktets chef i Thorshavn en færdigudarbejdet NSC-plan, som chefen for Færøernes Marinedistrikt (kommandørkaptajn Palsgaard) redegjorde for under den konference i England i november 1959, som NATO's øverstkommanderende for det østatlantiske område gennemførte.^{dxxvii} En ting var imidlertid at udarbejde en plan, noget ganske at få planen ført ud i livet på Færøerne. Og den danske NATO-økommandant synes ikke at have indviet sine foresatte i NATO om tingenes virkelige tilstand vedrørende NSC-planen.

Endnu i 1971 havde dette samarbejde med færøske myndigheder dog ikke kunnet iværksættes. Forsvarskommandoen var utilfreds med situationen og mente, at den manglende iværksættelse skyldtes, at den danske regering tog "nationalpolitiske hensyn", dvs. hensyn til Færøerne i stedet for rent militære hensyn. Nu mente Forsvarskommandoen, at tiden var inde til, at chefen for Færøernes Kommando i det mindste blev bemyndiget til fortroligt at orientere landsstyret om problemerne. Forsvarsministeriet udbad sig statsministeriets stillingtagen.^{dxxviii}

Statsministeriet forhastede sig ikke. Først i sommeren 1972 modtog rigsombudsmanden orientering om Forsvarskommandoens ønske. Men rigsombudet tog det også roligt. Vi skal helt hen i februar 1974 – altså hele atten år efter forsvarsministeriets instruks til Søværnskommandoen, før konstitueret rigsombudsmand A.J. Arnskov fortroligt gjorde lagmanden bekendt med sagen. Ved samme lejlighed blev det aftalt, at chefen for Færøernes Kommando også skulle give lagmanden en nærmere orientering. Lagmanden ønskede imidlertid ikke, at spørgsmålet blev rejst officielt og heller ikke, at det kom offentligt frem på grund af det forestående lagtingsvalg.^{dxxix}

Meningen med at give lagmanden en fortrolig orientering om sagen var, at de planlagte forholdsregler derpå hurtigt kunne iværksættes i en kritisk situation. Både rigsombudsmanden og chefen for Færøernes Kommando mente, at det ikke i praksis ville volde store problemer at iværksætte de nødvendige forholdsregler *uden* en forudgående instruks af de relevante personer og institutioner. Det skyldtes, at det drejede sig om et så lille område og så lille en handelsflåde. Bortset fra orienteringen af lagmanden skulle der derfor ikke foretages yderligere.^{dxxx}

Civile beredskabsforanstaltninger. Det kneb også med at få civile beredskabsforanstaltninger indført på Færøerne. I slutningen af 1967 forhandlede kontorchef Ebbe Sørensen fra

^{dxxvi} FM 11. kt. 713/55, 29. FM til den militære repræsentant ved SACLANT 29.2.1956. (*Føroyar í kalda krígunum*, 115)

^{dxxvii} FM 1. kt. 812.11-1. Rapport fra Færøernes Marinedistrikt til Forsvarskommandoen 15.1.1960.

^{dxxviii} SM 40-17-60. Forsvarskommandoen til Forsvarsministeriet (kopi) 7.6.1971. Forsvarsministeriet til Statsministeriet 8.12.1971.

^{dxxix} SM 40-17-60. A.J. Arnskov til SM 28.2.1974.

^{dxxx} SM 40-17-60. SM til FM 15.3.1974.

indenrigsministeriet med landsstyret om iværksættelse af beredskabsforanstaltninger på Færøerne, herunder spørgsmålet om ikrafttræden af loven om civilt beredskab. Landsstyret havde på dette tidspunkt tilkendegivet, at det var interesseret i en drøftelse. Den danske udsending til Færøerne fik af landsstyret at vide, at det var interesseret i, at loven om civilt beredskab blev sat i kraft på øerne. Ebbe Sørensen gjorde i sin rapport til sit statsministeriet opmærksom på, at de fleste områder i denne lov var færøske særanliggender, og at statsministeriet derfor burde se nærmere på de statsretlige problemer.

Den danske regeringsrepræsentant drøftede ikke forhold af civilforsvarsmæssig art med landsstyret, selv om loven om civilforsvar var gældende for Færøerne. At hans rejse også havde forsvarsmæssig betydning, fremgik af det forhold, at han i Thorshavn ud over forhandlingerne med landsstyret også forhandlede med Flyvedetachment 605 i Sornfelli og aflagde visit hos chefen for inspektionsskibet *Vædderen*, hvis chef, kommandørkaptajn P.E.A. Reib, var fungerende chef for Færøernes Kommando.^{dxxxi}

USA's luftvåbens undersøgelser på Færøerne 1954. I efteråret 1953 rettede den amerikanske ambassade i Danmark henvendelse til udenrigsministeriet om dansk tilladelse til i 1954 at gennemføre geodætiske undersøgelser på Færøerne ved hjælp af *High Precision SHORAN [HIRAN]* teknik. USA ville gerne have en femmandsgruppe til Færøerne så snart som muligt for at udvælge områder til de nødvendige, midlertidige jordstationer. Bemandingen af stationerne i 1954 ville blive på 12 mand i et tidsrum af 90 dage.^{dxxxii} Ved samme tid modtog udenrigsministeriet også en amerikansk henvendelse om, at repræsentanter fra *The American Geographical Society* gerne ville studere en kommende solformørkelse på Færøerne.

Udenrigsministeriet kom hurtigt på det rene med, at det var det amerikanske luftvåben, som stod bag henvendelsen om at få lov til at gennemføre de geodætiske undersøgelser.^{dxxxiii}

Efter at være blevet informeret om sagen meddelte rigsombudsmanden, at han intet havde at indvende mod de amerikanske aktiviteter, ”i det omfang disse måtte være nødvendiggjort af det etablerede natosamarbejde.” Da sagen var hemmelig, havde rigsombudsmanden hidtil kun drøftet sagen med chefen for Færøernes Marinedistrikt. Han henstillede imidlertid, at landsstyret og derigennem offentligheden på Færøerne gennem rigsombudet fik underretning om amerikanernes ankomst, da de mange udlændinges ophold sikkert ellers ville give anledning til gisninger.^{dxxxiv} Det vil altså sige, at de færøske myndigheder blot skulle have sagen til efterretning.

Det viste sig imidlertid, at tidligere udenrigsminister Ole Bjørn Kraft var ”meget betænkelig” ved de påtænkte amerikanske opmålinger på Færøerne. Kraft havde været udenrigsminister i årene 1950-1953 og havde i denne egenskab været udsat for et hårdt sovjetisk pres foranlediget af danske overvejelser om at anlægge amerikanske flybaser i Jylland. En embedsmand henstillede derfor, at man nøjere overvejede sagen og herunder anmodede USA om oplysninger om formålet med opmålingerne, og om Danmark eventuelt selv kunne foretage opmålingerne.^{dxxxv}

^{dxxxi} FM 1. kt. 240. 51-3. Ebbe Sørensens rapport for rejse til Færøerne 6.-11.11.1967.

^{dxxxii} UM 105 L 1. USA's ambassade til Udenrigsministeriet 18.9.1953 (afskrift); notat 21.9.1953 om skrivelse fra FM.

^{dxxxiii} UM 105 L 1. Notits 28.9.1953 af F. Schøn.

^{dxxxiv} UM 105 L 1. SM til UM 8.10.1953.

^{dxxxv} UM 105 L 1. Notat 3.11.1953 af Preben Eider.

Det viste sig dog, at Danmark af tekniske grunde ikke selv ville være i stand til dette. I stedet ville udenrigsministeriet have en hel stribe betingelser opfyldt, herunder at Geodætisk Institut blev inddraget i undersøgelserne, at danske myndigheder blev gjort bekendt med resultaterne af de amerikanske målinger, at Landsstyret via rigsombudsmanden blev informeret om amerikanernes tilstedeværelse på øerne, at amerikanerne så vidt muligt burde være civilpersoner, at stationernes midlertidige karakter blev understreget, og at fly til undersøgelserne ikke landede på, men kun overfløj Færøerne.^{dxxxvi}

Statsminister Hans Hedtoft mente, at det var mest stemmende med Hjemmestyrelovens § 7, at landsstyrets indstilling til sagen blev indhentet, før Danmark traf endelig beslutning, selv om der var tale om et rigsansliggende. Udenrigsministeriet mente dog fortsat, at landsstyret blot skulle orienteres af rigsombudsmanden, som skulle sige, at den danske regering gik ud fra, at landsstyret ikke ville have noget imod sagen.^{dxxxvii}

Det vides ikke, hvad det amerikanske luftvåbens undersøgelser på Færøerne førte til.

Amerikansk LORAN-C-station ved Eidi. I anden halvdel af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne ønskede USA at anlægge forskellige militære installationer på Færøerne: En NATO-varslingsstation mod eventuelle bombeflyangreb (*Early Warning System*); en amerikansk kommunikationsinstallation til varslings mod eventuelle interkontinentale missilangreb (*Ballistic Missiles Early Warning System*); og en LORAN-C-langdistance navigationsstation.

Færøerne havde i mellemtiden fået stigende betydning for USA's militære strategi på grund af den militærteknologiske udvikling. Ifølge NATO var et koordineret, langtrækkende varslingsystem med tilhørende kommunikationssystem i NATO-Europa af vital betydning for samtlige NATO-lande - først og fremmest for de amerikanske strategiske gengældelsesstyrker, som blev anset for den vigtigste krigsforhindrende faktor. Disse styrker kunne kun udgøre en effektiv trussel, hvis styrkerne kunne påregne rimelig tid til at træffe de nødvendige forholdsregler i tilfælde af et sovjetisk angreb.

Det amerikanske ønske om en LORAN-C-station hang sammen med det nye amerikanske *Polaris*-våbensystem – dvs. *Polaris*-ubåde udrustet med kernevåbenbestykkede raketter. Da *Polaris*-raketterne havde en forholdsvis kort rækkevidde, 1.500 km, skulle de amerikanske ubåde anbringes i Nordatlanten (eller i det østlige Middelhav) for at kunne ramme mål i Sovjetunionen. For at kunne bestemme *Polaris*-ubådenes positioner var det nødvendigt at have en række LORAN-C stationer placeret i operationsområderne. De skulle udarbejde nøjagtige kort over havbunden i Nordatlanten for at lette navigeringen for de raketbestykkede amerikanske ubåde. Fra både amerikansk og dansk side ønskedes disse nye stationers formål hemmeligholdt. Kun ganske få i den danske regering og dens embedsmandskorps måtte informeres om formålet, hvis dette var nødvendigt for at få tilladelse til at bygge de nye stationer.^{dxxxviii}

Den danske regering fik henvendelse fra USA i 1958 og gav samme år sin tilladelse til at anlægge en LORAN-C-station på Færøerne. Den færøske LORAN-C-Station udgjorde centrum i den

^{dxxxvi} UM 105 L 1. Referat 21.1.1954 af Birger Kronmann; udateret udkast.

^{dxxxvii} UM 105 L 1. Hans Hedtoft til H.C. Hansen 10.2.1954.

^{dxxxviii} UM 105 L 1. Amerikansk note 29.5.1958 og yderst hemmeligt memorandum af samme dato. Notits 4.9.1958 og notat 17.2.1959. Se også Poul Villaume: *Allieret med forbehold* (1994), s. 616-619, hvis fremstilling nu til dels er forældet.

nordatlantiske LORAN-kæde, der havde stationer i Tyskland, Norge, Island, Grønland og Canada – i alt 30. Stationen blev bygget ved Ejde på nordsiden af Østerø.

Den danske regering, eller i det mindste stats-, udenrigs- og forsvarsministeren var helt på det rene med stationens egentlige, militære formål. Aftalen mellem USA og Danmark om den amerikanske navigationsstation på Færøerne blev indgået som en hemmelig noteudveksling mellem den amerikanske og danske regering. I december 1958 forelagde J.O. Krag, som netop var blevet udenrigsminister, aftalen med USA på et ministermøde. Aftalen blev tiltrådt af regeringen, men det fremgår ikke af det sparsomme referat, om eller i hvilket omfang de øvrige regeringsmedlemmer blev informeret om stationens formål og funktion. Aftalen blev derpå forelagt Udenrigspolitisk Nævn, der tog regeringens rekommandation af aftalen til efterretning. Folketinget som sådan blev ikke informeret. Lagtinget blev heller ikke informeret om den nye amerikanske station. Derimod blev lagmanden inddraget i sagen og gav sit samtykke. Det fremgår af amerikanske oplysninger, at lagmand Djurhuus var klar over stationens militære formål.^{dxix}

De færøske myndigheder udsendte i forståelse med det amerikanske undersøgelseshold en pressemeddelelse vedrørende undersøgelserne. Meddelelsen indeholdt intet om den eventuelle stations militære formål. Rigsombudsmanden var ikke blevet indviet i det egentlige formål med den amerikanske aktivitet.^{dxl}

USA's forslag gik ud på, at den danske regering skulle stille et færøsk areal til rådighed for den amerikanske station samt bygge og drive stationen, mens USA skulle forsyne den med det nødvendige tekniske og kommunikationsmæssige udstyr samt yde teknisk bistand i forbindelse med installationen og driften af stationen i en overgangsperiode. USA ville dække alle udgifter i forbindelse med oprettelsen og driften af stationen samt træningen af det nødvendige personale. Stationen skulle være klar til drift allerede 1. okt. 1959.^{dxli}

Driften af den færøske station blev betalt af USA's Kystbevogtning (*US Coastguard*), og det danske Fyrvæsen varetog driften af stationen, der i 1971 havde en bemanning på 19 – alle færinges med undtagelse af stationslederen, der siden 1957 havde været stationeret på Færøerne i Fyrvæsenets tjeneste. Indtil 1964 var der permanent en amerikansk officer fra kystgarden på stationen. LORAN-stationen blev altså kontrolleret og finansieret af USA; den blev også med mellemrum tilset af amerikanske specialister.

I november 1961 rettede USA på ny henvendelse til den danske regering, denne gang om oprettelse af en LORAN-C-station i Sydgrønland, som skulle indgå i en kæde af stationer på Færøerne, Island, Jan Mayen og Nordnorge – ligeledes til brug for positionsbestemmelse af de amerikanske Polaris-ubåde.^{dxlii}

Den danske regering ønskede ikke, at den færøske LORAN-C-stations militære formål kom frem. Officielt var der derfor tale om et *dansk, civilt* projekt. Ifølge en fortrolig dansk redegørelse fra 1971 var der på dette tidspunkt hverken militært personel eller militær udrustning på stationen ved Eide. Da bladet *14. September* skrev, at der var tale om udvidet NATO-aktivitet på Færøerne, afviste det danske forsvar denne påstand. I et internt papir hed det kategorisk: "Kommandostationer for

^{dxix} UM 105 L 1. Notits 4.9.1958 og notat 17.2.1959.

^{dxl} UM 105 L 1. Notits 4.9.1958.

^{dxlii} UM 105 F 21. Diverse papirer.

Polaris-ubåde forefindes ikke på Færøerne, lige så lidt som Færøernes Kommandos radiostation vil være i stand til at kommunikere med neddykkede Polaris-ubåde.”^{dxliii}

Formelt var det rigtigt, men det tilslørede samtidig LORAN-C-stationens egentlige militære funktion.

NATO-Flyvarslingsstation (Early Warning) på Sornfelli. I 1963 blev der indgået en overenskomst mellem den danske forsvarschef og den britiske chef for *UK Air Defense Region* (COMUKADR) om en NATO-flyvarslingsstation – en såkaldt Early Warning eller EW-radarstation på Færøerne til overvågning af det færøske luftrum. Den færøske station var under operativ kontrol af COMUKADR.

EW-kommunikationssystemet forbandt forskellige radarstationer i NATO's luftvarslingssystem. Der var også en sådan station på Bornholm. Stationen ydede dog også civil assistance til fly ifølge aftale med Statens Luftfartsdirektorat. Anlægget blev installeret på Sornfelli uden for Thorshavn og underbragt på Flyvestation Thorshavn, der var blevet oprettet i juli 1962. Flyvestationen havde som omtalt ingen flyvemaskiner og ej heller start- og landingsbaner. EW-stationen var lokaliseret i et udsprængt hulrum i fjeldet med radarantenne på toppen af fjeldet samt et administrations- og underbringelsesområde i nærheden i overjordiske bygninger.

Radarvarslingsstationen på Sornfelli indgik i NATO's kæde af sådanne stationer. Dens officielle betegnelse var *NATO Early Warning Station Site 09*. Der var tale om en såkaldt *High Performance Reporting Post* (HPRP), som indgik i det britiske luftforsvar under SHAPE's Early Warning System, dvs. et led i NATO's kontrol- og varslingssystem for Vesteuropa mod sovjetiske langdistancebombefly. Stationen var dansk betjent. I 1971 var der ni officerer, 71 stampersonel, 41 værnepligtige og 19 civile ansat på flyvestationen. Forhandlinger mellem den danske regering og lagmanden om stationen blev ikke meddelt lagtinget.

Stationen fik bemyndigelse til at meddele overflyvningstilladelse til amerikanske fly, som var stationeret på Island, og som henhørte under US Navy. Disse fly skulle overvåge ”den i farvandet omkring Færøerne liggende sovjetrussiske fiskeriflådes bevægelser samt i forbindelse hermed udføre orienteringsflyvninger over nødlandepladsen på Færøerne”, dvs. flyvepladsen på Vågø. Endelig var der indgået overenskomst om visse britiske øvelsesflyvninger i området. Disse bemyndigelser havde stationen fået efter forsvarsministeriets aftale med statsministeren og udenrigsministeren samt rigsombudsmanden på Færøerne.^{dxliv} 1963-overenskomsten blev revideret i revideret i 1974. Varslingsstationen kaldtes nu *HPRP Færøerne*.^{dxlv}

I 1975 blev det besluttet at overføre det færøske luftvarslingssystem fra AFNORTH til UK Air Region som et såkaldt *Major Subordinate Program*. Den færøske station skulle altså samarbejde med det britiske luftvarslingssystem.

I *fredstid* skulle den operative kontrol med stationen udøves af den britiske luftforsvarschef, som også skulle udarbejde ordrer og planer gældende for *FRS Færøerne* (Forward Scatter-stationen, som senere skal omtales). Planerne skulle dog godkendes af den danske forsvarschef. Efter dansk ønske skulle tjenstlige besøg på stationen på Færøerne i fredstid af militært personel, der var underlagt den

^{dxliii} SM 40-17-60. Diverse papirer.

^{dxliv} FM 1. kt. 011.2-2. FM til FKO 27.1.1971 og FKO's redegørelse.

^{dxlv} FM 1. kt. 125. 2-6. Notat af 1.8.1974.

britiske luftforsvarschef, kun gennemføres i ”strengt nødvendigt omfang”. Logistik og administration var et dansk anliggende. Disse bestemmelser viser, hvor delikat sagen var, og hvor vigtigt det var ikke at vække færingernes mistanke ved hyppige besøg af britiske militærpersoner på øerne.

I *krigstid* skulle den operative ledelse af FRS Færøerne overtages af den britiske luftforsvarschef efter ordre fra den danske forsvarschef. Luftforsvaret af Færøerne skulle udføres i overensstemmelse med principperne for NATO’s integrerede luftforsvar af Europa. Der burde udsendes en dansk forbindelsesofficer til COMUKADR.^{dxlvi}

NATO/USA fremskudt varslingsstation (Forward Scatter (Troposcatter) Station. Efter fortrolige forhandlinger, en fortrolig noteudveksling mellem USA og Danmark den 9. april 1963 og underskrivelsen af en fortrolig teknisk aftale mellem Det amerikanske Luftvåben i Europa og forsvarsministeriet den 23. april 1963 blev der anbragt endnu et militært anlæg – et såkaldt *Forward Scatter System* - ved siden af NATO’s Early Warning Station på Sornfelli for at kamuflere førstnævnte. Der var tale om en integreret del af denne station. Den indgik i langdistanceraketvarslingskæden (BMEWS) fra Nordamerika til Vesteuropa og var led i det kommunikationssystem, som forbandt radarstationerne i NATO’s luftvarslingsystem.

USA havde allerede i 1961 over for den danske regering fremsat ønskede om at få installeret et yderligere kredsløb på den allerede da aftalte radarstation. Danmark foreslog at kombinere den ønskede ny amerikanske station med den NATO-Forward Scatter station, der allerede var under opførelse. Det danske forslag blev accepteret af både NATO (SHAPE) og USA. Det var for Danmark imidlertid afgørende, at ”uanset driften forestås af USA, skal den dog udadtil fremstå som en SHAPE [dvs. NATO]-station.”^{dxlvii}

USA var indforstået med det danske ønske. Kontorchef Torben Rønne i udenrigsministeriet fremhævede på et møde, at det var udtryk for ”en ren amerikansk interesse”, når der blev installeret nye kredsløb på varslingsstationen.^{dxlviii}

Noteudvekslingen den 9. april 1963, som udenrigsministeriet (udenrigsminister Per Hækkerup) stod for, talte om et amerikansk drevet kommunikationsanlæg (”*combined NATO/US tropospheric scatter station*”). Aftalen af 23. april 1963 blev aldrig offentliggjort. Den blev heller aldrig forelagt hverken folketinget eller Det udenrigspolitiske Nævn til godkendelse eller orientering. Af et notat, udarbejdet af udenrigsministeriet i marts 1984, fremgår det, at den danske regering ikke havde fundet, at aftalens indgåelse krævede forelæggelse for folketinget eller Udenrigspolitisk Nævn. I en pressemeddelelse omtalte regeringen blot stationen som en ”lyttestation”.^{dxlix}

Den dansk-amerikanske overenskomst blev heller aldrig forelagt lagtinget på Færøerne. Lagmanden blev dog orienteret. Det lykkedes regeringen at tilsløre stationens formål så effektivt, at hverken Forsvarets eller Politiets tjenester synes at have været klar over dens funktion.

Det var Danmark, der under forhandlingerne med USA havde krævet, at aftalen blev hemmeligholdt, at den nye station blev skjult og anbragt på den allerede eksisterende radarstation på

^{dxlvi} FM 1. kt. 125. 2-6 (1). Notat af 19.4.1963 med henvisning til Hemmelig nr 11. kt. 712 – A – I/63 af 3.4.63.

^{dxlvii} UM 107 H 17 Dan/2. Referat af møde i UM 26.4.1961.

^{dxlviii} UM 105 L 1. Referat af møde i UM 20.12.1961

^{dxlix} FM 1. kt. 315-4. Udateret baggrundsnotits.

Sornfelli, og at amerikansk militær personale skulle kamoufleres som NATO-teknikere. Stationen blev drevet og bemannet af USA. Der var 16 mand ansat til at betjene anlægget, heraf en amerikansk officer og ti civilklædte amerikanere.^{dl} Ifølge aftale med SHAPE skulle stationen officielt drives som en NATO Communications Unit, men af mandskab fra det amerikanske luftvåben i civil. Den officielle betegnelse var *NATO Communication Site 43*.

I 1979 fik en amerikansk oberst fra den amerikanske ambassade i Danmark lov til efter anmodning at deltage i en af forsvarsministeriet organiseret sagsbehandlertur til Færøerne under ledelse af en dansk orlogskaptajn. Den pågældende oberst, der var luftattaché, ønskede at få lejlighed til at tale med mandskabet på den amerikanske *Communications Unit* ved Thorshavn.^{dli}

I oktober 1983 gav landsstyret det danske forsvar lov til at påbegynde en modernisering af radarstationen. Nogle måneder senere kunne et dansk tidsskrift offentliggøre en detaljeret artikel, der gjorde gældende, at der i virkeligheden var tale om en *amerikansk base*, som i modstrid med Danmarks officielle basepolitik nu havde haft til huse på Færøerne i 24 år. Der skulle være tale om en ren amerikansk station, som ikke indgik i NATO-samarbejdet. Hverken Danmark eller NATO havde derfor kendskab til det amerikanske systems formål.^{dlii} Artiklen vakte voldsom opsigt på Færøerne og mishag i det danske udenrigsministerium. Dens politiske betydning vil blive omtalt længere fremme.

NATO Communications Site 43 blev lukket i 1992 efter ønske fra USA. Begrundelsen var, at der ikke længere var behov for installationen på Færøerne. Det amerikanske mandskab forlod Færøerne, og for fremtiden skulle besøg af amerikansk personel godkendes af chefen for Flyvestation Thorshavn.

I forbindelse med lukningen opstod der en pinlig strid mellem Danmark og USA om, hvem der skulle rydde op og betale for oprydningen. USA var rede til at fjerne alt udstyr fra stationen, men ville ikke betale for nedrivning af bygningerne. I et skarpt brev fra forsvarsministeriet til den amerikanske ambassade hed det, at Danmark så ”med stor alvor” på dette spørgsmål. Den danske regering kunne ikke forstå, hvorfor Danmark skulle rydde op på et areal, ”som Danmark i ca. 30 år har stillet til vederlagsfri rådighed.”^{dliii}

Ubådssporingssystem. Færøerne indgik også som led i et NATO-system til sporing af (sovjetiske) ubåde, der strakte sig fra Grønland over Island og Færøerne til Norge. Systemet hed SOSUS – *Sound Surveillance System* – og var i 1985 i færd med at blive digitaliseret.^{dliiv}

Satellitspøringsstation? USA bad i december 1965 den danske regering om at måtte oprette midlertidige satellitspøringsstationer på Grønland og Færøerne som led i et projekt, der også omfattede stationer på Jan Mayen, Nordnorge og Skotland. Det egentlige formål blev angivet at være at få mere præcis målsøgning for interkontinentale ballistiske missiler.^{dliiv}

^{dl} FM 1. kt. 011.2-2. Forsvarskommandoen til Statsministeriet 24.2.1971. Notat vedrørende diverse militære installationer på Færøerne 11.2.1981.

^{dli} FM 1. kt. 203. 13-3. Signalblanket 17.9.1979; Forsvarsministeriet til oberst Piper 21.8.1979.

^{dlii} Paul Claesson og Owen Wilkes: ”USA-base på Færøerne”, *Forsvar - militærkritisk magasin* 13-14, s. 12-20.

^{dliii} FM 87-6529-1. Diverse skrivelser og notater. Michael Christiansen til Dennis Sandberg 8.5.1992.

^{dliiv} FE FE/IC 350.03. Forsvarsakademiets stabskursus 1984-85. Opgave om Grønlands og Færøernes sikkerhedspolitiske stilling.

^{dliiv} *Grønland under den kolde krig*, s. 326-327. Se også UM 105.D.30.

Det fremgår ikke af det gennemgåede materiale, om der blev oprettet amerikanske satellitsporingsstationer på Færøerne.

Modernisering af stationen på Sornfelli. I 1980 skulle der gennemføres en modernisering af stationen i Mørkedal. For at kunne opretholde flyvarslingsfunktionen under arbejdet skulle der midlertidigt anvendes et mobilt varslingsanlæg, der forudsatte britisk betjening.

Fra dansk side ønskede man at gå stille med dørene. Danmark insisterede derfor på, at transporten af det britiske mobile anlæg til Færøerne skulle ske under dansk flag, dvs. med danske fly. Dernæst skulle også betjeningen af det midlertidige anlæg *officielt* udføres af dansk mandskab, dog med to-tre britiske rådgivere tilknyttet.^{dlvi}

¹ *Krasnaja zvezda* 21.6.1983; *Atomgidslernes oprør* (1984); *Morgenposten* 28.2.1982. Se også Bent Jensen: *Tryk og tilpasning* (1987), s. 159-161.

^{dlvi} FM 1. kt. 315-4. FM til 7. kt. 17.4.1980.